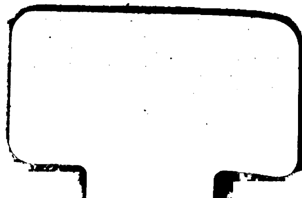

VE
RI
TAS

Holland

AT,

h Recht,

N,

gs ten 3 ure,

,

HA

DE RECHTSTAAT,

VOLGENS DE LEER VAN

RUDOLF GNEIST.

1e DEEL.

DE RECHTSTAAT.

ACADEMISCH PROEFSCHRIFT

TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD VAN

Doctor in het Romeinsch en Hedendaagsch Recht,

AAN DE HOOGESCHOOL TE LEIDEN,

OP GEZAG VAN DEN RECTOR MAGNIFICUS

Dr. H. KERN,

Hoogleeraar in de faculteit der Letteren,

IN HET OPENBAAR TE VERDEDIGEN

Op Donderdag den 25 September 1879, des namiddags ten 3 ure,

DOOR

WILLEM VAN DER VLUGT,

Geboren te Haarlem.

HAARLEM,
DE ERVEN F. BOHN.
1879.

AAN

MIJNE OUDERS

EN

MIJNEN PROMOTOR.

INHOUD.

INLEIDING . . . . Bldz. 1
DE SCHOOL DER „VOLKSSOUVEREINITEIT". „ 10
Een woord vooraf . . . . „ 10
De behoeften, waaruit zij geboren werd . . . . „ 12
Haar tweeledige wijsgeerige grondslag . . . . „ 18
't Louter denken . . . . „ 18
Critiek . . . . „ 18
Spinoza . . . . „ 20
De betoogtrant van „'t natuurrecht" . . . . „ 23
De zinnelijke ervaring . . . . „ 24
Hare rechtsleer . . . . „ 28
Verwarring van „practische" en „beschrijvende" wetenschap . . . . „ 28
't „Maatschappelijk verdrag" . . . . „ 30
De twee pogingen tot 't wegnemen der bezwaren door de leer der „coëxistentie" . . . . „ 33
Kant . . . . „ 33
Bentham . . . . „ 36
Hare gevolgen. . . . . „ 40

Overzicht en indeeling: de verdienste der democratie . . . . Bldz. 40
De zelfstandigheid van 't staatsgezag . . . „ 43
Hare onvereenigbaarheid met 't beginsel van 't „maatschappelijk verdrag“ . . . . „ 43
De inconsekwentie van 't „natuur- en 't rederecht“, bron van zijne gematigdheid, maar ook van zijne willekeur (Grotius, Hobbes, Pufendorf, Wolff, Kant) . . . . „ 45
De toenemende consekwentie der „ervaringswijsgeeren“ „ 50
Hare verklaring . . . . „ 50
Locke . . . . „ 52
Rousseau. . . . . „ 54
De staatsvorm . . . . „ 60
De omstandigheden, die Engeland als voorbeeld deden kiezen . . . . „ 60
Montesquieu . . . . „ 62
Siéyès . . . . „ 70
Constant . . . . „ 71
't Parlementarisme . . . . „ 74
't Caesarisme . . . . „ 78
De staatsbemoeiing . . . . „ 80
't Overwicht der staathuishoudkunde . . . . „ 80
De „sociale kwestie“ . . . . „ 83
De „internationale kwestie“ . . . . „ 95
De volksgeest . . . . „ 104
DE SCHOOL DER „SOUVEREINITEIT GODS“ „ 115
Een woord vooraf . . . . „ 115
Haar beginsel . . . . „ 121
Geschiedkundige verklaring . . . . . . „ 121
Critiek . . . . „ 125
Zijne betrekkelijke waarheid . . . . . . „ 125
Zijne fout . . . . „ 130
Catholicisme . . . . „ 133
Protestantisme . . . . „ 135

HAAR EERSTE TIJDPERK: 'T PROTESTANTSCHE . . . Bldz. 138
„Democratische theocratie" . . . . . . „ 138
't Verbond tusschen „theocratie" en overheid. (Alberti, de Cocceji, Bossuet.) . . . „ 141
De scheuring in 't verbond . . . . . . „ 149
HAAR TWEEDE TIJDPERK . . . . „ 151
Zijn karakter, als tijdperk van overgang . „ 151
De „historische school" . . . . „ 154
De leer der „legitimiteit" . . . . . . „ 157
De Spinosistische theocratie van von Haller. „ 165
Stahl . . . . „ 169
De „antirevolutionaire" School in Nederland „ 179
De ongunst der omstandigheden . . . . . „ 179
Mr. Groen van Prinsteren . . . . „ 182
Dr. Kuyper . . . . „ 183
De omvang der overheidstaak . . . . . . „ 187
De natuurlijke genezing der protestantsche „theocratie" . . . . „ 192
De natuurlijke dood der protestantsche „theocratie" . . . . „ 196
HAAR DERDE TIJDPERK: „'T ULTRAMONTANISME". . „ 199
Zijne voorbereiling en voltooiing, (de Bonald, Adam Müller, Schlegel, de Maistre, 't Vaticaansch concilie) . . . . . . „ 199
Zijne logische noodzakelijkheid . . . . . „ 201
Zijne Wederlegging. . . . . „ 203
SLOTSOM . . . . „ 205
DE SCHOOL VAN DEN RECHTSTAAT . . „ 208
EEN WOORD VOORAF . . . . „ 208
Haar natuurlijk ontstaan . . . . „ 208
Indeeling . . . . „ 210
'T VOORBEREIDEND TIJDPERK . . . . „ 211
De overgang van de kritiek van Kant tot de

metaphysische wijsbegeerte . . . . . Bldz. 211
J. G. Fichte, Metaphysisch „natuurrecht“ . „ 220
De metaphysische „historische school“ . . „ 224
Haar karakter . . . . „ 224
Schelling . . . . „ 227
Hegel . . . . „ 229
Schleiermacher . . . . „ 237
'T ZEDELIJK BEGINSEL VAN DEN RECHTSTAAT . . . „ 243
De zedeleer van I. H. Fichte . . . . . „ 243
De verhouding tot Kant, J. G. Fichte, Schelling en Hegel . . . . „ 248
't Verwijt van „eclecticisme“ . . . . . „ 251
De verhouding tot 't godsdienstig bewustzijn. (Krause) . . . . „ 254
De onmisbaarheid van het zedelijk beginsel voor de verklaring des rechts . . . . „ 260
DE LEER DER MAATSCHAPPIJ VOLGENS L. STEIN . . „ 261
De „Rechtstaat“ van Gneist. . . . . . „ 261
De organische natuur der maatschappij . . „ 263
Overzicht van de leer der maatschappij volgens L. Stein. . . . . „ 264
De maatschappij in 't algemeen. . . . . „ 268
Hare geestelijke zijde . . . . „ 268
De maatschappelijke ordening . . . . . „ 268
De maatschappelijke ongelijkheid . . . . . „ 268
De arbeid . . . . „ 271
De enkele mensch en zijn belang . . . . „ 273
De beginselen van behoud en van beweging „ 275
Hare stoffelijke zijde . . . . „ 277
't Bezit . . . . „ 277
De arbeid . . . . „ 285
De maatschappij in haar geheel . . . , „ 289
Overzicht. . . . . „ 289

De ordening der maatschappij . . . . . Bldz. 290
De beweging der maatschappij . . . . . „ 292
De harmonische ontwikkeling . . . . „ 292
De strijd der belangen . . . . „ 297
't Maatschappelijk gevaar . . . . „ 298
De geest der maatschappij . . . . . . „ 300
De klassen en de gestalten der maatschappij . . „ 300
De maatschappelijke klassen . . . . „ 300
De ordening der klassen . . . . „ 300
De beweging der klassen . . . . . . „ 306
De harmonische beweging . . . . „ 306
De strijd der klassen . . . . „ 309
De gestalten der maatschappij . . . . „ 314
't Verband tusschen de klassen en de gestalten der maatschappij . . . . „ 316
De harmonische ordening der maatschappij . „ 316
De maatschappelijke strijd . . . . . . „ 321
De Leer van den Rechtstaat . . . . „ 321
't wezen van den rechtstaat . . . . „ 321
De souvereiniteit van den rechtstaat . . . . „ 328
't Rechtsbeginsel van den rechtstaat. (Bähr) . „ 341
De rechtstaat en de maatschappij . . . . . . „ 346
De maatschappij in den dienst van den rechtstaat . . . . „ 346
De maatschappij, heerscheresse over den staat . „ 347
De rechtstaat tegenover de maatschappelijke rol van „theocratie“ en „democratie“ . . . „ 352
't Archimedische vraagstuk . . . . „ 355
De stelling der vraag . . . . „ 355
Pogingen om haar te ontwijken . . . . „ 356
De maatschappij, autodidact . . . . . . „ 356
De staatsleer van L. Stein . . . . „ 361

Pogingen om haar optelossen . . . . . . Bldz. 363
De „doctrinaire“ school . . . . „ 363
Guizot: de census . . . . „ 364
De samenwerking der staatsmachten . . . . „ 367
J. Stuart Mill . . . . „ 369
De plaats, waar Gneist ingrijpt in de leer van den rechtstaat . . . . „ 372

NOODZAKELIJKE VERBETERINGEN.

Blz: 7: regel 15 v: o: staat: „de eerste aflevering van 't tijdschrift Metis“. lees: „den tweeden jaargang. Blz: 359 en vv:“
Blz: 259: regel 11 v: b: staat: „te huis“. lees: „niet te huis“.
Blz: „ „ 13 „ „ „ „hij“. lees: „zij“.
Blz: 274: regel 1 v: o: „ „krachteloosheid“. lees: „karakterloosheid“.

„De Rechtstaat volgens de leer van Rudolf Gneist“ is 't onderwerp van dit proefschrift. Vooraf een woord over 't doel, dat de schrijver met de keuze van dat onderwerp heeft beoogd.

Niemand verwachte hier eene critiek te zullen vinden van 't geen tot nog toe door Gneist is geschreven. Meer dan twintig jaren zijn voorbijgegaan sedert zijn „Engelsch staatsrecht“ [1]) voor 't eerst 't licht zag, maar aan eene uitvoerige ontleding van zijnen arbeid heeft men in zijn geleerd vaderland zich nog niet gewaagd. Zij, die niet, als zoovelen, zijne slotsommen geheel of grootendeels overnamen, veroorloofden zich hoogstens met een kort woord, somtijds in eene noot 't verschil in hunne opvatting aanteduiden [2]). Aan geringschatting

[1]) De eerste Uitgave van „das englische Verwaltungsrecht“ is van 1857.

[2]) Zoo Bluntschli in zijne „Geschichte des allgemeinen Statsrechts und der Politik„, — 1e deel van de „Geschichte der Wissenschaften in Deutschland: neuere Zeit“. — 1864 Blz: 590 en in zijne „Politik als Wissenschaft“, — 3e deel van zijne „Lehre vom modernen Stat“, — Blz:

vaIt daarbij zeker niet te denken; de reden ligt veeleer in de grootheid zijner verdiensten. De arbeid van Gneist toch is tweeledig; hij heeft éénerzijds de eerste geschiedenis gegeven van 't *geheele* Engelsche staatsrecht, de eerste stelselmatige uiteenzetting van de beginselen, die de ontwikkeling van dat recht hebben bepaald, en andererzijds niet slechts in hoofdtrekken geschetst, maar zelfs in practische proeven uitgewerkt, wat naar zijne overtuiging uit die beginselen gemeen goed behoort te worden der Europeesche volkerenfamilie. Voor eene *grondige beoordeeling van dien arbeid* zijn dus deze twee vereischten onmisbaar: een zelfstandig

---

85 en Hermann Röszler „Lehrbuch des deutschen Verwaltungsrechts" 1e deel: „das sociale Verwaltungsrecht" § 15 en § 16 N: 2. August Winter stelde in zijn groot werk: „Die Volksvertretungen in Deutschlands Zukunft", verschenen in 1852, bl: 100 en vv: een beginsel op den voorgrond, dat later door Gneist bij herhaling, onder anderen in de „dritte Abtheilung" van zijn „Selfgovernment" en in „Verwaltung, Justiz, Rechtsweg" 1e hfdstk § 1 zeer klaarblijkelijk, zij 't ook niet zoo zeer met ronde woorden, als sedert in „die preuszische Kreisordnung" Blz: 2 en 3 en in „der Rechtstaat" Blz: 2 en 3, 6-10, en 133-144, verworpen werd. Niettemin werd in 't tweede werk van Winter: „über die Bildung der ersten Kammern in Deutschland", dat als eene nadere uiteenzetting van sommige beginselen uit zijn eerste te beschouwen is, van dat verschil geene melding gemaakt, schoon vooral de „vierte Abschnitt" bewees dat de tot op dien tijd verschenen geschriften van Gneist den schrijver waarlijk niet onbekend waren. — 't Zelfde geldt van Lorenz Stein; zijne beroemde inleiding tot de „Geschichte der socialen Bewegung in Frankreich" is volgens de bekentenis van Gneist — „der Rechtstaat" Anm: 1 — „van overwegenden invloed" op 't werk van dezen geweest; maar naar de kort daarop door Gneist afgelegde verklaring zijn hunne slotsommen omtrent de verhouding tusschen staat en maatschappij geenszins gelijk. Toch heeft Stein in zijn „Handbuch der Verwaltungslehre", 4 jaren na „der Rechtstaat" uitgegeven, den naam van Gneist niet anders genoemd, dan om hem als zijnen zegsman voor de bijzonderheden van 't Engelsch bestuur aantehalen.

onderzoek van de Engelsche rechtsgeschiedenis naast 't zijne en eene eenigzins voldoende kennis van de wijze, waarop „de rechtstaat" onder de oogen van den meester in Pruissen heeft gewerkt. Doch eer aan die beide vereischten kan worden voldaan is tijd noodig. — „'t *Geheele* Engelsche staatsrecht;" men bedenke vooreerst wat dat zeggen wil. De beroemdste schrijvers waren tot nog toe bij de buitenzijde van 't Britsche staatswezen blijven staan [1]); 't *inwendig bestuur*, 't onderling verband zijner deelen, zoowel als zijn samenhang met 't geheel was den Engelschen zelven een gesloten boek gebleven; er waren wel is waar practische handleidingen, waarin de onderwerpen van staatszorg volgens den rang hunner beginletters werden toegelicht [2]), maar geen Engelschman had den moed gehad voor 't a, b, c een stelsel, voor 't woordenboek een leerboek in de plaats te geven. Aan Gneist behoort de eer, voorheen geheel ten onrechte aan Montesquieu toegekend, 't Engelsche volk zijn staatsrecht, als eene levende eenheid te hebben onthuld. Met eene volharding [3]), die zijnen landgenooten hunne lierzangen op

[1]) Montesquieu: „de l'esprit des lois" bk: XI. hfdstk: VI, Blackstone: „Commentaries on the law of England", de Lolme: „the constitution of England, or an account of the English government", Guizot; „les origines du gouvernement représentatif", Brougham: „the British constitution; its history, structure and working", Hallam: Constitutional history of England", Bagehot: „the English Constitution", — „fortnightly review" 1865, 1866 en 1867.

[2]) Richard Burn: „the justice of the peace and parish officer" — 30e uitgave, bewerkt door J. B. Maule 1869: 8000 blzz: fijn gedrukt in 5 dll. —, en anderen, opgenoemd in „Selfgovernment, Communalverfassung und Verwaltungsgerichte in England." § 33 N: * * *

[3]) De omvang van dien arbeid kan eenigzins worden begroot, als men in aanmerking neemt, dat de gezamenlijke uitgevers van 't in de vorige noot genoemde werk alleen voor de alphabetische rangschikking der „public acts" sedert 1836 eenen menschenleeftijd hebben noodig gehad; — Selfgovernment § 7: IV N: —, dat eene opgave van de ti-

de „Duitsche vlijt“ bijna zou doen vergeven, heeft hij de zwaarwichtige oorkonden van koninklijke bevelschriften en parlementsakten bestudeerd, geschift, gerangschikt, totdat 't te lang reeds omsluierd beeld van Brittannie's staats- en zelfbestuur voor aller oogen stond. Doch wie zal zich nu nog opgewekt gevoelen, om dien arbeid weer eens over te doen met de kans van wellicht zeer belangrijke, maar mogelijk ook enkel onbeduidende feilen te vinden? Men dient zich dus aan 't vooruitzicht te gewennen, dat, wat zijne geschiedkundige nasporingen betreft, de critiek niet dan stuk voor stuk met Gneist zal kunnen afrekenen [1]. — En de tijd om een oordeel uittespreken over de vruchten der nieuwe Pruissische wetgeving, in den geest van 't Engelsch bestuursrecht onder zijne voorlichting tot stand gebracht, is tot nog toe al evenmin gekomen. De uitkomsten, na eene proefneming van enkele jaren verkregen, kunnen nog slechts luttel zekerheid geven omtrent 't geen de toekomst brengen zal. Met hoeveel zorg Gneist en zijne aanhangers de *voorhandene* toestanden en inrichtingen bij 't werk der hervorming mogen hebben ontzien, de beginselen waren meerendeels *nieuw* en zullen dus eerst na eenigen tijd „de macht der traagheid“, die 't bestaande aan elke verandering in den weg stelt, te boven

tels der „public acts“ tusschen 1801 en 1859 eenen lijvigen foliant vult: — „das englische Verwaltungsrecht“; „Vorrede“ vóór den 2en druk, Blz: VII; dat de zoogen: „reformbills“ nog geheel onbearbeid waren gebleven, en de „parliamentary papers“, waaruit Gneist den inhoud der laatsten heeft moeten putten, in menig jaar reeds den omvang van 100 folio-deelen overschreden hebben. — „Selfgovernement“: „Vorrede“ vóór den 2en druk Blz: V, — en dat eindelijk de omslachtigheid van den Engelschen wetsstijl al die lectuurs zelf voor den vlijtigen onderzoeker schier ongenietbaar maakt.

[1]) Reeds in 1859 en 1860 leverde Prof: Marquardsen in de „Münchener kritische Vierteljahrschrift“ van dit gedeelte eene beoordeeling, die Gneist met erkentelijkheid vermeldt: — „das englische Verwaltungsrecht“ „Vorrede“ vóór den 2en druk Blz: VI.

kunnen komen. Tot zoolang past der critiek ook hier slechts een geduldig wachten.

— Is dan eene getrouwe uiteenzetting van 't geen Gneist onder den naam van „de Rechtstaat" aan zijne landgenooten heeft gepredikt, 't eenige dat overblijft? Zelfs al was dat zoo, dan zou die taak nog de aan haar bestede moeite wel beloonen. Wellicht schijnt dat beweren aan sommigen vrij gewaagd in eenen tijd, waarin de belangstelling voor de hoogere vragen van 't staatsrecht zoo merkbaar is verflauwd. Toch wordt 't integendeel daardoor gerechtvaardigd. Die onaandoenlijkheid voor de gewichtigste vraagstukken heeft niets ongewoons. De beoefening van 't staatsrecht kent, evenals die van zoo menige andere wetenschap, hare getijen, hare ebbe en vloed. Veel is er misschien, dat de studenten van onze dagen boven die van dertig jaren geleden vóór hebben, in één opzicht staan zij verre bij dezen achter. Toen was er op 't gebied van 't staatsrecht een ware springvloed. Een nieuwe stroom van denkbeelden kwam over de landen heen en de jongeren vooral begroetten die met geestdrift, overtuigd, dat in hunnen schoot een blij verschiet verborgen lag. Er werd een strijd aangebonden, zwaar genoeg, om die geestdrift door inspanning te heiligen, maar tevens van den aanvang af met goede kansen op eenen gezegenden afloop. Doch na dien springvloed *moest* de ebbe komen; en deze hebben de studenten van onzen tijd beleefd. 't Was niet waar, wat somtijds werd gezegd, dat 't jonge Holland oud was; de jeugd ontbrak niet, wel de groote gedachten, waarmeê zij zich sterken, waarvoor zij zich weren kon. 't Vond de vruchten van den gevoerden strijd niet altijd zoo schoon, als de strijders ze roemden; 't had de *gebreken* van den *ouden* tijd niet *gekend*, noch de *zegeningen* van den *nieuwen* in hare eerste frischheid *genoten, 't hoorde* alleen van de wonden, die genezen *waren*, maar *'t zag* ze vóór zich, die nog genezing *wachtten* en in-

middels bracht de tijd ook in 't pas verworven goed tal van leemten aan 't licht. 't Geloof in 't bestaande was gering, slechts de hoop bleef over, of ook te eeniger tijd de vloed wêer mocht opkomen. Maar die hoop vond in de wetten, welke de getijen in de zedelijke wetenschappen bepalen, haren vasten grond. Geene nieuwe gedachte trad ooit, als eene geharnaste Minerva, kant en klaar uit 't hoofd eens denkers te voorschijn. Iedere waarheid moet zelfs nadat zij in den vorm eener meestal gebrekkige, maar door hare kortheid voor een ieder begrijpelijke leuze de openbare meening veroverd heeft, om aan de werkelijkheid te kunnen worden aangepast, een gistingsproces doorleven, waarin de vorm zich van 't wezen afscheidt, en 't nieuwe gaandeweg zich in zijne plaats tusschen 't geen van ouds beproefd bevonden is leert voegen. Wie twijfelt er aan, dat de tegenwoordige tijd zich midden in zulk een proces bevindt? Sedert 1789 is naar 't voorbeeld van Frankrijk „*zelfregeering*“ op 't vaste land de leuze geworden, waaronder al wie hervorming in 't staatsrecht beoogden zich aaneensloten. In 1848 hebben vele vorsten dien eisch met min of meer vrijgevigheid ingewilligd, en... van dat oogenblik afaan is voor den strijd *om* zelfregeering een nieuwe *over* zelfregeering in de plaats getreden. „Den ander niet te deren, aan elk 't zijne te geven“ dat was steeds 't hoogste gebod in 't burgerlijk recht [1], maar nauwelijks minder in 't staatsrecht. Al te vaak hadden de staatslieden der 17e en der 18e eeuw dat uit 't oog verloren; doch waarom zou die wet den staat heiliger zijn, nu op de bepaling van zijnen wil een steeds grootere invloed geoefend werd door dezelfde burgers, die in hun onderling verkeer nog altijd door dwang tot hare inachtneming moesten worden genoopt? De groote omwenteling op maatschap-

[1] Inst: bk: I. tit: 1.

pelijk gebied, de uitvinding der werktuigen, waardoor de voortbrenging werd opgevoerd tot eene nooit bereikte hoogte, maar tegelijk tusschen „kapitaal" en „arbeid" eene spanning te voorschijn geroepen, die 't rechtsgevoel ook van den welwillende somtijds verzwakken, altijd verdacht maken moest, zij kwam de bezwaren, aan de zelfregeering in hare toepassing verknocht, nog verdubbelen. Die bezwaren *moeten* worden opgelost; maar *zal* dat immer geschieden, dan dient er zeker te worden acht geslagen op 't woord van die uitstekenden onder de mannen dezes tijds, die op grond van nauwgezette studie eene oplossing meenen te hebben gevonden. Bij die uitstekenden staat, wie, die 't ontkent? Rudolf Gneist in de voorste rei. En daarom kan eene poging om aan hen, die 't ontzag voor vier lijvige boekdeelen en ettelijke kleinere geschriften van eene rechtstreeksche kennismaking met zijnen arbeid mocht hebben afgeschrikt, een denkbeeld daarvan te geven, niet licht geheel onvruchtbaar zijn [1]).

Doch bij die poging behoeft 't niet te blijven, want de

---

[1]) Tot nog toe is Gneist in ons land bekend gemaakt door Prof: Buys in de eerste aflevering van 't tijdschrift: „Metis" en in de „Bijdragen tot de kennis van het staats-, provinciaal- en gemeentebestuur in Nederland"; afl: v. September 1876 en Januari 1877, door Prof: Pekelharing in de „Vragen des tijds" en, voorzoover zijnen geschiedkundigen arbeid aangaat, door Mr. de Savornin Lohman in „Gezag en Vrijheid". Niet te vergeten Dr. A. Kuyper in ettelijke artikelen van „Ons Program", waar echter de naam van Gneist maar ééns genoemd wordt. (Blz: 749.) Trouwens, indien die naam overal, waar 't pas gaf, was vermeld, de schrijver van dat werk hadde 't zich en zijnen lezers niet langer kunnen ontveinzen, dat dezelfde man, wien zoo menige veer tot optuiging van den calvinistenhoed werd ontleend, nog kort te voren in een artikel, welks oppervlakkige voorbarigheid slechts met een beroep op den dommel van Homerus kan worden verontschuldigd, als een vijand der vrijheid was aan de kaak gesteld. („De kudde schapen" in „de Standaard" van 3 Juli 1874; „Ons program" Blz: 1220 en 1221).

onmogelijkheid eener afdoende critiek sluit eene bepaalde overtuiging omtrent de gewichtigste der door Gneist verdedigde beginselen niet uit. De meerdere of mindere juistheid eener geschiedkundige voorstelling, de uitslag eener proeve van toepassing kunnen op hunne waardeering invloed oefenen, den doorslag geeft alleen 't onderzoek naar hun innerlijk gehalte. Zonder alle vóór-oordeel over de uitkomsten der critiek sta daarom aan den aanvang van dit geschrift de belijdenis, dat de schrijver, ongezind en zelfs niet bij machte om al de *staatkundige* handelingen van Gneist met de stellingen, door hem als *rechts*leeraar verkondigd, te rijmen, en evenmin blind voor de eenzijdigheid, waarvan ook dezen niet altijd vrij zijn, geloof heeft in de strekking, die in nagenoeg al zijne geschriften den hoofdtoon voert, in de voortreffelijkheid der grondslagen, op welke hij 't verbond tusschen staat en maatschappij wil zien gevestigd. Die belijdenis brengt den plicht mede, om 't standpunt aantegeven, van waar de schrijver tot haar gekomen is. „De Rechtstaat" van Gneist is geene *staat*kundige, maar eene *rechts*kundige leuze; zijne leer staat of valt met de wijsgeerige beschouwing, die voor haar de bodem is, waarop *het* staatsgezag rust; zijne practische slotsommen mogen zich ten deele goed- of kwaadschiks ook aan andere beginselen laten aanhechten, in haar geheel behooren zij bij de zijnen alleen. De indeeling der stoffe is alzoo in hoofdtrekken naar 't volgend plan geschied.

't Eerste gedeelte behoort te worden gewijd aan deze taak: de plaats te bepalen, die de opvatting der nieuwere Duitsche school in 't algemeen en inzonderheid die van Gneist aangaande 't wezen van 't staatsrecht naast die der andere hedendaagsche scholen inneemt; 't *zelfstandig* karakter te teekenen van den „*rechtstaat*" vooral in tegenstelling met „*de souvereiniteit des volks*", 't zij openlijk of verbloemd, maar niet minder scherp aan den anderen kant onderscheiden van de leer

der „*souvereiniteit Gods*“, in al hare tegenstrijdige vormen zoo menigmaal als 't plechtanker voor 't staatsgezag verheerlijkt.

Daarna zal aan de hand van Gneist worden aangewezen, hoe de „rechtstaat“, op den classieken grond van 't openbaar recht, in Engeland tot eenen krachtigen wasdom gekomen, op 't vasteland daarentegen door den invloed eener valsche wijsbegeerte onderdrukt en misvormd, eindelijk, dank zij der onjuiste voorstelling, welke die wijsbegeerte van 't Britsche staatswezen verspreidde, hier 't onderst boven gekeerd en zelfs ginds aan 't kwijnen geraakt is, doch hoe in deze eeuw eerst von Stein en von Hardenberg later Gneist zijne beginselen althans ten deele in de vormen en instellingen huns vaderlands hebben overgebracht.

En tot slot zullen in 't kort de hoofdvoorwaarden worden opgesomd voor zijne vrije ontwikkeling ook in 't onze.

De belangrijkste school van wijsgeerig staatsrecht was nog vóór niet langen tijd die, welke naar hare gevierde woordvoerders in Frankrijk met den naam van Benjamin Constant, in Duitschland met die van von Rotteck en Welcker, naar haar grondbeginsel ook wel als „de school der volkssouvereiniteit“ en door hare eigene aanhangers veelal als de „liberale“ werd aangeduid. De laatste benaming zal hier met opzet worden vermeden. Vooreerst wenscht de schrijver zich ook voor den schijn te wachten, alsof zijn arbeid de strekking had eene staatkundige partij te dienen. Daarenboven is de beteekenis van dat woord in dezen tijd door zijn overdadig gebruik tot onkenbaarheid afgesleten. De staat*kunde* heeft in dezen 't staats*recht* al meer en meer verduisterd. Ter wille eener gewenschte eensgezindheid omtrent de practische slotsommen liet men 't verschil tusschen de punten van uitgang zoolang met den mantel der liefde bedekt, dat 't ten laatste vergeten werd. Zoo kon 't gebeuren, dat in de schaduw der „liberale“ vlag eindelijk twee

legers met elkander ten strijde togen, die tenauwernood iets anders, dan één, of twee „dringende eischen van 't oogenblik", of zelfs alleen eenen geduchten tegenstander gemeen hadden. 't Is noodig die verwarring zooveel mogelijk opteklaren. Of is 't niet aan haar te wijten, dat bijvoorbeeld de school der „souvereiniteit Gods" in Nederland tot nog toe heeft kunnen volharden bij die „caligulataktiek", die haar uitstekend hoofd zijnen tegenstanders voor de voeten wierp? Zou 't ooit aan die school gelukt zijn bij voortduring „ter ontwijking van eenen nieuwen strijd" de „zeer uiteenloopende gevoelens" van hen, die zich „liberalen" noemen, „te rangschikken" „onder de voorlang bekend gemaakte denkbeelden" van Rousseau en Montesquieu, die zij niet zonder recht „beweerde reeds overwonnen te hebben" [1]), indien de beide helften van 't „liberale" leger hare verschillende kleuren in zaken van staatsrecht naast de gemeene vlag op 't veld der staatkunde ruiterlijk hadden ontplooid? Al was 't alleen, om van den aanvang af de kansen op eene herhaling dier „taktiek" weg te nemen, zou 't woord „liberaal" in dit werk niet worden gebruikt. Teminder nog kan aan de hier te beschrijven school die naam worden gelaten, omdat haar beginsel, welke diensten zijne belijders ook aan de zaak der vrijheid mogen hebben bewezen, haar op den zelfgekozen eeretitel geen recht geeft. Voorzoover 't noodig zal zijn haar met een bijvoeglijk naamwoord aantewijzen, zal zij de „democratische" worden genoemd. 't Is waar, op den bodem der „volkssouvereiniteit" is meer dan eens een staatsgebouw gesticht, dat weinig aan „volksregeering" deed denken; maar men houde in 't oog, dat 't woord hier niet ter omschrijving van eenen staats*vorm*, maar van een staats*beginsel* wordt gebezigd en van dat standpunt mag deze

---

[1]) Mr. G. Groen van Prinsterer: „Ongeloof en Revolutie" 1847 Blz: 41.

keuze wel even gerechtvaardigd heeten, als 't gebruik van 't woord „revolutie", door onze calvinistische landslieden in zwang gebracht.

Wanneer men, om een recht begrip van hare bedoeling te krijgen, tot 't ontstaan dezer school opklimt, dan blijkt zij langzamerhand te zijn voortgekomen uit de ineensmelting van tweeërlei wijsgeerige wereldbeschouwing, die, van verschillende kanten uitgaande, niettemin, daar zij beiden onder den invloed van gelijksoortige gebeurtenissen uit gelijke behoeften geboren waren, op 't gebied der practische wetenschappen in hoofdzaak éénen gedachtengang volgden.

't Zal derhalve in de eerste plaats noodig zijn met een kort woord te omschrijven, welke behoeften, welke gebeurtenissen hier zijn bedoeld; — vervolgens dienen de hoofdtrekken der gemelde wijsgeerige beschouwingen te worden geschetst; — dan de redeneering aangewezen, waarmede de school, door de verbinding dier twee ontstaan, recht en staat *uit 't overleg van den enkelen mensch* zocht optebouwen; — en eindelijk, met billijke waardeering van 't goede, door haar gesticht, in de uiteenwijkende leeringen harer woordvoerders 't bewijs opgespoord, dat haar beginsel, in stede van recht en staat tot een stevig voetstuk te dienen, juist in de ontkenning van die twee zich verliest.

De macht der feiten alleen was in de oogen van een krachtig en denkend volk nog nooit een afdoende grond voor de door 't staatsgezag geeischte gehoorzaamheid. Van oudsher hebben haast alle regeeringen, ook de gewelddadige, althans getracht hare heerschappij de wijding te doen ontvangen van 't recht en zoo dikwijls een troon wankelde, of eene heerschende volkspartij door hare mededingster werd verjaagd, drong zich de vraag naar 't recht van

zelf ook aan de geregeerden op. De middeleeuwen door was 't antwoord op die vraag gegeven door „de kerk." De leer van Thomas van Aquino, „de leer der twee zwaarden", een mengsel van christelijke bespiegeling en heidensche wijsbegeerte, stelde boven den strijd, die gedurig over hare beginselen werd gevoerd, dit eene buiten twijfel, dat 't recht van den keizer op zijne kroon, 't zij dan middellijk of niet, evenzeer eene opdracht was van Hooger Hand als dat van den Paus op zijnen driedubbelen mijter [1]). Die aaneensluiting van staat en kerk gaf aan 't staatsrecht ook in zijne onderdeelen de vastheid, die 't te midden van de woelingen dier dagen zoozeer behoefde. Zelfs de vinnige twisten tusschen 't geestelijk en 't wereldlijk gezag konden haar op den duur niet verbreken, omdat de vorst, die zich van de kerk losmaakte, den zedelijken grond zijner macht in 't hart zijns volks prijs gaf en voortaan slechts op een zwaardrecht steunde, dat elk oogenblik door eenen, machtiger dan hij, tegen hem kon worden gekeerd. Dus bleef de kerk: paus, bisschoppen en abten, de middelaar zoowel tusschen den vorst en zijne stenden, als tusschen den eenen vorst en den anderen. 't Feit, dat aan dien toestand een einde maakte, was de *hervorming*. De in zich zelve verdeelde kerk kon niet langer *buiten* haren eigenen werkkring een gezag doen eerbiedigen, dat haar daar*binnen* nu niet meer door enkele scheurmakers, maar door millioenen werd ontzegd; en 't zelfde gevoel van eerbied voor den vrijen man, dat vooral bij de Germaansche volkeren altijd krachtig gesproken had, maar nu, door 't herleven van de studie der oudheid op nieuw gewekt, voor 't pausdom zoo nood-

[1]) Stahl: „Geschichte der Rechtsphilosophie." — 1e deel van de „Philosophie des Rechts", — 1856 Blz: 56 en vv: Ahrens „Naturrecht" 1870 D: I. Blz: 68: Bluntschli: „Allgemeines Statsrecht", — 2e deel van „die Lehre vom modernen Stat:" — 1e bk, 4e hfdstk: Blz: 43 (uitg: 1875).

lottig was geworden, deed natuurlijk ook in 't *wereldlijk* recht zijnen invloed gevoelen. *Feitelijk* breidde 't koninklijk gezag juist in die dagen zijne macht in bijna alle landen van Europa belangrijk uit; één voor één werden de burchten der vroeger vaak ongehoorzame leenmannen geslecht; de nijvere burgers der gemeenten hadden zich meest eenparig rondom de vorsten, als hunne aangewezene beschermers, aan elkander gesloten en de met de classieken herrezene „ratio scripta“ der Roomsche en Byzantijnsche alleenheerschers, die eerlang de oude costumen meer en meer verdrong, bood in eenen tijd, toen men van eene onderscheiding tusschen staats- en burgerlijk recht nog niet droomde, den op de versterking hunner regeermacht belusten landsheeren eenen niet te versmaden steun. Maar thans viel de leer, die hun gezag voorheen *zedelijk* geschraagd en zijne uitoefening min of meer aan regelen gebonden had, in duigen. Een deel van hen, die den paus hadden afgezworen, brachten de practijk der „vrijheid“ ook in 't staatsrecht over; waar de Calvinisten om des geloofs wille door hunne roomsche overheden vervolgd, of zelfs door eenen hervormden koning in hunne rechten als staatsburgers verkort werden, greep jong en oud naar de wapenen; doch nu voelden ook zij: geuzen, hugenoten en puriteinen, van hunnen kant de behoefte aan eene gelijke verdediging van hun *verzet* als hun onderdrukker voor zijne *aanspraken* had gezocht. In de landen, waar Lüther zegevierde, en de godsdienstige beweging door de regeeringen gesteund en bestuurd, maar dan ook binnen 't gebied des geloofs in toom gehouden werd, konden toch ook dezen zonder schade voor hare innerlijke sterkte eenen zedelijken grondslag voor hare macht op den duur niet missen. Eindelijk was 't volkenrecht, voorzoover 't de betrekkingen tusschen roomsche en onroomsche mogendheden te regelen had, eveneens op losse schroeven gezet, en dat in eenen tijd, waarin de

uitbreiding, die plotseling de wereldhandel verkregen had, 't dwong om naar nieuwe wegen voor zijne ontwikkeling te zoeken. Wat dan nu? Kon men volstaan met de „leer der twee zwaarden" voor die staten, waar de hervorming de overhand behouden had, in den geest van Lüther, of van Calvyn te herzien? Dat daarmede de roomsche minderheid niet tevreden zijn zou, was in de oogen der meerderheid waarschijnlijk nog zoo'n groot bezwaar niet; waar deze haar recht *opleggen* kon, stoorde zij er zich weinig aan, of 't van den anderen kant ook mocht worden *aangenomen*. Gewichtiger waren de bedenkingen tegen zulk eene oplossing, zoodra de onderscheidene gezindten tegen elkander nagenoeg opwogen, onoverkomelijk, als 't er op aankwam eene gemengde bevolking voor eenige rechts-, of staatsleer door overreding te winnen. Maar bovendien, waar men den zedelijken grond van 't *binnenlandsch* recht ook zoeken mocht, 't *volken*recht eischte eenen grondslag, waarop de belijders van beiderlei geloof elkander ontmoeten konden. En zoo kwamen de denkers ertoe, om naar eene bron voor 't recht te zoeken, die, onafhankelijk van alle kerkgeloof, volgens de uitdrukking van Grotius haar gezag behouden zou, „ook al nam men aan wat men zonder 't ergste misdrijf te plegen niet aannemen mocht, dat er geen God is, of dat de zaken der menschen hem geen zorg zijn" [1]). De vraag was aldus te midden van de overheerschende meeningen dier dagen zuiver gesteld. Protestanten zoo goed als Roomschen hadden vastgehouden aan 't beginsel, dat alleen *de* bovennatuurlijke openbaring Gods den christen tot de kennis bracht van den weg ter zaligheid. De strijd tusschen die twee partijen betrof den omvang der bronnen, welke die openbaring bevatten, de richting, welke die weg volgde; 't hoofdpunt, boven genoemd, bleef hun gemeen. Daarin ligt 't geheim

[1]) Grotius; „de iure belli ac pacis" „prolegom:", 11.

dier tweeslachtigheid, die de geschiedenis der protestantsche gezindten kenmerkt: daarin de reden, waarom 't protestantisme, uit den drang tot vrijheid geboren, al in de eerste eeuw na Lüther telkens weêr zijn eigen protest tegen den gewetensdwang vergat, waarom zijne vrijzinnig en edeldenkende aanhangers niet konden verhinderen, dat de meerderheid in strijd met zijn levensbeginsel voor de *kerk*, waartegen 't in verzet gekomen was, de halfslachtige kerkgenootschappen in de plaats stelde en in steê van de heidensche menschvergoding en de joodsche werkheiligheid der Roomschen 't amen op de „belijdenis", eerst verweerschrift, nu formulier van eenigheid, met eene gedurige neiging om de speelruimte der vrije uitlegging zoo nauw mogelijk te beperken tot 't shibboleth van den geloovige verhief. Eene verklaring van recht en staat, die voor Roomsch en onroomsch, geloovigen beiden in eigene-, ongeloovigen in elkanders oogen, gelijk gezag hebben zou, diende derhalve te worden losgemaakt van die dingen, welke in de gestalte, die hun voor ieder dier partijen alleen beteekenis gaf, der andere slechts ergernis en dwaasheid waren. Met die losmaking was echter de éénheid in de wereldbeschouwing der menschen verbroken, de kiem nedergelegd voor 't beginsel, dat de wetenschap, ook de zoogenaamde „practische" in geenerlei verband stond tot de erkentenis dier hoogere wereld, waaraan de godsdienst kleur en vormen leent. Deze opvatting mocht tijdelijk van nut, ja zelfs van noode zijn, op den duur zou zij voor elk der twee dus gescheidene helften even gevaarlijk worden. Want indien *deze* wetenschap ooit werkelijk slaagde in de oplossing van 't groote raadsel der rechts- en staatsleer, in de verklaring en verzoening van 't gezag der zedelijke en rechtelijke geboden met de dorst naar vrijheid in alle levensuitingen; indien 't gelukte die twee volstrekt algemeene, maar oogenschijnlijk tegenstrijdige feiten met elkander overeentebrengen buiten alle beroep op 't gods-

dienstig bewustzijn, zou dan niet 't geloof aan de gegrondheid van 't laatste zijnen prikkel grootendeels hebben verloren? En als omgekeerd naast de behoefte aan dat geloof zich eens 't bewustzijn verhief, dat de wetenschap haar recht van bestaan slechts staven kon door aan die behoefte alle redelijkheid te ontnemen, hoe kon dat weten voor 't gelooven genade vinden? Zulk eene dwaling strafte noodzakelijk zich zelve. De verscheurde éénheid drong eerlang tot eigen herstel, hoe gebrekkig ook; hier door in eene stoute metaphysica de wetenschap uittebreiden over de dingen, die buiten haar bereik lagen, ginds door aan de voorstellingen van 't godsdienstig gemoed eene wetenschappelijke beteekenis optedringen, welke zij niet bezitten konden. En men late zich dan ook vooral door den schijn niet diets maken, dat 't forsche woord van Grotius de vrijverklaring zijner wetenschap inhield. Al klinke 't vreemd, uit die *verkondiging* harer *zelfstandigheid* bleek 't, hoe *onzelfstandig* zij *was*. Zij werd *gedwongen* den mensch, zóó, als hij naar den eisch zijner innigste natuur behoorde te zijn, bestemd was te worden, uit hare beschouwingen te verwijderen, omdat zij daarmede zou getreden zijn op 't gebied, waar de partijen, die zij in eensgezindheid op haren grond vereenigen wilde, 't scherpst tegen elkander overstonden; *gedwongen* 't recht, den staat, in 't kort: de wetenschap der geboden afteleiden uit 't geen de kerkleer, roomsche en protestantsche, buiten hare uitsluitende rechtvaardigmaking, 't zij door de genademiddelen, 't zij door 't geloof, van den mensch overliet; *gedwongen* bij haren arbeid van die „vrijheid“ uit te gaan en slechts die te kennen, wier inhoud met de leuze: „geen dwang van menschen“ was uitgeput. De „vrije“ mensch, met wien hare betogen aanvingen, *mocht* alleen die zijn, wien te voren juist 't echt menschelijke was ontnomen, 't tweehandig zoogdier, dat slechts voor zich leefde, aan zich dacht en van geen

gebod bewustzijn had. Van daar aan den drempel der rechtsleer van bijna al de groote denkers tusschen Grotius en Rousseau die „natuurstaat“, waaruit eene zuivere redeneering hen nooit kon hebben uitgeleid en welks onwaarheid hen met de wrekende macht der logica door eene reeks van onvruchtbare pogingen tot stelselloos geven en nemen heen eindelijk naar de loochening van alle recht gedreven heeft.

't Onheilige verstand dus moest dezer wetenschap de éénige bron zijn voor de kennis, die zij zocht. Tot nog toe hadden de menschen zich nog maar zelden met een zorgvuldig onderzoek naar den aard en de zekerheid hunner kennis beziggehouden; dit was hun echter van oudsher niet ontgaan, dat bij hare verkrijging tweeërlei arbeid te onderscheiden viel: *waarnemen* en *denken*. Omtrent 't gewicht, de taak van elk dier twee heerschte verdeeldheid; en naarmate ieder wijsgeer in dien strijd partij koos, splitsten zich ook de practische wetenschappen in de twee richtingen, waarvan boven werd gewag gemaakt, en wier hoofdtrekken thans moeten worden geschetst.

Aan 't *denken* werd aanvankelijk de hoofdrol toegekend. 't Zij daarop 't wantrouwen, dat reeds lang te voren inzonderheid door sommige kerkelijke leeraars jegens de bedrieglijkheid der zinnelijke ervaring was uitgesproken, zijnen invloed gevoelen deed, 't zij de vlucht, door de zuiver wiskunstige wetenschappen in den laatsten tijd genomen, hare methode in eere bracht, 't zij die beide omstandigheden samenwerkten, blijkbaar werd van 't denken- vooral in de eerste jaren 't begeerde licht verwacht. En wat was nu dat denken- waaraan men zulke hooge eischen stelde? Welke taak had 't vroeger verricht, eer 't tot deze nieuwe en gewichtige werd geroepen? Zeker, geene wetenschap werd ooit zonder

denken verworven; maar nooit was dit de *bron* van 't weten geweest, altijd was 't slechts 't *middel*, waardoor de waarneming tot weten werd verwerkt. Tot scheppen was 't buiten staat. Verre van de waarneming te kunnen missen vermocht 't integendeel niets zonder haar. Zijne taak was 't de stoffe, die 't door haar werd aangevoerd, te ontleden en te verbinden, door vergelijking van voortgezette waarnemingen algemeene begrippen daaruit aftescheiden, in ieder van dezen de bestanddeelen optesporen, waaruit 't noodzakelijk moest bestaan, wier ontstentenis 't begrip zelf ophief en zoo te midden van de verscheidenheid der dingen de éénheid der gedachte, die hen samenhield, te voorschijn te brengen. De wiskunde was 't arbeidsveld, waar zijne werkzaamheid helder aan 't licht kwam. Met elk wiskunstig begrip was tegelijk 't geheel zijner eigenschappen noodzakelijk gegeven; daar had dus 't denken, om uit 't eerste 't laatste *afteleiden*, aan zich zelf genoeg. Maar zoodra men 't den eisch stelde uit eigene kracht niet gegevene begrippen te ontleden, maar naast 't eene een ander *vóórttebrengen*, vergde men 't onmogelijke. Reeds de wetten der natuur lieten zich daarom door 't denken-alleen niet bepalen; immers 't leidde wel gevolgtrekkingen uit gegevens, doch geene gevolgen uit oorzaken af. Of men aannam, dat sedert 't ontstaan der dingen de kiem van elk nieuw verschijnsel was voorhanden geweest, of wel aan de voortdurende scheppende werkzaamheid eener Hoogere Macht geloofde, altijd was 't gevolg, hoe na aan de oorzaak verwant, iets anders dan zij, iets nieuws nevens haar. In de keten van oorzaken en gevolgen, die door de verschijnselen der natuur heenliep, ontdekte men wel is waar overal een *„moeten“*, maar een geheel ander dan dat, waardoor 't verband van 't wiskunstig begrip en zijne eigenschappen werd aangeduid. Hier was 't een volstrekt *„niet anders denkbaar zijn“*, daar een

bloot *„niet anders kunnen"*, eene lijdelijkheid van 't voorwerp, waaraan de oorzaak en haar gevolg plaats grepen. Wat dan ook 't louter denken voor noodwendig had verklaard kon door geene andere gelijksoortige noodwendigheid worden gewijzigd. Hoe anders in de natuur, waar de even noodzakelijke gevolgen uit onderscheidene oorzaken ieder oogenblik elkander doorkruisten, stoorden, vernietigden! Inderdaad er lag tusschen 't eene feit en 't andere, hoe nauw zij samenhingen, ja zelfs tusschen twee op elkander volgende oogenblikken in 't bestaan ééner zelfde zaak iets geheel verschillends van 't gelijkteeken tusschen meerdere wiskunstige grootheden. En de kennis der natuur was hier nog niet eens 't doel; op den handelenden mensch, op de beginselen, waarnaar hij zijne handelingen had interichten, was 't oog gewend; en dezen lagen nog eenen stap verder buiten 't bereik van 't bloote denken dan de natuurwet. Hier ook had men te doen met feiten, vóór en na en nevens elkander; de gebeurtenissen, die tot handelen noopten, de overlegging, 't besluit, de daad, zij allen mochten nog zoo on*af*scheidelijk wezen, *onder*scheiden waren zij altijd. Daar kwam echter nu nog bij, dat 't gebod niet slechts de denkbaarheid, maar ook de mogelijkheid zijner overtreding in zich sloot. Hier ook was een *„moeten"*, doch geenszins een „niet anders denkbaar zijn", zelfs geen „niet anders kunnen", maar „'t *heilige* moeten", 't *„niet anders mogen"*; hier klonk 't den menschen toe: „gij zult". Vreemd! Als die menschen aan hun denken vroegen: „wat zal ik zijn in 't naaste oogenblik?", zij kregen geen bescheid; en van dat „gij zult" zou 't denken zonder meer hun den sleutel geven!

De rechtsleeraars, dien 't in de eerste plaats te doen was om een practisch doel: aan eene bepaalde behoefte door rechtvaardiging, 't zij van bestaande, 't zij van gewenschte toestanden tegemoettekomen, lieten zich aan deze dingen

weinig gelegen zijn. Indien zij waarlijk op 't denken-alleen ter verwerving hunner kennis zich hadden willen verlaten, slechts daaruit, na 't geen hunne waarneming hun tot nog toe geleerd had te hebben weggedacht, van zins waren geweest de werkelijke wereld optebouwen, zij zouden 't spoedig hebben ervaren, dat 't papier, waaraan de uitkomsten van zulk eene wijsbegeerte moesten worden toevertrouwd, bestemd was om altijd wit te blijven. Één was er, die er niet aan wanhoopte „'t oorspronkelijk begrip", waarmeê die arbeid immers moest beginnen, den onvindbaren steen der wijzen, voor welken gedacht worden en bestaan één waren, te zullen vinden: Spinoza. Op te voren vastgestelde slotsommen niet, slechts op de waarheid was zijn oog gericht; in den vollen zin des woords „toog hij" met zijne gedachten „uit, niet wetende", en ook niet vragende, „waar hij komen zou". Doch de eerste „definitie" in zijne „ethica" kon hij niet neerschrijven dan ten koste van een kunststukje, welks erkentenis haar en al 't volgende omverwierp. 't Begrip, „welks inhoud zijn feitelijk bestaan in zich sloot", meende hij te hebben gevonden in „het bestaan". En zelfs nadat hij aldus door middel eener woordspeling, als ware 't met eenen valschen sleutel zich uit zijn enkel denkvermogen eenen toegang tot de werkelijkheid had geopend, zorgde hij nog vóór zijne intrede in de eigenlijke zedeleer op grond van 't denken elken „twijfel aan de waarneming", als „ongeoorloofd" aftesnijden [1]). De practische lessen echter, waartoe zijne redeneerwijze hem van dat aanvangspunt uit leiden moest, spaarde hij noch zijnen lezers noch zich zelven. Getrouw aan 't beginsel, dat „het bestaan"-alleen werkelijkheid, 't verschijnsel slechts de vorm was [2]), waarin die

[1]) Spinoza: „Ethica" II: „prop:" XIII „coroll:" en „prop:" XVII, „Schol:".

[2]) „Modi": „affectiones". Spinoza: „Ethica". I „Prop:" 25 „Coroll:"

werkelijkheid zich vertoonde, kende hij ook voor 't recht om te zijn geenen anderen keursteen dan 't zijn-zelf. Van dat standpunt was iedere *macht*, zoolang zij zich wist te handhaven, *recht* [1]), bezat 't gesloten verdrag zijne waarde slechts gedurende den tijd, dat de hoop op beter, de vrees voor erger de partijen van eenen breuk terughield [2]), was de volksregeering de natuurlijkste staatsvorm alleen omdat de *macht* van éénen over allen niet anders dan schijn wezen kon [3]). In waarheid; voorzooverre in eene wijsgeerige school, die op eenen valschen grondslag rust, zulke stelsels de meeste blijvende waarde hebben, die in hunne gevolgtrekkingen 't afschuwelijkst zijn, moet zijn *denken* te hooger worden gesteld naarmate zijne *gedachten* 't rechtsgevoel dieper beleedigen [4]). Maar zoolang de valschheid van dien grondslag niet was erkend, kon de eerbiedwaardige stoutmoedigheid, waarmeê deze denker de gevolgen daaruit dorst doortrekken tot tastbare ongerijmdheid toe, voor anderen slechts dit uitwerken, dat zij door eene minder zuivere redeneering de ontoereikendheid van 't enkel denken, als kenbron der zedelijke weten-

---

[1]) Spinoza: „Tractatus theologico-politicus". XVI § 6, „Tractatus politicus". III 2.

[2]) Spinoza: „Tractatus theologico-politicus". XVI § 20, „Tractatus politicus". II 12.

[3]) Spinoza: „Tractatus politicus". VI 5.

[4]) 't Kan niet ontkend worden, dat in Spinoza's geschriften tal van plaatsen te vinden zijn, die, in eene bloemlezing bijeengebracht, eenen gunstigen dunk van zijn stelsel geven. 't Is slechts de vraag, welke van zijne uitingen 't beste passen in de lijst van 't geheel: de enkele gelukkige afwijkingen, die zijne vereerders bij voorkeur plegen aantehalen, of de hoofdbeginselen, die, in den vooropgestelden plicht aller levende wezens tot „volharding in hun bestaan" gegrond, allen op verheerlijking van de macht ten koste van 't recht moesten uitloopen. — Zie de bovenaangehaalde plaatsen, verg: met „Ethica" IV: „prop": XX in verband tot „Def:" I & II.

schappen achter min of meer bruikbare uitkomsten verbloemden. Dus was 't ook inderdaad met die schrijvers, wier stelsels, meestal onder den naam van 't „natuurrecht“ samengevat, dezerzijds als 't voorspel van de leer der „volkssouvereiniteit“ mogen worden beschouwd. De vruchten der ervaring sloten zij zoo weinig reeds van den aanhef hunner redeneeringen uit, dat één der scherpzinnigsten onder hen: Thomas Hobbes zich zelfs als eenen vriend en bewonderaar van den grooten ervaringswijsgeer: Baco van Verulam deed kennen [1]). Toch moeten zij in den kamp tusschen de voorstanders van „'t denken“, en die der „waarneming“ naar eisch van den trant hunner betogen en, in verband daarmede, van den gang der ontwikkeling, die hunne richting tot Kant toe doorloopen heeft, onder de eersten worden geteld. De vorm van betoog nu, dien zij gemeen hadden, was deze, dat zij den oorsprong van de aaneensluiting der menschen, van rechtsregelen en staten trachtten te begrijpen door zich den mensch hunner waarneming, maar gehalveerd volgens de voorwaarden, welke de goede-buurschap met de kerk 't „vrije“ weten had opgelegd, „den mensch in den natuurstaat“ dus, voortestellen [2]) onder de heerschappij eener wet, die hun toescheen door 't enkel denken te zijn voortgebracht. Dat van zoodanige wet geen sprake kon zijn, behoeft na 't voorafgaande geene breedvoerige toelichting meer. Indien 't recht, indien de staat op dezelfde wijs in 't wezen van den zoogenaamden „natuurmensch“ opgesloten lagen, als de eigenschappen eener meetkunstige figuur in haar begrip, dan was de „natuurstaat“, de toestand, waarin

[1]) Door Prof: Scholten in zijne „Geschiedenis der Godsdienst en Wijsbegeerte“ is hij dan ook met Locke in ééne afdeeling: die van de „empirisch-sensualistische ontwikkeling“ der „nieuwere wijsbegeerte“ geplaatst.

[2]) Stahl „Geschichte der Rechtsphilosophie“: Blz: 140, 141 en 224, vergelijkt hunne methode met de „Subsumtion“ van een feit onder eene wet.

die beiden ontbraken, er ook nooit geweest, dan viel alle verschil tusschen de instellingen van onderscheidene volkeren en tijden weg, dan waren eindelijk de middelen, waardoor aan hunne heerschappij de onmisbare stoffelijke kracht verzekerd werd, even overbodig, als eene inrichting, bestemd om er voor te waken, dat nooit een rechthoekige driehoek de stelling van Pythagoras logenstraffen zou. Men verbeeldde zich daarom den drang, waaraan de menschen bij de vorming hunner staten heetten toetegeven, meer als de werking eener natuurwet. Uitdrukkelijk werd die voorstelling door Hobbes gehuldigd, toen hij zeide, dat 't recht moest worden afgeleid „uit eenen gelijken nooddwang, als waarmeê een steen naar omlaag getrokken wordt.“ [1]) In de neigingen, de hartstochten, welke 't leven te midden van den „natuurstaat“ bij de menschen had opgewekt, werd dus de drijfveer tot den overgang naar eene geordende samenleving gezocht.

Te dezer plaatse nu vloeit met den gedachtengang der schrijvers over 't „natuurrecht“ 't betoog inéén van hen, die in tegenstelling met genen de zinnelijke ervaring als den oorsprong der menschelijke kennis beschouwden. Die richting vergt dus thans een enkel woord. De gebeurtenissen der 17e eeuw moesten vooral in Engeland de aandacht op de eerste vragen van 't staatsrecht vestigen. In den aanvang sloten zich de Engelsche denkers bij de redeneerwijze van de schrijvers over 't „natuurrecht“ aan. Hobbes volgde in de hoofdlijnen van zijn stelsel 't door Grotius gegeven voorbeeld, en Sidney, die zich ten taak gesteld had die beschouwingen te weerleggen, week toch ook van 't plan, waarnaar zij aangelegd waren, niet af. De afgetrokkenheid van 't „natuurrecht“ echter maakte 't van te voren ongeschikt om op den duur in Britsche aarde te tieren. Er deden zich al spoedig denkers op, die

[1]) Hobbes: „de Cive“.

voor de practische wetenschappen eenen anderen grondslag meenden te kunnen aanwijzen [1]). Geen hunner slaagde er echter in zijne vondst blijvenden ingang te doen vinden bij zijne landslieden, totdat Locke de stelling verkondigde, dat alle kennis slechts verkregen werd door de indrukken der buitenwereld op de menschelijke zinnen en der zinnelijke waarneming op 't verstand [2]). Dat beginsel stond lijnrecht tegen dat van 't „bloote denken“ over. Zou de scherpste denker der andere groep eenmaal verklaren: „de waarneming leert den mensch omtrent de werkelijkheid niets.“, Locke bracht de verzekering, dat zij-alleen den mensch alles leerde. Zoogenaamde aangeboren *waarnemings*vormen, die aan 't beeld der werkelijkheid eene andere gedaante dan hare eigene gaven, bestonden voor Locke niet; evenmin oorspronkelijke *practische* denkbeelden. Zedelijkheid, recht en staatsgezag mochten algemeene verschijnselen zijn, de vraag: „wat zedelijk goed of kwaad, rechtens geoorloofd of verboden wezen zou?“ werd in geen twee landen op gelijke wijze beantwoord [3]). Alles duidde derhalve aan, dat de ervaring, gelijk zij de eenige bron was om te weten, wat *is*, zoo ook de uitsluitende vraagbaak moest wezen voor de kennis van 't geen *behoorde te zijn*. Slechts de indruk, dien eenig verschijnsel op den mensch maakte, kon den maatstaf zijner zedelijke waarde in de hand geven. De wereldlijke wetenschap nu kende maar twee zoodanige indrukken: genoegen en leed. Goed was dan ook niets anders dan wat den mensch genoegen gaf, kwaad wat hem leed berokkende; geluk 't eenig richtsnoer voor zijne handelingen. [4]).

---

[1]) Cumberland, Cudworth, Clarke e. a. Verg: J: H: Fichte: „die philosophischen Lehren von Recht, Staat und Sitte“: Dl: I. Blz: 518—529. Jouffroy: „Cours de droit naturel“ Dl. II. 24e en 25e les.

[2]) Locke: „an essay on human understanding“.

[3]) Locke „an essay on human understanding“ bk: I: hfdstk: II: § 1—12.

[4]) Locke „an essay on human understanding“ bk: II: hfdstk: XX § 2 en 3.

De wijsbegeerte der ervaring had dadelijk dit vóór boven de andere, dat hare methode beter in elkander sloot. 't „Natuurrecht" was eene dading tusschen louter waarnemen en louter denken; Locke wilde van dat hinken op twee gedachten niet weten. Maar hij bleef zich zelven in de ontwikkeling van zijn betoog niet gelijk. Niet minder dan de wijsgeeren van 't vasteland betaalde hij den tol der halfslachtigheid, waartoe deze wetenschap eenmaal veroordeeld bleek. Had hij, aan zijn beginsel getrouw, op de waarneming der volle menschelijke natuur zijn stelsel opgetrokken, hij zou spoedig tot ontdekkingen gekomen zijn, waarvoor de nevelbeelden van den „natuurstaat" waren gezwicht. Maar meer nog dan ontzag voor 't onschendbaar gebied der kerkleer hield hem 't verlangen naar „vrijheid" in den geest dier dagen, dat zijnen landslieden in merg en been zat, van een vergrijp aan 't eerste wijsgeerig geloofsartikel zijns tijds terug. Afkeer van iedere niet vrijgekozene heerschappij noodzaakte ook dezen denker in ongebondenheid 't kenmerk te zoeken van der menschen oorspronkelijken aanleg. Dat aan eene dergelijke opvatting nimmer eenige verklaring kon worden vastgeknoopt van de zeer wezenlijke banden, waardoor de menschen, zoo, als de ervaring hen leert kennen, onderling verknocht zijn, kon voor Locke alleen verborgen blijven door den sluier, dien de adel van zijn karakter meer dan eens over de gevolgtrekkingen uit zijn stelsel heenwierp. Hij was beter dan zijne leer. Onder de middelen ter bevordering van 's menschen geluk kende hij nog eene voorname plaats aan de zelfvoldoening over eene goede daad, aan de deelneming in vreugde en leed van anderen toe [1]). Dat was menschkundig juist, doch in strijd met zijn stelsel, waar-

[1]) Locke „an essay on human understanding" Bk: II hfdstk XXVIII § 8, B: IV. hfdstk: XII § 8, hfdstk: XIII: § 18 — 20.

aan die dingen slechts door eene cirkelredeneering konden worden opgedrongen. 't Was waar, dat de gedachte aan eene goede handeling genoegen schonk; maar waarom? Alleen omdat de daad goed *was;* en volgens zijne leer kon eerst de zoete gewaarwording, die zij den dader genieten deed, haar goed *maken.* 't Was waar, dat medegevoel met den naaste de levensvreugd verhoogde; maar alweêr waarom? Omdat de menschen naar aanleg en bestemming juist tot iets anders, dan tot 't zoeken naar eigen geluk geboren waren. De woordvoerders dezer engere ervaringsleer laten zich gemeenlijk niet weinig voorstaan op hunne kennis van 't werkelijk leven. Zij zijn tegen alle bezwaren gewapend met 't antwoord, dat de wereld misschien beter had kunnen zijn dan de schilderij, die zij er van ophangen, maar nu eenmaal niet anders is. De latere volgelingen van Locke, stoutmoediger dan hij, kwamen zoo er toe de stelling te verdedigen, dat al datgene, wat men gewoon is op rekening van een dusgenaamd „beter ik" te stellen, inderdaad zijnen grond slechts in de zinnen had, maar met fijner overleg gepaard; alleen verstand was dan deugd, alleen onverstand ondeugd. Zelfs al mocht die voorstelling der feiten waar zijn, dan zou nog dergelijke „practijk" den krans der deugd niet verdienen, maar deze, wellicht ten eeuwigen dage, voor den eersten braven man moeten worden weggeborgen. Doch zij *is niet waar*; slechts de oppervlakkige beschouwer, die wezen en schijn, menschenliefde en menschlievendheid, de deugd en haar spotbeeld met elkander verwart, kan zulk een beweren volhouden. De ware deugd, de rechte liefde „zoekt zich zelve niet"; 't hoogste geluk is haar loon alleen onder deze voorwaarde, dat eigen geluk niet haar doel was. Wie 't laatste tot 't wit van doen en laten stelt, sluit juist daarmeê de kans uit om 't in zijnen reinsten vorm immer te bereiken. De zelfzuchtige, de aan niets gebonden „natuurmensch", met

wien ook deze leer begon, vermocht geen ander geluk te begeeren, geen ander zelfs te denken dan zinnelijk genoegen.

Langs geheel uitéénwijkende wegen uitgegaan, reikten aldus 't „natuurrecht" en de ervaringswijsbegeerte naar Locke elkander op dit punt de hand, dat beiden bij 't rechts- en zedekundig onderzoek ter beantwoording van de vraag: „wat *behoorde* te zijn, en waarom dat?" eenvoudig den weg teruggingen, waarlangs de natuurbeschrijving van den mensch min of meer nauwkeurig gekomen was tot de kennis van 't geen hij naar zijnen dierlijken aanleg *van zelf* doen *moest*. De laatste woorden zijn met opzet zoo gekozen, omdat zij 't kortst de innerlijke tegenspraak omschrijven, welke met hare gevolgen zich, als de roode draad, door de geschiedenis dezer beide scholen heenslingert. Dat, wat iemand doen *moet* in dezen zin, dat hij niet anders kan, doet hij geenszins uit zich zelven, met die door geene macht gedwongene keuze, waarin voor den „natuurmensch" de „vrijheid" alleen kon bestaan. Wat omgekeerd met deze „vrijheid" geschiedde kon ook niet of anders geweest zijn, en sloot dus ieder „moeten" uit. In den vorm, waarin 't betoog van elke dier beide richtingen tot hiertoe is voorgesteld geworden, kwam die inwendige tegenspraak wellicht minder duidelijk voor den dag; maar in de eene was zij zoo goed als in de andere aanwezig. Of Grotius en zijne navolgers zich den ongebonden „natuurmensch" op eenig oogenblik aan eenen onverbiddelijken nooddwang gebonden *dachten*, dan wel de leeraars eener engere ervaringswetenschap de menschen, omdat zij in volle „vrijheid" niet anders konden, altijd op de jacht naar één doel *waarnamen*, 't waren slechts twee vormen voor dezelfde ongerijmdheid. Welk eene ruwe poging tot 't oplossen van 't moeilijkst vraagstuk moest die rechtsleer wezen! Zij was ge-

roepen om in eene *wijsgeerige ontwikkeling* van den grond des rechts de twee oogenschijnlijk onverzoenbare behoeften der menschelijke natuur: aan *vrijheid* en aan de erkenning van een *gebod*, gelijkelijk te bevredigen. Stelde zij nu 't voldoen aan die eischen des harten ten *doelwit* aan zede- en rechtsleer? Neen. Zij plaatste hen met volkomen verwringing van beider beteekenis, als *feiten* aan de intreê der historie. Zij verruilde den *eisch* van de *vrijheid* voor den *staat* van *bandeloosheid*, den *eisch* van een *gebod* voor den *staat* van *nooddwang*, en dan zocht zij door uit werking en wederwerking dier twee nu *metterdaad onvereenigbare* feiten 't *ont*staan des rechts *afteleiden*, zijn *be*staan te *rechtvaardigen!*

Rechts- en staatsleer waren daarmede van *practische* wetenschappen louter *beschrijvende* geworden. De veel te veel toegejuichte kenspreuk van Spinoza: „niet te toornen over de daden der menschen, doch haar te begrijpen.“ [1]) scheen voor de beoefenaars der wijsgeerige rechtsgeleerdheid voortaan 't wachtwoord te zullen zijn. Hoe dat begrijpen alleen, hoe 't enkele betoog, dat de menschen op eenigerlei wijze, gedwongen en vrijwillig tegelijk, ertoe gekomen waren zich een bepaald doel te stellen, aan dat doel eenen schijn van zedelijke waarde vermocht te leenen, bleef een raadsel. En men kwam niet verder met de uitvlucht, dat deze wetenschappen slechts de middelen aanwezen om 't aldus gestelde wit te naderen langs den zekersten weg; de aanwijzing dier middelen toch kon geen gebiedend voorschrift zijn, tenzij 't bereiken van 't wit zelf den menschen als een gebod was opgelegd; maar in geen van de twee feiten, wier onverklaarbare samenloop tot de instelling van 't recht moest hebben geleid, liet zich zoodanig gebod herkennen. De regelen, tot wier eerbiediging de mensch

---

[1]) Spinoza: „Tractatus politicus“ I: 4.

onder den invloed van eenige wet werd gedrongen, konden 't kenmerk van *gebiedende* voorschriften slechts onder deze voorwaarde dragen, dat die *wet-zelve* van te voren dat kenmerk gedragen had. Geen meer afdoend bewijs voor die stelling dan 't feit, dat al de aanhangers dezer beide scholen hare waarheid huns ondanks hebben erkend. In welken vorm namelijk greep naar de gelijkluidende lezing der overigens uitelkanderloopende stelsels de aansluiting der „natuurmenschen“ onder ééne wetgeving, tot éénen staat plaats? Hoe was de onbeperkte „vrijheid“, waarin zij zich verheugden, gezwicht voor den drang tot zelfbeperking, zonder zich zelve in beginsel te verloochenen? Er behoefde naar 't scheen niet lang naar eene handeling in 't dagelijksch leven te worden gezocht, wier vergelijking een antwoord op die vraag aan de hand deed. 't Burgerlijk recht met zijne verbintenissen uit overeenkomst stond aanstonds een ieder voor den geest. Bij overeenkomst hadden dus ook de „vrije“ menschen zich tot gezamenlijke onderwerping aan de zedewet, aan 't recht en aan den staat, die 't laatste handhaven zou, verbonden. Dat was 't „maatschappelijk verdrag“, de groote vondst van 't „natuurrecht“. 't Onderzoek naar de waarde dier ontdekking kan volstaan met ééne vraag te stellen: „waaraan ontleende die overeenkomst haar bindend gezag? Op welken grond had de wil, die zich heden aan 't verdrag poogde te onttrekken, terwijl toch te voren een ieder mocht doen wat hem lustte, nu op eens minder aanspraak op eerbiediging dan die 't gisteren had aangegaan?“ Niet op grond zijner eigene „vrijheid“; een ongebonden wil, die zich zelven aan banden leggen kon, behoorde niet minder dan die ruiter, die met paard en al zich aan den staart zijner pruik uit een moeras omhoogtilde, in 't rijk der sprookjes te huis. Ook niet op grond van de noodzakelijkheid, die hem tot de overeenkomst dreef; volgens 't

recht van ieder beschaafd volk hadden handelingen, door overmacht afgeperst, geenerlei gevolg; en zoo men deze leer gelooven mocht, zou 't recht zelf zijn ontstaan te danken hebben aan eene daad, onder den druk van eenen meêdogenloozen nooddwang gepleegd! Nog minder, zooals Locke 't wilde doen voorkomen, op grond van de tegen overtreding bedreigde straf, die de partijen, zoo vaak de trouw aan de geslotene verbintenis hun een offer afvergde, dat mindere leed zich deed getroosten om 't meerdere te ontgaan; want waar was in die cirkelredeneering de rechtvaardiging der straf zelve te vinden? Geene zaak kan worden losgemaakt van haren oorsprong. Was welberekend eigenbelang heden de rechtsgrond mijner verbondenheid, morgen zou 't mij evenzeer trouwbreuk ten plicht kunnen stellen; was 't overmacht van welken aard ook, morgen zou zij mij de voldoening kunnen beletten; was 't de straf, waaraan mij ontrouw blootstelt, zoo zou ik door mij aan haar te onttrekken van mijne schuld mij kunnen ontslaan. Men kieze uit die drie lezingen welke men wil: de rechtstoestand, uit zulk een „verdrag“ geboren, zal nooit iets anders kunnen zijn dan een gewettigde oorlog van allen tegen allen, op leven en dood en door geenen wapenstilstand zelfs te schorsen. Wat bleef dan over? Laat Grotius, wiens uitnemend verstand zoo menigmaal de verzenen tegen de prikkels van zijn eigen stelsel sloeg, ook hier de waarheid aanduiden. „Zich te houden aan overeenkomsten“, zoo klonk zijne uitlegging, „is eene wet van 't natuurrecht“. [1]); en zoo was 't; doch juist om die reden *kon* 't „natuurrecht“—zelf niet uit eene overeenkomst zijn voortgevloeid, juist om die reden was 't „maatschappelijk verdrag“ als de hen, waaruit men de herkomst van 't eerste ei te verklaren zocht.

---

[1]) Grotius: „de iure belli ac pacis“. „Prolegom:“ 15.

Een „verdrag“, dat geen verdrag was, gesloten door „menschen“, die geene menschen waren, ziedaar de bron, waaruit de „zelfstandige“ wetenschap de beginselen der rechts- en staatsleer scheppen zou. Dat eene strenge redeneering uit zulk eene bron geen enkel beginsel van recht putten kon, bleven de gevolgen niet in gebreke te bewijzen. 't Is voor 't hier gestelde doel toereikende zonder uitweiding over bijzonderheden slechts in hoofdtrekken te herinneren, hoe de eerste feiten, die ook bij eenen vluchtigen blik op de „practische“ wetenschappen aanstonds in 't oog vallen moeten, tevergeefs jarenlang zelfs op eene poging om hen in 't licht der wijsbegeerte te beschouwen bleven wachten, noch nooit eene voldoende rechtvaardiging mochten vinden; hoe onder meer de scheiding tusschen zedelijkheid en recht eerst verwaarloosd, toen om eene uitwendige aanleiding naar vormelijke merkteekenen voor eene wijle afgepaald, maar dra weêr daar in den gemeenen grondslag-zelven iedere aanwijzing om haar in 't oog te houden ontbrak, op nieuw veronachtzaamd of eenvoudig vergeten werd; [1]) hoe trots aller inspanning 't rechtskundig „mogen“, dat toch in rechts- en staatsleer 't „moeten“ als zijne schaduw vergezelt, in de fabel van 't „verdrag“ evenmin een steunsel vond, waaraan zich zijne uit-

[1]) Grotius („de iure belli ac pacis“ „Prolegom“: 8) gleed er met eene enkele aanduiding overheen. Hobbes noch Pufendorf repte er van; eerst Thomasius, door ergernis over de ketterjagerij in zijnen tijd gedrongen, (Bluntschli „Geschichte des allgemeinen Statsrechts und der Politik“ Blz. 189—191) trachtte de scheiding voor goed te verzekeren („fundamenta iuris naturalis“ bk: II hfdstk: VI § 3), doch reeds bij Wolff was zij weêr verloren gegaan. Locke zocht, zijn beginsel getrouw, 't verschil tusschen beiden in den aard van 't dwangmiddel. Vergrijpen tegen de zedelijkheid waren die, welke de openbare meening, vergrijpen tegen 't recht die, welke de wet strafte. („an essay on human understanding“. Bk: III hfdstk: XXVIII § 4 — 14). Ook die laatste oplossing kan men moeilijk bevredigend noemen.

legging ongedwongen vastknoopen liet [1]). Geen wonder alzoo, dat eerlang naast 't bewustzijn van die feilen zich een streven openbaarde om met behoud der ontwijfelbaar gekeurde hoofdgedachten de gebreken in hare uitwerking te verhelpen. De wijze, waarop die behoefte zich in elke der beide groepen op 't gebied van wijsgeerige rechtsgeleerdheid uitte, was, vooral wat den vorm betreft, verschillend. Terwijl op 't vasteland één bewonderenswaardig denker plotseling en niet zonder ophef 't „natuurrecht" omverwierp en er zijn „rederecht" voor in de plaats zette, geschiedde de gelijksoortige verwisseling van stelsel bij de geestverwanten van Locke zoo geleidelijk, dat 't veranderd beginsel reeds sinds geruimen tijd tot eene nieuwe staatsleer was uitgesponnen, eer 't zelf eenen bepaalden en eenigzins afgewerkten vorm verkregen had. Doch de pogingen tot herstel der geblekene fouten in de Duitsche wijsbegeerte en in de Engelsche hielden in dit opzicht onderling verband, dat 't bindend karakter der practische geboden niet langer uit eenige menschelijke hartstocht of neiging, maar uit een van alle willekeur onafhankelijk feit: *'t nevens elkander bestaan van gelijkelijk gerechtigde wezens*, verklaard werd.

De denker, van wien boven gesproken is, was Immanuel Kant. Over zijne ontleding der menschelijke kennis in de beschrijvende wetenschappen zij hier slechts aangestipt wat alleen voor dit betoog waarde heeft; dat hij, als de slotsom zijner critiek, de stelling verkondigde: alle kennis van deze zijde der waarheid is op zeer geringe uitzonderingen na gebonden aan 't noodwendig bedrieglijk beeld, dat de zinnen in ruimte en tijd zich van de werkelijkheid hebben gevormd; stellige wetenschap uit louter denken kon daar niet worden

[1]) Zie Stahl: „Geschichte der Rechtsphilosophie". Blz: 134.

verkregen [1]). Anders begreep hij 't op zedelijk gebied; hier stelde de bloote rede den menschen dit volstrekte gebod: „handel naar een beginsel, dat, tot eene algemeene wet verheven, zichzelf niet tegenspreekt" [2]). De vervulling van dat gebod nu was niet dan onder deze voorwaarde mogelijk, dat de wil, door geenen vreemden indruk 't zij van inwendige begeerten, 't zij van uitwendigen dwang uit 't spoor, dat 't denken hem voorgeschreven had, wierd afgeleid; met andere woorden: volkomen vrij was [3]). Den mensch vrij te maken tegenover zich zelven was de taak der zedelijkheid [4]), hem vrij te maken tegenover anderen die van 't recht [5]). Buiten dat éene grondbeginsel, dat de menschen, nevens elkander levende, geenen hinder mochten toebrengen aan elkanders vrijheid, hield 't recht op; daaruit alleen moest alle recht worden geput.

't Valt niet moeilijk, vooral in verband met 't geen boven over de grenzen van 't eigenlijk denkvermogen is opgemerkt, de fouten aan te wijzen, die ook aan deze oplossing van een

---

[1]) Kant: „Kritik der reinen Vernunft" I „Transscendentale Elementarlehre" 1ste dl: „allgemeine Anmerkung zur transscendentalen Aesthetik" § 8.

[2]) Kant: „Kritik der praktischen Vernunft" 1ste Dl: § 7. „Die Metaphysik der Sitten" 1ste dl: „Metaphysische Anfangsgründe der Rechtslehre": „Einleitung in die Metaphysik der Sitten" IV: „Vorbegriffe zur Metaphysik der Sitten" uitg. v: von Kirchmann: Blz: 25.

[3]) Kant: „Die Metaphysik der Sitten" 1ste dl. „Metaphysische Anfangsgründe der Rechtslehre" „Das angeborene Recht ist nur ein einziges" uitg: v: von Kirchmann: Blz: 40.

[4]) Kant: „Die Metaphysik der Sitten" 2de dl: „Metaphysische Anfangsgründe der Tugendlehre" „Einleitung zur Tugendlehre" IX „Was ist Tugendpflicht?".

[5]) Kant „Die Metaphysik der Sitten" 1ste dl· „Metaphysische Anfangsgründe der Rechtslehre" „Einleitung in die Rechtslehre" § C „Allgemeines Prinzip des Rechts".

wanhopig vraagstuk aankleven. Al dadelijk ligt 't bezwaar voor de hand, dat zoomin hier als vroeger de ervaring 't denken een oogenblik losliet, dat noch 't bestaan van *meerdere* menschen, wien een gelijk gebod gegeven was, noch de noodzakelijkheid om een ieder tot 't eerbiedigen van de vrijheid zijner naasten te *dwingen*, noch de *middelen* ter uitoefening van dien dwang zonder de hulp der ervaring konden worden gekend. Nu was, 't is waar, de wet, onder wier invloed aldus in deze leer de werkelijke menschen tot onderlinge aaneensluiting achter 't schild des rechts moesten zijn genoopt, van eene andere soort dan die natuurwetten, welke volgens de oudere voorstelling bij den overgang uit den staat van wetteloosheid in de geordende samenleving in 't spel waren geweest. Doch de moeilijkheden konden daarmeê niet uit den weg geruimd, slechts verplaatst worden geacht, en 't bewijs daarvoor leverde Kant zelf, toen hij bij de ontwikkeling zijner rechtsleer alweder tot 't „maatschappelijk verdrag" zijne toevlucht nam [1]). 't Blijve vooreerst nog onbeslist, of inderdaad 't bloote denken zijne slotsommen vermocht te kleeden in gebiedenden vorm, en, zoo ja, of de verheffende macht en de rijke inhoud van 't „heilige moeten" de herleiding tot eene bloot redekunstige formule konden gedogen; 't worde hier evenmin onderzocht of de zedelijkheid zich waarlijk in de onderdrukking van eigene hartstochten, dus in louter plichten van den mensch jegens zichzelven oploste; zeker is 't, dat uit een gebod, tot ieder *afzonderlijk* gericht, de gehoudenheid, om *elkander* in de naleving daarvan niet te bemoeilijken, allerminst vanzelf voortvloeide. Om die leemte aantevullen zag ook Kant geene andere uitkomst dan

---

[1]) Kant „Die Metaphysik der Sitten" 1ste dl: „Metaphysische Anfangsgründe der Rechtslehre" 2de afd: „das öffentliche Recht" 1ste hfdstk: „das Staatsrecht" § 44 en 47.

in eene nieuwe uitgave van den ouden leugen met zijn tal van tegenstrijdigheden. Een oogenblik mocht 't den schijn hebben, alsof ditmaal de tweespalt, boven in de verdragsleer van 't „natuurrecht“ aangewezen, ware bijgelegd. De eenige eisch, voor wier verwezenlijking 't verdrag dienst moest doen, was immers diezelfde „vrijheid“, waarin reeds vóór alle overeenkomst 't kenmerk lag van den „natuurmensch“? Doch die waan kon niet lang duren. Gemeen was tusschen die beiderlei „vrijheid“ dit, dat geen dier twee eenen anderen inhoud had dan de ontkenning van iederen band; doch verder stonden zij evenzeer tegen elkander over als de gedachte en de daad. De „vrijheid“, die 't denken vorderde, verbood den levenden mensch, streng genomen, alles, waardoor hij ook 't geringste deel zijner volstrekte zelfstandigheid prijs gaf, dat is; zij verbood hem te bestaan. De „handelende vrijheid“ van den „natuurmensch“ was integendeel met ieder verbod onvereenigbaar, en kon elk oogenblik niet slechts aan anderen 't juk opleggen, maar ook zich zelve vernietigen. De eerste leidde in hare gevolgtrekkingen tot de „onvrijwillige vrijheid“, 't „on les forcera d'être libres“ van Rousseau [1]), de tweede tot de „vrijwillige onvrijheid“, 't uit eigen keuze aanvaard „perinde ac cadaver“ der orde van Jezus. Slechts hij, die water en vuur in éene hand kon dragen, zou misschien eene overeenkomst hebben uitgedacht, waarin aan die twee gelijkelijk recht wierd gedaan.

De nieuwe richting, ongeveer tegelijkertijd door de wijsbegeerte der ervaring ingeslagen, en in zekeren zin evenwijdig loopende met die, waarin Kant 't „natuurrecht“ omgebogen had, wordt, schoon anderen hem reeds waren voorgegaan, naar haren uitnemenden vertegenwoordiger 't beste met den naam van Bentham gedoopt. 't Oog half geopend

---

[1]) Rousseau: „du contrât social“ bk: I hfdstk: VII.

voor de gebreken in 't stelsel van den meester, waren de volgelingen van Locke er spoedig op uit in 's menschen ondervindingen van lust en onlust onmiddellijk niet slechts de aanwijzing van een *eigen* recht voor ieder op zich zelven, maar van *wederkeerige* rechten en verplichtingen te zoeken, en zoo kwam langzamerhand voor 't vroegere grondbeginsel, dat een ieder voor zich naar 't meeste geluk te trachten had, dit nieuwe in de plaats te staan: „daar aan allen *gelijkelijk* de begeerte naar geluk is ingeschapen, moet 't *grootst mogelijk geluk* voor allen, of althans *voor 't grootst mogelijk aantal* de eisch der practische wetenschappen zijn [1]). De onhoudbaarheid ook van dit beginsel springt in 't oog, zoo men maar vasthoudt aan zijne gelijkenis met dat van Kant. Er was, — 't is reeds gebleken, — al heel wat „dichterlijke vrijheid" toe noodig om achter 't verschil tusschen aangename en onaangename gewaarwordingen een *gebod* te vinden, dat men dezen vlieden, genen zoeken zou. In elk geval bepaalde zich dat gebod tot den enkelen persoon, die ook bij zich alleen de waarneming kon hebben verricht. Doch nu werd dat gebod een stelsel van in elkander passende rechten en plichten en eischte ook deze vraag te vergeefs een antwoord: „wat de bevordering van uw genoegen, 't vermijden van wat u smartelijk zijn kon toch ,wel voor al die anderen, die noch van 't eene noch van 't andere iets ervoeren, beteekenen mocht?". Eén voordeel scheen met dat al verworven; men meende een volstrekt beginsel te hebben gevonden, boven luim en zelfzucht van den enkelen mensch verheven, en waarnaar deze zich gedragen moest, waarvoor hij zelfs zich opofferen kon [2]). Doch 't was een bloote schijn. Er lag

[1]) Bentham „Constitutional Code" Bk: I „Introduction to the principles of Morals and Legislation" afd: II.

[2]) Daarop legde vooral J. Stuart Mill den nadruk: „Utilitarianism" blz: 16 en 17 en bl. 22 en 24.

in dien eisch: „'t grootste geluk voor 't grootste getal" geen richtsnoer voor doen en laten, wijl de maat van 't geluk onvatbaar was om door eenen anderen dan door hem, die 't ondervond, te worden gewogen. 't Vraagstuk, in hoeverre de waarnem*er* bij de waarnem*ing* zelf medewerkt, kan hier blijven rusten. Moest 't antwoord bevestigend klinken, dan viel 't dadelijk niet te betwijfelen, dat 't geluk slechts in de overeenstemming kon bestaan tusschen den persoon, die den indruk ontving en 't feit, dat dezen voortbracht; maar dan was zelfs Bentham's scherpzinnige ontleding en rangschikking der uiterlijke kenteekenen, waarnaar de mate van 't geluk zeker mede afgemeten wordt [1]), toch voor de bepaling van 't eindcijfer geheel onnut, zoolang nog de graad der persoonlijke ontvankelijkheid voor elke soort van geluk aan eene benaderende vergelijking zelfs ontsnapte. Doch ook de voorstanders der tegenovergestelde opvatting: Condillac en zijne geestverwanten, konden den invloed niet miskennen, dien de *nawerking* van vroegere ervaringen op iedere volgende uitoefende; de gelijkenis tusschen 't levend wezen en een vel wit papier hield dus in allen gevalle na zijne eerste ondervindingen op. Niemand was overigens blind voor 't *feit*, dat dezelfde uitwendige omstandigheden, die den eenen ellendig maakten, voldoende waren voor 't levensgenot van den anderen. Of eenige mensch gelukkig was wist in 't gunstigste geval alleen hijzelf; te beslissen, wie van twee de gelukkigste mocht heeten was altijd onmogelijk. Kon men dan verwachten in eene bepaalde verdeeling van „het geluk" richtsnoer en maatstaf voor de rechtsverhoudingen der menschen te zullen vinden [2])?

---

[1]) Bentham „Introduction to the principles of Morals and Legislation".

[2]) Verg: R. von Mohl „Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften" Dl: III. Blz. 605 en 606.

Evenals Kant, ondanks zijne uitvindingen op 't gebied der „practische rede“, zich gedwongen gezien had ter verklaring van recht en staat tot 't verdrag terugtekeeren, moest ook de wijsbegeerte der ervaring, trots hare nieuwe leuze, eerlang op eenen gelijken terugtocht bedacht zijn. Zoo al de logica haar betrekkelijk koud liet, de ervaring zelve van die landsvaders, die, zij 't ook met loffelijke bedoelingen, zich beijverden hunnen onderdanen 't geluk, als eene hoeveelheid brood, in de grootst mogelijke rantsoenen toetedeelen, deed haar spoedig hunkeren naar de „vrijheid“ van den voor zich zelven zorgenden „natuurmensch“. „'t Meeste geluk voor allen“, 't waren de vorsten en hunne raadslieden, die dat doel tegenwerkten, 't was 't verstandig eigenbelang der enkelen, dat zijne vervulling verzekeren zou. Ziedaar in de grondstelling van Rousseau de volgelingen van Locke langs eenen omweg weêr aangekomen bij die aanprijzing der zelfzucht, waarop ook hun groote voorganger zijne leer van 't verdrag gebouwd had.

't „Maatschappelijk verdrag“ bleef dus, welke pogingen men, meer uit bewustzijn dan uit begrip van zijne ongerijmdheden, te werk stelde om 't zich van den hals te schuiven, in 't staatsrecht althans de alpha en de omega. De stelsels, door de wijsbegeerte der 17de en der 18de eeuw uitgedacht, waren slechts de gewaden voor dit *hoofddenkbeeld*, *„dat 't recht in elken staat steunen moest op de vrije keuze van den naar zijnen oorspronkelijken aanleg door niets gebonden „natuurmensch“*“. Geene redeneering nu vermocht de onwaarheid, de onmogelijkheid van dien wil, die zichzelven zijne wetten gaf, te verbloemen. Zoomin als ééne rivier haren oorsprong nam uit de zee, waar zij hare wateren heenstuwde, zoomin kon eenig gebod haar gezag ontleenen aan den wil, tot welken 't gericht werd. De vorm, waarin de burgers van éénen staat omtrent de inachttenemen wetten tot overeenstemming heetten

te zijn gekomen, was geen verdrag, geen onderlinge ruil van bindende beloften, maar slechts eene reeks van onverplichtende verklaringen zonder eenigen samenhang; de staat, daarop gebouwd, in plaats van eene levende éénheid van burgers eene verzameling van menschen buiten elk verband; 't gansche beginsel, waarop men recht en staat te grondvesten zocht, kortweg de ontkenning van recht en staat beiden.

Dubbel noodlottig moest de invloed wezen, dien zulk een beginsel op de ontwikkeling van 't staatsrecht uitoefende. In de eerste plaats viel er natuurlijk niet aan te denken, dat daarin éëne leidende gedachte kon worden opgespoord, die den rechtsleeraar bij den opbouw van zijn stelsel van dienst zou zijn geweest. Juist omdat naar de eischen eener zorgvuldige redeneerkunst geene inrichting, geen stelregel van werkelijk staatsrecht tegen den toets van deze grondstelling bestand was, hadden allen tegenover haar evenveel aanspraak op erkenning. Was eenmaal over 't hoofd gezien, dat „de staat", „het recht" voor haar niet bestaan konden, dan mocht men verder ongestoord van beiden maken wat men wilde. De „maatschappelijke verdragen" van „Leviathan" tot 't „contrât social" kwamen inzooverre overeen als in ieder hunner, — 't werd boven aangewezen, — steeds twee beginselen tegelijkertijd dongen om tot hun recht te worden gebracht: de levende „vrijheid" van den „natuurmensch" ter eene, de nooddwang der natuur, of wel eene beweerde denkwet ter andere zijde. Ongelukkig hief de eene de andere op. Niets bleef dus over dan door stelselloosheid, door geven en nemen de uiterste gevolgtrekkingen van weerskanten te mijden en zooveel mogelijk de tegenspraak, die men niet verzoenen kon, te verhelen. Zoo bleek deze wijsbegeerte in de handen harer beoefenaars als weeke was, die zonder wederstand iederen indruk aannam,

tot elken vorm zich kneden liet. De mate der zelfstandigheid van 't staatsgezag was grooter of geringer, de staatsvorm koningschap of volksregeering, de omvang zijner werkzaamheid meerder of minder, 't verband met zijne deelen krachtiger of zwakker, zijne stelling in 't verkeer der volkeren vrijer of gebondener, 't betrekkelijk recht van verscheidenheid in de ruimte, van verandering in den tijd bij al die punten ruimer of enger, alleen naar gelang de omgeving, waarin de schrijver leefde, de geest, die in zijnen tijd heerschappij voerde, of wel zijne eigene neigingen en overleggingen aan 't eene of aan 't andere de voorkeur gaven. Men is gewoon de mannen te prijzen, wier leven de toepassing heeten mag van hunne leer; maar 't geeft omgekeerd eenen slechten dunk van eene leer, wanneer deze geheel eene afschaduwing is van des schrijvers leven; en dat was met 't „natuurrecht", met 't „rederecht" en met de ervaringswijsbegeerte naar Locke doorloopend 't geval.

In de tweede plaats moest echter eene staatsleer, die met 't „maatschappelijk verdrag" begon, uit zich zelve voortdurend tot zulke slotsommen neigen, als alleen met haar grondbeginsel waarlijk overeenstemden. De nemesis der logica eischte, dat de wegcijfering van den staat, die de grondtoon was van haren aanhef, wederkeerde in ieder refrein. Zoo lang men op dezen bodem bleef staan, hadden die stelsels uit den aard der zaak de meeste innerlijke kracht, welke van de uiterste gevolgtrekkingen uit de vereenzelviging van regeerders en geregeerden 't minst aan de noodzakelijkheid om toch ook rekening te houden met de behoeften des levens ten offer brachten. Een gestadige strijd tusschen eene leer, die van de toepassing en eene toepassing, die van de leer niets weten wilde, was daarvan 't gevolg; en zoo ontstond naast de klove tusschen godsdienst en wetenschap, waarvan reeds boven gewag werd

gemaakt, eene nieuwe tusschen deze en de practijk, tegen welke reeds Kant zijne waarschuwende stem verhief en die voor de eene zoowel als voor de andere schromelijke gevolgen na zich sleepte. De leer, niet langer door eene gedurige aanraking met de werkelijkheid in staat zich zelve te onderzoeken en te zuiveren, dreigde zich in ijdele bespiegelingen te zullen verliezen. De practische staatkunde kwam in gevaar tot eene staatskunst te ontaarden, voor welke de beginselen slechts gemaakt waren, om er haar voordeel mee te doen. Wat eindelijk in zulke omstandigheden worden moest van de zenuw in elk gezond staatsleven: 't karakter des volks, kan voor hem, dien 't karakter 't proces is, waardoor de overtuiging in de daad, de theorie in de practijk zich omzet, niet twijfelachtig zijn.

Dat is, kort samengevat, de acte van beschuldiging, welke in 't hier volgende zoo beknopt mogelijk zal worden gestaafd. Tot recht verstand dier nadere toelichting zij hier vooraf opgemerkt, dat de leer der „volkssouvereiniteit" daarbij achtereenvolgens in hare betrekking tot vier hoofdpunten zal worden beschouwd: de zelfstandigheid van 't staatsgezag, den staatvorm, de staatsbemoeiing en ten laatste den volksgeest. Die critiek geschiede evenwel niet, dan, als vroeger reeds gezegd is, „met billijke waardeering van 't goede, ook door deze school gesticht". De gevaarlijkste giftand van den logen is de waarheid, die hij bevat; breek hem dien tand uit en hij is grootendeels reeds onschadelijk gemaakt. De waarheid nu, die aan de „volkssouvereiniteit" haar langdurig gezag verzekerd heeft, was deze, dat de vrijwillige instemming van den persoon met de rechtsordening, die zijne verhouding tot andere personen regelt, 't *doel* behoort te zijn, waarop elke zoodanige ordening is aangelegd, en dat daarom practische ontwikkeling des volks tot zelfbestuur de plicht is van elke overheid. Daaruit volgt

echter aanstonds, dat de hoofdfout ligt in miskenning van dat doel, als doel, in zijne verplaatsing van 't *eindpunt* des betoogs naar 't *punt van uitgang*, met één woord, dat ook op wetenschappelijk gebied *voorbarigheid* de wortel is van al de dwalingen der „democratie".

De eerste voorwaarde, die een staat, zoo hij aan zijne roeping beantwoorden zal, te vervullen heeft, is de zelfstandigheid van zijnen wil tegenover dien zijner enkele burgers. In de volkomen uitoefening van zijn recht, in zijn optreden als dwingend gezag ligt de eisch opgesloten, dat iedere wil 't zij van éénen of van meerderen, die den zijnen wederstreeft, voor dezen buigen moet. Die eerste waarheid nu vermocht reeds in 't „natuurrecht" geenen vasten voet te winnen. 't Kon niet worden ontkend, dat de „vrije" mensch zoo, als Hobbes en de volgende schrijvers zich hem voorstelden, zijn verdrag, al werd hij door nijpenden nood er toe gedreven, toch enkel *voor zich zelven* aanging. Laat 't nu nog buiten aanmerking blijven, dat de taak van elken staat veel meer omvatte dan de zorg voor de som der eigene belangen, waarover diegenen onder zijne levende ingezetenen, die tot handelen bekwaam waren, konden geacht worden te hebben beschikt; ook, dat er geene regeering was, of zij had 't oog te houden op eene toekomst, die heel wat verder reikte dan de leeftijd van den jongste harer burgers, 't zij zij de belangen dier toekomst beschermde tegen de kortzichtige zelfzucht van 't heden, 't zij zij op hare schouders een deel der lasten afwentelde, wier vruchten hoofdzakelijk door haar genoten zouden worden; eindelijk, dat geene regeering hare hand vermocht terugtetrekken van duizenden, die niet bij machte waren hunne eigene belangen te kennen, laat staan daarover een verdrag te sluiten. Reeds de boven aangeduide aard van 't regeeringsrecht te-

genover de levende, meerderjarige burgers maakte 't onmogelijk daarin slechts de som te zien der bijdragen, door hen uit hunne eigene belangen en slechts ter wille van dezen vrijwillig in 't gemeen gebracht. Alle overheid immers mocht, neen moest, wanneer de vervulling harer plichten op 't spel stond, van hare onderdanen, en niet van de vrijwilligers alleen! de zwaarste offers vergen, zelfs door geene persoonlijke lust betaald. Grotius stelde zich dan ook al de vraag: „waarom in een gemeenebest, waar 't verzamelde volk de leiding der zaken in handen hield, de minderheid in geval van verschil zich aan de meerderheid moest onderwerpen?". Doch hij hieuw den knoop door met de opmerking, men mag wel zeggen met de uitvlucht, dat toch niet omgekeerd de grootere helft zich naar de kleinere voegen kon [1]). Was er dan niet nog een derde? Moest niet juist naar zijn stelsel ieder vrij blijven om in eenen staat, tot welken hij toch alleen om zijns zelfs wille was toegetreden, ook slechts medetewerken tot zulke maatregelen, waardoor hij zelf werd gebaat? 't Is waar, op die voorwaarde kon geen staat in 't leven blijven; doch dat gaf Grotius te minder 't recht om haar te laten varen, wijl in haar niets meer of min besloten lag dan 't vonnis over zijne gansche leer. 't Recht der meerderheid op 't overwicht was even weinig te begrijpen als dat eener welgeborene of welwijze minderheid of van eenen koning, zoolang men niet den staat en zijn recht geheel had losgemaakt uit 't bloote eigenbelang van elk zijner inwoners. Grotius toonde hier en daar de noodzakelijkheid daarvan te gevoelen [2]), Hobbes sprak haar zelfs met zoovele woorden uit [3]); maar hun betoog was met dat gevoel, met die uitspraak in strijd. En of men nu al met Pufendorf een tweede verdrag naast 't oorspron-

[1]) Grotius „de iure belli ac pacis" II. 5. 17.

[2]) Grotius: „de iure belli ac pacis" I. 3. 7, II. 9. 3 en 18.

[3]) Hobbes: „de homine" 15, „Leviathan" 16, „de Cive" 16.

kelijke aannam: een tusschen de burgers en de overheid, die door 't eerste was ingesteld [1]), daardoor kwam men nog geenen stap verder; want de fout lag niet in 't denkbeeld van een verdrag; — indien er een wezenlijk verdrag geweest was, had er ook een wezenlijke staat kunnen zijn [2]); — maar enkel in de onware voorstelling van den „mensch“, die *dit* „verdrag“ zou hebben gesloten. Honderd zoogenaamde „verdragen“ tusschen zulke „menschen“ konden evenmin eenen staat voortbrengen als honderd verschillende samenvoegingen van woorden, waartusschen 't verband ontbrak, eene gedachte. „Men leest geene druiven van doornen, of vijgen van distelen“. Elke staat is de persoongewordene éénheid van menschen van vleesch en bloed, door hunne innigste natuur van der wiege afaan met velerlei banden aan hunne tijdgenooten en niet minder ook aan voor- en nageslacht vastgesmeed. Zulk een staat groeit niet op uit de veelheid van louter eigene belangen dier op zich zelf staande en daarom volstrekt zelfzuchtige wezens, waarmede de verbeelding der rechtsleeraars hunnen „natuurstaat“ bevolkt had.

Dat alles belette niet, dat met name de leeraars van 't

---

[1]) Pufendorf: „de iure naturae et gentium“ VII: 2.

[2]) Dat de geschiedenis melding maakt van staten, die uit een verdrag zijn ontstaan, is onbetwistbaar. Men moet echter voorzichtig zijn in de keuze der voorbeelden. Zoo was de stichting van den staat: California, door R. von Mohl, — „Staatsrecht, Völkerrecht und Politik“ Dl: I Blz. 512 en vv. — ten bewijze voor die stelling aangehaald, inderdaad geen bewijs. Daar werd geen „nog niet bestaande staat door de vrije overeenkomst van onverbondene menschen uit niets geschapen“. Er was een staat: de Unie Van haar ging zelfs de eerste stap tot 't vestigen eener geregelde orde van zaken in 't goudland uit. Bewijs daarvoor is, dat de grondwet bij meerderheid van stemmen, — al was ook 't getal der tegenstemmers uitermate gering, — werd aangenomen. Veel zuiverder voorbeelden vindt men in die gevallen, waarin verschillende staten, 't zij al of niet te voren tot eenen bond vereenigd, zich bij verdrag in eenen bondstaat oplosten: b: v: in de vorming van 't nieuwe Duitsche keizerrijk.

„natuurrecht“ den regeeringen van hunnen tijd geene reden tot ontevredenheid gaven. 't Belang der „vrijheid“ in den zin dier dagen deed aanvankelijk nog slechts in de methode, geenszins in de slotsommen van 't wijsgeerig onderzoek zich gelden. De leer der „volkssouvereiniteit“ lag stellig op den bodem van al dezen arbeid verscholen; ook 't onbeperkte staatsgezag van Hobbes ontleende zijn recht aan eene daad der enkele burgers. Doch op 't vasteland bleef zij daar liggen, zonder dat aan de oppervlakte iets van haar te bespeuren viel. Geen dezer schrijvers had dan ook de bedoeling de practijk der „volkssouvereiniteit“ zijnen lezers aan te prijzen. 't Middel, waardoor zij aan hunne afleiding van meer dan ééne autocratische leering uit een voor 't minst „democratisch“ beginsel eenen glimp van aannemelijkheid poogden te geven, was altijd de onrechtskundige onderstelling, dat de „natuurmenschen“ in hunnen nood hun recht, 't zij geheel of ten deele, *onherroepelijk* aan de overheid hadden vervreemd. Naargelang 't standpunt des schrijvers hem drong de mate van 't vervreemde recht als meerder of minder voortestellen, of wel voor meer en min eene wijdere of engere speelruimte toe te laten, kreeg de drijfveer, die tot 't vervreemden gedrongen had, eenen anderen naam. Daar lag 't kenmerk, waarin 't eigen karakter van ieder dezer stelsels zich als 't ware samentrok. — Grotius, die zijne beschouwingen over den grond van 't staatsgezag slechts ter inleiding schreef voor zijn „volkenrecht in oorlog en in vrede“, was wel genoodzaakt om daarin aan allerhand verschillende leeringen eene plaats te gunnen. 't Was dus niet zonder reden dat hij voor zijn „maatschappelijk verdrag“ eene drijfveer koos, zoo kleurloos, zoo weinig beslissend voor den inhoud, als die „trek naar gezelligheid“, die ook 't in kudden grazende vee bijeen had gebracht. Er was dan ook nauwelijks ééne beschikking bij overeenkomst, ééne inrich-

ting van den staat te denken, of Grotius liet haar naar 't „natuurrecht" toe: de overeenkomst zelfs, waarbij iemand zich in slavernij begaf, noemde hij eene volkomen wettige handeling; en de staten, wier vorst land en volk als zijn eigendom beheerde, bleken met zijn „maatschappelijk verdrag" zoo goed te rijmen als anderen [1]). — 't Was evenzeer, bewust of onbewust, met 't oog op zijne gewenschte slotsommen, dat Hobbes, om de menschen te drijven in de omarming van zijn „Leviathan", uit de vele hartstochten, die 't gemoed bewegen, juist de laagste van allen uitkoos: de zelfzuchtige vrees. De genoot van de ballingschap der Stuarts, de leermeester van den prins van Wales, door een verkeer van vele jaren aan 't Fransche hof in zijnen afkeer jegens 't gemeenebest der Puriteinen nog gestijfd, kon de onbeperkte koninklijke macht, die hij voor zijnen kweekeling droomde, niet op 't „beter ik" zijner landslieden hebben opgebouwd [2]): en zijne leer kende dan ook geen ander verdrag dan een, waarbij de burgers uit vrees voor elkander hunne gansche vrijheid aan den staat afstonden [3]); juist als die schoolknaap, die al zijn zakgeld besteedde aan den spaarpot, waarin hij 't wou bewaren. — In 't streven van Pufendorf om de stellingen van Hobbes door hare voorzichtige verbinding met de meer welwillende opvatting van Grotius te matigen [4]) weêrspiegelde zich, gelijk in zijne volgende vertogen, de dubbelzinnigheid, de 't geheele leven van den vrijpostigen hoffilozoof kenmerkte. 't Onbuigzaam karakter, dat hij als Severinus de Monzambano in zijne hekelschriften [5]) en later ook tegenover 't Heidelbergsche

---

[1]) Grotius „de iure belli ac pacis" I. 3. 12.

[2]) Bluntschli „Geschichte des allgemeinen Statsrechts und der Politik" Blz. 94.

[3]) Hobbes „de Cive" I, 2 en 5 „Leviathan" 17 en 18.

[4]) Pufendorf: „de officio hominis et civis" II. 5. „de iure naturae et gentium" VII. 1.

[5]) Severinus de Monzambano: „de statu imperii Germanici".

hof en den geloofsijver der Zweedsche godgeleerden tentoonspreidde, verloochende zich nooit; maar, al was de bijval der verlichten onder zijne tijdgenooten hem niet onverschillig, zijnen besten steun verwachtte hij toch van zijne vorstelijke beschermers te Stockholm en te Berlijn [1]). Hij was een echte zoon dier kerk, die hem om zijne beweerde onrechtzinnigheid zooveel leeds berokkende. Zocht niet ook deze hare kracht in tegenstelling met hare gereformeerde zuster veelmin in 't geloof der gemeente dan in de gunst der hoven? Daarom paste eene staatsordening, waarin de vorst zijn regeeringsrecht als een recht van eigendom uitoefende, evengoed in de lijst van zijn stelsel, als in die van 't stelsel van Grotius [2]). Of liever nog beter; want van een recht der onderdanen tegenover hunne overheid kon naar zijne leer nimmer sprake zijn; en de beteekenis van dat beginsel werd zeker weinig verzwakt door de troostrijke toevoeging: „dat 't volstrekte gezag toch ook geen ding was, waar men zoo heel bang voor behoefde te wezen" [3]). — Van Pufendorf af bleef de beoefening der wijsbegeerte van 't „louter denken" hoofdzakelijk tot 't lüthersche Duitschland beperkt; en gelijk de hervorming den aard van haar onderzoek had bepaald, besliste 't karakter, dat deze in de kerk van Lüther had aangenomen, ook verder over de uitkomsten, waartoe haar dat onderzoek leidde. Lüther was niet, zooals Calvyn, burger van een gemeenebest, maar de trouwe onderdaan van zijnen genadigen heer. De uitvallen, die zich de paus van Genève tegen de gekroonde hoofden veroorloofde, [4]) zouden zijne haren hebben doen

---

[1]) Bluntschli „Geschichte des allgemeinen Statsrechts und der Politik" Blz. 109— 120.

[2]) Pufendorf: „de officio hominis et civis" II. 10. „de iure naturae et gentium" VII. 7.

[3]) Pufendorf: „de iure naturae et gentium" III. 6 § 6.

[4]) Zie de aanhalingen in Dr. A. Kuyper „Het Calvinisme, oorsprong en waarborg onzer constitutioneele vrijheden".

te berge rijzen. 't Is zelfs de vraag, of hij, die den heiligen vader in 't aangezicht had durven weêrstaan, wel ooit is afgeweken van 't leerstuk der onvoorwaardelijke gehoorzaamheid jegens den wettigen landsvader [1]); indien hij 't deed, dan was dat in elk geval eene overwinning op een allerernstigst gemoedsbezwaar. Op die wijze laat 't zich verklaren, dat zelfs een zoo onafhankelijk en stoutmoedig denker als Thomasius, behoudens zijne verdienstelijke poging om in zaken van geloof en zeden 't staatsgezag elk dwangrecht te ontzeggen, zich overigens wat den inhoud zijner leer betrof meerendeels aan Pufendorf aansloot. — De staatsleer van Wolff eindelijk voerde 't verlichte albestuur van de „landsvaders" uit den pruikentijd ten toppunt. 't Was in de dagen, toen de leer van Holbach en Helvetius, die in geluk, eindelijk in genot 't hoogste levensdoel zocht, met de Fransche „étiquette" en de Fransche „mode" aan de hoven en in de ontwikkelde kringen van Duitschland doorgedrongen en Wieland onder zijne gepoederde landgenooten 't toonbeeld van den dichter was [2]). De regeering had volgens Wolff haren onderdanen 't leven niet slechts „kalm en veilig" maar bovenal „genoeglijk" te maken; en die omschrijving, 't behoeft niet te worden aangetoond, gaf haar eenen vrijbrief voor de meest teugellooze bemoeizucht, waarmeê de landskinderen maar heel tevreden hadden te zijn [3]). — Tegen die richting kwam Kant met nadruk in verzet. Zijn beginsel, dat de staat alleen geroepen was om 't recht in den zin van den waarborg voor de gelijke „vrijheid" der nevens elkander levende burgers

[1]) Er bestaat te dezen aanzien strijd tusschen Stahl: „Philosophie des Rechts" Dl: III Blz: 542: N: en Bluntschli: „Geschichte des allgemeinen Statsrechts und der Politik" Blz: 58 en 59.

[2]) Ahrens, „Naturrecht" Dl: I Blz. 137.

[3]) Wolff: „Jus naturae methodo scientifica pertractatum" VIII: III. „Institutiones iuris naturae et gentium" § 1017 en vv.: „Politik" hfdstk: III.

te handhaven, beperkte de taak der overheid tot een veel kleiner gebied. Kant zelf vergunde der regeering nog om door voorziening in nijpenden nood naar lichaam en geest ook middellijk ten bate der „vrijheid“ werkzaam te zijn [1]); doch de weg, dien hij daarmeê betrad, liep op vernietiging van zijn eigen beginsel uit; en „de karrevoerders“, door dezen „bouwenden koning“ aan 't werk gezet, waren als gemeenlijk „nog meer koningsgezind dan de koning zelf“. Die voorbarige dooddoeners, waarmeê voornamelijk de zwakkeren in 't staatkundig strijdperk aan elke gedachtenwisseling over den omvang der staatsbemoeiing zoo vaak kortweg een einde maken, zijn meerendeels brokjes van den zuurdeesem, die sedert zijn optreden 't staatsrecht heeft doorzuurd. Daarnevens echter droeg Kant in zijn hart aan 't staatsgezag eenen echt-Pruissischen eerbied toe. Al schreef hij zijnen staatsvorm grootendeels naar de Fransche voorbeelden na [2]), al nam hij telkens „'t gemeenebest“ op de lippen [3]), zijn afschuw van de gruwelen der omwenteling dreef hem tot eene vergoding van den „regent“, die 't recht der geregeerden nauwelijks meer erkennen kon [4]).

Minder onschuldig evenwel moesten ook de *gevolgtrekkingen* van 't wijsgeerig nadenken in die landen wezen, waar de

[1]) Kant: „Die Metaphysik der Sitten“ 1e dl: „Metaphysische Anfangsgründe der Rechtslehre“ 2de afd: „das öffentliche Recht“ 1ste hfdstk: „das Staatsrecht“ „Allgemeine Anmerkung von den rechtlichen Wirkungen aus der Natur des bürgerlichen Vereins“ B: in fine en C.

[2]) Dit werd reeds in zijnen tijd door den Duitschen vertaler der werken van Sieyès in de inleiding tot de vertaling opgemerkt. — Bluntschli: „Geschichte des allgemeinen Statsrechts und der Politik“ Blz: 332. Verg: echter Warnkönig: „Rechtsphilosophie“ Blz: 133 en Ahrens: art: „Kant“ in 't „Staatswörterbuch“ van Bluntschli: daartegenover weêr Bluntschli in 't aangehaalde werk Blz: 340 en 341 n: 1.

[3]) Kant: („das Gemeine Wesen“) „Staatsrecht“ § 46.

[4]) Kant: „Staatsrecht“ „Allgemeine Anmerkung“ A: en B.

kerk van Calvijn en John Knox, naar 't voorbeeld der eerste christengemeenten in 't levend geloof der heiligen alleen hare kracht zoekende, hare aanhangers met de vormen en de begrippen eener zichzelve regeerende gemeenschap vertrouwd had gemaakt. Zoodra een andersdenkend staatsgezag de uitbreiding harer leer belemmerde, deden zich stemmen hooren, die niet slechts de bevoegdheid daartoe maar de geheele zelfstandigheid van 't regeeringsrecht verwierpen. 't Verzet der hugenoten tegen 't huis van Valois werd door Louis de Mayerne Turquet [1]), maar bovenal door hunnen „Junius Brutus" -- Humbert Languet — [2]), geprezen als de rechtmatige zelfverdediging der burgerij tegen hare onderdrukkers. De oorkonde der afzwering van Philips was een gelijksoortig pleidooi voor de zaak der Nederlandsche geuzen [3]). In Schotland nam Buchanan de pen op voor 't recht zijner landgenooten tegenover Maria Stuart [4]). In Engeland stelde Milton zich voor de omwenteling, zelfs voor 't doodvonnis over Karel I in de bres [5]). Al die geschriften waren nog maar gelegenheidsvertogen, geene wijsgeerige stelsels; de bewijsgronden werden ten deele aan 't gezond verstand, in hoofdzaak aan de Heilige Schrift ontleend. Maar 't beginsel, dat in elken staat 't hoogste recht aan 't volk bleef behooren, was eenmaal uitgesproken, 't voorwendsel, als zouden de menschen bij 't vestigen hunner rechtsordening zonder beding

---

[1]) Hij schreef: „Monarchie aristo-démocratique". — Zie Mr. B. C. J. Loder: „de leer der volkssouvereiniteit in hare ontwikkeling, aanbeveling en bestrijding historisch-kritisch beschouwd" Blz. 66 en vv:

[2]) Hij schreef: „vindiciae contra tyrannos".

[3]) Zie Mr. Groen van Prinsterer „Handboek der geschiedenis van het Vaderland" 4de druk Blz: 132.

[4]) Hij schreef: „de iure regni apud Scotos".

[5]) In zijne: „pro populo Anglicano defensio". Vroeger had hij geschreven: „de iure regis et magistratuum".

en voor goed hunne rechten aan de regeerders hebben overgegeven, met een beroep op den aard der beweerde overeenkomst-zelve zegevierend tenietgedaan. In 't begin scheen op 't vasteland- althans die beweging slechts voor een kortstondig bestaan geboren. De hugenoten werden ontwapend; en ook bij de geuzen had, toen eenmaal de Heeren Staten op den ledigen troon waren gaan zitten, de gist van 't calvinisme, — buiten de kerk altijd! — spoedig uitgewerkt; 't was een hugenoot, door de Staten van Holland naar Leiden geroepen, die zich tot den strijd aangordde voor 't goddelijk regt der Stuarts tegen de Puriteinen [1]). Maar bij dezen werkte die gist, schoon in gematigde vormen door en eerlang wonnen de beginselen, door hen voorgestaan, ook onder 't overige Britsche volk aan beslistheid en kracht. De jammerlijke houding der laatste Stuarts, eindelijk de nieuwe omwenteling verhieven den vrijen Brit in eigen schatting evenzeer als zij de majesteit der kroon deden dalen. Dus stonden de zaken, toen Locke ten tooneele verscheen: aan den éénen oever der Noordzee de omwenteling in 't wijsgeerig onderzoek, op 't gebied van 't weten ieder gezag versmadende, maar jegens hare overheden niet uitgesproken in betuigingen van onderdanigheid; aan den anderen kant de omwenteling in de praktijk, tot tweemaal toe door de uitkomst in 't gelijk gesteld, doch nog niet losgemaakt van de kerkelijke leerstellingen der rondhoofden; die beiden moesten elkander vroeger of later de hand reiken. en.... zoo geschiedde 't. Locke was echter in de ontwikkeling zijner staatsleer minder oorspronkelijk dan in zijne „proeve over de menschelijke kennis“. Behoudens

[1]) Claudius Salmasius, evenals vroeger Scaliger, met den titel „decus academiae“ tegen 't genot van een hoog jaargeld en zonder verplichting om lessen te geven aan de hoogeschool te Leiden verbonden, schreef op last van Karel II, toen nog in ballingschap, zijne „Apologia pro rege Carolo I“.

den verschuldigden eerbied voor de ontdekking van „de staatkundige drieéénheid“ mag men zijne beschouwingen in dit vak der wetenschap veilig eene vereeniging noemen van Milton's slotsommen met de verdragsleer van 't „natuurrecht“. In één opzicht echter ging hij verder dan de penvoerder der Puriteinen gegaan was. Had deze 't gewapend verzet der gemeenten nog slechts als eene noodweer verdedigd, volgens Locke was zulk eene daad de rechtmatige uitoefening van de souvereiniteit der gezamenlijke burgerij tegenover eenen alleen binnen de perken zijner bevoegdheid zelfstandigen lasthebber [1]). Die stap lag zonder twijfel in dezelfde richting als de gevolgen, waar 't beginsel van 't „maatschappelijk verdrag“, streng logisch ontwikkeld, heenleidde. Doch men kon daarbij niet blijven staan. Locke had den voet gezet op 't rondloopend pad, waarlangs de leer der „volkssouvereiniteit“ van nu af voortgaan *moest* naar haar punt van uitgang: de afwezigheid van alles, wat naar eenen staat zweemde. Niet in Engeland evenwel zouden die laatste gevolgtrekkingen worden gemaakt. 't Angelsaksiche ras was én te practisch én misschien niet scherpzinnig genoeg om de draden eener leer als deze verder aftewikkelen dan 't voor zijn staatkundig leven gebruiken kon. De beschouwingen van Locke waren zijnen landslieden als uit 't hart gegrepen en stemden met de wegen, die hunne staatspractijk destijds insloeg, in vele opzichten overeen [2]). Zelfs de opstand der Americaansche volkplanters, die zooveel heeft bijgedragen tot 't uitbreken der groote omwenteling, werd door zijne aanvoerders op grond van geene andere beginselen gerechtvaardigd dan die door Locke verkondigd waren. Evenals deze den overgang vormde van den pam-

[1]) Locke „Two treatises on government“

[2]) J. H. Fichte „Die philosophischen Lehren von Recht, Staat und Sitte“ Dl. I blz: 513.

flettist Milton tot den philosoof Rousseau hielden de denkbeelden, door Washington op zijne vaandels geschreven, 't midden tusschen die der Presbyterianen en die der Jacobijnen. In Frankrijk, waar geene poging tot herstel der verbinding tusschen staat en volk de logica der wijsgeeren van de buitensporigste slotsommen weêrhouden, nog minder op eenen beteren weg voeren kon, werd 't vervolg op Locke's staatsleer geleverd, en de man, die daar 't „maatschappelijk verdrag" tot eene staatkundige strijdleus maakte, was Rousseau.

't „Contrât Social" heeft zijne vermaardheid hieraan te danken, dat 't, hoewel eenerzijds de laatste gevolgen uit zijn beginsel trekkende, niettemin door eenen vernuftigen kunstgreep de mogelijkheid van eenen staat en daarmede 't bedrieglijk gezag der „democratische" leer in schijn heeft weten te redden. 't Werd reeds aangetoond, hoe Rousseau langs eenen omweg was gekomen bij 't zelfde punt, vanwaar Locke zijne leer van 't verdrag had begonnen: de slechts op eigen belang gerichte wil der menschen de bron van alle recht [1]). Met ééne schrede nu, met de stelling vooropteplaatsen, dat die wil onvervreemdbaar was, doorliep hij van dat punt uit ten einde toe den weg, waarop Locke aan den aanvang had halt gehouden. In waarheid was 't niet intezien, krachtens welk recht de wil, die zelf het recht schiep, zich eene seconde kon gebonden achten. Rousseau had daar inderdaad 't laatste woord der „democratische" school gesproken, maar 't doodvonnis tevens over alle recht, over elken staat. En toch heeft hij juist op die grondstelling

[1]) De hier bedoelde omweg wordt gekend aan ééne plaats in 't „Contrât Social" bk: II hfdstk: I; duidelijker aan 't „discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes", „préface" en 1e dl: Verg: H: du Marchie van Voorthuijsen: „Theoretische beschouwingen over kiesrecht". Blz: 12 en 13.

zijnen staat gebouwd. 't Vraagstuk, dat hij zich daarmeê ter oplossing stelde, werd door hem-zelven nauwkeurig, schoon eenigzins omslachtig, alzoo weêrgegeven: „zoek eenen vorm van aaneensluiting, die met de gezamenlijke krachten der leden den persoon en de goederen van ieder hunner verdedige en bescherme, en waarin ieder, zich jegens allen verbindende, niettemin slechts aan zichzelven gehoorzame en even vrij blijve als te voren." [1]). Er was op die vraag maar één antwoord mogelijk: „Wacht; wacht tot allen vrijwillig, waar 't verlangd wordt, den in nood verkeerende ter hulpe snellen"; maar Rousseau gaf eene andere oplossing. „Elk onzer", schreef hij, „brengt in 't gemeen zijnen persoon en al zijne macht onder 't opperbestuur van den algemeenen wil en wij ontvangen gezamenlijk ieder lid als ondeelbaar deel van 't geheel." [2]). Een gemeenebest met algemeen stemrecht dus, ziedaar den sleutel tot 't raadsel gevonden; ziedaar den staat, die den burgers hunne eigene „vrijheid" onvervreemd overliet. Waarlijk? Er ontbrak veel aan. Ja, indien Rousseau erin had willen toestemmen, dat 't recht om medetebeslissen, aan iederen burger in ruil voor zijne in de gemeenschap gebrachte eigene macht te verleenen, een „liberum veto" mocht zijn geweest; indien hij aldus met de eene hand den pas zoo kunstig door de andere opgebouwden staat had durven omverwerpen en feitelijk zich neêrleggen bij den raad van te wachten „ad calendas graecas", hij zou de onvervreemdbaarheid van den „vrijen" wil, den hoeksteen van zijn betoog op hare plaats gelaten hebben. Maar hij had nog te veel staatkundig doorzicht om in zijne staatsleer nu juist den Poolschen landdag ten voorbeeld te stellen. Nadrukkelijk sprak hij 't uit, dat „op

[1]) Rousseau „du contrât social" bk: I hfdstk: VI.
[2]) Rousseau „du contrât social" bk: I hfdstk: VI.

't oogenblik", waarop 't verdrag was aangegaan, „in de plaats van den bijzonderen persoon van elke partij de daad der aaneensluiting een zedelijk lichaam voortbracht, dat aan dezelfde daad zijn ik, zijn leven, zijnen wil ontleende" [1]). Bij 't vaststellen van dien wil gold overstemming; de burgers, die hunne stem uitbrachten, deden hunne meening kennen aangaande de getrouwheid, waarmede in eenige wetsvoordracht de algemeene wil, *„die hun eigene was*," werd weergegeven. „Wanneer de meening, die tegen de mijne overstond, in de meerderheid bleef, bewees dat niets anders dan dat ik mij had vergist" [2]). In die woorden lag de knoop, waarmeê Rousseau aan den afgesneden draad van zijn eerste betoog nauw merkbaar eenen nieuwen vasthechtte, die met den anderen nimmer een geheel vormen kon. Die „algemeene wil" was „de wil van allen" niet meer. 't Aandeel in zijne bepaling, den burgers in ruil voor hunne oorspronkelijke „vrijheid" toegekend, kon hun deze niet terugschenken. 't Was een recht van eene geheel andere soort dan dat van den „natuurmensch" op lijf en goed, een recht van beslissing in *staats*zaken in stede van over zijne eigene, een *burgerschaps*recht in plaats van een *persoonlijk* recht. Schitterend werd in dit zelfbedrog der „democratische" staatswijsheid de behoefte aan eene zelfstandige staatsmacht op de „onvervreemdbare vrijheid" der menschen gewroken. Van 't oogenblik, waarop in deze leer „de staat", ondanks alle gevolgtrekkingen uit een hem volstrekt vijandig beginsel, toch als 't ware doorbrak, was 't met de „vrijheid" der „natuurmenschen" gedaan, was deze vervreemd aan den wil der meerderheid. Eene onware uitvlucht is 't, dat hij, die met de minderheid had gestemd, zich eenvoudig omtrent zijne

---

1) Rousseau „du contrât social" bk: I hfdstk: VI.
2) Rousseau „du contrât social" bk: IV hfdstk: II.

eigene meening zou hebben vergist. Wilde men de beslissing van den staat in ieder geval den burger achteraf als zijn eigenlijk gevoelen opdringen, er was geene reden, waarom men dat onder een éénhoofdig bewind niet evengoed als in 't gemeenebest van Rousseau zou mogen doen. Wat beteekende 't dan, of Rousseau in de verdere uitwerking van zijn betoog de „vrijheid" dier meerderheid om onbelemmerd te doen wat zij wilde voor alle tijden en volkeren [1]) met onverbiddelijke logica handhaafde tegenover de machten, waardoor hij haar hier en ginds gebreideld zag; of hij 't „uitvoerend gezag" verlaagde tot eenen dienaar des volks zonder zelfstandig recht [2]), ja zelfs van eene vertegenwoordiging: „dat begin der slavernij", niet hooren wou [3])? De „vrijheid", die hij bedoelde te verdedigen, was juist in die, waarvoor hij streed, ondergegaan, en in zijnen ijver, om alles, wat der laatste in den weg mocht staan, te weren ontnam hij slechts aan de eerste de bondgenooten, die haar nog hadden kunnen beveiligen. Maakt hij niet den indruk van den herder, die zijne schapen aan eenen wolf toevertrouwt, en daarna, als om dezen vooral den ganschen buit te verzekeren, tegen de anderen op de jacht gaat?

De logenachtigheid van deze staatsleer weêrhield Rousseau's tijdgenooten niet van haar als de blijde boodschap eener nieuwe bedeeling te vereeren. Waarschijnlijk had zij voor een deel dien opgang aan de kunstvaardigheid te danken, waarmede logische scherpte en vernuftige woordspeling den wil van ieder en den wil van allen door elkander gegoocheld hadden; zeker lag de hoofdreden in de omstandigheid, dat zij woorden gaf aan de vurigste wenschen van haren tijd. Weinig deerde 't de burgerij op 't vasteland,

---

1) Rousseau: „du contrât social" bk: I hfdstk: V.

2) Rousseau: „du contrât social" bk: III hfdstk: I en XVII.

3) Rousseau: „du contrât social" bk: III hfdstk: XV.

of de „vrijheid“, die Rousseau haar beloofde, haren liefelijken naam waardig was. Om de vrijheid bekommerde zij zich minder, naarmate zij er minder van begreep. De „derde stand“ van Frankrijk-vooral hunkerde naar iets anders. Hem waren de door niets meer gerechtvaardigde voorrechten der hoogere standen de steen des aanstoots. *Gelijkheid* was de eisch, die eerst zachter, later met heel wat grooter kracht dan die om vrijheid werd uitgesproken. Aan dien eisch kwamen de leeringen van Condillac, Destutt de Tracy, Holbach, de stelsels van den dag tegemoet. Onbevreesd voor de gevolgtrekkingen, die Locke nog niet aangedurfd had, leidden zij uit 't beginsel van de lijdelijkheid der menschen in hunne verhouding tot de hen omringende wereld deze stelling af, dat dus ook allen van nature aan elkander gelijk, en de verschillen in hunne zedelijke waarde uitsluitend 't gevolg hunner levensomstandigheden moesten zijn. De innige begeerte van 't Fransche volk was dan ook veel minder, dat 't *recht,* dan wel, dat 't *op zijne beurt zelf* den troon eens beklimmen mocht en die begeerte kreeg door de taal en de spitsvondigheid van Rousseau nieuwe vleugelen. Zelfs 't nuchtere Duitschland liet zich medeslepen. Er is naast 't echt-Fransch karakter, dat den stijl van 't „Contrât Social“ kenmerkt, tevens in de wiskunstige behandeling van 't onderwerp, in dien ledigen wil der enkelen, die zich in den ledigen wil van allen, gelijk de eene grootheid in de andere, oplost, veel, waardoor de Duitsche wijsbegeerte zich aangetrokken moest gevoelen. Zoo was ook de grondstelling in de staatsleer van Kant, „dat de wil van allen de wet behoorde te stellen, omdat op die wijze-alleen een ieder over zich beschikte en niemand zich zelven ooit onrecht deed“ [1]), als de echo van Rousseau. In de „volkssouvereini-

[1]) Kant: „Staatsrecht“ § 49.

teit" van 't „Contrât Social" werden dus voor goed de slotsommen van de beide groepen, die vroeger 't veld der wijsbegeerte met elkander hadden gedeeld, tot één stelsel versmolten.

Wel mocht 't eene noodlottige misvatting heeten, die in dat stelsel de verkondiging des heils, in zijnen uitvinder den Messias van 't nieuwe verbond tusschen recht en vrijheid waande te zien! Hoogstens kan men zeggen, dat Rousseau, als Johannes de Dooper, zonder zelf zich los te maken van de wet der oude bedeeling, de behoefte aan eene andere heeft gevoeld. Van eene aanwijzing, die de beoefenaren der staatswetenschap uit den cirkelgang der verdragsleer had kunnen uitleiden, vond men bij hem geen spoor; wel daarentegen de rechtvaardiging voor iedere tyrannie. Er ligt in dit oordeel geene overdrijving. Beschikte waarlijk in 't geen de meerderheid des volks verordende ieder burger over zich zelven, wat maakte 't dan voor hem uit, of hij zijne „onvervreemdbare vrijheid" in huis, dan wel op de markt uitoefende; omtrent de opvoeding zijner kinderen, de regeling van zijn huishouden, ja de kleinste kleinigheden van zijn bijzonder leven binnen den kring der zijnen, dan wel in de volksvergadering een besluit nam? Zijn recht, zijn belang was te zekerder naarmate de macht, waarover de verzamelde burgers voor de verwezenlijking van hunnen wil te beschikken hadden, uitgebreider was. Al die onderscheidene levenskringen, die als 't ware de trappen vormden, waarlangs de enkelen opklommen tot de staatséénheid: 't gezin, 't genootschap, de klasse, de gemeente, 't gewest, plaatsten eenen bijzonderen wil tegenover den algemeenen, en mochten daarom niet in stand blijven. Maar moest een doodvonnis op dien grond dan niet eindelijk ook de menschen en de staten zelven treffen? *'t Bleek inderdaad 't noodlot dier stelsels, welke op den bodem dezer „democratische" leer werden opgebouwd, dat zij, ten einde de onwaarheid in*

hunne voorstelling van iedere menschelijke gemeenschap te bedekken, alle wezenlijke gemeenschapsvormen stuk voor stuk lieten opgaan in ééne, die voorloopig nog slechts voor 's menschen verbeelding kon bestaan. Niet in de engere verbindingen was tot nog toe de verzoening van alle eigene belangen te vinden geweest; wellicht dan in den staat; maar daar was zij evenmin; dan in 't wereldgemeenebest; en als zij ook daar te vergeefs gezocht werd? De grenzen onzer planeet moesten aan deze vlucht der gedachten wel paal en perk zetten. Doch stellig ondanks haar-zelve. Want 't koningrijk, waarnaar zij uitging, was niet van deze aarde; 't was nergens.

Met de omwenteling drong de leer der „volkssouvereiniteit" de wereld der feiten binnen. Daardoor kwam eene vraag op den voorgrond, die, zoolang de nieuwe denkbeelden slechts in academische lessen of in 't gezellig onderhoud uiting hadden gevonden, in ruste gebleven was: de vorm, waarin de heilstaat zich verwezenlijken zou. De gang der gebeurtenissen in dat overbekend tijdperk zal hier, waar alleen de beginselen, die daarin tot openbaring kwamen, aan de orde zijn, niet breedvoerig worden opgehaald. Genoeg zij 't te herinneren, hoe na eenen driejarigen strijd tusschen de aanhangers van Rousseau en de middenmannen aller schakeeringen de eerste Fransche republiek hare staatsregeling zoo trouw naar de in 't „Contrât social" gegevene wenken inrichtte, als met eene tot 't noodwendigste ingekrompene toegeeflijkheid jegens de practijk overeentebrengen was. Behalve de uit nood ingestelde vertegenwoordiging des volks mocht men haar 't vleeschgeworden woord van Rousseau noemen; en zelfs die ééne afwijking werd door eene natuurlijke neiging tot 't stelsel der lastbrieven nog binnen de kleinste afmetingen teruggebracht. Men weet, met welke gevolgen. 't Schrikbewind gaf den „vrijen burgers" weldra *voor de eerste*

maal te ervaren, dat „de vrijheid“ van Rousseau op vogelvrijheid, zijne volksregeering op dictatuur uitliep. 't Mislukken dier oprechte proefneming met eene leer, die de meerderheid als een evangelie had omhelsd, kon echter om de eigenaardige geneigdheid der menschen, liever hunne eenmaal opgevatte meeningen naar de eischen des levens te verwringen dan haar lostelaten, kwalijk verwacht worden de oogen voor de begane dwaling te zullen openen. De gewelddadigheden van 't schrikbewind werden op rekening niet van de beginselen maar van hunne uitvoerders gesteld. Alsof niet reeds de naam van „practische wetenschap“ dien onzin verbood, kwam nu de uitvlucht in eere, dat de practische staatsman stelregelen, die op zich zelven juist waren, had te verschikken naar de omstandigheden. De „gematigden“ kregen voortaan den boventoon. Doch in welken vorm zou de „volkssouvereiniteit“ dan nu practisch worden geplooid? Van zelf wendden zich de oogen naar 't eenige land in Europa, waar tot nog toe 't volk zijn recht om zich zijne eigene wetten te geven, zoo men zeide, gehandhaafd had, naar de schrijvers, door welke in den geest der nieuwere wijsbegeerte de instellingen van dat volk waren geschilderd. De ontgoocheling der omwentelingsjaren bracht op die wijze weder 't instinctmatig wantrouwen jegens iedere overheid, dat aan 't „vrijheids“gevoel dezer school eigen was, uit de sluimering, waarin 't zoet geluid van Rousseau 't voor eenen tijd had doen vervallen, tot helder bewustzijn. Men had er geen oog voor, dat zelfs de schijn van zoodanig wantrouwen voor eene staatsleer als die van Rousseau, welke zich zelve veroordeelde, indien zij maar even de mogelijkheid van eenen inbreuk op de „vrijheid“ der enkele burgers openliet, eenvoudig doodelijk moest zijn. Locke had 't eerst getracht in de staatsregeling van Engeland een volledig stel van waarborgen aantewijzen, waarmede de staat zelf zijne

ingezetenen tegen alle machtsoverschrijding beveiligd had [1]). Welken lof van nauwgezetheid zijne voorstelling verdient, wordt al aanstonds twijfelachtig door de overweging, dat de gansche wereldbeschouwing des schrijvers van te voren op de vraag: „waarin die zelfbeperking der staatsmacht bestond?“ maar één antwoord kon toelaten. In de menschen, welke die macht kwamen uitoefenen, in hun karakter, in de vormende kracht van eene doelmatige inrichting der staatsdienst voor de beste eigenschappen van hoofd en hart en in den zegenrijken invloed, dien omgekeerd dezen weder op den gang van 't staatsleven oefenen mochten, kon eene leer, naar welke iedereen voor zich zelven alles zijn en dus ook van anderen niets verwachten moest, hare hope niet stellen. In een uitgebreid toezicht, door 't ééne regeeringsorgaan over 't andere uitteoefenen, evenmin; de vraag was nog altijd onbeantwoord: wie dan de laatste wachters bewaken zou?“. Er bleef dus niets anders over dan een *werktuig* uittevinden, waarin de slechts op zelfbehoud en zelfverheffing bedachte dragers der staatsmacht door een kunstmatig evenwicht tusschen de hun toebedeelde rechten elkander in bedwang hielden. Die gedachte vormde den achtergrond voor 't betoog van Locke, dat de taak der wetgeving en die van de uitvoering der bestaande wetten aan verschillende personen moesten worden in de handen gelegd, opdat zij, die de wetten maakten, mochten bedenken, dat deze ook eenmaal tegen hen konden worden gekeerd. Maar zij trad duidelijk aan 't licht in de beroemde schets, welke Montesquieu van 't Britsche staatswezen gaf.

Zoo ooit de spreuk zich bevestigd heeft, dat de invloed van eenen grooten man op de geestesstrooming zijns tijds niet altijd van zijne voortreffelijkste zijde uitgaat, dan is dat

---

[1]) Locke „Two treatises on government“: 2e afd: bk: 2 hfdstk: 11.

in den arbeid van Montesquieu geschied. Over 't geheel en vooral in den aanvang van zijn boek trad hij der wijsbegeerte zijner eeuw zelfstandig tegemoet [1]). In de bonte rei der staten, waarlangs hij zijne blikken weiden liet, onderscheidde hij niet enkel menschen, maar vooral volkeren met eigene zeden en gaven, die telkens op hunnen staatsvorm eenen bijzonderen stempel drukten. Meer dan één van zijne tijdgenooten heeft hij de ware beginselen van 't staatsrecht gevoeld. Zonderling genoeg was juist in dat ééne hoofdstuk, dat aan bijna alle staatsregelingen van 't nieuwe Europa hare hoofdlijnen heeft voorgeteekend [2]), van die zelfstandigheid geen spoor te vinden. 't Was overal de wijsgeerige opvatting van den dag, die daarin 't woord had, slechts in de bedrieglijk schitterende taal van den smaakvolste der philozofen. Zijne nauwe verwantschap met Locke blijkt al dadelijk uit den aanhef, waar hij de „staatkundige vrijheid", die de Engelsche staatsvorm bijzonder bestemd zou geweest zijn te behoeden, als „die kalmte van den geest" omschreef, „welke voortspruit uit de overtuiging, die ieder van zijne veiligheid bezit." Was hier iets anders dan dat louter ontkennende, ledige begrip, waarboven noch 't „bloote denken" noch de „ervaring" zich hadden weten te verheffen? 't Belang dezer „vrijheid" kende maar éénen eisch: dat noch zijne medeburgers, noch de overheid den „vrijen" man konden hinderen om te doen wat hem lustte. Een staat, die de Britsche „vrijheid" tot eene waarheid maken zou, moest dus in hoofdzaak hierop zijn aangelegd: zich zelven den weg tot misbruik van zijne macht aftesluiten. Men mag vragen, of een dergelijk betoog niet eenige gelijkenis toont

---

[1]) Volgens Jouffroy: „Cours de droit naturel". Dl: II 24e les bewijst de aanhef van „l'esprit des lois" een eng verband tusschen de denkbeelden van Montesquieu en die van Clarke.

[2]) Montesquieu: „de l'esprit des lois" bk: XI hfdstk: VI.

met 't beweren, dat 't een of ander stoomwerktuig zou zijn gemaakt om de veiligheidsklep, en of de Britten dat doel niet vrij wat eenvoudiger hadden kunnen bereiken door zich zonder staat te behelpen. Doch 't vragen houdt op, waar een oogenblik later blijkt, dat 't beginsel der „volkssouvereiniteit" in zijne volle beteekenis, door Rousseau en Kant sedert algemeen verbreid, ook voor Montesquieu den grond van 't staatsgezag uitmaakte [1]) en derhalve reeds in zijnen arbeid de ongerijmde voorstelling van eene burgerij, die door den staat slechts zich zelve regeert en toch van dien staat vóór alles bescherming tegen zijne eigene willekeur, dus tegen zich zelve verwachtte, aanwezig was. De opgang, dien dit hoofdstuk aan de leer van deeling en evenwicht der staatsmachten heeft verzekerd, zou zeer waarschijnlijk minder groot zijn geweest, indien niet ook weêr in deze onwaarheid enkele juiste gedachten dooreengemengd, maar vooral ook zoovele verschillende denkbeelden met verwonderlijke kunstvaardigheid tot een oogenschijnlijk gesloten stelsel verbonden waren geworden. 't Valt ook na eene aandachtige lezing niet gemakkelijk te gelooven, dat 't aan Montesquieu zelven zeer helder voor den geest heeft gestaan, wat dat evenwicht der staatsmachten te beduiden had [2]). In den aanvang sloot hij zich bij de indeeling van Locke aan. Later werd voor deze haast ter sluiks eene andere in de plaats geschoven; de „wetgevende macht" bleef onveranderd, maar de „uitvoerende voor zaken van burgerlijk-" en die „voor zaken van volkenrecht" werden door ééne „uitvoerende macht" en eene „rechtsprekende" vervangen.

---

[1]) „Dans un état libre tout homme, qui est censé avoir une âme libre, doit être gouverné par lui-même."

[2]) Zie de meer uitvoerige kritiek bij D. P. D. Fabius: „de leer der souvereiniteit" Blz. 127—142.

De leidende gedachte was nu in hoofdzaak deze, dat de scheiding der machten de eerste voorwaarde tot de „vrijheid" der burgers, haar evenwicht 't middel tot 't handhaven harer scheiding was. Opdat *de* wetgever 't gebied der andere machten zou ontzien, werden dezen medewetgevers; opdat de uitvoerder de wetten door eene willekeurige toepassing niet feitelijk buiten werking zou stellen, werd hij met vormelijke eerbiediging zijner eigene zelfstandigheid aan verantwoordelijke „raadslieden" vastgebonden. De waarde van dat betoog, als eene schets van 't Engelsche staatsrecht dier dagen, kan hier nog niet worden onderzocht. Zeker is 't, dat de afbeelding na jaar en dag meer gelijkenis met 't oorspronkelijk beeld vertoont dan toen zij in de wereld kwam. De invloed, door de school van Montesquieu, door Blackstone en de Lolme op de Britsche opvatting der Britsche instellingen uitgeoefend, heeft dezen meer en meer naar de denkbeelden dier mannen gewijzigd. Maar over 't beginsel mag reeds op deze plaats 't vonnis worden geveld, omdat 't, afgescheiden van zijne aan- of afwezigheid in 't bestek van eenig bepaald staatsgebouw, met 't wezen van elken staat onvereenigbaar is. De scheiding van 't staatsgezag in meerdere „machten" is in ieder land even onmogelijk en daarom altijd even onwaar als in de godsdienst 't veelgodendom. De staat kan nooit anders dan een persoon zijn en een persoon laat zich niet in stukken breken. 't Valt aanstonds in 't oog, dat 't beeld, door Montesquieu geschetst, naar eigen plan en aanleg onvolledig was, in zooverre dat, wat hij „scheiding en evenwicht" noemde, daarin alleen tusschen de twee eerste „machten" geheel en al was tot stand gekomen. De rechter kreeg, zoo men aan 't „hoogerhuis" dien zin wilde hechten, een aandeel in de „wetgeving"; maar hem aan de medewerking van verantwoordelijke raadslieden te binden, daaraan dacht men niet. En de onverantwoordelijkheid des rechters geeft te

meer stoffe tot nadenken, omdat deze toch eigenlijk niets anders is dan de „uitvoerder bij uitnemendheid“ van zulke wetten, waarbij de „vrije“ burgers 't meest en 't naast hunne eigene rechten betrokken gevoelen. De ware reden voor den eisch dier zoogenaamde „scheiding“ kon daarom ook zelfs op 't woord van Montesquieu moeilijk in 't belang van eene wezenlijke zelfstandigheid der twee eerste „machten“ tegenover elkander worden gezocht. Waarom, indien dat 't doel was geweest, niet de gansche uitvoering op de leest der rechtspraak, der uitvoering in den hoogsten zin des woords, geschoeid? Die reden lag veeleer in 't geen der zoogenaamde „uitvoerende macht“ buiten de eigenlijke uitvoering moest blijven toebedeeld. Immers wat was ten slotte die „scheiding“ zoo niet 't tegendeel van wat 't woord bedoelde? Door de verantwoordelijkheid harer medearbeiders jegens den wetgever eenerzijds, door haar aandeel in 't werk des laatsten aan de andere zijde, werd de „uitvoerende macht“ niet van dezen gescheiden, maar integendeel met hem samengesmolten. En dat moest zoo zijn, juist omdat zij niet alleen die was, die haar naam te kennen gaf. Met „wetten maken en uitvoeren“ werd de taak van geenen staat volledig omschreven. De uitvaardiging der wet is maar één van de twee vormen, waarin 't souverein gezag zijne uiting vindt; daarnaast staat de onmiddellijke souvereine daad. Hoezeer men zich beijvere door gestadige aanvulling der wetgeving aan de taak der overheid eene steeds duidelijker bepaalde gedaante te geven, er blijft veel, dat met al die pogingen spot, dat niet te voorzien, veel minder vooraf te regelen is, dat, waar 't zich voordoet, door den souverein in volle vrijheid moet worden afgedaan. Nu verzetten zich zeker de slotsommen der eenvoudige ervaring tegen eene opdracht van al deze dingen aan hem, wien zij naar den eisch der „democratische“ leer behoorden, terwijl omgekeerd veel er voor pleitte haar in

de handen te geven van die macht, die naar dezelfde leer er geen recht op kon doen gelden. De kunstgreep, waardoor men die moeilijkheid te boven kwam, was deze, dat die „praerogativen" der souvereiniteit door 't volk werden overgegeven aan de „uitvoerende macht" krachtens eene wilsuiting, waaraan men den naam gaf van „wet", zoodat voortaan de uitoefening van 't souverein gezag in die gevallen als de bloote toepassing van zoovele wetten werd beschouwd. Doch 't volvoeren van eene dergelijke uit den aard der zaak onbepaalde opdracht was iets anders dan 't uitvoeren van eene wet. Men was begonnen met den souverein wetgever te noemen, omdat hij wetten, dat wil zeggen algemeene voorschriften voor de vervulling der staatsplicht gaf; maar thans ging men andersom eene verklaring van dien wetgever, waarin geen zweem van een voorschrift, van een richtsnoer te ontdekken viel, tot eene wet stempelen, omdat de wil, dien zij vertolkte, de zijne was. Die verwarring van twee dingen, welke in zekeren zin tegen elkander over stonden, droeg wrange vruchten. De regeering, voor zoover zij eenen onomschreven last te volbrengen had, door de vertegenwoordigers des volks met 't volste recht aan hun gedurig toezicht en zelfs, naar 't hun goeddacht, aan de inmenging van hunnen hoogeren wil onderworpen, kon, waar zij inderdaad eene wet ten uitvoer leggen moest, niet zelfstandig blijven; en dus bracht Montesquieu in strijd met zijne verklaarde bedoeling wetgeving en uitvoering, de bevoegdheid om straffeloos „tyrannieke regelen te stellen, en dezen tyranniek toetepassen" in de handen van ééne macht: de volksvertegenwoordiging bijeen, dat is: 't openbaar recht om al zijne waarborgen. Want recht is recht. Een burger, wiens belastingplicht, wiens dienstplicht, wiens plichten als gezworene, wiens verhouding jegens 't staatsgezag in één woord bij de wet is vastgesteld, heeft recht op eene getrouwe uitvoering van die wet even goed als van 't burgerlijk en strafwetboek.

't Is eene dwaling te meenen, dat men in 't ééne geval minder gebonden zou zijn aan den inhoud van 't geschreven recht dan in 't andere; de regelen voor de *uit*legging mogen verschillen, *weg*leggen mag men van elke wet tittel noch jota. 't Betoog, dat in zaken van openbaar recht 't algemeen belang eene te gewichtige rol speelt, dan dat 't mogelijk zou zijn aan eene fijn uitgesponnen wettelijke regeling in allen deele getrouw te blijven, kan in redelijkheid alleen als eene vermaning aan den wetgever, nooit als een vrijbrief voor den uitvoerder worden opgevat. Ongelukkig kon de „democratische“ staatsleer, waarop Montesquieu zijn „scheidings“beginsel had geënt, aan die zoo heillooze betogen slechts nieuwe voedingsstoffen leenen. De „souvereine“ burgers, of hunne vertrouwden, die immers — van waar anders hun recht? — geen onrecht konden willen, moesten zelven wel de beste uitvoerders van hunne wetten zijn. De onafhankelijkheid der rechterlijke macht in burgerlijke en strafgedingen was een uit nood toegelaten inbreuk op de grondgedachte der „democratie“; maar met 't openbaar recht was 't verschillend gesteld. Daar werd niet als bij 't andere dagelijks de burger in zekeren zin er aan herinnerd, hoe 't ook zijn belang raakte. 't Liet zich minder volledig in een afgerond stel van bepalingen nederleggen; 't gaf meer nog aan 't maatgevoel des rechters te begrooten, en 't werd dan ook, getuige 't spraakgebruik, door zeer velen slechts als een onderdeel der „politiek“, der doelmatigheidsleer beschouwd. Van daar, dat te zijnen aanzien de erkentenis der waarachtige behoefte de logica der „beginselen“ niet overmocht. En 't minst zeker was deze leer te redden door de bij Montesquieu nog slechts hier en daar doorschemerende, maar later in den arbeid van de Lolme meer op den voorgrond tredende berekening [1]), als zouden 't verschil in de zienswijzen,

[1]) De Lolme „the constitution of England“ bk: II hfdstk: 3.

de naijver tusschen de onderscheidene maatschappelijke belangen, die in de drie bestanddeelen der wetgevende macht hunne vertegenwoordigers vonden, ook waar deze aan geene banden zich behoefde te storen, voor de vrijheid ten slotte nog eenen voldoenden waarborg opleveren. Dat is wel de plompste vorm, waarin zich de aangeboren vijandschap der „volkssouvereiniteit" jegens alle staatsmacht kon uitspreken, dat zij de vrijheid slechts verzekerd achtte, waar de staat met verlamming was geslagen. Doch de redeneering was bovendien met de ondervinding in strijd. „Daar de noodzakelijke gang der gebeurtenissen", zoo schreef Montesquien, „de drie staatsmachten tot voortgaan dwingt, zullen zij wel gedwongen zijn zich met elkander te verstaan". Meende hij waarlijk, dat de staatkundige geschiedenis der volkeren zich op den duur in eene aaneenschakeling van dadingen tusschen kroon, adel en volk zou kunnen oplossen? En, zoo ja, kon hij dan erop vertrouwen in die dadingen altijd 't recht, dat is de vrijheid te zullen zien zegevieren? De lotgevallen van 't Britsche regeerstelsel hadden hem anders kunnen leeren; de gebeurtenissen na zijnen dood zouden hem eerlang logenstraffen. In eenen staat van volkomen rust, die zich bij een opgewekt openbaar leven nimmer langen tijd vasthouden liet, konden meerdere naijverige machten misschien voor een oogenblik juist tegen elkander opwegen; en ook dan nog was de „vrije" burger tegen eene altijd mogelijke samenspanning der meerderheid in de drie staatsmachten, voor zooverre die wellicht op een enkel punt gelijkgezind mocht wezen, niet beveiligd. Maar nauw vertoonde zich één dringend volksbelang, één dreigend volksgevaar, — en welke dag bracht er geene mede? — dat eenheid van plan, vaardigheid van uitvoering op één of meer dan één gebied der staatswerkzaamheid vorderde, of de nood dreef 't gansche volk van zelf te zamen onder de leiding van éénen *man*, dien aan-

zien, kennis, geestesgaven of karakter aan de spits hadden geplaatst. De „volkssouvereiniteit“, 't is reeds gebleken verdroeg zulk een persoonlijk gezag zeker niet minder wel dan den toestel der elkander beurt om beurt schaakmatzettende „machten“ van Montesquieu, en wee dan 't volk, dat achter de houten muren, door dezen getimmerd, zijne vrijheid welgeborgen had gewaand! Spoedig werd 't tot zijne schande gewaar, dat eene overheid, die men aan de nakoming harer plichten meende te binden met haar te onthouden wat zij daartoe allereerst behoefde, zich wreken *moest* door feitelijk te nemen 't geen men haar rechtens te kwader ure had misgund.

Reeds bij de eerste ernstige poging om in een welgeordend stel van gedeelde machten eenen levensvatbaren staat op den bodem der „volkssouvereiniteit“ te doen verrijzen kwam 't aan 't licht, hoe weinig èn de leer èn de practijk van dit middel tot hare verzoening gediend waren, hoe kwalijk die belemmeringen, die eene vernuftige staatskunst aan 't volk bij de uitoefening zijner „souvereiniteit“ in den weg legde, met 't „democratische“ leerstuk zich lieten rijmen, hoe onvoldoende toch ook weêr de stelsellooze offers waren, zelfs door overtuigde apostelen der „democratie“ hier en daar aan hun gevoel voor 't wezenlijk staatsbelang gebracht. De staatsregeling, die Siéijès voor den eersten consul ontwierp [1]), dat pronkstuk van verkeerdelijk toegepaste wiskunde, met hare wonderlijk samengestelde vertegenwoordigende lichamen, die alleen hierom elkander in bedwang hielden, wijl geen van allen eene waarachtige volksvertegenwoordiging was, met hare zonder uitzondering tijdelijk en bij volkskeuze aangewezene ambtenaren en rechters, met haren schijnkoning eindelijk, door Siéijès als „proclamateur élec-

[1]) Bluntschli „Geschichte des allgemeinen Statsrechts und der Politik“. „Blz: 326 en 327. Thiers: „Histoire du Consulat“. Blz: 35—37.

teur" betiteld; door Bonaparte als „'s lands mestvarken" [1]) gekenschetst en... gevonnisd, vormde slechts de gemakkelijke brug van de *eerste* dictatuur tot de *tweede*. Indien de „souvereine kiezers" van 't oogenblik, dat zij in 't genot hunner rechten getreden waren, de uitoefening toch al aanstonds aan anderen moesten overlaten, waarom dan aan eene vergadering, of erger nog aan zulk eene omslachtige veelheid van vergaderingen, die immers op hare beurt ook weer een deel dier taak aan eenen derde afstonden, waarom niet aan dien derde onmiddellijk, aan éénen enkele, natuurlijk tot wederopzeggens toe en behoudens rekenschap aan hen, zijne twintig millioen meesters, maar overigens met onbeperkte volmacht? De drie staatsmachten van Montesquieu mochten blijven, maar slechts als de dienaren van dien uitverkoren knecht, dien 't vrijmachtig volk zijnen scepter in handen had gegeven.

De rampen, die 't Napoleontisch keizerrijk over Europa bracht, noopten de school der „volkssouvereiniteit" om na Leipzig en Waterloo nog eens hare staatsleer te herzien. 't Waren Constant, von Rotteck en Welcker, die op deze herziening haren stempel drukten. Van hen kreeg de „constitutioneele théorie" den vorm, waarin zij eerlang de harten der vooruitstrevende burgerij in de meeste Europesche staten veroverde. Constant vooral stelde al zijne scherpzinnigheid te werk om den fellen stroom, die in 't „democratisch" vaarwater uit de heerschappij van allen naar die van éénen heentrok, te ontzeilen, en hij wierp daartoe naast de onvervreemdbaarheid der „vrijheid", die ten deele al ongemerkt door Rousseau, maar sedert geheel was prijsgegeven, nu ook een tweede hoofdbeginsel van 't „Contrât Social": 't

---

[1]) Volgens Thiers „Histoire du Consulat" Blz: 42 had de 1e Consul slechts van „un roi fainéant" gesproken.

onbeperkte recht der gemeenschap overboord. De souvereiniteit, „beperkt en betrekkelijk", vond hare grenzen in de eigene zelfstandige rechten der burgers [1]); en de eerbiediging dier grenzen werd op tweeërlei wijze verzekerd: door de macht der openbare meening, maar bovenal door de juiste verdeeling en 't evenwicht der vijf staatsmachten: de koning, 't uitvoerend gezag, „de vertegenwoordiging der duurzaamheid", die „der volksovertuiging" en de rechterlijke macht [2]). De volksovertuiging vond haar orgaan echter niet in de lasthebbers van 't geheele volk, maar van 't kleine hoopje welgestelde burgers, die in geestelijken en in stoffelijken zin zelfstandig te achten waren [3]), en daar ook dan nog die vergadering, „zoo hare macht onbegrensd bleef, gevaarlijker was dan 't volk zelf [4])," moest zij eensdeels door 't aan de regeering verleende recht van een beroep op de kiezers, anderdeels door eene erfelijke en dus behoudende pairskamer worden gebreideld [5]). De beperking der souvereiniteit, de census en de pairskamer waren derhalve de drie borstweringen, waardoor Constant de vrijheid tegen eene mogelijke herhaling van 't „persoonlijk bewind" meende te beveiligen. Doch wie niet al aanstonds den innerlijken tweespalt tusschen die drie eischen en 't leerstuk, dat ook aan dit gebouw nog altijd ten grondslag diende, gewaar werd, hem zouden in elk geval de onbestemde omschrijving van 't eerste, de holle toelichting van 't tweede, en de

---

[1]) B. de Constant: „Principes de politique" hfdstk: I. „Réflexions sur les constitutions et les garanties" N: A.

[2]) B. de Constant: „Principes de politique" hfdstk: II. „Réflexions" hfdstk: III.

[3]) B. de Constant: „Principes de politique" hfdstk: VI.

[4]) B. de Constant: „Principes de politique" hfdstk: III.

[5]) B. de Constant: „Principes de politique" hfdstk: IV. „Réflexions" N: H.

herhaalde weifelingen des schrijvers omtrent 't derde [1]) van zijne blindheid hebben genezen. Van allen geldt 't zelfde; wat niet in 't beginsel der „volkssouvereiniteit" geworteld was kon aan den drang tot hare zuivere toepassing op den duur geenen wêerstand bieden. Hoe onmisbaar van een ander standpunt, van 't „democratische" gezien, waren deze dingen niet te verdedigen. Alleen bedenke men dit: zelfs de Jacobijnen hadden geen recht zich te beklagen, en wel 't minst over de beperking van 't kiesrecht. Zeker, zoo de keuze van eenen vertegenwoordiger waarlijk slechts eene daad van *„zelfregeering in eigene zaak"* voor iederen kiezer was, de onhoudbaarheid dier beperking kon niet worden betwist; maar dan was er ook geene reden, niet slechts om éénen naar 't burgerlijk recht tot handelen bevoegden persoon van de stembus te weren, maar ook om niet diegenen, voor wie in burgerlijke zaken een ander optrad, eveneens tot de uitoefening van dit recht door tusschenkomst van dien andere toetelaten. Iets dergelijks nu hadden zelfs Rousseau en zijne aanhangers nooit gevraagd; zij waren de eersten geweest, om, zonder schaduw van recht naar hunne leer, twee derden van 't volk: de „burgeressen" en de minderjarigen van de deelneming aan 't staatswerk uittesluiten. Niets konden zij dus te beweren hebben tegenover de gezeten burgerij, die zich belastte met de zaken der minvermogenden, gelijk volgens hen-zelven de mannen zouden hebben gezorgd voor 't belang van vrouwen en kinderen. 't Eigenaardigste onderdeel in de staatsleer van Constant was echter de onderscheiding, die hij maakte tusschen den koning en de regeering [2]). De onbedui-

---

[1]) In 1815 achtte hij eene pairskamer noodzakelijk. In 1829 in zijne „mémoires sur les cent jours" noemde hij zulk eene kamer „waar zij niet bestond, onmogelijk".

[2]) B. de Constant: „Principes de politique" hfdstk: IX.

dendheid, waartoe Montesquieu zijnen koning, als 't vijfde rad aan den wagen der „uitvoerende macht“, had verwezen, kon niet langer de hooge stelling rechtvaardigen, die aan 't hoofd des staats ook in de „constitutioneele monarchie“ bleef voorbehouden. Maar daartegenover was 't diep geworteld en wel verklaarbaar wantrouwen in de bedoelingen der gekroonde hoofden niet aanstonds geneigd aan de leer van Montesquieu veel te veranderen. Constant trachtte dat bezwaar optelossen door den koning buiten wetgeving en uitvoering, als den verzoenenden middelaar tusschen die beiden eene eigene plaats te geven. Feitelijk echter werd daarmêe niets veranderd. Hoe welluidend ook in hunne wonderspreukige wijdloopigheid de lofzangen mochten klinken op „die onzijdige macht, onmisbaar voor iedere geregelde vrijheid,“ „dat wezen op zich zelf, verheven boven de verscheidenheid der meeningen, nooit in gevaar om aftedalen tot 't peil der massa en bijgevolg ontoegankelijk voor de hartstochten, die deze bewegen“ [1]), de koning van Constant was zoo goed als de „proclamateur électeur“ van Siéyès slechts de klokopwinder van 't staatsuurwerk, dat buiten hem om vóór of achterliep en zijne eigene deuntjes speelde.

Natuurlijk onderging die leer, terwijl zij door anderen overgenomen, of hier en ginds in de grondwetten der nieuwe constitutioneele koningrijken nêergelegd werd, min of meer belangrijke wijzigingen. Zoo smolt de school, die in Duitschland vooral door middel van von Rotteck's en Welcker's „Staatslexicon“ de denkbeelden der omwenteling aan de „vrijheids“-leer van Kant zocht vastteknoopen [2]), den koning en zijne ministers tot eene „besturende macht“ samen [3]). 't Stelsel van

---

[1]) B. de Constant: „Principes de politique“ hfdstk: II. „Réflexions“ hfdstk: III.

[2]) „Staatslexicon“ Art: „Naturrecht“.

[3]) v. Rotteck „Lehrbuch des Vernunftrechts“ D: II § 67—74.

twee kamers werd daarnevens van den aanvang af verworpen [1]). In de staten, waar 't openbaar recht in nieuwerwetschen vorm werd gegoten, bracht deels 't belang der „behoudende“ partij, deels eene ietwat minder vluchtige beschouwing der Engelsche geschiedenis, deels 't staatkundig tastgevoel, dat hier en daar nog altijd de redeneering te sterk was, in de staatswetten menig artikel binnen, waarover 't „souvereine“ volk reden had zich te verbazen. Bovenal werd door den tekst der meeste staatsregelingen den persoon des konings op 't voorbeeld van den Engelschen wetsstijl en zeker ook onder den invloed van de Lolme's toelichting een werkdadiger aandeel aan 't bewind toegewezen; de koning met de vertegenwoordiging, gemeenlijk in twee kamers gesplitst, stelden gezamenlijk de wetten vast, niet zóó, dat, als bij Montesquieu, de laatste de eigenlijke wetgeefster was en de koning alleen om bepaalde redenen haren arbeid ongedaan kon maken, doch in dezen zin, dat over ieder ontwerp, zou 't tot wet verheven worden, beide partijen tot eenstemmigheid moesten gekomen zijn. Konden al die hulpmiddelen de gevolgen afweren, waartoe in Frankrijk de „volkssouvereiniteit“ tweemalen reeds den staat had gebracht? Hoogstens slechts voor eenen korten tijd. Want waar dat beginsel éénmaal in 't hart des volks zijne wortels geslagen had, daar moesten die instellingen, welke daarmeê niet waren overeentebrengen, vroeg of laat tot even volslagene machteloosheid verzinken, als haar bestaan zelf in dien gedachtenkring ongerijmd heeten mocht. Wat de letter der wet den burgers van hunne ondeelbare „souvereiniteit“ poogde te onthouden gaf hun de practijk terug. Zoodra maar een geringe tweespalt omtrent de voldoening aan dezen of genen „eisch des tijds“ voor een oogenblik de kroon en de tijde-

---

[1]) v. Rotteck „Lehrbuch des Vernunftrechts“ D: II § 91 en 92.

lijke meerderheid in 't volkshuis tegenover elkander plaatste, kwam 't voor den dag, wat er in de werkelijkheid overbleef van dat geroemde „evenwicht" tusschen twee „machten", in naam elkaars portuur, doch van welke feitelijk de éene door haren tastbaren samenhang met de in de openbare meening opgenomene staatsleer gesteund, de andere integendeel nog slechts als een eerbiedwaardig gedenkstuk uit vervlogene dagen geduld werd. De verantwoordelijke raadslieden der kroon werden meer en meer de gehoorzame dienaren der vertegenwoordiging. Door een steeds ruimer gebruik van hare bevoegdheden, door eene buitensporige uitzetting van 't „budgetrecht" vooral nam deze stuk voor stuk de oppermacht in handen. 't Doorslaande bewijs, dat de stroom des tijds onweêrstaanbaar naar 't „parlementarisme" heendreef, leverden juist die regeeringen, welke, om de *macht* in handen te houden, door kunstmiddelen de leden der meerderheid voor hare staatkunde zochten te winnen en aldus hun *recht* op de eindbeslissing haars ondanks erkenden. Doch hoe zou dat veelhoofdig lichaam zich van zijne nieuwe taak kwijten? Montesquieu had 't al opgemerkt, dat met de eigenlijke leiding der zaken één man moest worden belast, en elke dag bracht op nieuw 't bewijs, hoe de gezamenlijke lasthebbers van *den wil van allen*, of zelfs eene in den strijd om 't gezag eensgezinde meerderheid uit hun midden, wanneer zij zelven tot de uitoefening van dat gezag geroepen werden, dikwijls vrij wat moeite hadden om ten aanzien van *den algemeenen wil* zich met elkander te verstaan. Dan riep de teleurgestelde, de ongeduldige openbare meening om „éénheid", om „tucht", om eenen „leider", om „een offer van de voorliefde voor eigene inzichten aan den dringenden plicht tot samenwerking"; men wees er op, hoe de best gedrilde meerderheid 't meeste verrichtte, 't langste op 't kussen bleef; men herinnerde aan de gebruiken in

den modelstaat; en zoo werden gaandeweg inderdaad de vertegenwoordigende lichamen door geordende partijverbanden in zoovele legermachten met bevelhebbers en onderbevelhebbers en gemeenen en trosknechten, met plannen van aanval en verdediging, met schijnbewegingen en hinderlagen ingedeeld. Wat der practijk onmisbaar was gebleken kon ook in de wetenschap niet langer worden verzwegen. J. Stuart Mill, die, schoon niet in beginsel, toch met zijne slotsommen aan deze school van 't staatsrecht toebehoort, gaf 't eerst in zijne beschouwing „over de regeering met kamers" aan den „leider" de plaats, die deze in de staatkunde reeds verworven had [1]). Daar de onbekwaamheid ook van eene voortreffelijke vergadering om zelve de teugels te voeren boven allen twijfel stond, moest naar zijn gevoelen de volkskamer of hare meerderheid zich er toe bepalen om telkens aan de kroon den man aan te wijzen, dien deze als den eigenlijken vertegenwoordiger van den volkswil tot zoolang hij 't vertrouwen der bovendrijvende partij behield met den titel van eersten minister te verheffen had tot 't feitelijk hoofd van wetgeving en bestuur beiden. „Van wetgeving en bestuur beiden"; na 't geen boven bij de critiek van Montesquieu is in 't midden gebracht behoeft bij de beteekenis van die woorden niet lang te worden stilgestaan. Waar de maker der wetten tevens haar uitvoerder is, daar zijn geene wetten meer. De verantwoordelijkheid verdween, 't zij de „leider" der meerderheid als 't hoofd der regeering optrad en dus de rekenschap-schuldige tegelijk de aanvoerder der tot rekenschap gerechtigden was, 't zij hij van uit de kamer de verantwoordelijke regeering tot 't willoos werktuiglijk volvoeren zijner plannen te nopen wist. Rechtszekerheid in staatsburgerlijke verhoudingen hield op van 't oogenblik, dat een

[1]) J. Stuart Mill „on representative government". 5e hfdstk:

enkel woord des ministers aan zijne, als onder 't oude koningschap, volstrekt afhankelijke ambtenaren voldoende was om eene bestaande wet door algemeene niet-uitvoering opteheffen of door eene hun voorgeschreven wetsduiding te verkrachten. En men zegge niet, dat de gewestelijke en gemeentelijke „parlementen in quarto en in duodecimo", die onder de leuzen van „decentralisatie" en „autonomie" hier en ginds verrezen, tegen een willekeurig bewind in de hoofdstad eenige wezenlijke kracht konden overstellen. In 't „democratische" stelsel was voor hen naast den staat geene plaats. Voor de „autonomie" bleef dus slechts zooveel over als 't „souvereine" volk in strijd met 't beginsel van zijn recht haar wel verkoos te laten; en men behoeft maar op 't „gematigd" gemeenebest in 't hedendaagsche Frankrijk te letten, om de overtuiging te erlangen, dat in dit opzicht-althans de vijandschap van Rousseau tegen elken bijzonderen wil naast den algemeenen zich ook bij zijne koudbloedige aanhangers niet verloochent. Doch gesteld zelfs, dat die verwachting juist ware, gesteld, dat niet slechts eene enkele zeer volkrijke en gewichtige gemeente, maar *de* plaatselijke besturen een ernstig tegenwicht tegen een door de meerderheid der kamers gesteund partijhoofd wezen konden, wat zijn ook in dat geval die besturen onder de gunstigste omstandigheden zelven, zoo niet „parlementaire regeerinkjes" op kleinere schaal? En zullen dezen in hunne geringere afmetingen eenen waarborg vinden tegen de fouten der grootere zuster?

Welk beeld verschijnt dan hier *ten derde male* aan 't einde van den weg, waarop de „volkssouvereiniteit" de staten van Europa heeft gevoerd? 't Is, nadat eerst de jacobijnenmuts was verruild voor den soldatenrok, thans in burgerkleeding gestoken; maar die gedaanteverwisselingen kunnen zijn wezen niet veranderen. 't Is alweêr datzelfde onbepaald persoonlijk bewind, dat reeds in de oudheid den volkeren, die recht

en staat moede waren, als wreker van die beiden zijn juk had opgelegd [1]). Wie er aan twijfelt legge de gronden, waarop 't onvermogen der groote vergaderingen tot de waarneming der staatstaak en haar plicht om zich te scharen onder de strenge tucht van een uitnemend hoofd met de breedsprakigheid onzer eeuw worden blootgelegd, naast de weinige woorden, met welke Pomponius, nuchter en kernachtig als een echt. Romein, denzelfden gang der zaken in zijn vaderland beschreef [2]), Wie er aan twijfelt sla de oogen naar de modelrepubliek in America, eens door de zonen van 't in practischen staatszin uitmuntende Britsche volk buiten al den leerstelligen omhaal der latere Europesche „democratie“ gesticht, en als bondstaat bovendien nog altijd minder voor de practische gevoltrekkingen uit 't „maatschappelijk verdrag“ toegankelijk, en merke op, hoe zelfs daar de beduchtheid voor 't naderend Caesarisme niet langer als een slechts door partijzucht uitgevonden voorwendsel kan worden doodgezwegen [3]). Wie er aan twijfelt bedenke vooral, dat deze slotsom van den aanvang af in de huldiging van 't „democratisch“ beginsel als 't kieken in 't ei, lag opgesloten, en dat daarom ook van die zijde nimmer eenig tegengif tegen deze bezoeking is te wachten. O zeker, er is verschil in de vormen; de caesar wordt gewoonlijk regelrecht, een parlementaire „leider“ met eenen trap door de „souvereine“ burgers verkozen; en gelijk eene „crisis“ kinderspel is, vergeleken met eene omwenteling, zoo ziet zich een partijhoofd allicht spoediger dan een keizer door de wisselende volksmeening ten val gebracht. Doch dat doet niets af tot de zaak. De personen komen en gaan, *de* „leider“ blijft. En welk onderscheid is er dan tusschen eenen

---

[1]) Verg: Gneist „Verwaltung, Justiz, Rechtsweg“ Blz: 60.

[2]) Dig: I. 2, l. 2. § 11.

[3]) Zie Becker: „Die hundertjährige Republik“.

Napoleon, die met zijne gehoorzame kamers of, nog eenvoudiger, door middel van decreten nieuwe wetten afkondigt, bestaande wijzigt en opheft naar welgevallen, en 't erkende hoofd zelfs eener republikeinsche meerderheid, die niet slechts bij den wetgevenden arbeid de kamers naar zijne hand zet, maar, en dat is juist zoo bedenkelijk, ook in de toepassing van 't geldende recht de ministers dwingt hunnen slaafschen beambten in 't gansche land aanteschrijven, dat zij dat recht of naar zijne inzichten „uitleggen", of zelfs op zijnen wenk eenvoudig buiten toepassing laten zullen? Geen enkel. *Door de taak der hooge regeering in haren uitgebreidsten omvang van den „koning door Gods Genade" op de burgers, en alzoo middellijk op den door dezen of hunne vertegenwoordigers ten schild geheven „dienaar des souvereins" overtedragen en daarnaast 't oude gecentraliseerde bestuurstelsel te behouden, bracht de „democratie" aan 't volk geene vrijheid, maar slechts nieuwe slavernij.* Er is in 't „Contrât Social" eene merkwaardige voorspelling, welker ware beteekenis door den schrijver-zelven wel 't minste is verstaan. Sprekende over de geringe kans, die hem de toestand van Europa voor eene verwezenlijking zijner denkbeelden bood, noemde hij den naam van een eiland, welks onbedorvene bewoners misschien nog voor dien zegen ontvankelijk zouden zijn. „Ik heb een voorgevoel," dus schreef hij, „dat dit kleine eiland eenmaal Europa zal verbazen." [1]). Zijn voorgevoel bedroog hem niet; 't eiland, dat hij noemde, was... Corsica.

Niet minder onbevredigend waren de antwoorden, door de „democratische" leer gegeven op 't gewichtige vraagstuk van den *omvang der staatsbemoeiing*. 't Werpt in de eerste plaats een eigenaardig licht over hare geheele strek-

---

[1]) Rousseau: „du contrât social" bk: II hfdsk: X.

king, dat de strijd, naar aanleiding van dit vraagstuk tusschen hare voorstanders gevoerd, zich voornamelijk bewogen heeft op een eng bepaald gebied: dat der zoogenaamde staathuishoudkunde. Die omstandigheid hing nauw samen met een nieuw euvel, waartoe deze school onder den overwegenden druk der ervaringswijsbegeerte naar Locke allengs verviel. 't Lag in den aard der zaak, dat men uit de talrijke en voor een goed deel onmeetbare bestanddeelen, die te zamen 't geluk van iederen mensch uitmaken, sinds in dat geluk de maatstaf voor goed en kwaad was gezocht, slechts die in aanmerking nemen kon, welke zich zulk eenen maatstaf lieten aanleggen. De studie van de voortbrenging, de verdeeling, den ruil en 't verbruik der stoffelijke goederen, voorheen slechts als een onderdeel der regeerkunst gebrekkig aangevat, klom dus zeer natuurlijk met groote snelheid eerst tot den rang van eenen zelfstandigen tak aan den boom der kennis, allengs tot dien van *de* practische wetenschap bij uitnemendheid. Er openbaarde zich onder hare beoefenaars eene sterke, overigens zeer verklaarbare neiging om zich in de practijk niet langer met die bescheidene terughouding te vergenoegen, die de wetenschap daar tot nog toe in acht genomen had. Voor de erkenning van een staatsbelang nevens en boven stoffelijk volksvoordeel verloor men 't orgaan; en zoo werd 't gewoonte de gansche staatsleer zich voortestellen als de enkele kennis der verplichtingen, die de wetenschap van den volksrijkdom ter bereiking van haar doel en uit kracht van hare wetten der overheid had opgelegd [1]). De tijd kwam, waarin de schrijver over de rechten en plichten des staats, opgaande in den

[1]) 't Gewone twistpunt te dier zake was de beoordeeling van Cromwells „navigation-act“ door Adam Smith: „the wealth of nations“ bk: IV: hfdstk: II.

„économiste“, bij al zijnen arbeid 't onderzoek naar de perken der staatsinmenging en dan uitsluitend in de tastbare goederenwereld op den voorgrond stelde. In den grond der zaak waren echter *die* geschillen tusschen de staathuishoudkundigen geschillen over 't wezen des staats; en van daar ook, dat zij aan deze zijde niet minder duidelijk dan 't geschrijf over de machtsdeeling aan den anderen kant de voosheid van 't staatsbeginsel, van waar ook hier de partijen meerendeels uitgingen, aan den dag brachten. In trouwe wat wonder? De vragen, die 't hier gold, betroffen de grens, waar in 't algemeen of in eenig bepaald geval de eigene werkzaamheid der burgers voor 't optreden van den staat, of omgekeerd de staat voor de burgers wijken moest. Maar hoe zou van 't afbakenen dier grens sprake kunnen zijn in een stelsel, dat juist tusschen die beiden: de enkele burgers en de gemeenschap, geen verschil erkennen, de laatste nimmer als eenen persoon op zich zelven beschouwen mocht? Bij de vereenzelviging van ieders eigenen wil, ieders eigen belang met den algemeenen wil, 't algemeen belang, die op dit gebied den naam ontving van „harmonie der stoffelijke belangen“, moest de vraag, wat aan 't eene en wat aan 't andere dier twee toekwam, in den grond der zaak onverschillig zijn; en met gelijk recht liet zich dan ook dat beginsel tot onderbouw gebruiken voor tweeërlei redeneeringen die, in hare gevolgtrekkingen en met zich zelven voortdurend en met elkander herhaaldelijk in strijd, eindelijk, haren oorsprong getrouw, in de ontkenning van recht en staat elkander weder de hand reikten. 't Kwam er maar op aan, welk oog men bij de aanschouwing der werkelijkheid had dichtgeknepen. Hield men onder den invloed van dezelfde ervaring, die ook Rousseau in den aanvang van zijn betoog dien grooten nadruk op de zelfstandige werkzaamheid der enkelen deed leggen, vooral 't oog gevestigd op de misslagen, waartoe een over-

dreven ijver voor 't welzijn harer onderdanen menige regeering had verlokt, en merkte men dan daarnaast bij voorkeur de groote dingen op, die een werkzaam, gezond en daarom ook zich-zelf beteugelend eigenbelang te allen tijde had vermocht, dan heette 't: „wat ieder voor zich wil en doet, komt ten bate van allen.“ Dat was dan ook in den aanvang de bovendrijvende meening. De treurige vruchten van den „voogdijstaat“ hadden onder de aanhangers der „ervarings“-wijsbegeerte meer en meer de overtuiging gewekt, dat hun einddoel: „zoo veel mogelijk geluk voor allen“, op den duur door de inspanning van 't eigenbelang der enkele menschen 't best en 't zekerst te bereiken zijn zou. Adam Smith 't eerst en Say na hem wezen 't aan, hoe de *voortbrenging* van de uitwendige hulpmiddelen tot een gelukkig bestaan door splitsing van arbeid werd bevorderd, en stelden zoo de waarde van ieders *bijzonder* belang voor de vermeerdering van den *algemeenen* rijkdom onweêrlegbaar in 't licht. Doch daarbij kon 't pleidooi niet blijven staan. 't Was zeker reeds veel te hebben aangetoond, dat „'t meeste geluk“ grootendeels van de vrijgelatene baatzucht der menschen te wachten was. Daarnaast echter moest thans 't bewijs geleverd worden, dat dezelfde „vrijheid“ ook aan „'t grootste aantal“ van dat geluk mededeelde. De laatste vraag kon uit een tweeledig oogpunt worden bezien, naarmate men op de verschillende maatschappelijke klassen, of wel op de onderscheiding in volkeren den blik vestigde. En zoo kwamen in deze wetenschap de twee groote kwestiën op den voorgrond, die haren beoefenaars nog heden handen vol werk geven: de „sociale“ en de „internationale“.

De *„sociale kwestie“* betrof 't aandeel van elke klasse in de gezamenlijk voortgebrachte waarden. Al zeer spoedig kwam ten aanzien van dat onderwerp een rechtmatige twijfel op. 't Onderzoek, door Adam Smith met gestadige inachtneming

der feiten behoedzaam aangevangen, kon niet missen eerlang in 't zelfde vaarwater verzeild te raken, waar alle „practische" wetenschap sinds Grotius had rondgezwalkt. Vooral Ricardo was 't, die de „oeconomie" naar dien kant heenstuurde. Van hem kreeg zij tot taak: de *afleiding* van de „*wetten*" der goederenwereld uit 's menschen bloot-zelfzuchtige natuur. Men had die „wetten", nu men op 't oude standpunt staan bleef, gerustelijk onder éénen naam kunnen samenvatten: de wet van den sterkste. Ook was in werkelijkheid dát de slotsom, waartoe de beste denkers stuksgewijs kwamen. Ricardo's „ijzeren loonwet", [1]) de bevolkingsleer van Malthus [2]) deden 't voorzien: verbrijzeling van den zwakke door den krachtige was voor deze wetenschap de onontwijkbare, gelijkmatige uitkomst. Wat te doen? Er brak een lichtstraal door. 't „Zedelijk zelfbedwang", door Malthus gepredikt, [3]) had den weg tot beter kunnen aanwijzen. Maar die vermaning van den vromen kerkvoogd was immers geene wetenschap meer? Wilde men op wetenschappelijk gebied niet bij de pakken neerzitten, dan schoot slechts dit over: alle „ijzeren wetten" wegteredeneeren, van 't „vrije" eigenbelang niet voor de voortbrenging-alleen, ook voor de verdeeling des rijkdoms de zuiverste oplossing te verwachten, voor 't donker tafereel van den „oeconomischen" Hobbes, eene „oeconomische" „natuurstaats"-idylle in den trant van Rousseau in de plaats te stellen. Bastiat ondernam die taak. Terwijl hij de vervluchtiging van feiten in begrippen tot 't uiterste dreef, alle onderscheid in machtsverhoudingen vrijwel buiten rekening liet, leverde hij zonder veel moeite 't betoog, hoe, dank zij der „natuurwet"

---

[1]) Ricardo „Works" (uitg. m'c Culloch 1876) Blz. 50 en vv.
[2]) Malthus „Principle of Population" I hfdstk. 1.
[3]) Malthus „Principle of Population" II hfdstk. 13.

van „vraag en aanbod", de voortgebrachte waarden, daar, waar men haren omloop slechts aan 't spel der vrijgelaten belangen prijsgaf, van zelf zich naar den alleen rechtvaardigen maatstaf van onderling dienstbetoon verdeelden, de beduchtheid voor een rijk der overmacht derhalve ongegrond moest worden genoemd. De aantrekkelijkheid dier schildering verhief de leer van de „harmonie der belangen" tot 't dogma van 't grootste deel der „oeconomisten". Maar hoe aantrekkelijk zij wezen mocht, hen, die 't oog voor de werkelijkheid openhielden, kon zij niet medesleepen.

Men *zag* toch, ook nadat de beginselen der nieuwe leer ten deele verwezenlijkt waren, nog zooveel gebrek aan 't noodige naast brooddronkenheid in 't overbodige, dat men in zulk een rooskleurig tafereel slechts een matig vertrouwen hebben kon. En, — dit worde nog eens bedacht, — die twijfel was te pijnlijker, omdat met de verdeeling der stoffelijke goederen voor deze levensbeschouwing inderdaad de hoogste beginselen gemoeid waren. Dat de burgerlijke samenleving met al hare verscheidenheid door geloof, door beschaving, door welvaart, door beroep slechts eene kunstmatige inrichting heeten mocht, die men hoe eer hoe beter tot eene éénvormige menschenmenigte diende te versmelten, scheen op zich zelf al genoeg om althans eenige bedenkingen tegen de ongelijkheid in 't bezit der aardsche goederen op de lippen te brengen; maar van 't oogenblik, dat daarnaast 't stoffelijk geluk als 't einddoel van 's menschen streven werd voorgesteld, bleef er in rechts- en staatsleer nog maar ééne vraag ter beantwoording over: „hoe behooren de middelen tot dat geluk te worden verdeeld, opdat een ieder verkrijge wat hem als mensch in den gemeenen overvloed toekomt?". Tweeërlei antwoord was mogelijk. Men kon met erkenning van der menschen gelijkheid in andere opzichten een onderscheid maken naar de mate van 't

geen door elk hunner tot de vermeerdering van den goederenvoorraad werd bijgedragen; van dat standpunt gold naast 't beginsel, dat aan iederen mensch 't feit van zijn bestaan op de noodwendige voorwaarden tot onderhoud zijns levens recht gaf, voor de deeling van 't overblijvende de regel: „loon naar werk". Maar men kon ook van oordeel zijn, dat zelfs die onderscheiding, aangezien 't verschil in gaven, in krachten, in werkzaamheid slechts eene vrucht der omstandigheden en derhalve den min bedeelde nimmer te wijten was, niet mocht worden gemaakt, en dan ook moest men allen levenden een gelijk aandeel in de opbrengst van den gezamelijken arbeid toewijzen. Er waren in die beide opvattingen weder verschillende schakeeringen. Bij de waardeering van den arbeid wilde de een 't gehalte van 't voortbrengsel [1], de ander slechts den besteden tijd in aanmerking nemen [2]. Bij de gelijkmaking der aandeelen verlangden sommigen met verschil in behoeften rekening te houden [3]. Wat daarvan wezen mocht, 't zij men van die meeningen de eene of de andere omhelsde, in geen geval scheen 't te verwachten, dat de maatschappij, zoo, als zij was, op eigen wieken voortdrijvende, aan deze „verdeelende gerechtigheid" voldoening geven zou. Men behoefde, om de ijdelheid van zulk eene verwachting te bewijzen slechts de werken van de uitstekendsten der oudere „oeconomisten" naar 't toeval 't beschikte openteslaan. De staat, de „democratische" staat-alleen kon de krachten,

---

[1]) „A chacun selon ses capacités, à chaque capacité selon ses oeuvres"; dat waren de woorden op den titel van „le Globe": „Journal de la doctrine de Saint Simon".

[2]) Proudhon: „Organisation du crédit et de la circulation, ou solution du problème social". „Résumé de la question sociale: banque d'échange" uitgeg: door Darimon.

[3]) L. Blanc. „de l'organisation du travail" 6e hfdstk:

die, verspreid, in haar streven te kort schoten, in éénen greep samenvatten, door éénen wil leiden tot 't gemeene doel. De leuze der „oeconomie", de leuze van Rousseau's „état de nature" werd omgekeerd in die van Rousseau's „Contrât social": „wat de vereenigde burgers besluiten en verrichten, dat is noodzakelijk een ieder hunner ten zegen". En zoo traden „socialisme" en „communisme" lijnrecht tegenover de oude volkshuishoudkunde met hunne eischen op. Terwijl deze alles verwachtte van den *enkele* voor de *gemeenschap*, zochten zij integendeel slechts bij de *gemeenschap* voor den *enkele* heil; legde deze den nadruk op de *splitsing* van den arbeid, zij jubelden in de heilrijke gevolgen van welgeregelde *verbinding*; waar deze de half-ontwikkelden in geestdrift bracht voor de leuze der „*vrijheid*", prikkelden zij de zelfzucht der onontwikkelden met 't tooverwoord: „*gelijkheid*". Van 't eerste standpunt was de *staat*, wie hij ook zijn mocht, de *vijand.* [1]) Elke regeering had van nature op uitbreiding harer macht hare zinnen gezet. Tegemoetkoming aan dat streven was echter

---

[1]) Krasser is die opvatting wellicht nooit uitgesproken dan door Laboulaye in deze lofspraak op B: de Constant: „Il n'a jamais demandé à l'état, à la centralisation leur dangereux secours... Il n'a aucune confiance dans des combinaisons artificielles, dans la protection de l'état, dans la prudence de l'administration. Sous ces grands mots d'état et d'administration il ne voit qu'un certain nombre d'hommes, faibles comme nous, et qui feront toujours nos propres affaires moins bien que nous-mêmes; car ils n'y ont ni le même intérêt, ni la même responsabilité": — „Introduction" tot B: de Constant: „cours de politique constitutionnelle" § 3. („éd: Guillemin") — Dat een zoo ernstig man als Laboulaye „den staat" slechts „een groot woord" noemt, kan dezen, mits men hem in 't licht zijner wezenlijke roeping begrijpe, niet deren, maar levert aan den anderen kant wel een krachtig bewijs, hoe weinig de „democratische" staat, dien Laboulaye van zijne oordeelvelling niet uitzondert, integendeel uit den aard der zaak vooral op 't oog heeft, zelfs in de oogen zijner voorstanders aan den lof, van hem gezongen, beantwoordt.

altijd een inbreuk op de „vrijheid" en eene belemmering van de veerkracht der burgers. Wie 't dus met zich-zelven en met anderen wel meende, die had met geschouderd geweer dag aan dag op den uitkijk te staan, iedere nieuwe poging der overheid tot verruiming van de grenzen harer taak met wantrouwen te bejegenen, alleen in geval van klaarblijkelijke noodzakelijkheid toetegeven, en dan nog maar 't minste, waarmeê de regeering bij 't loven en bieden genoegen nemen kon, aan deze intewilligen. De groote werkplaats van 't maatschappelijk leven was in zich zelve een rijk van vrede en eendracht. De schijnbare wanklanken waren slechts een gevolg van 's menschen domme betweterij. Mits men aan de dingen hunnen natuurlijken loop liet, werkten ook de onderscheidene belangen samen tot elkanders bevrediging. Naar de andere opvatting was juist de bestaande mensch, aan zich zelven overgelaten, de geduchte vijand van alle anderen. De „vrije werking der maatschappelijke krachten" voerde slechts tot onderdrukking der zwakkere helft door de sterkere. Alleen door 't geen de burgers te zamen, door 't geen de staat in handen nam kon op den duur ieder hunner wezenlijk worden gediend. Stuk voor stuk werd hier dan ook datgene, wat tot nog toe aan de vrije beschikking der menschen was overgelaten, of hen aan eene andere gemeenschap binden kon, omvergehaald. — 't Socialisme in zijne verschillende vormen poogde nog een brokstuk te redden van 's menschen recht op zich-zelven op eene eigene have, op een eigen gezin. — De volgeling van Saint Simon mocht zich de beschikking bij uitersten wil ontnomen, en, ter vermijding van de ellenden der mededinging, bij elken arbeid, dien hoofd of handen verrichten, zich aan de onpartijdige regeling der staatsmacht gehouden vinden, hem bleef bij zijn leven 't vrij genot van eenen wezenlijken eigendom, en indien, zooals niet onwaarschijnlijk was, de uitkomsten zijner

toegepaste leer hem menige teleurstelling brachten, dan liet deze, ten minste bij de verstandigsten onder hare voorstanders, hem nog een tehuis, waar in 't midden der zijnen hij zich over zijne droeve ervaringen troosten kon [1]). — Zelfs in de ongezellige „phalanstères" van Fourier, binnen welke 't gezin onderging, was nog een eigendomsrecht in stand gehouden [2]). — Maar 't „communisme" kende ook voor die laatste bolwerken van de vrijheid des persoons buiten zijn stemrecht als staatsburger, van eenen gemeenschapszin naast 't gevoel voor 't staatsverband geene genade.

't Bekende woord van graaf Derby, „dat de staatkunde geene logica van nooden heeft", was zeker, al werd 't in ernst bedoeld, wel 't scherpste vonnis over eene eeuw, die geruimen tijd haast uitsluitend in wetenschap en practijk tusschen die twee meeningen verdeeld bleef. Want, welken kern van waarheid beiden omvatten mochten, de éene zoowel als de andere was enkel tegenstrijdigheid. Zoolang de beknibbelaars der staatsmacht zich de burgers voorstelden buiten den staat in 't maatschappelijk leven, heerschte er naar hunne schildering tusschen aller belangen en wenschen eene aandoenlijke overeenstemming. „Laat begaan", was dan de leuze, „waar ieder voor zich-zelven zorgt, wordt 't welzijn van allen 't best bevorderd." Doch nauwelijks hadden de vertegenwoordigers dier belangen hunne plaatsen in 't volkshuis ingenomen ter uitoefening eener „souvereiniteit", die ook op hare beurt slechts in een vermoeden van wezenlijke eenswillendheid steun vond, of de „harmonie" werd verbroken; 't brood van den eenen was de dood van den anderen,

---

[1]) Zie St: Simon: „vues sur la législation" § 4 en verder 't bekende manifest, door Bazard en Enfantin in 1830 aan den voorzitter der kamer van afgevaardigden gericht: o: a: te vinden in Stein: „Geschichte der Socialen Bewegung in Frankreich" Dl: II. Anh: 1.

[2]) Fourier: „theorie des quatre mouvements" Blz: 184 en vv: 2e uitg:

en de afwisselende zegepralen, beurtelings door 't welberekend verbond van tijdelijk samenloopende belangen behaald, voerden ten slotte de gemeenschap ten verderve. Omgekeerd zagen de voorstanders van 't staatsalvermogen eensgezindheid slechts binnen de muren der souvereine kamer. Daarbuiten op de straat, in 't dagelijksch verkeer stonden dezelfde burgers met dezelfde belangen elkander voortdurend in den weg. In 't kort, zoo rechts als links werd der onnutte kunst geene minachting gespaard.

Vanwaar die zonderlinge verblindheid? Haar grond is wederom in dat hoofdbeginsel van de voorstanders der „volkssouvereiniteit“ gelegen, dat tegelijk hunne hoofdfout is genoemd. In plaats van zich, als zij gewoon zijn, den goeden kern in beide stelsels toeteeigenen en de uiterste gevolgtrekkingen van zich te werpen, behoorden zij, bleven zij zichzelven getrouw, juist dezen te aanvaarden. De bovenbeschrevene richtingen toch staan, nauwlettend beschouwd, geenszins zoo scherp tegenover elkander als de namen, waarmede men haar in den regel kenschetst, konden doen gelooven. Men noemt de ééne „individualisme“, omdat zij op den enkelen mensch, de andere „communisme“, omdat zij op de gemeenschap hare hoop heeft gebouwd. Lette men op 't *eindpunt* van beider betogen, men zou die benamingen even goed kunnen omkeeren; want gelijk de eerste den enkelen mensch laat arbeiden voor allen, zoo zet de andere 't geheel aan 't werk voor elk zijner deelen. Er was slechts een schijnbaar, hoogstens slechts een half contrast, wanneer de eene steeds 't welbegrepen eigenbelang, de andere „de liefde“ op den voorgrond plaatste. Ieder van de twee was „individualisme“ en „communisme“ tegelijk, en beiden te zamen, hadden zij elkander kunnen verstaan, zouden er zeker in geslaagd zijn de juiste verhouding tusschen hunne wederzijdsche uitkomsten te vinden. Doch daartoe moest ééne

voorwaarde vervuld wezen. Over en weder diende 't betrekkelijk recht van des anderen standpunt te worden erkend. Men had elkander toetegeven, dat bij de tegenstelling tusschen 's menschen beperkte natuur en zijnen aanleg tot volkomenheid 't doel van iedere menschelijke gemeenschap en 't streven van elk harer leden, zoo zij al van elkander niet konden worden losgemaakt, toch elk voor zich een zelfstandig bestaan voerden; en, — nog eens zij 't herhaald, — dat was 't juist, wat de „democratische" leer niet begrijpen *kon*. Zij vergat de gulden spreuk: „waar twee dingen tot één samenwerken, zijn zij daarom niet één." De afzonderlijke, zelfzuchtige mensch, de onbedwongene bevrediging zijner neigingen was haar alles. Voor eene gemeenschap met een eigen bestaan had zij geene ruimte. De dagelijksche aanraking met staten, volkeren, gemeenten, vereenigingen noodzaakte haar met die dingen rekening te houden; maar tusschen hen en de menschen, die hen samenstelden, kon ook in hunne naaste belangen een eigenlijk verschil door haar niet worden aangenomen. Van de maatschappij als een levend geheel, van de klassenverbanden, welke daar de plaats, den werkkring der menschen medebepaalden, wist zij, die slechts individuen optellen kon, niets. Wat was 't gevolg? Natuurlijk dit: de denkers, welke eenmaal hadden getoond, hoe de maatschappelijke rijkdom met de vrije werking der door 't bloote eigenbelang in beweging gezette krachten 't meest werd gebaat, *mochten*, strikt genomen, niet meer vragen, in geen geval twijfel openlaten, of die bate van allen nu ook op eenen iegelijk even overvloedig nederdruppelde; terwijl omgekeerd zij, die op de beteekenis van 't geheel voor de gelijke verzorging van de belangen zijner afzonderlijke leden allen nadruk legden, 't recht missen om te onderzoeken, of eene overschatting dier beteekenis 't geheel, immers der gestadige aanvulling van 't

gemeen vermogen, niet ook schaden zou. Nooit ware aan deze beide stelsels zulk een lange levensduur beschoren geweest, zoo hunne voorstanders niet voor een goed deel hunne krachten hadden geput uit de bestrijding dier regeerkunst, die meer dan eens onder 't voorwendsel van bevordering der volkswelvaart slechts bedacht was geweest op 't naaste voordeel der landskas. Want dat beiden, in de gestrenge uitwerking hunner beginselen door geen tegenwicht belemmerd, met zelfvernietiging eindigden, gaven de werken hunner scherpzinnigste woordvoerders niet 't minst duidelijk te aanschouwen. — De leer van Bastiat moest neêrkomen op eene loochening van den staat [1]). Indien waarlijk alle belangen, alle wenschen zich *van zelf* oplosten in één accoord, wat had dan nog de staat, zelfs een, als die van Kant rondom besnoeid, in zulk eene wereld te doen? Maar aan den anderen kant, indien in den staat, waar alle burgers aan de souvereiniteit deel hadden, niets kon geschieden, wat niet voor ieder hunner vruchten afwierp, wat bleef daar over, waarvan de staat zich onthouden moest? „De staat is niets", dat was eenerzijds 't laatste woord. „De staat is alles", dat was 't aan de overzijde. Wien men van die twee ook gelijk gaf, in beide gevallen was er van *recht* geen sprake meer. En in den grond der zaak zeiden toch ook weêr beiden 't zelfde. Want wat maakte 't voor verschil, of de staat alles was, of niets, zoo de som der bijzondere belangen en 't algemeen belang slechts twee namen waren voor ééne zaak?

De strijd, door de „oeconomie" tegen 't „socialisme" en door 't „socialisme" tegen de „oeconomie" gevoerd, doet der-

---

[1]) Men denke ook aan zijnen uitval tegen Proudhon: „God zag al, wat hij gemaakt had, en ziet, het was zeer goed; maar mijnheer Proudhon kwam en zei, dat 't niet goed was". „Mijnheer Proudhon": dat is hier ieder, die de bestaande maatschappelijke orde ook onder den invloed des staats voor ontwikkeling vatbaar acht. („Harmonies économiques.")

halve denken aan eene worsteling tusschen twee Antaeussen, waarin elke schijnbaar beslissende nederlaag den onderliggende juist de kracht verschafte om zich weêr opterichten. 't Schitterendst pleidooi tot staving der maatschappelijke „harmonieën" bracht slechts koren op den molen der wederpartijders. Was dat alles inderdaad zoo, van waar dan die afkeer van elke staatsinmenging? Hunnerzijds echter namen dezen in de uiteenzetting, hoe de practijk der door hen verkondigde beginselen, als eenmaal de tijd der voorbereiding voorbij was, duurzaam moest worden verzekerd, hunne toevlucht tot onderstellingen, die hen minstens 't recht deden verbeuren met „de overeenstemming der belangen" als met eene hersenschim den spot te drijven. — Fourier gaf aan zijne denkbeeldige wereld, voor den tijd, waarin de menschen door niets meer zouden worden belet om slechts met hunne eigene lusten te rade te gaan, dit hoofdgebod, dat nu een ieder dien arbeid kiezen zou, die hem 't meeste aanstond. Hij rekende erop, dat onder een gegeven aantal personen de verschillende neigingen juist in dezelfde verhouding als de noodzakelijke beroepen aanwezig, de tijd en de arbeidskracht, in beurtwisseling telkens aan iedere bezigheid besteed, voor 't geen de behoefte vorderde voldoende zouden zijn [1]). Die berekening kon op niets anders berusten dan op een onberedeneerd geloof, en nu moge 't geloof te allen tijde „een vaste grond" geweest zijn „der dingen, die men hoopt", zeker had dat van Fourier in zich zelf nauwelijks iets, dat 't van 't veelbeschimpte credo van Bastiat, laat staan daarboven onderscheiden kon. — Door Louis Blanc werd de macht tot regeling van den arbeid in zijne staatswerkplaatsen aan de gezamenlijke arbeiders opgedragen. Tegen 't waarlijk niet denkbeeldig gevaar, of niet

[1]) Fourier: „Traité de l'association domestique-agricole". Dl: II Bzl: 60 en vv: „Theorie des quatre mouvements" Blz: 433 en vv: n: a.

de meerderheid die macht kon misbruiken, scheen hem de verwachting, dat de belanghebbenden na een proefjaar elkander zouden hebben leeren kennen en de voordeelen eener eerlijke toepassing waardeeren, de afdoende waarborg [1]). Kortom, hoe vreemd 't klinke, *de „ultima ratio“ van 't „socialisme“ zoo goed als van de rechtzinnige „oeconomie“ was eene „motie van vertrouwen“ in de wijsheid der natuur, die, zoodra maar alle kunstmatige stoornis harer werkzaamheid was uit den weg geruimd, — en alleen over zin en omvang dier voorwaarde liep de strijd, — den schijnbaren tweespalt der lusten, der begeerten, der belangen eindelijk van zelf wel terechtbrengen zou.* Eéne vraag was voldoende om de ongerijmdheid van dat vertrouwen zonneklaar te betogen. Hoe was 't mogelijk, dat die wijze natuur zich ooit door zulk eene kunstmatige stoornis had laten verschalken? En, was dat eens geschied, hoe zou 't niet ook in 't vervolg telkens weêr geschieden? Er was eene onoplosbare tegenspraak tusschen die verheerlijking van de „natuurlijke“ harmonie aller belangen in 't éène oogenblik en die vinnigheid tegen elke „kunstmatige“ bevoordeeling van sommigen ten koste der overigen eene minuut later. Doch zoo ongerijmd als dat beginsel in zich zelf wezen mocht, zoo noodwendig was 't in den gedachtenloop dezer geheele school. In dat laatste woord der volkshuishoudkunde weergalmde slechts de echo van 't eerste woord der gansche „democratische“ leer. Met de verloochening van elk dwingend gebod was deze begonnen; met eene herhaling van dien aanhef *moest* zij altijd weder besluiten. De blijmoedige hoop op de alverzoenende natuur verstrekte eenvoudig eenen doorloopenden kaperbrief aan die zelfzucht, waartegen recht en zedelijkheid juist eene doorloopende oorlogsverklaring hadden uitgevaardigd.

---

[1]) L. Blanc. „de l'organisation du travail“ 6^e hfdstk.

Tot zoover de grondgedachte der „volkssouvereiniteit“ tegenover de vraagstukken, die men thans gewoon is onder den naam van „de sociale kwestie“ samentevatten. De slotsom dier beschouwing mag dus worden gesteld: terwijl de „democratische“ leer eenerzijds als 't stelsel van „'t grootst geluk voor 't grootst getal“ de smarten, door de maatschappelijke wanverhoudingen hier en ginds veroorzaakt, nog pijnlijker, ja ondraaglijk maakte, sneed zij van den anderen kant als 't stelsel der „volkshuishoudkundige harmonieën“ strikt genomen zelfs de erkenning, stellig de verklaring, en hoe veel te meer dan eindelijk de mogelijkheid eener genezing des kwaads! bij den wortel af. Thans een kort woord over 't tweede punt, meer dan men oppervlakkig vermoeden zou met 't voorgaande in een nauw verband, en door de „oeconomisten“-bovenal met voorliefde bestudeerd en toegelicht: de „vrijheid“ van 't wereldverkeer. Men kan de vraag: „bescherming of niet?“ de „sociale kwestie“ der volkeren noemen. Wat de maatschappelijke vraagstukken voor de klassen der samenleving zijn, dat is zij voor de leden der volkerenfamilie. Ook bestaat er eene leerzame gelijkenis tusschen 't standpunt, dat de 19e eeuw, de „democratische“ bij uitnemendheid, tegenover de ééne, en dat, 't welk zij tegenover de andere dier beide kwestiën heeft ingenomen. Slechts valt 't in 't oog, dat ten aanzien dezer tweede vraag „oeconomie“ en „socialisme“ niet, gelijk in de andere, steeds vijandig over elkander, maar, voor zoover 't laatste ook hier zich gelden deed, veelal aan dezelfde zijde zich schaarden. Een nieuw bewijs, zoo 't nog noodig ware, voor de innige betrekking, die, trots strijd en bitterheid, die beiden vereenigde. De reden voor die éénsgezindheid was niet gelegen in 't feit-alleen, dat bij dit vraagstuk tusschen de groepen, wier wenschen in die twee sekten uiting vonden, gemeenschap van belangen bestond. Dienaangaande waren twijfel en verschil van inzichten zeer

wel mogelijk geweest. De diepere grond was deze: bij de behandeling van 't onderhavig twistpunt ging den „socialist“ een licht op, dat hem „den staat“ deed bezien van eene andere zijde dan van waar de „oeconomist“ en evenzeer hij-zelf tot nu toe hem aanschouwd had; en vandaar, dat zij, zonder aftewijken van hunne tot op zekere hoogte tegenovergestelde standpunten, beiden eenstemmig een handelend optreden van zijn gezag in deze stoffe konden misprijzen. Voor den „oeconomist“ was ook nu de staat de overheid, boven 't hoofd der enkele burgers met kunst en vliegwerk zoekende integrijpen in de natuurlijke samenwerking der eigene belangen. Maar met den „socialist“ was 't anders. Naarmate hem 't noodwendig verloop zijner droomerijen nader bracht tot 't besef, dat hare volle verwezenlijking toch eerst in de gemeenschap aller menschen zou worden tot stand gebracht, werd elk staatsgezag, — mag men 't zoo zeggen? — van buiten gezien, hem even hinderlijk als 't hem voorheen van binnen „tot alle dingen nut“ had toegeschenen. Zoo kwam de staat in de klem. In naam van „den mensch“ sprak de een, in naam der „menschheid“ de ander; maar beider slotsom was gelijk: den staat kwam 't niet toe op eigen gezag iets te zijn of te doen, waardoor de overeenstemming van allen, 't zij dan de Icarische of... de andere, wierd gestoord.

Boven werd 't punt aangewezen, waar deze „kwestie“ tegelijk met de voorgaande voor den denker oprijst. Wat in 't bijzonder Smith met tal van voorbeelden had aangetoond: 't gewicht eener door 't „vrije“ eigenbelang-alleen geregelde arbeidsverdeeling met 't oog op de voortbrenging eener zoo groot mogelijke hoeveelheid van waarden, werd ook bij dit vraagpunt door de wederzijdsche strijders met dankbaarheid als onaantastbaar erkend. Eerst bij de verdeeling ging men uiteen. De „oeconomisten“ bleven getrouw aan zich-zelven. Afgezien van 't voorbehoud, dat sommigen voor de moge-

lijkheid van andersoortige overwegingen maakten, kan men veilig zeggen, dat uit 't oogpunt der stoffelijke welvaart alle maatregelen der regeering met 't doel om de gevolgen der „vrije“ mededinging te wijzigen of te temperen, kortweg alle „bescherming“ door hen eenstemmig verworpen werd. Noch bood de trant der bewijsvoering in zijne hoofdtrekken veel afwisseling. „Zulke bescherming“, zoo heette 't altijd weêr, „indien zij doel treft en den arbeid des vreemdelings weert, brengt slechts door de tusschenkomst der overheid de sommen, welke zij de millioenen verbruikers meer dan vroeger betalen doet, in de beurzen van eenige honderden voortbrengers over“. En dan tot slotzang 't eeuwige staatswiegelied: „Laat begaan! Alle *kunst*middelen en -middeltjes missen hun doel. De voorzienigheid der *nátuur* is wijzer dan de voorzichtigheid der menschen. Alleen volledige „vrijheid“ vermag in dezen wedijver der volkeren den eisch niet slechts der hoogste maar daarbij der billijkst verdeelde som van stoffelijk welvaren te bevredigen“.

Bij zoo groote gelijksoortigheid der ingenomene stelling past blijkbaar gelijksoortigheid van aanval. Eene critiek van 't „vrijhandelsbeginsel“ in dit redeverband zou slechts met de noodzakelijke wijzigingen en met weglating van 't geen den strijd tusschen „oeconomie“ en „socialisme“ betrof eene herhaling behooren te wezen van 't oordeel, boven omtrent de houding, of beter de onthouding dezer school ten aanzien der maatschappelijke verwikkelingen geveld.

Ook hier tegenspraak tusschen de staathuishoudkundige leer en 't stelsel van staatsrecht, waarmede zij toch zoo eng verwant en ook in den regel door wie haar voordroegen samengekoppeld was. Kwam 't „oeconomist“ of „socialist“ er op aan de „volkssouvereiniteit“ als 't alomtegenwoordig rechtsbeginsel te verheerlijken, dan werd 't betoogd, hoe op haren grondslag alleen een ieder wezenlijk zijn *eigen* heer was. Gold 't daar-

entegen de regeeringen uit elke inmenging in 't wereldverkeer terugtedringen, dan was diezelfde volksstaat, — want eene uitzondering maakte men alweder niet, — op eenmaal óf tegenover mij, burger, een *ander*, die zoomin als iemand anders macht over mij had dan hoogstens tot handhaving des rechts in den beperkten zin [1]), óf tegenover 't grootere geheel de drager van een zelfzuchtig belang, alleen gezind en bij machte om de wonderbare verzoening van ieders en aller wil, die immers eerst daar verwezenlijkt werd, te storen.

Ook hier de opgang, dien de verkondigde leuzen maakten, vooral te verklaren uit de onhoudbaarheid van die, welke zij afbraken. Uit de handen van hen, die aan „mercantilisme" en „handelsbalans" den doodsteek toebrachten, nam men gaarne vooreerst ook hunne stellige beweringen aan, totdat men zich ontgoocheld vond als 't paard in de fabel, totdat men bespeurde, dat de bondgenoot, die de oude vijanden had helpen verjagen, zijn loon zocht in de uitoefening eener heerschappij, welke, hoe welwillend in schijn en bedoeling, de waarde van den bewezen dienst allengs vergeten deed.

Ook hier ondanks oogenschijnlijke tweespalt 't ingenomen standpunt nauw samenhangend met den eersten leugen der „democratische" school: de verbrokkeling aller menschelijke instellingen in de zoogenaamde, maar in waarheid nergens zoo bestaande „individuen". Indien eene wereld van zulke wezens geene wereld van geweld en jammeren zijn zou, dan *moesten* alle eigene belangen van nature overeenstemmen. 't Is van gewicht optemerken, hoe gretig de school er op uit was om door allerlei kunstmiddelen die stelling tot zekerheid te verheffen. Uitgaande van de ervaring, dat vrije mededinging in tal van gevallen de voortbrengers dwingt hun belang te zoeken in de best-mogelijke bevrediging van de wenschen

---

[1]) Bastiat: „harmonies économiques": „A la jeunesse Française".

der verbruikers, vermeide zij zich in de taak, de erkenning van dat verschijnsel uittebreiden tot eene in steeds algemeenere bewoordingen vervatte „wet", die de werkelijkheid eerder te bespotten dan te beschrijven scheen. De omvang, de beteekenis dier dwaling kan moeilijk te hoog worden aangeslagen. Daarom stelle een vergelijkend overzicht van de leeringen, onder haren invloed door de beide hier geschilderde sekten aangaande de beide hier beschouwde vraagstukken verkondigd, nog eens voor 't laatst die beteekenis in 't licht, dat de zaak verdient.

Vooronderstel: een aantal werklieden kwamen tot de ontdekking, dat ieder hunner in 't reusachtig samenstel der fabriek, waar zij hun dagloon verdienden, dank zij eener tot 't uiterste gedrevene arbeidsverdeeling, gaandeweg was afgedaald tot den rang van een zeer klein rad aan een zeer groot werktuig, even gemakkelijk door een ander te vervangen als bezwaarlijk voor iets anders te gebruiken; en die mannen zonnen op middelen om door een vereenigd optreden tegen hunne meesters, des noods ten koste van tijdelijke ellenden, de portuur in den strijd om 't leven weêr eenigzins gelijk te maken. Wat zegt de „oeconomie" tot deze lieden? Dit: „als één duizendste deel in „de productiekosten" draagt elk uwer juist door de splitsing van den arbeid tot vergrooting der voortbrenging bij, en ontvangt dus ieder zooveel meer dan hij anders krijgen zou. Steekt dat in uwên zak en geeft geen geld uit aan arbeidersvereenigingen en werkstakingen. Dat is uw voordeel". Maar die dingen zijn tot nog toe zoo geschied en.... er *is* een arbeidersvraagstuk. Waarom? Omdat die zoo spraken niet vroegen, of zulke mannen op die wijze ook wellicht ter wille van eene dadelijke winst in *waarden*, — zoo hun die al ten deel viel, — voor altijd, — en dat waren ook „oeconomische" feiten, — hunne *voortbrengende krachten* prijs gaven en zich *afhankelijk* maakten van anderen, *die 't niet waren van hen.*

Vooronderstel nu; eene regeering zag de nijverheid des lands, tegen de mededinging van 't buitenland nog niet opgewassen, verkwijnen; zij zag de bevolking bij voorkeur zich van de goedkoopere en betere voortbrengselen uit den vreemde bedienen; zij zag de kapitalen, door de sluiting van werkplaatsen en fabrieken vrijgekomen, meerendeels in staatsleeningen belegd, en trachtte nu althans- die takken van bedrijf, welke, eenmaal op gelijke hoogte met de nijverheid in 't buitenland gebracht, levensvatbaarheid beloofden, door tijdelijke bescherming op de beenen te helpen. Wat zegt de „oeconomie“ tot haar? Dit: „als één honderste deel in de voortbrenging van den wereldrijkdom draagt uw volk krachtens de wet der arbeidsverdeeling zooveel te meer tot 't vergrooten van dien voorraad bij, en ontvangt 't dus ook een zooveel belangrijker aandeel dan 't anders krijgen zou. Koopt daarom wat gij aan voortbrengselen der nijverheid noodig hebt van anderen. Bepaalt U tot den handel, tot den landbouw, of zelfs tot de veeteelt-alleen, indien Uw land daarvoor de meeste geschiktheid bezit; en bespaart U de kosten, die de ondersteuning van een bedrijf, dat uit zich-zelf niet groeien wil, altijd met zich brengt. Dat is Uw voordeel“. Maar die dingen zijn in den laatsten tijd veelal zoo geschied, en de klachten zijn niet verstomd. Waarom? Alweder omdat die zoo spraken niet vroegen, of zulk een volk op die wijze ook wellicht ter wille van eene dadelijke winst in *waarden* voor altijd zijne *voortbrengende krachten* prijsgaf en zich afhankelijk maakte van anderen, *die 't niet waren van hem.*

Zonder twijfel, 't ontbrak dien redeneeringen geenszins aan onderling verband. De „harmonie“ der belangen mocht inderdaad aan ruimte noch tijd, aan de scheiding van klassen of volkeren noch aan de levensperken der geslachten zich storen. De leden van ééne klasse, de burgers van éénen staat konden aan anderen geen offer schuldig wezen. De

levenden aan wie er na hen kwamen evenmin. Maar waarom ging men op dien weg niet ten einde toe? Of laat 't liever gevraagd zijn: hoe ging men zelfs zoo ver? Zag men dan de gevaarlijkheid der helling niet, waarlangs dat beginsel, eer men 't wist, tot 't uiterste der ongerijmdheid voerde? Eén stap verder, en de eerste „oeconomische" waarheden waren dwaasheid geworden. Welke reden kon 't rechtvaardigen, welk voorwendsel-zelfs 't vergoelijken, dat men de leer der „harmonie" tusschen 't heden en 't morgen der volks- en klassenbelangen niet uitstrekte tot 't belang straks en nu van den enkelen mensch? Indien de wetenschap feitelijk aan arbeiders en kapitalisten, aan Franschen en Engelschen leerde slechts te letten op wat 't beste was voor 't oogenblik, als werd daardoor van zelf ook voor de toekomst 't zekerst gezorgd, hoe kon zij zonder ontrouw jegens zich-zelve aan U en mij de eenvoudigste vaderplicht: geld en krachten veil te hebben voor de opvoeding van 't kind, hoe zelfs ons 't a. b. c. aller huishouding: 't sparen, aanprijzen? Mocht zij 't wraken, ook indien alle menschen één voor één, op 't voorbeeld van vader Jacobs lichtzinnigen broeder, hun „oeconomisch" eerstgeboorterecht voor eenen schotel linzenmoes, immers de kans om door spaarzaamheid, dat is: door achterstelling van tegenwoordige ter wille der toekomstige belangen, zich omhoog te werken, voor de bevrediging zelfs van eene wezenlijke behoefte des oogenbliks wegwierpen? De school van Bastiat *moest*, indien zij ook dit gedurfd had, hare verbrokkeling van volkeren in menschen hebben voortgezet tot eene verbrokkeling van „den enkelen mensch" in zoovele bijzondere menschen, als er verschillende momenten zijn, welke hij onder verschillende omstandigheden doorleeft. Dat zij voor die gevolgtrekking nog bij tijds terugschrikte, kon de dwaling niet goedmaken, die haar zoover had gebracht.

Wie echter om die dwaling 't eerst eenen steen op haar

werpen mocht, de „socialisten“ niet. Veeleer konden zij juist over dat gebrek aan moed zich ergeren, dat haar had doen ophouden, eer 't laatste gevolg uit haar beginsel was afgesponnen. Zij althans schroomden niet de draad, die van hun standpunt op dezelfde slotsom uitliep, doortetrekken ten einde toe. De „oeconomist“, dien zijne studie der maatschappelijke stofwisseling in 't bijzonder bij de voortbrenging toeven deed, was reeds er toe gekomen in 't leven van groote menschen-*groepen*, die voortbrenging lostemaken van de dingen, welke later zouden *volgen*. De „socialist“, bij voorkeur 't oog richtende op de verdeeling, sneed met zijn wantrouwen tegen alle persoonlijke kapitaalvorming ten laatste ook in 't leven van den *enkelen* mensch den band tusschen 't oogenblik dier deeling en alle *voorafgaanden* aan stukken. — Reeds had St. Simon door den eisch tot opheffing van 't erfrecht den oeconomischen band der geslachten verbroken. — Zij, die de afschaffing van den interest en daarmede de onteigening van 't kapitaal bepleitten, ontnamen aan 't heden van eenen iegelijk-op-zichzelven de vruchten, die de arbeid en ingetogenheid van zijn eigen „voorheen“ hem mochten hebben opgeleverd. — Aan 't einde van dien weg verscheen Fourier. Volgens zijne leer der „hartstocht-reeksen“ zou een ieder slechts door de toevallige opwelling zijner lusten tot werken aangedreven, bij de keuze van zijnen arbeid geleid worden. Die leer kwam al 't overige bekronen. Zij nam elk overleg voor de toekomst gelijk elke winst, voldoening of besparing van 't verleden, alle voorzorg gelijk alle verdienste uit 's menschen bestaan weg. Zij loste, met één woord, zonder omhaal dat bestaan in de onbepaalde menigte zijner doorleefde oogenblikken op.

De proef op de som van 't hiervoorgaande, in 't bijzonder met 't oog op de gevolgen voor den staat, levere de overweging, hoe, naar den wensch van „oeconomisten“ en „socialisten“ beiden, de wereldkaart zich vertoonen moest. Alweder

steekt hier als 't uiterste der zonderlingheid 't plan van Fourier boven alle anderen uit. Dat plan om 't aardrijk te verdeelen in „phalanstères" en aan 't hoofd der groote broederschap met den zetel te Constantinopel eenen „omniarque" te stellen, voor wien in die volmaakte wereld met de beste bedoelingen maar geene bezigheid te vinden was [1]), scheen, als de staatsverknipping van Siéyès onder een vergrootglas, nog heel wat potsierlijker dan deze. Maar men spotte niet te vroeg. Fourier is als de „clown" in menig treurspel. Wat hij zegt is even dwaas naar den vorm als naar den inhoud; doch ten slotte doet hij niets anders dan aan de gedachten van vele verstandige lieden de uitdrukking leenen, waarin zij eerst tot volle klaarheid komen. De „clown" is maar een „clown"; 't zij zoo; maar wat is hij, die den „clown" en zijne invallen „recht grappig" vindt, en zich niet bewust is, dat de „gezonde taal", welke hijzelf een oogenblik later spreekt, 't beginsel dier eigene „grappen", slechts door gebrekkig doordenken vermomd, onvervalscht in zich bevat? De school van Bastiat kon eene gelijksoortige slotsom verhelen, haar ontkomen kon zij niet. Met juistheid werd 't door Fr: List gezegd: „Om volgens hare zienswijze en op haar gebied een groot staatsman te zijn, had men niets anders te doen dan de handen in den schoot te leggen." [2]) Er was ook in de lijst harer wereldbeschouwing, hield men haar aan haar woord, voor den staat geene plaats. Want nergens helderder dan in 't werk dier twee vijandige zustersekten blijkt de waarheid van 't geen boven reeds gezegd werd: dat de belijders van 't grondbeginsel der „democratie", daar zij in elke *bestaande* gemeenschap op de verloochening van dat beginsel stuitten,

---

[1]) Renaud: „de la solidarité": Blz: 116 en 117.

[2]) Fr: List: „Das Nationalsystem der politischen Oeconomie". 3e bk: 32e hfdstk.

gedwongen werden hunne rechtvaardiging te wachten van eene droomenwereld, die hen alleen-hierom niet opnieuw teleurstellen kon, wijl zij onbereikbaar was.

Één is er onder al die schrijvers, die, de onvruchtbaarheid van dat Sisiphuswerk doorziende, maar niettemin buiten staat zich uit de onware cirkelredeneering, waarin hij verstrikt was, losterukken, ten laatste den mensch-zelven, — en de „mensch" zijner wetenschap was 't ook inderdaad, — als de onoverkomelijke hindernis op den weg naar de vervulling zijner vurigste wenschen aanklaagde. Aan 't slot van den arbeid, waarin hij, peinzensmoede, de uitkomsten van al zijn denken had nedergelegd, schreef Proudhon deze merkwaardige woorden: dat „de vrijheid en de rede slechts bestonden en zich uitten in onophoudelijke vernieling van hare eigene gewrochten, en daarom 't merkteeken van den hoogsten menschelijken geest in alle tijden te zoeken was in ironie" [1]). Die „ironie" wat was zij, zoo niet de vertwijfeling, die eindigt met ook zich-zelve te bespotten?

„En ondanks de fouten, hier aan de „democratische" staatsbeschouwing ten laste gelegd, zijn sinds geruimen tijd de volkeren der beschaafde wereld grootendeels in 't licht van haar woord toegenomen in velerlei gaven, hebben tal van staten onder haren invloed zich verjongd, en gaan de dingen, zooal niet beter, toch waarlijk niet minder goed dan vroeger hunnen gang. Zij heet in beginsel met recht en staat in strijd; maar er is geen volk zoo „souverein", of 't heeft beiden behouden. Zij wordt gezegd in 't staatsleven op een ruiterlijk of vermomd Caesarisme neertekomen; en niettemin ontmoet hij, die den Caesar wil spelen, nog altijd wederspannige machten. Zij moet 't verwijt hooren van alleen tusschen staatson-

---

[1]) Proudhon: „Confessions d'un révolutionnaire". laatste hfdstk:

vermogen en staatsalvermogen de keuze opentelaten; en in alle landen vindt men naast tal van bemoeiingen, die niemand der regeering wil ontnemen, eene reeks van aangelegenheden, waarin niemand poogt haar te mengen". — Dat alles laat zich zeker niet ontkennen; doch wat bewijst 't? Slechts dit, dat „de natuur, die de leer te boven gaat" , nog steeds dezelfde gebleven is. De menschelijke natuur eischt recht, eischt staten, verwerpt elken Caesar, is van eene regeering, die alles doet, en van eene, die alles nalaat, even weinig gediend, en zal daarom, wanneer de meeningen van den dag haar ook op die punten tegenstreven, wel middelen zoeken en vinden, om met allen eerbied voor de „theorie" in de „practijk" haren eigenen weg te gaan. Waartoe anders zijn die noodleugens uitgevonden, die men „ficties", die bokkesprongen, die men „heilzame inconsekwenties" heeft gedoopt, dan om eene valsche leer te plooien naar de werkelijkheid, bij welke zij niet past? 't Vergif, dat zulk eene leer in zich mededraagt, werkt niet rechtstreeks in de instellingen, maar allereerst in den geest des volks, dat aan dezen haren levensadem moet inblazen. De onbewuste drang naar 't geen recht en goed is moet telkens óf in den strijd met 't kwade bezwijken, óf zijn eigen doel voorbijdwalen, zoo de bewuste kennis van goed en kwaad hem geenen steun en leiding biedt. Waar de wetenschap leert wat 't geweten verfoeit, lijdt 't karakter schade. Niet te berekenen is reeds 't kwaad, door die wederzijdsche onoprechtheid tusschen de leer en 't leven op zich zelve gesticht. Men stelle zich eenen gemoedelijken Franschman voor, die ter gelegenheid van de verkiezingen voor den Senaat in 't jaar 1878 zich omtrent de beteekenis van dat lichaam wil laten inlichten. Zijn vraagbaak, in Rousseau, Constant en zijn „journal" wel te huis, begint met hem den zin van een op algemeen stemrecht rustend gemeenebest te verklaren. „Alleen zich-zelven, niet waar? zal niemand onrecht of

schade willen doen; dus moet ook 't geheele volk zijn eigen meester zijn". De leergierige burger vermoedt geen kwaad. „Edoch", zoo heet 't verder, „aangezien toch eigenlijk eene souvereine vergadering van afgèvaardigden nog gevaarlijker dan eene van 't gansche volk zou wezen, heeft de staatsregeling naast de rechtstreeksche uitverkorenen van 't algemeen stemrecht eenen senaat in 't leven geroepen om hen, die, streng genomen, geen kwaad moesten kunnen bedrijven, toch nog voor alle zekerheid voortdurend op de vingers te zien". Den leergierigen burger begint 't te schemeren. „'t Spreekt echter van zelf", aldus eindigt zijn vriend, „dat die senaat, als hij op den duur de meerderheid aan gene zijde van 't voorplein te Versailles wederstaat, niets beters verdient dan „den dood zonder omhaal". De leergierige burger duizelt. Wat moet hij wel van de wetenschap, van 't staatsrecht gaan denken? Zou 't wel vreemd zijn, als 't gezond verstand zich van eene zoo armzalig samengeknutselde staatsleer afwendde, om aan de snappers, zoo niet aan de fortuinzoekers de gansche „politiek" overtelaten? In den tijd van Molière bracht een dokter, die zijn slachtoffer diets maakte, dat 't hart ter rechterzijde zat, de billijke tegenwerpingen tot zwijgen met de mededeeling, dat „wij geleerden al die dingen hadden veranderd". „Wat lacht ge?" zou Horatius zeggen. Wanneer men tegenwoordig in vele landen, maar vooral in Frankrijk, de beeldspraak, den „rollenden volzin" onophoudelijk op 't gebied van 't staatsrecht de leemten hoort aanvullen, door de armoede aan bewijsgronden opengelaten, dan moet men aannemen, dat de geest van dien dokter de wereld nog niet uit is. De geliefkoosde bewering van Thiers, toen hij zich beijverde de instelling van eenen senaat doortezetten, was altijd: „'t staatsrijtuig kan niet op één wiel rijden". Uit een ander oogpunt werd 't stelsel van twee kamers door von Bismarck bij voorkeur met deze opmerking

aanbevolen, „dat datzelfde rijtuig eenen remschoen van noode had". Zoo iemand zich de moeite had gegeven die beiden met hunne eigene beelden te weêrleggen, er op te wijzen, hoe stevige en gemakkelijke wagens gewoonlijk op vier wielen staan, hoe de remschoen alleen bij steile plaatsen aangewend, maar, zoodra 't gevaar voorbij is, weêr werkeloos opgehangen pleegt te worden [1]), hij zou waarschijnlijk met eene herinnering aan den spreekwoordelijken kreupelen gang aller vergelijkingen aanstonds bedacht gemaakt zijn op de onvruchtbaarheid, waarin een strijd, uitsluitend met en over beeldspraak gevoerd, moet uitloopen. Iets dergelijks geldt van eene andere machtspreuk, die in nagenoeg alle vertegenwoordigende lichamen de ronde heeft gedaan: 't bekende „le roi règne; il ne gouverne pas". De flikkerglans van dat woord was welberekend om zelfs diegenen te verblinden, in wier oogen, ook nadat Constant de kroon op nieuw verguld had, de wanverhouding tusschen haar *aanzien* en hare *beteekenis* was blijven bestaan. Terecht is dan ook opgemerkt, dat de dubbelzinnigheid, die 't zijne praktische waarde gaf, 't onvertaalbaar maakt[2]). Brengt men 't echter naar den zin, waarin 't door de partijen, die er haar voordeel mede hebben gedaan, wordt bedoeld, in goed Nederlandsch over, dan kan 't niet anders luiden dan zóó: „de koning is koning, maar doet niets". Nu is 't vooreerst niet twijfelachtig, welk eenen indruk zoodanige leuze, eenmaal als gangbare munt in den omloop der denkbeelden toegelaten, op de betrokkene personen-zelven maken moest. De gezochte uitvluchten, waarmede sommigen desondanks 't bestaan van een koningschap met zijne civiele lijst en verderen kostbaren

[1]) Winter: „über die Bildung der ersten Kammern in Deutschland". Blz: 79.

[2]) Winter: „über die Bildung der ersten Kammern in Deutschland". Blz: 358.

omslag nog te rechtvaardigen zoeken, zijn evenmin als de wijdsche dithyramben van Constant bij machte om *zulk* eenen vorst eenen hoogen dunk van zijne plichten te doen opvatten. Hoe zal bijvoorbeeld de koningin van Engeland te moede zijn, wanneer zij van eenen begaafden onderdaan verneemt, dat zij hare plaats alleen bekleedt, om door den glans harer hofhouding en haar huiselijk verkeer den staat voor 't standpunt des dagelijkschen levens begrijpelijk —, en als 't aangewezen hoofd van Engelands salongezelligheid den strijd der eerzucht om de hoogste sporten aan haren voet min verbitterd te maken? [1]) 't Natuurlijk gevolg dezer leer is dit, dat de regeerende, of de toekomstige vorst, doordrongen van de hem opgelegde onbeduidendheid, zijne dagen, die aan ernstige ambtsplichten niet gewijd worden mogen,, tracht te dooden in verstrooiing. Maar juist- daaruit slaan hare voorstanders nieuwe munt voor hunne zaak, en luide wordt 't verkondigd, dat zij, die op de trappen des troons geboren worden, daar de krachtigste prikkel voor alle inspanning, de kans om zich omhoogtewerken, hun ontbreekt, gemeenlijk slechts bruikbaar zijn tot 't onthullen van standbeelden, 't openen van tentoonstellingen en 't houden van wapenschouwingen [2]). Men schijnt niet te vermoeden, hoeveel kwaad door dergelijke cirkelredeneeringen in die landen, waar nu eenmaal 't koningschap, der „democratische“ leer ten trots, eene onmisbare macht blijft, wordt aangericht, wat al schade een volk in zijn staatkundig zelfgevoel lijdt door de ondeugden, zelfs door de zwakheden van hen, die 't als den persoon-geworden staat te eeren heeft. Den onnadenkenden mag misschien de praal van zulk eenen rentenierenden koning zand in de oogen strooien, onmogelijk is 't, dat 't herhaald aanschou-

---

[1]) W. Bagehot· „the English Constitution“ 3e hfdstk:

[2]) W. Bagehot: „the English Constitution“ 4e hfdstk:

wen dier zinledige vormelijkheid op den duur zou kunnen missen den volksgeest te bederven. De eenvoudigen leggen zich neder bij de gedachte, dat die dingen hun bereik te boven gaan. Voor den man, die opmerkt en doordenkt wordt 't een geloofsartikel, dat men in staatszaken, evenals in den godsdienst, „ter wille van 't volk“ nu en dan comediespelen, eerbied en gehechtheid ook jegens hen, die beiden zelfs niet verdienen *kunnen*, huichelen moet. Of dat „kostelijk eten voor den gemeenen man“ [1]), waaraan de meer gegoede maar even voor den vorm zijne lippen zet, aan genen op den duur smaken zal, is al de vraag. Doch stellig gevoelen de wijze lieden, zoo dikwijls zij met eenen meesmuilenden glimlach getuigen zijn van eene plechtigheid, eene machtsvertooning, die door wet of gebruik is bekrachtigd, maar tegenover 't beginsel der souvereiniteit, dat zij aanhangen, allen zin mist, den ernst, waarmede zij ook de gewichtiger volksbelangen plegen te beoordeelen, verzwakken; en die ernst- juist is 't merg van elken gezonden staat.

Dat alles zou nog minder bedenkelijk wezen, indien uit de beginselen- zelven, onafhankelijk van de vraag, of hunne zuivere toepassing immer te wachten was, nog maar eene kracht ten goede uitging. Maar 't tegendeel is waar. Wie in zijn denken slechts zijn eigenbelang aan den aanvang zijns weegs kent, ziet ook in zijn handelen nooit iets anders aan 't einde. Zoovelen 't eene doen en niet 't andere, verloochenen 't woord met de daad. Doch die halfheid kan geenen stand houden; 't is reeds moeielijk genoeg de zelfzucht te overwinnen zelfs met de redeneering tot bondgenoot; wat zal 't dan wezen, als deze naar den vijand overloopt? 't Zekerste middel om de menschen tot egoïsten te maken is hun te

[1]) In eenen anderen zin wordt dat beeld gebruikt door Mr. Opzoomer: „Onze Godsdienst“ IV: „de reactie in kerk en staat“ Blz: 137.

zeggen, dat zij 't al zijn; en dat doet de hierboven geschetste levensopvatting in al hare vormen. Is 't geoorloofd uit eene beperkte maar met den aard der zaak wel strokende ervaring eene algemeene slotsom optemaken, zoo kan veilig worden aangenomen, dat de leer der „volkssouvereiniteit", gelijk zij op den duur onder hare hooger ontwikkelde voorstanders haren wijsgeerigen grondslag meerendeels in de Kantiaansche wijsbegeerte vond, zoo bij 't groote aantal harer meer alledaagsche volgelingen vooral rustte op eene levensbeschouwing, als die van Locke. Er is ook in dezen menigeen, „die proza spreekt zonder 't te weten". Hoe dikwijls stuit een verzoek, eene aansporing in 't belang eener goede zaak, ten gerieve van eenen persoon, die op hulp of op erkenning aanspraak heeft, tegen de gemelijke vraag af: „waartoe 't noodig is?!" Hoe velen zijn er, die voor de inwilliging hunner luimen en begeerten geenen anderen breidel dulden, dan dezen- alleen: „heb ik recht?"! Bij geenen hunner komt de gedachte op, dat 't eene troostelooze wereld zou zijn, waarin niemand voor anderen iets deed buiten 't geen noodig —, en daarnevens elk-voor zich alles, waartoe hij gerechtigd was; dat juist die dingen, die niet noodig zijn, aan de samenleving hare waarde, hare bekoring verleenen, en de zedeleer hare zelfstandige beteekenis vooral openbaart in de aanwijzing, hoe men van zijn recht gebruik, of dikwijls ook geen gebruik maken moet. 't Is echter niet genoeg op den wrangen smaak der vruchten de aandacht te vestigen; de wortel moet blootgelegd, 't beginsel, waaruit zij haar voedsel ontvangen, opgezocht. Want er is geen reden om te meenen, dat 't tegenwoordig geslacht uit zich-zelf zooveel trager in dienstbetoon jegens den naaste, zooveel kortzichtiger in zelfbeoordeeling dan anderen wezen zou. En dan mag men wel beweren, dat 't gezochte beginsel vooral te vinden is in de geestesrichting, welke door den arbeid van Kant tot 't klaar bewustzijn

van haar doel en streven is gekomen. Hem, die tusschen den eenen mensch en den anderen toch eigenlijk geen gebod kende, dan dat om elkanders „vrijheid“ te eerbiedigen, wiens zedeleer 't offer aller neigingen op 't altaar der rede predikte, hem kan men veilig den vader noemen van die vormelijke, afgemetene, hartelooze levensbeschouwing, die 't woord „goed“ haast tot eenen schimpscheut verlaagd, maar haren wierook bewaard heeft voor den „plicht“, die, zoo zij met de „dusgenaamde“ hoogere drijfveeren, de edele driften van 't menschelijk hart al niet den spot drijft, hen enkel spaart, omdat zij, als plaatsvervangers van 't alleen betrouwbaar „verstand“, bij de minontwikkelden nog eenig nut kunnen stichten, en voor welke overigens de wetten der betamelijkheid zich laten terugbrengen tot deze twee: den ontkennenden vorm van 't groote gebod: „wat gij wilt, dat de menschen u doen, doe gij hun desgelijks“, maar bovenal: „sta op Uw recht“.

Vermengd met de richting van Kant, openbaarde zich in nog veel stuitender vormen die geest van verstoffelijking, welke, zooals boven betoogd werd, vooral door de „ervarings“ wijsbegeerte der volgelingen van Locke is gevoed. Een heuglijk verschijnsel mag 't heeten, dat in dezen tijd de uiterste gevolgtrekkingen, waartoe die opvatting der ervaring leiden moest, en die, hoe duidelijk zij vroeger al kwamen doorschemeren, toch nog langen tijd door velen onopgemerkt gelaten waren, ruiterlijk, haast zou men zeggen: driestweg, uitgesproken zijn. In hare onschuldiger gedaante, zoo, als zij zich bij Locke voordeed, was zij 't gevaarlijkst. Maar ook later, toen de bedekselen, waarmede Locke zijne leer nog had omhuld, door de Fransche „philosophen“ voor een goed deel waren afgerukt, bleef hare voorstelling nog altijd in zooverre onoprecht, als daarin de vormen eener „practische“ wetenschap waren behouden; men ontkende in beginsel, dat er rechten of plichten naar den eigenlijken zin des woords

konden zijn, maar men ging voort de benamingen te gebruiken en was er zelfs kwistiger mede dan ooit. Niettemin bereidde men, door aldus feitelijk de zedelijke wetenschappen meer en meer als een vak van natuurkennis te behandelen, voor 't zuivere natuuronderzoek den weg, om op zedelijk gebied de wet te komen stellen. Sedert die omwenteling voldongen is, sedert sommige „profeten der celweefsels" zich in de wereld der onzienlijke dingen dezelfde gezagsaanmatiging hebben veroorloofd, die in vroegere jaren van de overzijde op hun arbeidsveld beproefd, maar gelukkig verijdeld werd, sedert van hen de stelling vernomen is, dat er niets is in de wereld buiten de stof, die zich naar hare eigene onveranderlijke *regelen* beweegt, moet 't duidelijk zijn, dat op zulk een standpunt aan geen *gebod* meer te denken valt. De tweeledige beteekenis van 't woord „*wet*" mag niet langer tot een voorwendsel dienen, ten einde de besliste keuze tusschen eene alleenheerschende natuurwet en eene dwingende zedewet boven de natuur af te wijzen. Hoe meer de noodzakelijkheid tot zulk eene keuze dringt, des te gebiedender is de plicht om de strekking der betrokkene beginselen in haren ganschen omvang blootteleggen. 't Zou den leeftijd van den schrijver dezer regelen kwalijk voegen zijne stem te mengen in 't overtalrijk koor dier boetpredikers, die hunnen tijdgenooten met eene haast onbescheidene volharding voorhouden, dat de zelfzuchtige stofaanbidding 't hedendaagsch geslacht reeds overmeesterd heeft; maar wel mag hij na 't voorafgaande met eenigen nadruk er op wijzen, dat, voorzooverre er waarheid is in die klachten, van de hierboven beschouwde leeringen niet slechts geene beterschap, maar veeleer alleen verergering des kwaads kan worden tegemoetgezien. Men verwijt aan 't levend geslacht laatdunkendheid en ongezeglijkheid; 't werd boven aangetoond, hoe de „democratie" begon met 't einddoel der rechts-

ontwikkeling tot haar uitgangspunt te maken; en de dagelijksche lofredenen harer voorstanders op „'t natuurlijk gezond verstand des volks" bewijzen 't, hoe zij krachtens haar beginsel genoodzaakt is de menschen te vleien, genoodzaakt hun te zeggen, dat zij 't geen zij *behooren te worden* inderdaad nu al *zijn*. Men spreekt van een gestadig jagen naar 't meeste stoffelijk geluk door geringe en vooral kortstondige inspanning bij de hoogere, naar oogenblikkelijk genot der zinnen bij de lagere klassen, en daarnaast van een ongedurig wisselen in de keuze der middelen, even algemeen als de standvastigheid in 't nastreven van 't doel; 't werd boven aangewezen, hoe de zucht naar eigen geluk, door de „ervarings"wijsbegeerte als 't eenig wezenlijk richtsnoer onzer daden voorgesteld, altijd in teleurstelling eindigen en dus tot steeds nieuwe proefnemingen leiden moet. Men klaagt over verslapping van de zedelijke banden in de maatschappelijke verhoudingen, over misbruik van macht aan de eene, onwil en onhartelijkheid aan de andere zijde; 't werd boven betoogd, hoe én de leer van 't „bloote denken" én die der „ervaring" al bij haren aanvang in 't belang der „vrijheid" die banden doorhieuwen, en hoe 't haar, ondanks hare verdere pogingen, nergens meer gelukte de gemaakte breuk te heelen. Men beschuldigt de kinderen dezer eeuw van twijfelmoedigheid in zaken van godsdienst, zedeleer, recht en staat naast oppervlakkige eigengerechtigheid tegenover de gevoelens van anderen; 't werd boven ontwikkeld, hoe eene leer, die in den alleenstaanden mensch haar punt van uitgang vond, voor die vraagstukken geen wezenlijk houvast aanbood; en 't behoeft hier niet te worden herinnerd, dat weifeling omtrent eigene meeningen, verre van altijd met verdraagzaamheid jegens anderen gepaard te gaan, minstens even dikwijls in opgeblazene minachting van 't geen zij dan toch bepaald meent niet te moeten gelooven, vergoeding zoekt

voor haar gemis aan alle stellige verzekerdheid. Men geeselt de karakterschaarschte, ja de karakterloosheid dezer dagen; 't hoofddoel van 't bovenstaande was te betogen, dat uit 't zelfzuchtig „ik", door „natuurrecht" en „ervarings"-leer aan hunnen arbeid ten grondslag gelegd, juist alles verwijderd was, wat in den werkelijken mensch den drang tot zedelijkheid, de behoefte aan recht, in één woord: 't karakter voortbrengt. En wat van de menschen is gezegd, geldt op dezelfde wijze van klassen, van volkeren, van geslachten. Want al konden de hier bedoelde stelsels aan dezen geen zelfstandig, persoonlijk bestaan toekennen, al zagen zij daarin nooit iets anders dan getallen van menschen, 't feit werd daarmede niet weggenomen, dat elk hunner een persoon was, in doen en laten evenzeer als de enkele mensch aan den invloed der heerschende meeningen blootgesteld. Is onder anderen de klacht gegrond, als zou zich bij die klassen, welke in onzen tijd de meerderheid uitmaken, de macht in handen hebben, telkens 't streven openbaren om deze tot onderdrukking der ongevallige minderheid aantewenden, is 't waar, dat men in de met staatkundige leuzen getooide partijen slechts samenzweringen van overeenstemmende belangen zou mogen zien, van de „volkssouvereiniteit", wier logische rechtvaardiging juist op de stelling, dat de meerderheid in den regel gelijk heeft, is gebouwd, valt geen herstel te hopen. De Americaansche democratie geeft te dier zake een leerrijk voorbeeld. Nergens is de tyrannie over de gedachte ondraaglijker, dan waar de „openbare meening" en de staat één zijn en derhalve niets, wat aan gene mishaagt, bij dezen genade vinden kan. Aan geen hof ter wereld ziet men voor den troon des souvereins de waarheid zoo hulpeloos, de onwaardige vleierij zoo onbeschaamd [1]).

[1]) De Tocqueville. „de la démocratie en Amérique". uitg: v: 1874 2e dl: Blz: 148 en vv.

Is er juistheid in 't beweren, alsof de volkeren tegenwoordig in hunne onderlinge betrekkingen slechts eene staatkunde van eigenbelang en van voldongene feiten zouden volgen, zonder te vragen naar 't recht, eene wereldbeschouwing, die telkens wêer onder nieuwe vormen 't „in eigen bestaan volharden“ als 't kort begrip aller deugden prijst, mag daaraan waarlijk geene ergernis nemen. Is 't verwijt gerechtvaardigd, dat 't levende geslacht evenmin om zijne verantwoording jegens de toekomst als om zijne gebondenheid aan 't verledene bekommerd schijnt, hoe zouden de belijders eener leer, die niet eens den zedelijken band tusschen ouders en kinderen begrijpen kan [1]), aan dat geslacht iets beters kunnen inprenten? Voor geenen enkelen van de nooden onzes tijds bieden zij, die der „souvereiniteit des volks“ hunne tempels bouwen, één geneesmiddel aan; veeleer worden die kwalen door hunne redeneeringen gevoed. En nog eens, waarom? Alleen omdat met hunne verkeerd begrepene „vrijheid“ geene zedelijkheid, geen recht, geen staat en dus ook geene waarachtige vrijheid kan bestaan; omdat zij pleiten voor de ongebondenheid van datgene, wat juist terwille der vrijheid moet worden beteugeld; omdat zij, van zins de schatten des zedelijken levens te bergen in veiligen grond, hen nederwerpen in eenen put zonder bodem.

De tweede school, wier leeringen in deze bladzijden kortelijk zullen worden getoetst, werd boven reeds aangewezen als die van „de souvereiniteit Gods“. 't Behoeft wel

[1]) Kant. „Rechtslehre“. § 28.

niet in herinnering gebracht, dat met haar de „gemeene tegenstander" is bedoeld, die in dezen tijd een aantal strijders onder verschillende leuzen in 't „liberale" kamp te zamen dreef. Mocht er onder die bestanddeelen nu en dan oneenigheid te vreezen zijn, de angstkreet: „de clericalen komen!" bracht alles tot zwijgen. Die laatste benaming zal hier om eene dubbele reden niet worden gebezigd. In de eerste plaats alwêer, dewijl deze arbeid geene staatkundige kleur dragen mag; maar bovendien en bovenal, omdat 't gebruik van dat woord in strijd zou zijn met den rang, dien de schrijver-zelf in de orde van behandeling zijner stoffe aan deze school heeft ingeruimd. „Clericaal" is een scheldnaam, haren voorstanders naar 't hoofd geworpen met 't oog op de gevolgen, welke de toepassing hunner beginselen naar veler oordeel niet missen kan na zich te sleepen; ter kenschetsing van 't karakter dier beginselen mag 't woord niet dienen; en zijne overneming op deze plaats zou te eerder moeten worden gewraakt, sinds ook van zeer achtenswaardige zijde die gevolgen met 't wezen der leer verward, en aldus aan deze zelfs- hare rechten op eene plaats in 't wijsgeerig staatsrecht betwist zijn geworden. „De rechtzinnigen in de roomsche en de gereformeerde kerk", zoo luidt dan 't betoog, „die in terugkeer tot God de voorwaarde verklaren te zien voor een deugdelijk staatswezen, vormen geene school in de wetenschap van den staat, omdat zij in hunne redeneeringen niet van dezen uitgaan; als woordvoerders voor een maatschappelijk belang in den staat, als belijders van zekere kerkelijke leerstukken, doen zij wel tegenover 't algemeen bewind zekere, dikwijls ook zeer onzekere eischen klinken, maar nooit beginnen zij met zich te plaatsen op een standpunt, dat hun 't geheel met zijne plichten en belangen en niet slechts 't deel, waarvoor zij opkomen, doet overzien". Tegen die beschouwing voegt

hier aanstonds een ernstig verzet. 't Zal, 't kan ook niet worden tegengesproken, dat de eenige vorm, waarin de beginselen dezer school logisch kunnen worden ten uitvoer gelegd, is een kerkelijke staat met eenen onfeilbaren wetgever voor alle zijden des levens; noch ook, dat in den ijver van velen voor de zegepraal des geloofs, evengoed als in de geestdrift van menigen harer tegenstanders, mogelijk heel wat onheilig vuur is gemengd. De vooronderstelling schijnt nauwelijks gewaagd, of met name die laatste waarheid, tenzij wellicht hare halsstarrige herhaling weêr eenigen twijfel wekken mocht, door wie niet ziende blind is geteld zal worden tot die dingen, welke geen betoog meer behoeven. En wat de eerste betreft, 't hier volgende zal, naar de schrijver hoopt, aan bewijzen 't niet laten ontbreken, dat de „souvereiniteit Gods“ minstens even weinig als de „souvereiniteit des volks“ in zich-zelve de middelen bezit om bij eene oprechte toepassing harer logische gevolgtrekkingen aan een tweevoudig caesarisme te ontkomen. Doch wat wil men? Uit dat alles blijkt de onhoudbaarheid eener beschouwing, die in hare toepassing altijd tot gevolgen leiden, dikwijls aan ondernemingen ten dekmantel dienen moet, waarvoor velen harer aanhangers zouden weifelen de verantwoordelijkheid te aanvaarden. Maar daaruit blijkt geenszins, dat die beschouwing-zelve niet in 't staatsrecht t'huis behoort. 't Is niet ter wille van de „geloovigen“ onder zijne onderdanen, dat de katholieke en de gereformeerde „omwentelingsbestrijders“ den staat doordrongen wenschen met hunne godsdienstige overtuiging; 't is om zijns zelfs wil. 't Is niet uit wangunst tegen „den staat“, dat zij „de moderne staatsidée“ in al hare levensuitingen dwarsboomen, maar alleen omdat deze hun slechts een basterdvorm van genen toeschijnt. Men kan 't gewicht dier miskenning moeilijk overschatten, wijl in haar grootendeels 't geheim der kracht, door deze leeringen ook in onzen tijd ontwikkeld, ligt opgesloten. Tegenover bestrijders,

die haar veelal met eene exceptie afwezen en uit vrees voor de opzweeping der godsdienstige hartstochten 't geding ten principale ontweken, viel 't haren woordvoerders niet moeilijk de eer aan zich te houden. Hunne houding werd krijgshaftiger, naarmate de kans, dat hunne uitdagingen zouden worden aangenomen, verminderde. Was ook aan de overzijde misschien de vrees in 't spel, of niet een aanval op de beginselen der tegenstanders tot 't bekennen van eigene kleur dwingen en zoo in de hitte van 't gevecht den tweespalt der toch al niet vast geslotene gelederen in gloed zetten kon? Op 't voordeel, dat juist die verscheidenheid der meeningen in 's vijands kamp den voorstanders van een christelijk staatsrecht bood, behoeft hier niet ten tweeden male te worden gewezen. De hoofdzaak te dezer plaatse blijft de onwaarheid der opgeworpene exceptie. De school, die bij monde van Stahl treffender dan ooit te voren geschied was de logenachtigheid der „democratische“ staatsleer heeft bewezen, is althans even goed als die, welke deze laatste verkondigde, tot den titel eener school van wijsgeerig staatsrecht bevoegd. Vooral mag de angst voor de opwekking van godsdienstige onverdraagzaamheid haar de eer van een ruiterlijk tweegevecht over hare beginselen niet doen onthouden. Veel te veel wordt door dat voorwendsel de voosheid der eigene bewijsgronden bedekt; veel te veel omslag vooral gemaakt voor eene onhebbelijkheid, die wel is waar met de gansche denkwijze dezer lieden nauw samenhangt, en in zooverre verklaard, dat is: halverwege verschoond kan worden, maar in elk geval eene ondeugd blijft, waaraan haast alle booze hartstochten eenen verhoogden graad van kwaadaardigheid ontleenen; veel te veel voedsel ook-hierdoor aan die denkwijze-zelve gegeven, wijl die voorzichtigheid zoo licht als toegeeflijkheid verklaard, en zoo de „geloovige“, die zijnen geestelijken hoogmoed waant ontzien, in de opvattingen, waaruit deze ontspruit, gestijfd wordt.

Omdat een stier als dol opvliegt bij 't gezicht van eenen rooden doek, bergt men zulk een voorwerp voor 't beest, dat niet beter weet, zorgvuldig weg; maar als een mensch, die beter behoort te weten, of althans beter te leeren, in woede geraakt bij de kennisneming eener oprechte geloofsbelijdenis, afwijkende van de zijne, dan laat men hem die eene en nog eene tweede en des noods nog honderd anderen zien, totdat zijne woede wel bekoelen moet. 't Is juist de verdienste dier zoogenaamde kerkelijke richtingen, dat telkenmale, wanneer na een tijdperk van beroering de wijsgeerige opvatting, die daarin den boventoon behouden had, door 't verlangen naar rust tot elken prijs dreigde te zullen verdorren, zij weêr 't eerst uiting gaven aan de onuitroeibare behoefte der menschen om de verbinding, die hunne staats- en rechtsleer aan hunne gansche levensbeschouwing vasthecht, levendig te houden. Men beklaagt zich over de heftigheid, welke de weder-opkomst dier richtingen in de gedachtenwisseling, over de onrust, welke zij in de gemoederen gebracht heeft. Met die ellenden is de verlossing uit de dagen, toen eene min of meer gekortwiekte en gekneveld volksregeering, „omdat 't zóó van zelf sprak", 't credo van alle partijen was, waarlijk niet te duur betaald. Zeker doet de vrijzinnigheid geenen stap voorwaarts in tijden, waarin om des lieven vredens wille elk verschil wordt doodgezwegen.

Geen „clericalen" dus. Toch zal 't soms noodig zijn ook deze stelsels met een algemeen bijvoeglijk naamwoord te omvatten. Daarvoor is de uitdrukking: „de theocratische school" gekozen. Katholieken kunnen daarin geen bezwaar vinden. De geloofsgenooten van Stahl echter konden protesteeren met eene herinnering aan de plaatsen, waar hun meesterzelf de theocratie als onprotestantsch heeft gebrandmerkt [1]).

[1]) Stahl: „Geschichte der Rechtsphilosophie" Blz: 81.

Ten antwoord diene, wat reeds vroeger tot rechtvaardiging van den zin, boven aan 't woord „democratie" gegeven, werd aangevoerd. „Theocratie" is de vertaling van „de souvereiniteit Gods", als aanwijzing niet van de hoogste macht in eenigen staat, maar van 't beginsel, waaruit deze in alle staten voortvloeit. Wederom is hier een beroep geoorloofd op „de revolutie" der „antirevolutionnairen". Die „revolutie" bij hen, de „theocratie" hier zijn begrippen, tegenover elkander staande, maar van dezelfde orde [1]).

De geschiedenis dezer school is niet, gelijk van de voorgaande, als ééne draad door die van 't staatsrecht heengeweven. Met tusschenpoozen en verspreid stak zij telkens 't hoofd op. De stelsels van 't „natuurrecht" waren gaandeweg noodzakelijkerwijze uitgedijd tot volledige, of ten minste als volledig bedoelde beschouwingen omtrent 't wezen aller dingen. Die der „theocratie" namen uit den aard der zaak zulk eene vlucht niet. Hunne eigenaardigheid lag in hunne aansluiting aan eene als stellig vooropgezette overlevering, die, verre van zelve om eene verklaring te vragen, juist aan 't onverklaarbare eene gestalte gaf. Ook hielden hunne verkondigers zich veel meer en blijkbaar veel liever met aanvallen op de werken der tegenpartij dan met opbouw aan hunne eigene onledig. En zeer natuurlijk, dewijl zij de gronden, die de redeneering verschaffen kon, wel tegen anderen, maar niet voor zich-zelven van noode hadden. Er is daarom hier geen denken aan eene ontwikkeling der gedachten, als die, welke de leeringen der vorige school, hoe verschillend ook, toch, gelijk de schalmen van ééne keten, aan elkander hechtte.

---

[1]) In dien zin achtte ook Mr. Groen van Prinsterer 't gebruik van dit woord niet ongepast: zie „Grondwetsherziening en eensgezindheid." Blz: 266 noot.

De voorstanders der „souvereiniteit Gods“ zijn duidelijk afgedeeld in groepen, verschillende naar 't onderscheid in den omvang der godsdienstige overlevering, waarop zij hunne betogen hebben gebouwd. Dit verhindert echter niet, dat in die weinig samenhangende redeneeringen één waar, gelijk ook één onwaar beginsel getrouw den kern uitmaakt, die haar allen als vruchten van éénen boom kennen doet. Is derhalve de critiek hier door de stelselloosheid van 't voorwerp-zelf harer onderzoekingen in de onmogelijkheid gebracht hare uitkomsten in eenen even stelselmatigen vorm te gieten als tot dusverre daaraan kon gegeven worden, toch vertoont de vergelijking dier wisselende denkbeelden onder 't licht der in allen gezamelijk uit waar en valsch gewevene grondgedachte een dergelijk proces van ontwikkeling en ontbinding als boven werd geschetst. Zoo zal dan nu in de eerste plaats in 't ontstaan dezer school dat beginsel harer kracht en harer zwakheid worden opgespoord, en daarna 't drietal levensperken geteekend, die zich bij een overzicht harer verrichtingen aanstonds laten onderscheiden, om tot slot 't bewijs te leveren, dat 't laatste woord der „theocratie“ verwonderlijk gelijk klinkt aan 't geen de leer der „volkssouvereiniteit“ als 't hare te vernemen gaf.

't Kan geene verwondering wekken, dat de stoutheid, met welke Grotius 't door de nieuwe wijsbegeerte uittewerken vraagstuk had omschreven, weldra ergernis en tegenspraak uitlokte. 't Godgeleerde bijwerk, dat eenigszins in strijd met den aanhef zijn betoog opsierde, kon de wachters op Sion's muren niet blind maken voor 't gevaar, waarmede deze van alle belijdenis losgescheurde wetenschap de veste, aan hunne bewaking toevertrouwd, bedreigde. En wel 't minst werd de bezorgdheid daarvoor weggenomen, als Pufen-

dorf in antwoord op de aanvallen der strenge Lütheranen 't onafhankelijk standpunt der wijsbegeerte nog eens uitvoerig onder anderen met dezen bewijsgrond toelichtte, „dat 't den denker even onverschillig moest zijn, of hij christen was of heiden, als den toonkunstenaar, of hij al dan niet eenen baard droeg" [1]). De terugslag op dergelijke stoutigheden moest daarenboven te spoediger en te sterker zich doen hooren, naarmate 't „natuurrecht"-zelf zich aanstonds minder opgewassen toonde tegen zijne taak, meer verwarde in zijne slotsommen. Al overzag men niet dadelijk den omvang en 't verband der dwalingen, waaraan 't zich schuldig maakte, men besefte, dat er iets, dat er veel aan haperde, men gevoelde dat 't niet aanging zich eenig, nog minder elk gezag afgeleid te denken van hen, die eraan onderworpen zijn; en zeer verklaarbaar drong de behoefte aan éénheid in wereld- en levensopvatting dan van zelf om bij 't zoeken naar eene hoogere bron voor dat gezag 't oog te heffen tot dien Allerhoogste, Dien men als den schepper van hemel en aarde geleerd had te aanbidden. Toch, hoe verklaarbaar ook, die poging moest van 't begin af aan te worstelen krijgen met 't zelfde bezwaar, dat Grotius tot zijnen stoutmoedigen stap had genoopt. Men had 't „natuurrecht", bedacht om Charybdis te ontkomen, in de handen van Scylla zien vallen, en zeilde nu, door dat voorbeeld gewaarschuwd, maar wêer getroost op Charybdis aan. Om in den bajert van meeningen aangaande de hoogere dingen recht en staat te bevestigen op den bodem eener gemeene overtuiging, waar zij alleen groeien en tieren konden, was men ertoe overgegaan die beiden gegeheel op zich-zelven te stellen; de éénheid in de rechtsbeschouwing van allen had men ten koste van die in de levensbeschouwing des enkelen gekocht. Nu, 't kwaad inziende, trad

---

[1]) Pufendorf: „Apologia".

men terug, om wêer omgekeerd deze door opoffering van gene te behouden. Zoo bleef men in eenen cirkel rondgaan. En men blijft daar dikwijls nog. De eigene vrees, de eigene hoop, waardoor Grotius was geleid geworden, de vrees godsdienstige gevoelens te kwetsen, de hoop Katholiek en Protestant, rechtzinnigen en vrijgeesten gezamenlijk te winnen, verlokt ook nu nog menigeen om wêer van Charybdis naar Scylla koers te zetten. Onder den schijn van een *betoog* legt men der „theocratie“ metterdaad een *vergelijk* voor, dat in zijne gevolgtrekkingen slechts tot eene herziene uitgave van 't „natuurrecht“ zou kunnen leiden. „Men wil“, zoo heet 't, „op de waarheid van geene rechtzinnige wereldbeschouwing iets afdingen; alleen, 't zij juist of valsch, niet ééne heeft de instemming van alle staatsburgers, en er dient derhalve buiten haar gebied een ander opgezocht, waar eenstemmigheid omtrent den grondslag van recht en staat redelijkerwijze kan worden gevorderd“. Dat men, van dit standpunt uitgaande, voor dien grondslag maar ééne keuze heeft: 't eigenbelang van den zelfzuchtigen mensch, en dat, met welke verzoenende gezindheid men moge beginnen, 't einde vijandschap jegens *de* godsdienst zijn moet, behoeft na al 't voorgaande slechts te worden opgemerkt, niet toegelicht. Maar ten overvloede is dat vergelijk voor de nadenkende „geloovigen“ volstrekt onaannemelijk. Men laat in 't midden, of hunne opvatting betreffende de „souvereiniteit Gods“ waar is; maar om redenen van geschiktheid legt men haar ter zijde. Dat kan niet ernstig gemeend zijn. Over de waarheid sluit men geene dading. Indien de bron des rechts in Gods wil is gelegen, naar den zin, dien deze of gene belijdenis aan die woorden toekent, dan ligt zij nergens anders; en dan is 't dwaasheid ter wille van sommigen, die haar niet kunnen genaken, elders met kunstwerk eenen put te bouwen, ten einde uit dezen te scheppen wat er niet in zijn kan. „Willen de ongeloovigen“, zoo

redeneert men dan aan dezen kant, „volharden bij hunnen twijfel, des te erger voor hen. De waarheid is sterk genoeg om hunne aanvallen te overleven. Hare vrienden hebben Gods woord, dat de aarde eenmaal zijn zal, als ééne kudde onder éénen herder“. Waar de partijen dus tegenover elkander staan, mogen de vrijzinnigen zich nog zoo beklagen over „onwil“ en „bekrompenheid“, de meerderheid in logische kracht en scherpte der redeneering is stellig aan de overzijde. En dat zal altijd zoo zijn, zoolang men schroomt dien kringloop der gedachten te verlaten, de stelling van de aanhangers der „theocratie“ in 't hart aantegrijpen, hun uit hunne geschiedenis, uit de geschriften hunner voorgangers te bewijzen, dat hunne opvatting der godsdienstige waarheid onwaar moet zijn, daar zij om dezelfde reden, die haar belet één volk, laat staan de volkeren duurzaam in hare aanneming te vereenigen, ongeschikt is om ten onderbouw te dienen voor eenige practische wetenschap. 't Gevaar van door dat betoog meeningen, die men eerbiedigen moest, te krenken, mag bij, 't aanvaarden dier taak niet óverwegen. De slotsom zal doen zien, dat 't niet de uitingen van 't godsdienstig bewustzijn zullen wezen, die hier worden aangetast, maar slechts die miskenning harer beteekenis, waardoor hare eigenlijke waarde voor de oogen van velen maar al te zeer verduisterd wordt. En bovendien; de volle, de koninklijke verdraagzaamheid, de waardeering ook van anderer overtuiging kan eerst daar beginnen, waar 't „theocratisch“ beginsel ophoudt. De inkwisitie was op zich zelve geene fout; hare rechtvaardiging lag in 't katholieke leerstuk en ligt daar nog. De hardheden tegen de Remonstranten waren 't evenmin; hare verdediging lag in 't beginsel der Dordtsche belijdenis en ligt daar nog. 't Is niet te veel de vaak argelooze vereering voor die leerstukken en belijdenissen, zij 't ook wat pijnlijk, te verstoren, zoo daarmede maar een nieuwe deuk wordt gebracht in den wortel aller ketterjagerij.

„In terugkeer tot God ligt de hoofdvoorwaa deugdelijk staatswezen": aldus werd boven de leer dezer school omschreven. Wat beteekent haren mond? Die vraag dwingt tot eenige uit...

„De vreeze des Heeren", zeiden reeds de ouden, „is 't beginsel der wijsheid" [1]). Inderdaad, zoo menigmaal de practijken van een deel harer aanhangers den zoekenden geest van die waarheid afstooten, voert hem zijn onderzoek-zelf op nieuw tot haar terug. De ervaring, maar, let wel, de geheele ervaring van den aard zijner kennis, van den indruk dien deze bij hem teweegbrengt, van de betrekking, waarin hij zich jegens de wereld geplaatst voelt, laat geenen twijfel over. In alle menschen wekt 't leven te midden der zinnelijk waargenomene verschijnselen haast van der geboorte afaan de verzekerdheid van 't bestaan eener orde der dingen boven die, welke aan de zintuigen zich openbaart. De noodwendigheid van dat geloof heeft alleen-hierom immer betwijfeld kunnen worden, omdat zij in den volsten zin des woords voor zich-zelve spreekt. Er is geen oordeel denkbaar, waarvoor 't niet 't onontbeerlijk voetstuk levert. 't Is 't geloof aan de éénheid in de veelheid der verschijnselen, dat zien, hooren, tasten samenkoppelt tot erkennen. 't Is 't zelfde geloof, dat door eene reeks van waarnemingen den denker voor de ontdekking dier „wetten" grond geeft, wier kennis de natuurwetenschap uitmaakt. 't Is dat geloof in één woord, dat overal, waar de mensch uit 't verbrokkeld waarnemen tot kennen, uit 't stuksgewijs kennen tot weten opklimt, als 't ware de ladder vormt, waarop hij bij elke schrede, dikwijls haast zonder naar hare stevigheid te vragen, veilig den voet nederzet. Zal iemand 's menschen recht om zich op die verzekerdheid te verlaten in twijfel trekken en volhouden, dat de gansche wetenschap der natuur

[1]) Spreuken I v: 7.

op ééne onbewezene vooronderstelling rust? 't Kan tegenover zulk eenen weinig baten, of men hem er al op wijst, hoe ook de uitkomsten van 't wetenschappelijk onderzoek dien grondslag meer en meer schijnen te bevestigen. Maar stellig mag men van hem vragen, dat hij in zijne daden aan zijne woorden getrouw blijve. En daarvoor is geen gevaar. Want elke handeling, door hem met 't oog op een zeker verwacht gevolg verricht, — en wie telt ze van éénen dag? — is tegen dien twijfel een protest.

Doch de waarheid dier vooronderstelling wordt boven twijfel geheven, zoodra men de methode der natuurstudie vergelijkt met de gegevens der ervaring op zedelijk gebied. Wat bij 't aanschouwen van de wereld der stof voor*waarde* van kennis is, doet zich hier op als voor*werp*. Binnen de verschijning, welke een ieder aan zich, gelijk aan de overige wereld waarneemt, geeft hem die ervaring de éénheid te kennen, waardoor 't geen hij en anderen van hem zien en tasten verbonden is tot eenen *persoon*. Deze is 't, die boven de veranderlijkheid van lusten en neigingen in den vorm van 't zedelijk bewustzijn de onwrikbaarheid harer geboden stelt. En moge dit al menigmaal in den kamp met de natuur feitelijk onderliggen, zijne nederlaag wordt een nieuw bewijs zijner meerderheid. Want nadrukkelijker dan 't plichtbesef gesproken heeft, klaagt 't schuldgevoel den gevallene aan; en eerst, als eene zegepraal de oneer heeft uitgewischt, heeft de mensch waarlijk „vrede met zich-zelven". Plato noemde die stem der zedelijke geboden „den grooten vreemdeling in ons". Hij zou van de hier geschetste verschijnselen, onveranderlijk dezelfde, aannemelijker verklaring hebben gegeven, zoo hij omgekeerd wat ons met die geboden in tegenspraak brengt „de groote vreemdelingen *aan* ons" genoemd had. 't Zedelijk bewustzijn-alleen, — zelfvoldoening en vooral berouw bewijzen 't, — is 's menschen waarachtige

wil, zijn eigenst eigendom. En nu wijst eindelijk de inhoud van dat bewustzijn op eene laatste trede tot dezelfde hoogste éénheid, wier erkentenis elders voorbeding voor elk weten gebleken is. Die inhoud is verwantschap tusschen den eenen mensch en den anderen. De kring, waarover zich deze uitstrekt, wordt wijder, naar gelang 't bewustzijn-zelf krachtiger is ontwikkeld; zij ontbreekt nooit. Van waar dat alles? Die onzichtbare persoon, die in iederen mensch 't pit van zijn wezen uitmaakt? Die toon van gezag, waarop deze in 't zedelijk gevoel tot ons spreekt, en wiens recht wij erkennen ook in onze ongehoorzaamheid? Die goede wil jegens de menschen, die ook den zelfzuchtige in zijne betere oogenblikken uit de eenzaamheid, waar hij als een vreemde rondwandelde, in 't medegevoel met anderen „te huis" brengt? Er is maar ééne verklaring. De menschen zijn met 't beste deel van hun wezen verbonden aan eene wereld boven de stof, vrij van al de onvolkomenheid, die deze aankleeft, bron van al 't blijvend goede, dat deze siert. In de erkentenis dier wereld stijgen zij van trap tot trap; van 't zelfbewustzijn door 't zedelijk bewustzijn tot 't Godsbewustzijn.

Wat natuurlijker, dan dat die erkentenis den drang opwekt, om van die wereld des geestes zich eene voorstelling te vormen, en dus de kracht, welke van hare gemeenschap uitgaat, te verdubbelen? Zoolang men zich niet denken kan, *wat* zij is, blijft ook de zekerheid, *dat* zij is, op den duur onbevredigend. Er is dan ook onder de menschen, die tot de jaren des onderscheids gekomen zijn, ter nauwernood een, bij wien die drang tot godsdienst niet min of meer levendig zich openbaart. De minst nadenkende onzer heeft zijnen rozenkrans, dien hij toch nooit *geheel* werktuiglijk door de vingers laat glijden, zijn „Onze Vader", dat hij toch nooit *geheel* gedachteloos prevelen kan; de meest opzienzoekende „godloochenaar" zijnen dienst, — in wiens waar-

neming hij vooral „den vromen" aan ijver niets toegeeft, — van „'t Ware, Schoone en Goede". Waar God Zijne eerbied aanduidende hoofdletter verloren heeft, wordt 't eerbewijs over een dozijn Zijner eigenschappen, in 't onzijdig geslacht tot zelfstandige naamwoorden bevorderd, kwistig verdeeld. 't Zedelijk „waarom?" kan alleen in eene verwijzing naar die hoogere wereld een antwoord vinden. De kracht van de school der „souvereiniteit Gods" is in de standvastigheid gelegen, waarmede zij die waarheid heeft gehandhaafd. Doch te dezer plaatse voegt eene waarschuwing. 't Beste, wat de godsdienstige bespiegeling voortbrengt, *drukt* altijd in zinnelijken, dat is: gebrekkigen vorm de bovenzinnelijke waarheid *uit*; 't *is* die waarheid *niet*. Ook 't uitgezochtste spraakgebruik op dit gebied draagt vormen en begrippen onzer eindige omgeving op gedachten van oneindigheid over. Wie heeft 't beter gezegd dan de toovenaar met de Nederlandsche taal, „de koning Vondel", in zijne „rei van engelen" [1])? „Gij waart", zoo klinkt 't daar aan de voeten van den „zoo hoog gezetene", „Gij zijt, Gij blijft Dezelfde. Alle eng'lenkennis en uitspraak, zwak en onbekwaam, is maar ontheiliging en schennis, want ieder draagt zijn' eigen' naam, behalve Gij". Hier kan derhalve geen sprake zijn van waar*heden*, van stellingen, die 't verstand als juist aanneemt, hier is *de éène* waar*heid*, die door den haar omnevelenden damp van woorden en namen heen [2]), maar ook alleen in dien nevel zichtbaar voor 't oog, den mensch bij ieder aanschouwen in de ziel grijpt, zijne hoogere natuur staalt tot den strijd, dien zij te voeren heeft. 't Geloof, dat de erkenning dier waarheid hem inboezemt, is een geloof *in*

---

[1]) J. v. Vondel „Lucifer". 1e bedrijf. Rey van Engelen. Tegenzang.

[2]) Goethe „Faust" 1e dl: „Name (ist) Schall und Rauch, umnebelnd Himmelsgluth".

haar wezen, niet *aan* haren *vorm;* hare belijdenis niet eene met de woorden zijns monds, maar met de vernieuwing van zijn gemoed. „In de uitspraken der wetenschap vinden wij haar bij stukken en brokken, die bestendig zich vermenigvuldigen, maar bestendig stukken en brokken blijven; in de denkbeelden van den godsdienst en der wijsbegeerte hare beeltenis, die zij geheel voor onze oogen plaatst, maar die toch steeds eene beeltenis blijft, wisselend in hare gestalte met 't standpunt onzer opvatting" [1]). Nooit, zoomin als eene Moeder Gods van Rafaël, of een kerklied van Bach, is een geloofsgetuigenis op ééne lijn te zetten met een wetenschappelijk vertoog [2]). „Op 't karakter van de werkzaamheid des geestes komt 't hier aan, niet op den redekunstigen inhoud der op zich-zelven staande beschouwingen en leerstukken, die de geschiedenis vermeldt [3]). Zeide niet reeds de apostel Paulus: „met 't hart gelooft men ter rechtvaardiging."? [4]) Daarom ook is 't een droombeeld de belofte der „ééne kudde onder éénen Herder" zich in eene vormelijke, éénparige onderwerping aan een zelfde geloofsformulier, aan eene zelfde geestelijke macht vervuld te denken. De *strijd*vragen over God en zijne betrekking tot de menschen zullen geen einde nemen, tenzij uit 't inzicht in hare onvruchtbaarheid. Wat daar op den bodem ligt, is in de diepste beteekenis dezer uitdrukking eene kwestie van smaak, en „over den smaak valt niet te twisten". Men brenge daartegen niet weder 't

---

[1]) A. Lange: „Arbeiterfrage". 3e uitg: Blz. 539 & vv: aangehaald in Schäffle: „Bau und Leben des socialen Körpers". 1875, 1e dl: Blz: 153.

[2]) Verg: Schäffle: „Bau und Leben des socialen Körpers" 1875 1e dl: Blz. 172 Verg: ook over de misgrepen eener soort van rechtzinnige richting in de critiek der toonkunst. Mr. Opzoomer: „Het wezen en de grenzen der kunst" Blz. 34.

[3]) A. Lange: „Arbeiterfrage". t. a. p.

[4]) Romeinen X: 10.

beweren te berde, dat die opvatting de deur opent voor elke willekeur, den pas afsnijdt aan de mogelijkheid eener gemeenschap van belijdenis en van verschillende sporten op de ladder der godsdienstige ontwikkeling niet hooren mag. Die bewijsgrond is niets dan een verroest wapentuig. Niemand heeft 't in zijne macht 't woord te kiezen, waarin de hoogere dingen 't krachtigst spreken tot zijn gemoed; uit de mengeling van klanken, die de menschen aangaande deze dingen vernemen, trillen bij den eenen deze, bij den anderen gene, bij gelijkgestemde geesten gelijke tonen, bij den fijner gevoelende 't zuiverder klinkend geluid 't geweldigst en 't diepst in 't harte door. Alleen, er dient onderscheid gemaakt tusschen éénstemmigheid en samenstemming, tusschen geestesgelijkheid en geestesverwantschap, tusschen de tegenstelling van waarheid en logen en de opklimming van lager tot hooger, tusschen overtuiging, die tot 't verstand, en overreding, die tot 't gemoed ingaat. Aller ziel en zang zal eindigen met zich ineentesmelten, maar altijd in een veelstemmig lied.

Dat kenmerk nu van alle geloofswaarheid zagen de roomsche en de protestantsche godgeleerden, die de wetenschap tot den Heer terug wilden brengen, voorbij; en die fout was de kiem des doods voor genoegzaam al hunne stelsels. Hunne leeringen steunden zonder onderscheid „op openbaring“: de beweerde onmiddellijke mededeeling uit den hooge aangaande zijne betrekking tot 't rijk der verschijnselen. Wat deze hun gaf, was naar hun vòorgeven niet een beeld der waarheid, maar de waarheid zelve. 't Bewustzijn der oneindige, onzichtbare werkelijkheid werd derhalve binnen eindige begrippen, binnen zichtbare instellingen gevangen gezet. Doch die poging bracht van den aanvang af hare straf mede. Inderdaad begon de „theocratische“ school, terwijl l hare schakeeringen daarop 't gebouw harer rechts-

en staatsleer optrok, met, evenals de „democratische", den grond, waarop zij post vatte, te ondermijnen. *Was waarlijk 't oneindige zonder schade voor zijne volkomenheid, zóó, als 't is, in menschengedachten, in menschentaal samentevatten, in menschen-inzettingen te bewaren, de drang, die tot 't geloof in zijn bestaan drijft, hield in 't zelfde oogenblik op; want van tweeën één: de grond van dat geloof was miskenning der lagere, of zijn inhoud zelfmisleiding omtrent de hoogere wereld geweest.* Zoo herinnert de arbeid dezer school aan dat aantrekkelijk en toch alleen voor kinderen bevredigend Duitsche sprookje van eenen kluizenaar, die, toen hem twijfel aan Gods gerechtigheid had gekweld, door eenen onbekende op reis tot getuige van velerlei oogenschijnlijke ongerechtigheden werd gemaakt, maar den laatsten dag van zijnen begeleider, nadat deze zich als den aartsengel Michaël heeft doen kennen, verneemt, dat al die dingen wijs en goed zijn geweest, omdat zij.... erger hebben voorkomen. De vrome man, zoo eindigt 't verhaal, keerde terug in zijne kluis en twijfelde niet meer; maar 't denkend wereldkind voelt juist door zulke redeneering zijnen twijfel eerst recht zich verheffen. Wie dus den raad Gods hebben doorgrond, mogen geene verdere vraag met een beroep op zijne ondoorgrondelijkheid ontwijken; en zoo zij daarmede toch besluiten moeten, wat gaf hun recht te beginnen als zij deden? *Gedeeltelijke* onthulling van iets, dat zich in geen karakter sterker, dan als de hoogste éénheid aan den geest opdringt, is eene gave, welke 't denken zeer bezwaarlijk, als openbaring dier éénheid-zelve waardeeren kan. Slechts zij men billijk door niet alleen op de rechtzinnigen naar de engere opvatting des woords eene schuld te werpen, die anderen met hen behooren te deelen. Hier, gelijk elders, bevestigt zich de spreuk, dat er binnen maar evenzeer buiten de muren van Ilion gezondigd wordt. Zij, die met zelfbehaaglijk medelijden

nederzien op de aanbidders van den verstoffelijkten God, zijn vaak dezelfden, die, gelijk boven werd aangetoond, op 't spoor, door Locke gebaand, worden voortgedrongen naar 't tegenovergestelde, dat is ten slotte 't eigen euvel: de prediking der vergoddelijkte stof. Immers of men 't antwoord op de levensraadselen zoeke in 't aannemen van den Heidelbergschen, dan wel van den natuurcatechismus, van 't wonder der zondenvergeving uit de genade des Vaders door 't bloed des Zoons, of van de niets minder onbegrijpelijke „eindelooze heerlijkheid der materie" [1]), men vergeet in beide gevallen, dat van 't oogenblik, waarin de geest der menschen de perken der eindigheid overschrijdt, de gedachte beeldvorming, de taal beeldspraak wordt, en dat *aanneming* van beelden te vergen een eisch is, die zich zelven wederlegt.

De tweespalt, waarin die fout hen, door wie zij bedreven was, wikkelen moest, laat zich 't beste in hunne taal wedergeven als die tusschen Gods almacht en Gods volmaakte rechtvaardigheid. 't Gevoel van onbevredigdheid, dat de ervaring dezer wereld en hare vergelijking met de vorderingen van 't zedelijk bewustzijn niet nalaten optewekken, deed van zelf de menschen aan de persoonsverbeelding, die zij zich van de hoogere dingen hadden gevormd, meerdere volmaakte eigenschappen toeschrijven, wier vereeniging daar zelfs de gedachte des kwaads zou wegnemen. Aldus leende men aan God de hoogste wijsheid en gerechtigheid tegelijk met onbegrensde kiesvrijheid. Door nu die overdrachtelijke voorstellingen in de werkelijkheid, die hen omgaf, verwezenlijkt te willen vinden, door uit 't oog te verliezen, dat juist de ontstentenis dier dingen in de eindigheid hen genoopt had de oneindigheid er mede te vervullen, zagen zij zich genoodzaakt om òf de kennis der eerste

---

[1]) Woorden van Haeckel.

naar de gedachte omtrent de andere, of omgekeerd deze naar gene, òf beurtelings beiden te verplooien en te verwringen. Bij de beschouwing van den ontwikkelingsgang eener wijsgeerige school heeft men in den regel een zoo licht in ijdel spel des vernufts ontaardend zoeken naar gelijkenis met den levensloop eener andere zorgvuldig te vermijden. Tusschen de school der „souvereiniteit Gods" en die van de „souvereiniteit des volks" is echter, niettegenstaande zij elkander steeds bestreden, ja zelfs de een nagenoeg uitsluitend op ontkenning van 't geen de andere verkondigd had teerde, of liever juist daarom, de gelijkenis zoo treffend, dat men haar vindt zonder haar te hebben gezocht. 't Streven om de heerschappij van den almachtigen en tevens alwijzen God in deze wereld aantetoonen kwam van den beginne af neder op eene dergelijke verwarring van de beschrijvende met de practische wetenschappen, als waarin boven de eerste dwaling der „democratie" gezocht werd. Op den grond van dat streven lag de gedachte van Spinoza, later ook van Hegel, dat, zooals de laatste 't uitdrukte, „al, wat werkelijk, redelijk, en al wat redelijk, werkelijk" was, de huldiging der voldongene feiten in haren ruimsten omvang. Bij gelijkheid in 't punt van uitgang was natuurlijk de gang van 't betoog in menig opzicht dezelfde. Evenwel bleef dezer school van nature steeds dit eigenaardige bij, dat de richting waarin redeneering-alleen haar zou hebben gevoerd, onophoudelijk onder den invloed van de onderscheidene vormen der christelijke overlevering werd gewijzigd. 't Verschil tusschen dezen speelt in 't verloop, dat hare ontwikkeling ten slotte genomen heeft, eene zoo belangrijke rol, dat eene aanduiding zijner hoofdtrekken onontbeerlijk schijnt.

In zijne prediking van 't goddelijk koningrijk der liefde gaf 't Christendom den aangrijpendsten, men mag wel zeggen den volmaakten vorm aan der menschen gedachten omtrent

die dingen, wier werkelijkheid hun 't zedelijk bewustzijn had aangekondigd. Door geene verhevener aanschouwing konden zij zich sterken tot die vernieuwing des geestes, welke, éénmaal aller deel geworden, in de éénheid der gemeente dat koningrijk ook op aarde vestigen zou. 't Lag wel niet in de bedoeling dier profetie, dat hare vervulling 't werk van luttel jaren, of zelfs van enkele eeuwen was. Maar niet alzoo begreep 't 't ongeduld der voor zulke gedachten nog weinig vatbare wereld. Haren hooggespannen verwachtingen lag 't einde van den weg ter zedelijke zelfvolmaking in een te ver verschiet. De prediking van 't rijk der liefde bleek te zijn gelijk de regendrup, door een groot dichter geschilderd: „een parel, vóór zij viel, en slijk na 't nederstorten". Van 't oogenblik, dat de menschen haar ontvingen, werd wat er onstoffelijks aan haar was eerst in stoffelijke vormen gekleed, gaandeweg met dezen vereenzelvigd. *Voorbarigheid* was ook hier, doch op eene andere wijze zich uitende, de moeder veler dwalingen. Eene beeldende voorstelling der onbeschrijfelijke werkelijkheid was hun geboden; en zij namen haar aan als eene bovennatuurlijk geopenbaarde beschrijving. Eene boodschap was hun gebracht, wier juistheid, met ernst aan hunne innigste natuur getoetst, in 't oog moest springen; en zij gaven haar eene beteekenis, welke alleen door vergoding van haren verkondiger kon worden gewaarmerkt. De verlossing uit de zonde door de liefde was hun als eene steeds op nieuw zich bevestigende waarheid gepredikt; en zij wierpen zich neder voor één feit, waarin 't mirakel der verzoening tusschen gerechtigheid en genade ééns voor goed voldongen heette. Een werkdadig geloof, door die liefde gewekt en haar omgekeerd versterkend, was hun toegezegd; en zij keerden terug tot de zielloosheid en vormelijkheid van de werken der Joodsche wet. 't Geluk van den vrede des gemoeds tot zegel op dat geloof was hun verze-

kerd; en zij zagen 't voorbij om 't uitzicht op een „hiernamaals", met menigen trek van de geneuchten der aarde getooid. De belofte van een godsrijk hier beneden bij den eindpaal van hunnen wedijver in de liefde was hun gegeven; en zij legden haar uit als de instelling eener kerk, die, stedehoudster Gods op aarde, de poorten Zijns hemels slechts voor *hare* kinderen opensloot. Zonder twijfel heeft ook die kerk zóó, als zij was, aan eene behoefte tot heden toe voldaan; niet minder stellig echter is door haar de hoofdtrek van 't christendom eeuwenlang verduisterd: 't onmiddellijk karakter der betrekking tusschen God en den mensch. 't Voorhangsel des tempels, bij Christus' jongsten snik vaneengescheurd, hing zij van nieuws aan op. De uiterlijke onderwerping aan hare macht kwam weder de innerlijke gehoorzaamheid aan Gods wil vervangen. Ook bleef tegenover die verminking der waarheid tegenspraak niet uit. In de hervorming barstte zij eindelijk met niet langer te onderdrukken geestkracht los.

't Hoofddenkbeeld der hervormers was tegenover de bemiddeling der kerk en hare „goede werken" de gezindheid des harten uit 't rechtstreeksch verkeer met den Allerhoogste in hare eere te herstellen. Onder 't licht van dat doel kon de omschrijving der wijze, waarop zij zich dat verkeer geopend en onderhouden dachten, nauwelijks iets anders beoogen dan ietwat scherper de lijnen omtetrekken van 't beeld, dat alreeds min of meer bepaald den gelijkgezinden hun geloof aanschouwelijk maakte. 't Is echter reeds met een woord aangeduid, hoe de meerderheid in de afdeelingen, waarin zich de aanhangers der hervorming splitsten, gelijk de christengemeenten van weleer, aan den geest, die 't werk in den aanvang bezield had, ontrouw werd. Toen met de hitte van den strijd de warmte van 't godsdienstig gevoel weder begon te verflauwen, ruimde meer en meer ook de zuiverder opvatting van 't godsrijk aan eene andere hare plaats in. De vorm werd nog eenmaal

inhoud, de bezieling des harten aanneming des verstands; de Roomsche werkheiligheid door uiterlijke handelingen keerde in anderen vorm, in den eisch van een uiterlijk belijden terug. Voor de tweede maal werd 't openbaar, dat 't christendom nog te goed was voor deze wereld. Zelfs scheen meermalen ter zake van de hoofdvraag, die de scheuring overheerscht had, de grens, buiten welke de Protestant ophield Protestant te zijn, nauwelijks meer geëerbiedigd. Waar toch de belijdenis, als de onmiddellijk door den heiligen geest ingegevene verklaring van den hoofdinhoud der schrift, op gelijke lijn met deze werd gesteld, daar was men zeker niet verre van 't geloof aan de voortgezette openbaring in Gods kerk, van 't beginsel, dat buiten de kerkelijke gemeenschap geene zaligheid verkregen werd. Maar, geëerbiedigd, of niet, de grens bestond. Zij was door de geschiedenis getrokken en bleef bestaan. De „openbaring der waarheid", die voor den katholiek in Christus slechts haar middelpunt, in de kerk hare voortzetting vond, was volgens de protestantsche belijdenis in den canon der schrift afgesloten; de belijdenis-zelve toch altijd minder eene voortzetting dan eene kort samengevatte herhaling. Van eene blijvende tusschenkomst der kerk in 't verkeer tusschen God en Zijne geloovigen kon onder de Protestanten geene sprake meer zijn. De dubbelzinnigheid van 't woord: „kerkgenootschap" bewijst reeds overvloedig, dat de Protestant, zoo hij in de vereeniging zijner geloofsgenooten nog niet enkel een „genootschap" vermocht te zien, toch met 't begrip: „kerk" gebroken had.

Ook na haren teruggang bleef daarom de hervorming 't katholicisme een eind weegs voor. Doch voorzoover de rechtzinnigheid in beide kampen, als „theocratie", de wet zocht te stellen aan de practische wetenschappen, was om dezelfde reden de roomsche de sterkere der twee. Zoolang nog de echte christenlevensbeschouwing 's menschen hart gesloten

vindt, is slechts eene *kerk* in staat om voor de *levende* betrekking tusschen den *levenden* God en de *levende* menschen althans eene *levende* plaatsvervangster te stellen. Een kunstig gevormd *persoon*-alleen, onsterfelijk door de geslotene opeenvolging der menschen, wier wil zijnen wil bepaalt, en tevens uit kracht zijner waardigheid, als lasthebbende van den Almachtigen, door niets, ook niet door eigene uitspraken en handelingen, in zijne vrijheid te allen tijd en t' elker plaats gebonden, vermag, zij 't ook kunstmatig, die éénheid van doel boven de wisseling der middelen in zijne voorschriften te handhaven, welke metterdaad slechts in den „éénen geest" bij „verscheidenheid der gaven" [1]) van de Paulinische gemeente hare vervulling erlangt. De kerk, wat men ook zeggen moge, versteent niet, behoeft althans niet te versteenen. Wel daarentegen de letter van schrift en belijdenis. En terwijl dus 't rechtzinnige protestantisme die twee vóór alle persoonlijk verkeer van God en menschen blijvend en alom, als de vertolking der „waarheid", aan 't leven naar Gods welbehagen ten grondslag stelde, was 't te voorzien, dat de tegenspraak, waarin de veranderlijke loop der gebeurtenissen vroeg of laat die aanmatiging brengen moest, hare onwaarheid van zelf bewijzen zou. De stelling der roomsche „theocratie" was derhalve van den aanvang af krachtiger dan die harer protestantsche zuster en een deskundige in 't schaakspel der wijsgeerige stelsels had toen reeds kunnen profeteeren, dat, wanneer zij eenmaal hare kracht ten volle zou erkennen en benuttigen, zij den kamp nog eerst frisch beginnen kon op 't zelfde tijdstip, waarop de bondgenoote de vlag strijken moest. In den tijd, toen deze school zich voor 't eerst tegenover de aanhangers van 't „natuurrecht" slagvaardig maakte, was dat bewustzijn harer sterkte in de katholieke kerk nog nauwe-

---

[1]) 1 Kor: XII: v: 4.

lijks aan 't ontwaken en bestond dus ook dat verschil slechts in zijne kiem. De practijk van Rome was altijd lenig genoeg, maar hare woord- en penvoerders, anders voor geene gevolgtrekking licht vervaard, hadden die lenigheid nog niet tot een beginsel verheven, uit 't karakter der kerk, als een persoon, niet zoo volkomen partij getrokken als zij konden en eens zeker zouden moeten doen. Nog stond 't leerstuk ook bij hen hoog in eere en was, zoodra zij hunne godsdienstige aanschouwing, als onderbouw voor de rechts- en staatswetenschap, naar 't gebied van dezen overbrachten, eene leerstellige behandeling der stoffe aan hunne- niet minder dan aan de overzijde te verwachten. 't Eerste levenstijdvak der „theocratie“ draagt in dien zin, al waren hare voorvechters geenszins allen Protestanten, eenen scherpgesnedenen protestantschen stempel.

Er vallen in dat eerste tijdvak twee deelen te onderscheiden. Niet aanstonds werd bij de „theocratie“ de erkentenis der richting levendig, waarin hare aartsvijandschap tegen 't „natuurrecht“ ten slotte den loop harer betogen sturen moest. 't Werd boven aangetoond, hoe 't laatste aanvankelijk vooral in Duitschland de strekking, die later onder den drang der logica aan 't licht trad, nog geenszins openbaarde. Zoo kon 't geschieden, dat andererzijds in elke van de beide helften der rechtzinnige christenwereld eene partij optrad, wier grondstellingen ten aanzien van recht en staat eenen voorsmaak gaven, niet van 't geen hare geestverwanten, maar veeleer van 't geen hare natuurlijke tegenstanders eenmaal leeren zouden; in 't kamp van Rome de Jezuieten, in 't andere de Calvinisten. — Zoo gestreng de orde van Loyola op 't gebied der kerk de vaan van 't gezag omhooghield, zoo weinig eerbied toonde zij voor 't overheidsrecht der vorsten.

Door 't vernuft harer woordvoerders: Lainez [1]), Suarez [2]), Mariana [3]), Bellarmin [4]), werd de leer der twee zwaarden in dezen zin gewijzigd, dat, terwijl nog altijd 't geestelijk zwaard regelrecht van God verleend heette, 't wereldlijk aan hem, die 't voerde, slechts door de tusschenkomst en na de opdracht des volks zou behooren. Hare volgelingen gaven op den „barricadendag" 't eerst 't voorbeeld aan de mannen van 30 en 48. — Beslister nog trad in den boezem der „gereformeerde" gemeenten datzelfde karakter op den voorgrond. Haar beginsel bracht dat mede. In de gemeenschap der „uit louter genade uitverkoornen ter zaligheid" werd voor geene hoogte en laagte van rangen, voor bestuurders noch vertegenwoordigers plaats gevonden; en wat bood de wereld den geloovige wezenlijks daarbuiten? De inrichting, door Calvijnzelven te Genève in 't leven geroepen, was, en niet 't minst in hare dwinglandij op 't gebied des geestes, door en door een rijk der gelijkheid, en wel naar 't hart van den man, die eenmaal, in den aanhef van 't pleidooi der pleidooien tegen iedere wezenlijke overheid, zich fier op zijn burgerschap van zulk eenen staat verheffen zou [5]). Niet altijd vonden die beginselen eene even doortastende toepassing. De Presbyterianen speelden in 't calvinisme ongeveer de rol der „constitutioneelen" in de „democratie" [6]). Doch zij leden, zoolang hun geloof den druk der vervolging verduurde, 't gemeene lot der middelpartijen; de Independenten, de Jacobijnen der

---

[1]) Hij stelde met Loyola de constitutiën der orde op.

[2]) Hij schreef „defensio catholicae fidei contra anglicanae sectae auctores".

[3]) Hij schreef „de rege et regis institutione".

[4]) Hij schreef „disputationes de controversiis fidei adversus haereticos".

[5]) Rousseau: „du contrât social" 1e bk: inleiding.

[6]) Verg: Stahl „die gegenwärtigen Parteien in Staat und Kirche". Vierde Voorlezing.

uitverkiezing, overvleugelden hen. 't Puriteinsch gemeenebest steunde zeer zeker op eenen hechteren grondslag, dan de republiek naar de leer van Rousseau. Immers op eene juistere beoordeeling van 's menschen aard. De „natuurmensch" was stellig niet van de stof, waaruit eene „democratie" kon worden gevormd. Om hem daartoe geschikt te maken was wel eene „reformatie" noodig. Doch de juistheid van dat beginsel werd weder door zijne rechtzinnige inkleeding bedorven. De „reformatie" der Calvinisten was niet een doel, welks verwezenlijking den menschen *allen* naar hunne krachten ten plicht werd gesteld, maar een besluit Gods, door Hem uit vrije genade aan Zijne uitverkoornen voltrokken. De twijfelingen, die de heerschappij der zonde omtrent Gods almacht moest wekken, werden hier uitgedelgd door aan de verlossing uit den booze 't karakter van een *feit* toetekennen, alleen van Gods wil afhankelijk. Dat die voorstelling 't geloof aan den *vrijmachtigen* God slechts redde door heel 't zedelijk bewustzijn tegen de belijdenis van Gods *gerechtigheid* in opstand te brengen, en met de minachting, waarmede zij aan dat bewustzijn 't recht ontzeide om „de oneindige wijsheid te bedillen", kortweg een *leerstellig Spinozisme*, eene aanbidding van 't feit als zoodanig, ten troon verhief, is voor hen, die in elk geval buiten de uitverkiezing staan, even moeilijk te loochenen als 't voor wie zich daarin begrepen wanen, moeilijk te erkennen schijnt. Datgene, waarop 't hier vooral aankomt, is de klove, die daardoor tusschen „geloovigen" en „ongeloovigen" gegraven wordt. Gelijk 't strenge calvinisme inwendig als 't uiterste der gelijkheid, als de loochening van elk aardsch gezag zich vertoonde, sloot 't tegenover al, wat van den Heer teruggewezen was en bleef, als de meest eigengerechtigde „aristocratie" zich af. Want dit was in Calvijns kunstgebouw een onontbeerlijke steen: van de vele geroepenen waren altijd maar weinigen uitverkoren. Tevergeefs zoekt

't oog eenen zedelijken band, welke die beide groepen tezamen hield, te vergeefs daarom ook naar den grondslag voor een recht, dat beiden beschermen, voor eenen staat, die boven beiden dat recht handhaven zou.

Door de geestkracht van Cromwell kon eene minderheid, zoo klein en eenzelvig, eenen tijd lang 't roer in handen houden. Na zijnen dood loste zich als 't ware 't Engelsch calvinisme in zijne twee bestanddeelen op. 't Geloof aan hunne godsdienstige roeping, als „de gemeente der heiligen", behielden de aanhangers van Knox voor zich. De toepassing ten aanzien van 't recht werd, losgemaakt van den grond, waarop zij gegroeid was, aanvankelijk in den gematigden vorm van 't presbyterianisme door de wijsbegeerte overgenomen. Inderdaad moest de samenkoppeling van den catechismus met eene staatsbeschouwing, die aan de overheid niet al haar recht deed wedervaren, in die dagen uit den aard een tijdelijk verschijnsel wezen. Zij kon onder de Jezuieten voorkomen, toen de hervorming vooral in Duitschland hare hoop op de welwillendheid der regeeringen bouwde, en dus de handhaving der alleenzaligmakende kerk vooral van den behoudszin der menigte te wachten scheen. Zij kon door de Calvinisten worden beproefd ten tijde, dat een ongereformeerd bewind 't getuigenis hunner heiligen te keer ging. Blijvend kon zij niet zijn. De leer van 't „maatschappelijk verdrag" was in beginsel én aan alle gezag, laat staan aan de regeeringen dier dagen, én aan alle geloof, laat staan aan eenige openbaring, *gelijkelijk* vijandig. Op den duur moesten dus 't geloof, dat door hare grondslagen geërgerd, en 't gezag, dat door hare slotsommen bedreigd werd, zich vereenigd tegen haar keeren. En zij wachtte daarmede niet totdat de wetenschap zelve de gevolgtrekkingen gemaakt en uitgesproken had, die haar standpunt 't haar ten laatste onmogelijk zou maken te mijden. De tegenstander is steeds scherpzinniger in 't uitvinden der

consekwentiën, die niet in de bedoeling des schrijvers liggen, dan deze; en 't instinct van zelfbehoud waarschuwt den bedreigde menigmaal, nog eer 't gevaar in 't gezicht is. Eene leer, als nog door Buddeus verdedigd werd, die, 't recht der christelijke levensbeschouwing tegen Wolf handhavende, aan de rede volle vrijheid liet, om zóó, als zij tot nog toe gedaan had, den grond van recht en staat optesporen, mits zij slechts erkende al, wat zij was, alleen door God te zijn, eene leer dus, die met den arbeid van Grotius, met al zijne gemaakte en te maken slotsommen genoegen zou hebben genomen, zoo zij maar de godslastering in den aanhef mocht wegschrappen [1]), moest al spoedig aan de meerderheid der strijders voor kroon en voor altaar als een onaannemelijk vergelijk voorkomen. Zelfs toen 't „natuurrecht" de souvereiniteit des enkelen nog maar als beginsel bij zijn onderzoek en als den achtergrond van zijne rechtsleer beleed, doorzagen de denkende bestrijders daarin al aanstonds ook de hoofdgedachte zijner slotsommen. Lieten ook de uitkomsten van Pufendorf en Wolf den eigenmachtigen landsvaders niets te wenschen over, al de macht, hun zoo vrijgevig toegewezen, was niet te vertrouwen, zoolang in de logica der beginselen gevaar bleef schuilen voor haar bestaan. Zoo leidden de feiten er toe, dat de Jezuietenorde eerlang, den arbeid harer eerste generalen als een lastig voortbrengsel harer vlegeljaren verloochenend, de biechtkamers der vorsten bij voorkeur tot 't tooneel harer werkzaamheid verkoos, en dat zelfs onder de Calvinisten, waar de tijden der beproeving voor hen voorbij waren, niet de minst buitensporige verdedigers zich verhieven van de gezalfden des Heeren. Gemeen gevaar bracht tot gemeene tegenweer. De eerste poging der „theocratie", om

[1]) Verg. J. H. Fichte: „Die philosophischen Lehren von Recht, Staat und Sitte". Blz: 418.

zelfstandig hare leer aangaande den oorsprong des rechts tegenover die van 't „natuurrecht" te stellen, moest daarom ten slotte door de macht der omstandigheden nederkomen op een pleidooi voor de heiligheid van 't recht der toen bestaande regeeringen.

Er was natuurlijk in de Schrift meer dan éene uitspraak, die aan dat denkbeeld de allerhoogste bekrachtiging scheen te geven. De classieke bewijsplaats vond men in de vermaning van den apostel Paulus aan de christenen te Rome [1]). „Alle ziele zij den machten, over haar gesteld, onderworpen, want er is geene macht dan van God en de machten, die er zijn, zijn van God verordend. Alzoo, dat die zich tegen de macht stelt, de verordeningen van God wederstaat, en die ze wederstaan, zullen over zich-zelven een oordeel halen". 't Was de leer der twee zwaarden, in de beteekenis, door 't wereldlijk gezag daaraan gehecht, thans ook door kettersche leeraars aan hun Godsbegrip aangepast. Met klem van redenen werd de onbepaalde verbindbaarheid van dat gebod betoogd. De Heer had immers, om 't door zijnen dienstknecht den geloovigen te doen aanzeggen, juist 't tijdstip uitgekozen, waarop wederstand in Zijnen naam hun 't meest gerechtvaardigd, zoo niet plichtmatig kon geschenen hebben: 't keizerschap van Nero, den christenvervolger, den antichrist- zelven? Geene benauwdheid, hoe groot, kon derhalve de zonde der rebellie verontschuldigen. Dat beweren vormde schering en inslag in de beschouwingen vooral van de Duitsche, — de lüthersche —, en de Engelsche, — de episcopaalsche —, schrijvers over godgeleerd staatsrecht. Vroeg men naar den oorsprong van de instelling der overheid, men ontving zeer uiteenloopende antwoorden.

Volgens Alberti waren recht en regeering de eenige herinneringen, die de menschen uit den tijd hunner zondeloosheid hadden overgehouden [2]).

---

[1]) Rom: XIII: v: 1 en 2.

[2]) Alberti: „Compendium iuris naturalis" I. hfdstk. I. §§ 14 en 15.

De lateren daarentegen huldigden meerendeels de opvatting, reeds door Augustinus verdedigd, dat de overheid eerst met de zonde in de wereld zou gekomen zijn. Doch welke onderscheidene meeningen ten aanzien van de bijzonderheden mochten bestaan, in de hoofdzaak kwam men overeen. 't Voorhanden staatsgezag, en bij voorkeur, — immers als 't getrouwe beeld van 't godsrijk, — 't éénhoofdige, was tot een getuigenis van des Allerhoogsten wil met vrijmachtige heerschappij over zijne onderdanen bekleed. 't Is licht intezien, dat hier alweder de ijver, om in alles de uiting van Gods almacht te zoeken, eene verheerlijking van 't voldongene feit ten gevolge had, waarop Spinoza niets zou hebben weten aantemerken. Was 't misschien, wijl zij de ongerijmdheid van dat beginsel voelden, dat sommigen de taak ondernamen een volledig register van overdracht en vererving samentestellen van koning Adam af tot de toen levende heerschers bij Gods genade toe, als om te bewijzen, hoe de bestaande overheid ter staving van haar recht niet „'t bloot bezit, als volkomenen titel" behoefde te doen gelden, maar daarnevens eene welsluitende reeks van overgangen „ex iusto titulo" en „a vero domino" aantoonen kon? Wien is niet bij name Filmer's „patriarca" bekend, waarin die stamboom der aartsvaderlijke souvereiniteit met nauwkeurigheid was in orde gezet? Men vrage voor een oogenblik nog niet, of dat geknutsel den toets der geschiedkundige beoordeeling kon doorstaan, niet, hoe, geen Anglicaan slechts, maar zelfs een Hugenoot in die keten van heerschappijvoerenden ook de pausen, althans van Petrus tot aan Sylvester I, — of wil men tot Leo III? — mocht hebben opgenomen. De bedoeling straalt in elk geval door, dat niet *macht*-alleen haren bezitter als eenen gekroonde des *Almachtigen* kon doen erkennen, maar dat 't gezag, door eenen *rechtvaardigen* God verleend, ook niet anders dan op eene

wijze, die met de eischen van 't *rechtsbewustzijn* althans niet in strijd was, verkregen worden kon. Doch nu lag 't voor de hand ook nog verder te gaan. Sinds eenmaal onder de *macht*hebbenden der toekomst de erkentenis van Gods gerechtigheid eene scheiding had doen maken tusschen wie al en wie niet ge*recht*igden zouden zijn, behoefde men maar eenen stap vooruittetreden, om ook de voortduring van dat recht afhankelijk te maken, niet van de macht, maar van de getrouwheid jegens Hem, Wien 't te danken was. Hier scheidde zich de weg der „theocratie“ in tweeën. De souvereiniteit was den regeerders gegeven tot een getuigenis. Maar hoe, indien de souverein nu eens ondubbelzinnig van den weg der getuigenis afweek? In den stamboom van Filmer en zijne toelichtingen mocht die moeilijkheid nog, 't zij door eene kunstige voorstelling der gebeurtenissen, 't zij door eene spitsvondige verklaring der schriftwoorden, zijn verholen. Maar bij die middelen was hier geen baat te vinden. 't Geschiedverhaal liet zich wijzigen, niet de dingen, die men zag, wier uitwerking men ondervond. Schennis van 's Heeren Woord in lang vervlogen dagen liet zich wegredeneeren, niet die van gisteren, van heden. Hier moest, 't kon niet anders, één van beide geboden: de onaantastbaarheid der getuigenis, of der om harentwille gezette overheid, worden opgegeven. De Duitsche hoftheologen hoedden zich wel den vinger in dat wespennest te steken. De vraag was trouwens voor hen, die geheel op 't machtsstandpunt bleven staan, eigenlijk geene vraag. — Reeds de oudere — [1]), maar duidelijker nog de jongere Coccejus [2]) legde op de onbeperkte kiesvrijheid

[1]) Henricus Coccejus: „Positiones pauculae et generalissimae, praelectionibus Grotianis praemissae“.

[2]) Samuel Coccejus: „Novum systema iurisprudentiae naturalis et Romanae“.

Gods, om de menschen zóó, als zij zijn, of anders te maken, en van daar uit op hunne volslagene rechteloosheid tegenover de machten, van Hem gesteld, den vollen nadruk. Zij moesten, waren hun de laatste gevolgen dier leer volkomen klaar geweest, zelfs de vormelijke rechtsafleiding in den geest van Filmer, als eene inkrimping der hoogste „vrijheid", zonder omhaal hebben verworpen. Doch als bij instinct trad steeds in 't werk harer beste vertegenwoordigers de „theocratie" telkenmale van den rand dier machtsvergoddelijking terug. Den schitterendsten pleitbezorger der school in dit tijdperk, „den adelaar van Meaux", zou noch zijne vereering voor „den grooten koning", noch zijn ijver in de dienst dier gallicaansche kerk, die te midden van haren strijd met den roomschen stoel vooral door den steun van 't hof moest worden staande gehouden, in zijne keuze doen wankelen. „De koningen zijn goden", zoo vertolkte hij, niet zonder eene naar 't losbandige zweemende dichterlijke vrijheid, een bekend psalmvers [1]), „in zekeren zin deelhebbende aan de goddelijke onafhankelijkheid" [2]). Hunne handelingen mochten aan de wetten der rede gebonden zijn, den onderdaan betaamden alleen de deugden van den eerbied en de onderworpenheid [3]). Maar... Bossuet maakte éene uitzondering. „Gods geboden gaan boven die des konings, en zoo zij met elkander in botsing komen, moet men Gode meer gehoorzaam zijn dan den menschen" [4]). De kans op zulk eene botsing in 't Frankrijk van Lodewijk XIV

---

[1]) Ps: 82 v: 6.

[2]) Bossuet: „politique, tirée des propres paroles de l'Ecriture Sainte". Bk: IV. 1. 2.

[3]) Bossuet: „politique tirée des propres paroles de l'Ecriture Sainte". Zie Bluntschli: „Geschichte des Allgemeinen Statsrechts und der Politik". Blz: 162.

[4]) Bossuet: „politique tirée des propres paroles de l'Ecriture Sainte". Zie Bluntschli. t: a: p: Blz: 163.

scheen den gevierden kerkvoogd waarschijnlijk niet groot, en zoo ontging 't zijner scherpzinnigheid, hoe dit éene voorbehoud, de gehoorzaamheid aan 't hoog gezag onder 't toezicht van 's menschen oordeel stellende, aan 't apostolisch gebod, dat alle ziele den machten, over haar gesteld, onderworpen zijn zou, zijne onbepaalde geldigheid ten eenen male ontnam.

Weinige jaren later zag men aan de overzijde van 't Kanaal de leer, door Bossuet ten aanzien van dit punt gepredikt, aan de practijk getoetst. De geschiedenis van Engeland is zoo leerrijk niet alleen om hare practische voorbeelden van waarachtige staatswijsheid, maar ook, vooral die der 17e eeuw, om de practische proeven, waaraan toen menige valsche stelling, die elders tengevolge van de eentoonigheid der gebeurtenissen de drempels der leerzalen niet overschreed, daar onderworpen werd. 't „Maatschappelijk verdrag" werd daar 't eerst, ontdaan van de fictiën, waardoor men 't in Duitschland onschadelijk zocht te maken, ten hefboom gebruikt in den dienst dier „vrijheid", die later in den ommekeer aller rechtsverhoudingen haren triomf vieren zou. De „souvereiniteit Gods" zag zich daar 't eerst te midden van de hitte der omwentelingen in hare onbeholpenheid ten toon gesteld. Werd ergens éene partij gevonden, welke de vereering voor de majesteit der kroon, de onvoorwaardelijke gehoorzaamheid aan hare bevelen, als eene der eerste voorwaarden ter zaligheid beleed, 't was de hoogkerkelijke geestelijkheid onder Jacobus II [1]). En niettemin, toen de koning haar dwingen wilde tot onderwerping aan maatregelen, die eene toenadering, eindelijk den terugkeer naar Rome beoogden, werd door de zeven bisschoppen, Sancroft aan 't hoofd, wel is waar bevend, doch

---

[1]) Zie Macaulay: „the history of England". hfdstk: IX (Tauchnitz ed: dl: III. Blz: 208 en vv.)

beslist met „neen“ geantwoord [1]). „Maar de wederstand was bloot lijdelijk“, zegt men. Wat maakt 't uit? Lijdelijke wederstand, of daadwerkelijk verzet, 't was overtreding van 't apostolische woord. van de ordinantie Gods, in dat woord vervat. Ondanks haar-zelve brengt door die haarkloverij de „theocratie“ de onmogelijkheid, om de naleving van zulk een volstrekt gebod duurzaam met andere, insgelijks als onvoorwaardelijk zich aankondigende plichten te doen samengaan, zonneklaar aan den dag.

Nog werd hier aan de poging der „theocratische“ schrijvers uit dat tijdvak, om door de samenstelling van hunnen souvereiniteits-stamboom aan ieder gezag, dat toen feitelijk bestond, eenen rechtskundigen grondslag te geven, en zoo 't verwijt van bloote machtshuldiging te ontgaan, hare ergste fout geschonken: de onwaarheid van hare voorstelling der geschiedenis. Zou die stamboom iets beteekenen, dan moest elke overgang des gezags op rechtmatige wijze zich hebben toegedragen, en .... niets was minder waar. Bij hoe menigen dier overgangen was de eenige rechtsgrond eène misdaad, die, omdat zij gelukt was, achteraf zich als een door de Almacht bewerkte ommekeer, maar te voren slechts als wrevelmoedige opstand tegen de overheid, toen nog op hare beurt die „bij der Gratie Godes“, had voorgedaan! Ook te dezen opzichte liet zich echter de „geloovige“ door 't geschiedverhaal-alleen niet overtuigen. Hij moest, als mevrouw Pernelle zelfs na 't ooggetuigenis van haren zoon, *zien*, hoe zulke dingen, onder klaarblijkelijke Hoogere bescherming naar zijne denkwijze, vóór zijne oogen gebeurden; en hij *zou* 't zien. 't Waren alweêr de Tories in de Britsche staatskerk, wien die ervaring was voorbehouden.

---

[1]) Zie Macaulay. „the history of England“. hfdstk: VIII. (Tauchnitz ed: dl. III. Blz: 169)

Gedurende de regeering van den overweldiger Cromwell was de houdbaarheid van hun hoogkerkelijk standpunt practisch nog niet op de proef gesteld, wijl 't gemeenebest der rondhoofden hun, die aan dat standpunt getrouw bleven, zelf geene andere keus liet, dan vasttehouden aan 't verdreven koningshuis. 't Herstel der Stuarts scheen hun, wat meer zegt, gelijk te geven. Doch de nieuwe, „de roemruchtige omwenteling" wierp 't kaartenhuis van Filmer's school wreedaardig omver [1]). De koning en koningin, die hunnen vader van den troon hadden gejaagd, vorderden, dat de anglicaansche geestelijkheid door eenen bijzonderen eed hare instemming met de wijziging in de orde van zaken zou doen blijken. Verdeeldheid onder alle rangen. Er was thans geen sprake van de beperkte of onbeperkte plichtmatigheid der onderwerping aan den souverein; de vraag, die nu ieder bezighield, kwam hierop neder: „wie na 't gebeurde de souverein was?". 't Woord van Paulus, waarop allen zich beriepen, klonk beslist genoeg, maar gaf op die vraag geen uitsluitsel. Was Jacobus ook na zijne vlucht de overheid, die de apostel bedoelde, dan moest elk vorstenhuis, zelfs als 't voor goed verdreven werd, ten eeuwigen dage zijne aanspraken behouden; en wie onder de regeerende koningen was dan zeker van zijnen troon? Was 't Willem van Oranje, dan kon ieder oproerling, dien de oorlogskans had gekroond, gelijke rechten doen gelden, en werd 't zegel gedrukt op de leer van Cromwell's verdediger in den strijd met Salmasius, dat, „zoo alle macht van God komt, ook die van de zegevierende rebellie aan Hem te danken is" [2]). Men weet, hoe ten laatste achter de fictie van Jacobus' stilzwijgenden troonsafstand eene uit-

---

[1]) Zie Macaulay. „the history of England". hfdstk: XIV. (Tauchnitz ed: dl: V. blz: 106 vv:)

[2]) Milton: „pro populo Anglicano defensio."

vlucht uit die moeilijkheid werd gezocht. Voor de waardigheid der „theocratische“ staatsbeschouwing te vergeefs. Geen doorwrocht betoog van den geleerdsten Whig had hare voosheid zoo helder aan 't licht kunnen brengen als deze kamp met zulk eene uitkomst deed. Medegaan met iederen wind van meening, die nu voor eene wijle de bovenhand had, om straks weder voor eenen anderen plaats te maken, hoe weinig voegde 't den belijder dier hoogste waarheid, die juist aan hare onveranderlijkheid te midden der verandering moest worden gekend! Zich laten begraven met de eerste macht, die in tegenspraak met de Paulinische. vermaning overhoop geworpen was, hoe luttel voldeed 't aan de verwachting omtrent dat altijd levend beginsel, dat immers niet aan één vorstengeslacht gebonden behoefde te zijn! Den middelweg der berekening en der afwachting kiezen, de oude trouw bewaren, totdat de machthebbenden door tijdsverloop rechthebbenden zouden geworden zijn, was de aanneming van zulk eene „verkrijgende verjaring“ zonder den eisch van eenen „rechtmatigen titel“, zelfs zonder dien van ;goede trouw“ niet enkel eene tempering van 't machtsrecht in zijne gevolgen zonder eenen zweem van protest tegen zijn beginsel?

'tIs geen wonder, dat 't bondgenootschap met die leer voor de grooten der aarde meer en meer zijne aantrekkelijkheid verloor, dat deze in den loop der achttiende eeuw gaandeweg den rug toekeerden aan de voorstanders eener rechtsschool, die, met al hare loftuitingen op de onschendbare regeermacht, juist als de nood aan den man was, zich hulde in een verlegen stilzwijgen, en maar te geneigd scheen om den eersten den besten schender des gezags binnen eene korte spanne tijds dezelfde onschendbaarheid toetekennen. Der „verlichte“ wetenschap kostte 't geringe moeite den vorsten en hunnen dienaren de overtuiging te geven, dat

met de opoffering van den „theocratischen“ stralenkrans de volmacht, om hunne onderdanen gelukkig te maken, die de vrijgevigheid van Wolf en zijne school op gronden der zuivere rede hun in de handen legde, wel zeer goedkoop was betaald. En waar zelfs-de regeerders zich van 't „christelijk“ staatsrecht afwendden, behoeft 't geen betoog, dat 't bij de geregeerden maar schralen troost vinden kon. 't Eerste levenstijdperk der „theocratie“ sloot aldus, dank zij 't bijna onnoozel zelfvertrouwen, waarmede zij aanstonds hare zwakte blootgegeven had, met eene nederlaag langs hare geheele slagorde, van welke zij zich eerst na geruimen tijd herstellen zou.

Voor goed kon zij echter niet verslagen zijn, zoolang de tegenpartij-zelve niet van de dwalingen haars weegs zich had bekeerd. De uitspattingen, waartoe deze in de omwentelingsjaren de logica harer beginselen verlokte, riepen op nieuw eene verheffing van 't godsdienstig bewustzijn te voorschijn, wier invloed op 't staatsrecht weldra voelbaar werd. In welke richting echter zou dat bewustzijn voortaan de oplossing der groote vragen zoeken, die dringender dan ooit aan de deuren der rechtsgeleerden aanklopten? In welke niet? stond aanstonds vast. De beginselen, die bij de omwenteling voorop waren gesteld, daarin lag 't kwaad. Hunne bestrijding, 't ontkennend deel van den arbeid, werd door de omstandigheden verlicht. De onvoorzichtige oprechtheid hunner verdedigers, die met meerderen zin voor logica dan voor practijk hunne eerste fout in haren vollen omvang als 't ware tentoonstelden, verrichtte reeds een goed eind van des tegenstanders taak. De toepassing, door al, wat zich ontoepasselijks in die gevolgtrekkingen bevond, daaruit afte-scheiden, en de practische lieden telkens tegenover hunne

eigene leer te plaatsen, deed een belangrijk gedeelte van 't overige af. Er bleef in dit opzicht ter nauwernood meer te doen dan de gegevens, aldus verstrekt, te verzamelen en te schikken. Maar hoe nu 't werk van den opbouw aangegrepen? Terugkeer tot 't credo van Filmer en Salmasius was na al 't gebeurde onmogelijk. Hunne opvatting, in 't apostolisch bevel samengevat, had slechts de keuze opengelaten tusschen wanhopigen teruggang tegen den stroom der geschiedenis, en bereidwillige erkenning van alle voldongene feiten. Aan 't eerste viel niet te denken; en 't andere? 't Geweldigste feit, dat allen thans voor oogen stond, was zeker wel die omwenteling, welke men nooit erkennen mocht. Daar kwam nog dit bij. De uitvoerigheid, waartoe de intrede hunner denkbeelden in de wereld der feiten de „democratische" wijsgeeren dwong bij de uitwerking dier denkbeelden af te dalen, gaf der wederpartij eenen spoorslag, om ook harerzijds niet langer zich tot de beginselen te beperken. Evenals in de opkomst der „volkssouvereiniteit" eerst 't staats*beginsel*, daarna de staats*vorm* hoofdvoorwerp van onderzoek was, trad ook in de school der „souvereiniteit Gods" voortaan de vraag naar de *inrichting* der overheid aan de zijde van die naar haren *rechtstitel*. Voor de beantwoording dier vraag was de tot dusver gevolgde methode nog minder dan bij de andere bruikbaar. De omstandigheden zelven brachten echter uitkomst. De weerzin tegen de losbandigheid der „democratie" had 't aanzijn geschonken aan eene school, die, aanvankelijk zonder zich om eenen uitgewerkten wijsgeerigen grondslag voor hare beschouwingen te bekommeren, slechts woorden gaf aan de bezwaren tegen den geest der eeuw. Dat was de „historische school". De behoefte aan eenigen steun onder hare voeten liet zich evenwel niet blijvend loochenen. Wat wonder, dat van 't oogenblik, waarop dat gemis voelbaar werd, hare oogen zich richtten naàr de

belijders der „souvereiniteit Gods"? Van weerszijden was er wel reden om elkander de handen te bieden. „Gij ziet als door mijne oogen henen, ik wandel voort op Uwe beenen": die woorden uit Gellert's fabel konden de twee scholen op zich en elkander toepassen. Eene goede kans voor de „theocratie", in zoover men uit de gretigheid, waarmede hare aanhangers de denkbeelden van Burke en von Savigny overnamen, om die, in een min of meer positief-christelijk kleed gestoken, voor de tien-geboden-wet des nieuwen tijds uittegeven, tot de hoogte, waartoe de nood in den eigenen gedachtenvoorraad geklommen was, zou mogen besluiten; maar een gevaar tevens, dewijl tusschen die denkbeelden en de hoogere waarheid, aan welke men hen poogde vast te knoopen, zoo, als men hier de zaak aangreep, niet alleen geen verband, doch, wat meer zegt, voor hen, die op den bodem der protestantsche belijdenissen bleven staan, streng genomen, veeleer tegenspraak bestond. 't Was niet langer bij uitsluiting Gods Woord, waarop men bouwde, 't was nu vooral de aanneming eener voortdurende openbaring Gods in de geschiedenis; en al hechtte men aan deze eene andere waarde, dan aan die, welke men in de schrift dacht vervat, er was hier een begin van inbreuk op 't leerstuk van de uitsluitendheid der laatste, den hoeksteen aller protestantsche formulieren. Ook valt 't in 't oog, dat, terwijl in de 17e eeuw 't protestantsch bestanddeel onder de woordvoerders dezer school den boventoon had, na de omwenteling 't roomsche naar voren kwam. Zelfs Bossuet had in zijne bewijsvoering de protestantsche methode gevolgd; „de eigene woorden der heilige schrift", en die-alleen, waren hem 't tuighuis, waaruit hij zich van de wapenen voorzag, die tot verdediging zijner leer konden dienst doen. Niet zonder beteekenis staat daartegenover de veelvuldigheid der bekeeringen van 't geloof der lüthersche tot dat der katholieke kerk, die onder

de nieuwere predikers der „souvereiniteit Gods“ op 't gebied van den staat in Duitschland plaats grepen. Meer dan de stroefheid van de formulieren der eerste, voor alle plaatsen en tijden gelijkelijk van kracht, gaf de beweeglijkheid van de inrichting der laatste, die van haar ontstaan af herhaaldelijk zonder opoffering harer éénheid voor nieuwe veelzijdige behoeften ook nieuwe veelzijdige middelen ter bevrediging had weten te verschaffen, aan mannen, als von Haller, Adam Müller en von Schlegel, den indruk eener bewaardster en uitdeelster van die waarheid, welke ook in de lotswisselingen der volkeren zich hun kenbaar maakte. En wat de aard der methode hun al half te verstaan gaf, zouden hare uitkomsten bevestigen. De beteekenis-zelfs, die boven dezen allen aan Stahl moet worden toegekend, mag 't feit niet doen voorbijzien, dat de aansluiting aan de „historische school“ voor de „theocratie“ 't begin was der kentering, waardoor haar zwaartepunt van de protestantsche naar de roomsche zijde werd verplaatst.

De „historische school“ was een protest tegen 't ongeduld van den „natuurmensch“. Had deze de verwachting gekoesterd de volkeren op eenmaal op hunnen ontwikkelingsweg te stuiten, om hen, in menschen opgelost, eenen kunstweg langs te leiden, door de wijsheid van zijn „maatschappelijk verdrag“ afgepaald, zij legde den vinger op de wond, door in tegenstelling met de verbrokkeling, waarvan die leer uitging, waarop zij uitliep, de aandacht te vestigen op 't natuurlijk verband, dat de menschen van hier en ginds, van voorheen en straks tot volksgenooten vereenigt, hunne inzichten en hunnen wil met tal van draden èn aan die hunner levende medeburgers èn aan die hunner voorgangers en nakomelingen vasthecht. — Burke ging met zijne aanvallen tegen 't staatsrecht der omwenteling voorop [1]). — Von Savigny

[1]) In zijne „Reflections on the French revolution“.

bracht met 't doel, om de toepassing harer beginselen op 't gebied van 't burgerlijk recht te verijdelen, de bezwaren tegen haar in den vorm van een onberispelijk vertoog [1]). Dat werk, de „confessie“ der school, plaatste tegenover de leeringen van Kant en van Rousseau drie hoofdstellingen; — den samenhang des rechts met 't volksgevoel, — zijn natuurlijk, onberedeneerd ontstaan en voortbestaan, — en, gevolg van 't voorgaande, de onverbreekbaarheid van den band, die alle recht aan zijne geschiedenis vastknoopt [2]). Bekend is von Savigny's vergelijking van 't recht met de taal. „Geheel gelijk aan deze“, zoo laat zich zijne redeneering samenvatten, „komt 't recht niet op ééns uit 't brein eens wetgevers voor den dag, om aan 't volk te worden opgelegd. Neen; 't ontluikt uit 't gemeene rechtsgevoel, 't groeit op in verband met de wijzigingen, die de volksgeest onder den invloed der veranderde behoeften onmerkbaar ondergaat. Goed recht kan daarom niet anders wezen dan gewoonterecht; 't zij dit, als in den aanvang, in volksgewoonten, 't zij 't, als later, in de gebruiken der rechtsgeleerden zich openbare. Op die wijze opgevat, wordt 't verledene niet slechts de voorbijgaande, maar de blijvend doorwerkende oorzaak van 't heden en van de toekomst“. Eene zekere mate van éénzijdigheid viel in die redeneering niet te miskennen. 't Was de fout der „historische school“, dat zij, evenzeer naar den eenen kant overhellende, als die, welke zij bestreed, naar den anderen gedaan had, terwijl deze voor elken blijvenden samenhang tusschen gisteren, heden en morgen, blind was geweest, nu op hare beurt voor niets anders dan samenhang oogen had, en uit afschrik van 't streven dergenen,

[1]) In zijn: „vom Berufe unserer Zeit für Rechtswissenschaft und Gesetzgebung“.

[2]) Zie ook v. Savigny's programma in 't eerste nummer der „Zeitschrift für geschichtliche Rechtswissenschaft“ 1815.

die naar de droombeelden van enkele geesten de menschenwereld op ééns *geheel* trachtten te hervormen, voor den invloed van 't zelfstandig vernuft nauwelijks *eenige* ruimte openliet. Zij verzuimde zich te herinneren, hoe niet slechts de gedachte, 't woord, de daad van enkele mannen aan den voortgang van 't rechtsbewustzijn meermalen richting en leiding gaf, maar hoe vooral de vaak nog maar half bepaalde drang naar aanvulling, verbetering, of vernieuwing van 't bestaande meestentijds eerst in den geestesarbeid van enkele uitstekenden zijne bevrediging vindt. Zij legde te goeder ure den nadruk op 't woord: „in 't verleden ligt 't heden, in 't nu, wat worden zal"; doch zij vroeg zich te weinig af, wat dan wel, vermits toch niet 't *gansche* heden in 't verleden, niet de *gansche* toekomst in 't heden opgesloten kon liggen, de scheppende macht zou zijn, die voortdurend in 't geen bestond weder iets nederlegde, dat er van te voren niet in was geweest. De vergelijking met de taal had juist tegen die overdrijving ter waarschuwing kunnen dienen. Mocht men, indachtig aan 't geen een Dante, een Shakespeare, een Lüther, een Rabelais, een Vondel voor de vorming hunner taal hebben *gedaan*, op dat gebied de macht van 't genie voorbijzien? Nogtans wist von Savigny met zijnen overvloed van tastgevoel zich te vrijwaren voor uitersten, waardoor de kern van waarheid in zijn geschrift onkenbaar zou zijn geworden [1]). „'t Rechtsbewustzijn", waarbij hij bleef staan, kon inderdaad bewuste overweging niet uitsluiten. Voornamelijk in 't tijdvak van 't juristenrecht ware 't de dwaasheid-zelve niet ook aan 't wel wikken van doeleinden en gevolgen eenig aandeel in 't werk van de voortspinning der rechtsgeschiedenis toetekennen. Zoo, als bij instinct binnen zijne richtige grenzen bepaald, was 't

[1]) Zie v. Savigny: „System des Römischen Rechts" 1840 Dl: I Blz: 31.

beginsel, door de „historische school“ verdedigd voor de ontwikkeling der wetenschap eene ontdekking van groote waarde.

Geheel anders moet ’t oordeel zijn aangaande de vrucht der historische rechtsaanschouwing, op „theocratischen“ grond overgeplant: de leer der „legitimiteit“. ’t Wantrouwen, door de mislukking der omwenteling gewekt, nam hier dadelijk een veel scherper karakter aan; ’t trof niet alleen de „democratische“ —, maar de geheele wijsbegeerte. De rechtzinnigheid hield de philosophie aan haar woord. Zelve had deze voor ’t kort begrip van wat ’s menschen wijsheid vermocht zich uitgegeven; haar werk had gefaald; ’t was dus *de* mensch, welke in die gebeurtenissen zijne onmacht bewezen had; ’t was dus buiten den mensch, buiten zijne bespiegeling en redeneering, dat de kennis van wat recht is en van wat ’t zijn moet diende gezocht. En de rechtzinnigheid kon ook van haar standpunt niet anders spreken. Buiten de „openbaring“, waarvan zij den sleutel had, was geene wijsheid, dan die van den „natuurmensch“ mogelijk. Waar dus de mannen der „historische school“ nog slechts een graadverschil aannamen, plaatste zij eene tegenstelling: God en den mensch. Zoo meende zij den proefsteen te hebben gevonden, waaraan de rechtmatigheid, of onrechtmatigheid der feiten kon worden gekend. Recht was haar, volgens de samenvatting, die Stahl ten slotte van hare beginselen gaf, niet ’t „natuurrecht“, dat alleen de meening der menschen aangaande ’t recht inhield, niet de stellige wet, die menschelijk werk kon zijn, maar wat door Hoogere beschikking den menschen gegeven werd; geene inzetting door willekeur, of voorzorg van menschen *gemaakt*, doch alleen de onder Gods leiding geschiedkundig *gewordene* [1]). Slechts schijnbaar gunde zij in hare rechtsbeschouwing ook

---

[1]) Stahl: „die gegenwärtigen Parteien in Staat und Kirche“. Eerste en drieentwintigste voorlezing.

aan de werkzaamheid van enkele geesten eene ruimere plaats, dan haar de „historische school" gegeven had. Voorzeker konden zij, die nog altijd hooge waarde hechtten aan de wetgeving van Mozes, die ten deele bij voorkeur zich lieten noemen naar den naam van Lüther, of van Calvijn, den invloed, dien somtijds één man op de wording der instellingen vermocht uitteoefenen, niet onvermeld laten. Maar die invloed werd alleen toegegeven onder de voorwaarde, dat de bezieling onmiddellijk van den Heer ontvangen, en slechts in Zijnen dienst vruchtbaar gemaakt was [1]). In ruimeren zin opgevat, viel tegen dat voorbehoud niets intebrengen. Wat een mensch duurzaams sticht, kan nooit anders dan aan een tot 't bewustzijn der hoogere dingen ontwaakt gemoed zijn te danken. In de beteekenis, die de voorstanders der „legitimiteit" aan die woorden gaven, werd de uitzondering eene zeldzaamheid, welke den regel nagenoeg niets van zijn volstrekt karakter ontnam.

't Is niet moeilijk eene verklaring te vinden, waarom de school der „legitimiteit" die tegenstelling van God en menschen aanvankelijk in de geschiedenis meende te *zien*. De reden van dat gezichtsbedrog ligt in 't geen men de wet der geschiedkundige perspectief zou kunnen noemen. De geschiedenis is als de stofwolk, welke de menschen, die haar hebben voortgebracht, zelfs op geringen afstand aan 't oog onttrekt. Reeds na weinige jaren worden vooral bij eenen vluchtigen terugblik de omtrekken der personen meerendeels flauwer, terwijl hunne werken tot steeds grootere groepen ineensmelten. Wat voor den tijdgenoot eene *daad* was, is voor den nazaat eene *gebeurtenis*. Zelfs waar een tijdvak zich als om éénen man groepeert, wordt zijn leven al spoedig meer een mid-

---

[1]) Stahl: „die gegenwärtigen Parteien in Staat und Kirche" Vijfde Voorlezing.

delpunt, waar alles heen-, dan een, van waar alles uitgaat. Die eigenaardigheid van der menschen gezichtsvermogen was 't, die aan de leeraren der „legitimiteit" hunne denkbeeldige onderscheiding als eene werkelijkheid voorspiegelde, hen een verschil in 't wezen der zaken deed aannemen, waar slechts een in hunne kennis te haren aanzien bestond, en hen aldus te goeder trouw tot 't verkondigen van een stelsel voerde, dat in de wetenschap eene soortgelijke figuur maakt, als de „struisvogelpractijk" in 't dagelijksch leven. 't Recht, dat zij in 't bijzonder als 't gewrocht der waanwijsheid bekampten, was dat der vijfentwintig omwentelingsjaren. De gruwelen van dien tijd, de verkrachting van rechten, door de eeuwen geheiligd, de zegepraal van denkbeelden, die zelfs den levenden God door de dienst der rede hadden doen onttronen, zij konden door den Heer niet gewild, hoogstens alleen gedoogd zijn. En juist-die zaken lagen aan hen-zelven, aan hoorders en lezers 't frischt in 't geheugen; juist-hier was de *handeling* nog 't minst tot een *proces* verkleurd. 't Was dus niet onnatuurlijk, 't scheen althans gerechtvaardigd, dat tijdperk als een stuk geschiedenis-op-zich-zelf te beschouwen, als eenen opstand tegen de ordening, welke te voren aan de lotgevallen der volkeren hunnen regelmaat verzekerd had. Hoe zich de aanneming van zulk eene stoornis in 't wereldplan des Almachtigen denken, of zij zich waarlijk met de voorstelling van een goddelijk „gedoogen" rechtvaardigen liet, blijft voor rekening van hen, die meenen, dat een mensch, als de kluizenaar in 't sprookje, met eene verklaring, die slechts de vraagteekens verplaatst, vollen vrede hebben kan. Van deze plaats is 't alleen te bewijzen, dat de tegenstelling, waarop de „legitimiteit" was gebouwd, elken grondslag miste. Er is geen enkel brokstuk in de rechtsgeschiedenis, dat, naar de geliefkoosde uitdrukking dezer school, niet door menschenhanden gemaakt, maar

bloot natuurlijk opgewassen is. Er was nooit een gezag, of menschen hebben 't in 't leven geroepen. Van waar anders zouden recht en gezag gekomen zijn? Maar evenmin is er één blad in 't geschiedboek, dat men daaruit zou kunnen wegnemen, zonder dat aanstonds voor den opmerkzamen lezer de leemte zichtbaar werd; en te vergeefs zou men 't gezag zoeken, dat niet aan alle kanten uit bestaande gegevens was gebouwd. De grondstof voor deze dingen leveren de voorhandene feiten, toestanden, ook de mensch, voorzoover hij 't kind is van zijnen tijd, en daardoor van alle vroegere tijden; maar de arbeid, die daarin telkens de kiem tot nieuwe ontwikkeling legt, komt van den nooit voldanen geest, die, door geene misgrepen ontmoedigd, de werkelijkheid naar 't beeld, dat zijn innigst wezen hem voorteekent, te volmaken tracht. De eigene omstandigheid, die de zelfbegoocheling dezer richting verklaart, was oorzaak dat zij letterlijk met den dag voor een juister inzicht moest plaats maken. Naarmate de omwenteling achteruitweek naar den gezichteinder, verbleekte 't onderscheid, dat men aanvankelijk tusschen haar karakter en dat van 't voorheen kon gemeend hebben te bespeuren, hulde zich ook dit tijdperk in 't halfdonker, waarin de menschen verdwenen, maar de hoofdlijnen zichtbaar bleven en voor 't eerst duidelijk zich begonnen aantesluiten aan die, welke in 't samenstel der voorafgaande gebeurtenissen zich onderscheiden lieten. 't Bleek onder meer, dat de republiek, door haar gesticht, slechts aan de buitenzijde van 't staatsgebouw verandering gebracht, van binnen den ganschen toestel van 't bestuur der koningen onveranderd gelaten had [1]). De schrijvers dezer school misten niet in hunne critiek van de omwentelingsleer met die omstandigheden, welke hun eene breede opvatting der beginselen gemakkelijk maakten,

[1]) De Tocqueville: „l'Ancien régime et la révolution".

hun voordeel te doen. Maar zij wikkelden zich daardoor onvermijdelijk in meer dan ééne tegenstrijdigheid. *Zij* toonden 't eerst scherpzinnig aan, hoe de practijken van Girondisten en Jacobijnen niet met de opening der Staten-Generaal, of met den eed in de Kaatsbaan uit den grond opgeschoten, maar slechts de toepassing van een stelsel waren, dat van Grotius af natuurlijk, ja noodzakelijk stap voor stap zich uit zijn beginsel ontwikkeld had; en des ondanks stelden zij haar nog bij voortduring, als een werk van enkel willekeur, aan de kaak. *Zij*-vooral waren er op uit te bewijzen, dat 't verloop der omwenteling door niets zoozeer als door hare *fouten* was bepaald, hare raddraaiers *tegen hunne bedoelingen in* dóór 't schrikbewind naar 't keizerrijk waren gesleept geworden; en toch plaatsten zij haar, als de vrucht van *louter overleg en berekening*, buiten 't in de geschiedenis zich openbarend goddelijk bestek. De eigene wederlegging kon bezwaarlijk meer afdoende zijn geweest.

De eerste moeilijkheid, die de doorvoering dier valsche onderscheiding op haren weg moest ontmoeten, was de beslissing der vraag: „waar dan wel de lijn der geschiedenis 't eerst verbroken, de afval van 't goddelijk recht begonnen was, en derhalve de draad der ontwikkeling in de toekomst behoorde te worden aangekoopt?". Dat aan „de omwenteling" eene langdurige voorbereiding, zelfs eene gedeeltelijke toepassing harer denkbeelden was voorafgegaan, daarover bestond geen strijd. Doch waar was dan 't eerste begin te zoeken? De schrijvers, van wier arbeid de geschiedenis der wijsbegeerte den aanvang der „democratische" school dagteekent, waren toch waarlijk geene zulke bandelooze geesten, dat zij niet goeddeels, door den stroom des tijds gedreven, dien nieuwen tijdkring in de rechtsbeschouwing zouden hebben geopend. En ging men een kort eind verder langs dien stroom terug, dan bleek aldra, dat de geest, die met de

hervorming over Europa vaardig was geworden, onder de aanleidingen tot deze beweging niet in de laatste rei stond. De afbakening der grens in de eerste plaats liet dus voor tal van uiteenloopende meeningen eene speelruimte, welke maar al te veel gelegenheid gaf om in 't banvonnis over de omwenteling ook de hervorming te betrekken. Hoeveel te meer de waardeering van 't geen in elk geval achter die grens waartenemen viel. Wie, geheel vrij van vooruit opgevatte meeningen, de geschiedenis der christenwereld overzag, dien moest noodwendig te midden van al, wat achtereenvolgens daar opgestaan en na korteren, of langeren bloei verzonken was, ééne verschijning bovenal in 't oog vallen om hare ongeëvenaarde levenskracht: de pauselijke stoel. Geene macht, wier ontstaan zoozeer, in nevelen verborgen, aan de verbeelding vrijheid liet om zich daaruit iederen zweem van menschenwijsheid wegtedenken. Geene ook, wier heerschappij in duurzaamheid en uitgebreidheid met de hare kon wedijveren. 't Was dus niet onredelijk in haar 't toonbeeld te zien van 't geen op deze wereld 't blijkbaarst door Gods welbehagen werd bestraald, noch zelfs uit die opvatting de slotsom te trekken, dat derhalve al, wat haar tegenstond, aan God-zelven 't hoofd bood. Men mocht echter evengoed naast deze éène 't betrekkelijk recht ook van andere afwijkende, zelfs tegenstrijdige verschijningen, zij 't in een min langdurig, min uitgebreid bestaan, erkennen. Slechts deed zich dan onmiddellijk de vraag op: „waar ligt de grens?“ En die vraag kon wel doorgehouwen, maar niet beantwoord worden. Werd eenmaal in 't geen de geschiedenis, naar 't heette, als den wil des Heeren deed kennen, de deur ook maar voor geringe verscheidenheid opengezet, dan was er geen houden meer aan, om den toevloed te stuiten van alles, wat zich, ten einde eveneens binnengelaten te worden, eenvoudig, als gebeurd feit, kwam aanmelden, geen ontkomen...

aan de laatste gevolgtrekkingen van Spinoza. Tusschen die twee uitersten geen enkel vast punt. Trachtte men zonder meer 't spinozisme door eene soort van verjaring te temperen, — willekeur. Poogde men op dergelijke wijze ook in de ruimte slechts te rekenen met 't geen zich minstens over eene bepaalde uitgestrektheid verbreid had, — willekeur. Ongezocht kwam ook hier de hoofdfout van den arbeid dezer school naar voren. Ongezocht trad alweder de strekking van haar beginsel aan 't licht om huns ondanks hare verdedigers te verleiden tot 't verkondigen derzelfde onwaarheid, waaraan ook de tegenstander niet ontkomen kon: de vraag: „wat behoorde te zijn?“ in die: „wat was?“, de „practische“ wetenschap in de beschrijvende opgelost. Dat pogen om aan de geschiedenis eene taak te stellen, die zij niet volvoeren kon, bracht zich-zelf zijn oordeel mede. Nog eens werd 't openbaar, hoe men datgene, wat inderdaad niets bewijst, met gelijk recht, zoo 't eenmaal in 't betoog is binnengesleept, alles kan *laten* bewijzen. Eene Babelsche spraakverwarring dus, eer nog de bodem was bereid, waarop 't rechtsgebouw der „legitimiteit“ verrijzen moest, ziedaar de vrucht der wijsheid, die God en mensch tegenover elkander plaatste.

Doch stel: men had die eerste moeilijkheden overwonnen; in de geschiedenis van eenig volk de ééne lijn ontdekt, waarlangs dit kennelijk aan Gods hand was gevoerd, in tegenstelling met de richtingen, welke de zondige rede, of andere dergelijke drijfkrachten hier en daar gepoogd hadden 't te doen volgen; 't juiste punt ook, waar de omwentelingsgeest die lijn had afgebroken. Was men daarmede iets gevorderd? In geenen deele. Men wist dan hoogstens, met welke gegevens de toekomst moest worden tegemoetgegaan; in welke richting? wist men niet. De voorschriften, door de „legitimiteit“ met eenigen ophef als de grondslagen aller rechtsontwikkeling verkondigd, leerden, aangenomen, dat zij waarlijk uit

de geschiedenis konden worden geput, hoogstens alleen, wat men natelaten, niet, wat men te doen had. Met den eisch, dat 't nieuwe recht zich aan 't oude behoorde aantesluiten [1]), was omtrent geest en inrichting van 't eerste zoo min iets beslist, als met de aanwijzing van een terrein omtrent 't doelmatigst ontwerp der daarop te bouwen woning. 't Gebod, dat men verkregene rechten behoorde te eerbiedigen [2]), klonk als eene machtspreuk, zoolang men omtrent ontstaan en tenietgaan der rechten, slechts naar feiten verwezen, niet wist, waaraan zich te houden. Aan den raad, vooral op 't natuurlijk samenstel des volks acht te geven [3]), was al zeer weinig gewonnen, terwijl men nog eenen maatstaf ontbeerde, waardoor ook voor 't vervolg natuur van kunst, bestanddeelen van bijwerk, ontwikkeling van verandering te onderkennen viel. In 't kort: aangaande de vraag: „wat nu?“, die hen toch geen oogenblik met rust liet, onthield deze leer haren voorstanders elke wezenlijke onderrichting. En in trouwe *zij mocht niet anders*. De wereld der logica is zeker in dit opzicht verre boven die der feiten te stellen, dat dààr 't kwade altijd zijnen meester straft. 't Menschelijk verstand, in de werken van 't verledene niet erkend, ontving zijne gerechte voldoening in de besluiteloosheid, waartoe die miskenning, streng volgehouden, de mannen van 't „legitimiteits“ beginsel in 't aangezicht der toekomst moest doen vervallen. Zij mochten niets oordeelen, zij mochten niets willen. Hadden zij niet 't hoofdkenmerk der van God opgebouwde rechtsordening hierin gezocht, dat 't geen daar in ieder tijdvak recht was geweest, altijd ten slotte eene andere gestalte had vertoond, dan de menschen bedoeld hadden er

[1]) Stahl: „die gegenwärtigen Parteien in Staat und Kirche“; drieentwintigste voorlezing.

[2]) Stahl: te zelfder plaatse.

[3]) Stahl: te zelfder plaatse.

aan te geven [1])? Hoe zouden dan zij, wier verlangen 't moest zijn in de schaduw van zulk recht te wonen, zich aangaande zijnen inhoud eene meening aanmatigen, eenen wensch veroorloven, laat staan eenen stap tot zijne verwezenlijking verrichten? Zelfs de bewuste terugkeer tot eenig „legitiem" recht was eene dwaasheid; want indien 's Heeren hand daarbij waarlijk met hen was, zou dat alleen-hieruit blijken, dat zij ten laatste niet aanlandden waar zij wezen wilden. Men verhaalt van eenen scholier, aan wien, omdat zijne antwoorden op de hem gedane vragen altijd glad verkeerd waren, zijn onderwijzer in overweging gaf, of hij niet voortaan geregeld 't omgekeerde zeggen zou van 't geen hij voor waar hield. Geenen beteren raad zou men van 't standpunt der „legitimiteit" aan rechtsgeleerden en staatslieden kunnen voorhouden. Maar wat is in die leer van de rechtswetenschap, wat zelfs van 't nog altijd half beredeneerd rechtsbewustzijn der „historische school" geworden? In ernst: beiden zou niets overblijven, dan plaats te maken voor 't gezag van een soortgelijk omgekeerd „capita an navia", als men op de sociëteit „Minerva" met den naam „mennisten" betitelt. Voorwaar, 't kost moeite, tegenover zulke beweringen, omdat zij door de vlag van eenen waarlijk grooten geest gedekt zijn, den naam terug te houden, dien zij toch inderdaad verdienen. Dat was alweêr 't gevolg van 't streven, om den persoonlijken God naar de letter des woords in de dingen dezer wereld te betrekken, Zijnen raad, Zijnen wil tegenover die der menschen en derhalve, ondanks de betuigingen van 't tegendeel, feitelijk op gelijke lijn met dezen te doen staan.

Hoe nabij deze school door hare wereldopvatting aan den rand van 't spinozisme werd gebracht, bewijst in 't bijzonder

[1]) Stahl: „die gegenwärtigen Parteien in Staat und Kirche": vijfde voorlezing.

de arbeid van von Haller. Onder de schrijvers in dit tijdvak maakte hij den meesten ernst met 't denkbeeld, dat 't herstel der staatswetenschap slechts in teruggang te vinden was tot die toestanden, waarin van 't zaad der omwenteling nog niets was uitgestrooid. Zoo stond hij ook 't naast bij diegenen zijner geestverwanten uit 't voorafgaand tijdperk, door wie 't woord aan de Romeinen als een bevel tot onderwerping aan iedere daadwerkelijke *macht* was uitgelegd. 't Karakter des rechts zocht hij niet in 't zedelijk afhankelijkheids*gevoel*, maar in de feitelijke afhankelijkheids*verhoudingen* [1]). Uit de aaneenschakeling van dezen bestond 't leven. Zij-alleen bepaalden rechten en plichten. Getrouw aan dat denkbeeld, achtte hij elke heerschappij slechts eenen bijzonderen eigendom, verschillend naar gelang eene hoogere *macht* al of niet den eigenaar vermocht in toom te houden [2]). Den naam van souverein verdiende hij, dien geen dwang van menschen beletten kon te doen wat hem goed docht; maar ook in zooverre die voorwaarde was vervuld, had ieder souvereiniteit in zijnen kring. Niets minder dus, dan de afbraak van 't geen de nieuwere tijd omtrent de zelfstandigheid van 't staatsrecht, als openbaar recht, zooal niet tot een juist begrip, dan toch tot vrijwel algemeene erkenning had gebracht, en hernieuwing van den geest der middeleeuwen, waarnaar de staat slechts een samenstel van burgerlijke rechtsbetrekkingen, in den regel met eigen richting, geweest was, ziedaar de taak, die deze Berner edelman in arren moede om 't verlies zijner heerlijke rechten zich en der wereld had gesteld. Niemand, dan alleen de sterkste, was in de ordening, door dezen schrijver zijnen geestverwanten als hun

[1]) Von Haller: „Restauration der Staatswissenschaften". Dl: I. hfdstk: 12 en 13.

[2]) Von Haller: „Restauration der Staatswissenschaften". Dl: I. hfdstk: 16.

einddoel voorgespiegeld, zeker van zijn recht, van zich-zelven. Was de overmacht aan de zijde van den vorst, dan konden slechts zedelijke en godsdienstige overwegingen hem nopen de middelen, die hem ten dienste stonden, tot bescherming van zijne onderhoorigen aantewenden; rechtens gehouden was hij daartoe niet [1]). Verplaatste zich daarentegen de meerderheid in krachten naar omlaag, geen verdrag, geene wet, die de onderdanen verbood door eigen hulp, *mits zij slaagden*, aan 't ongevallig regeerbeleid een eind te maken [2]). De inhoud van von Haller's rechtsleer was eenvoudig rechteloosheid. De toestanden in 't verledene, waaruit hij zijne voorbeelden koos, waren juist die, in welke 't onvolkomen rechtsgevoel 't zwaardrecht *nog niet* voor 't rechtzwaard had kunnen doen wijken. Kortom: in de gelederen der „theocratie" stond hij onder degenen, wien Gods gezag haast alleen de onbegrepene macht van den Allersterkste was, op dien uitersten vleugel, die aan den vleugelman der tegenpartij, den wijze van de Bloemgracht, nagenoeg de handen reikte.

Met welke stoutheid von Haller zijnen weg ook langsliep, zoomin als Spinoza liep hij hem tot aan 't einde af. Zijn gemoed, slecht en recht, kwam telkens weêr den gang zijner gedachten stuiten. De „zedelijke en godsdienstige overwegingen", boven aangehaald, mogen een voorbeeld wezen uit velen. Zoo ook beval hij, als 't laatst en veiligst middel tegen dwinglandij, den volkeren „'t vertrouwen op Godes hulp, deels op de natuurkracht, die zich tegen voortdurend onrecht aankant, deels op de onverbreekbare wet van den plicht en de natuurlijke straffen voor hare overtreding" [3]). Indien

---

[1]) Von Haller: „Restauration der Staatswissenschaften": Dl: I. hfdstk: 19.

[2]) Von Haller: „Restauration der Staatswissenschaften": Dl: I. hfdstk: 15.

[3]) Von Haller: „Restauration der Staatswissenschaften": Dl: I. hfdstk: 15.

die woorden niet eene weerklank bevatten op „de motie van vertrouwen in de alles terechtbrengende macht der natuur", die boven als alpha en omega van de dwalingen der „democratie" werd aangewezen, dan mag men zeker in hen de uiting zien van 't protest, dat 't geloof aan eenen „rechtvaardigen God" uit de diepte zijns harten tegen zijne eigene leer moest te voorschijn roepen. Doch bij die opflikkeringen van een beter inzicht bleef 't. Tot eene uitwerking van dat nieuwe beginsel, dat spoedig met al 't overige onvereenigbaar zou gebleken zijn, kwam von Haller niet. Wel moesten anderen daartoe komen. 't Was niet te denken, dat 't gevaar, waartoe de eenzijdige vooropstelling van 't machtsbegrip in de godsverkondiging leidde, den scherpzienden zou ontgaan. Wilde men eene practische wetenschap, die dien naam waardig was, men moest uit 't geen gebeuren *kon* en gebeurde, kiezen, wat *mocht*, wat *behoorde gedaan*, wat niet. Reeds was dat beginsel bij de scheiding tusschen den omwentelingstijd en alle vroegere eeuwen, in hoe ruwen vorm dan ook, gehuldigd geworden. Maar 't was duidelijk, dat 't ook verder diende doorgevoerd. Want om in de menigte der feiten, waaruit Gods hand der volkeren lot geweven had, voordat de menschelijke geest tegen haar tot opstand kwam, de blijvende van de voorbijgaande te schiften, bleek een maatstaf voor goed en kwaad, recht en onrecht nauwelijks minder onontbeerlijk. Bovenal echter om, ten spijt der „legitimiteits"leer, met bewustheid te kiezen uit de wegen, welke in de toekomst openlagen. Zoo kwam naast de erkentenis van den oogenschijnlijk onverschilligen Almachtige *in* de geschiedenis 't geloof aan den onderscheidenden Rechtvaardige *boven* haar, Die 't goede-alleen wil, 't kwade enkel toelaat, en de kennis dier twee openbaart aan die Hem belijden, uit behoefte naar boven. Zijne gemeenschap, — aldus werd de eisch van een bewust handelen met dien eener

Hoogere bestiering ook in heden en toekomst verzoend, — gaf, naar 't heette, 't spoor te ontdekken, waarlangs Zijne hand ieder volk tot nog toe geleid had en verder geleiden zou. 't Laat zich hooren, dat deze dingen niet geschiedden, zonder dat de verschilpunten, op 't stuk der leer, die in 't onbestemde „legitimiteits"stelsel weinig aan 't licht waren getreden, weder scherper naar voren werden gekeerd. Katholiek en Protestant begonnen van nieuws af aan te onderstrepen wat hen scheidde. Die herleving der zelfkennis dreef eerlang de Roomschen tot den beslissenden stap, waarmede zij 't derde tijdperk in de geschiedenis der „theocratie" openden. Den Protestanten, wien die stap ontzegd was, gaf zij in den arbeid van Stahl 't uitgewerkt wijsgeerig stelsel van een eigen staatsrecht, waarin 't streven van dit middeltijdvak zijne getrouwste uitdrukking, zijne betrekkelijke rechtmatigheid hare schitterendste verdediging, maar ook de grieven zijner bestrijders hare duidelijkste bevestiging erlangden.

De kracht en de zwakheid van dezen merkwaardigen geest spreken uit niets zoo helder, als uit de verlegenheid, waarin vriend en vijand zich zien gebracht, zoodra 't er op aankomt zijne plaats te bepalen, zijne waarde te begrooten. Van de schrijvers over wijsgeerige rechtsgeleerdheid plaatst de een hem naast Puchta in de „historische-" [1]); een ander naast de Maistre in de „godsdienstig staatkundige-" [2]), een derde naast Schelling in de bespiegelende school [3]). En van zijne geestverwanten werd eenmaal naar waarheid getuigd, dat allen zijn standbeeld *voor* hun staatsgebouw plaatsen, maar lang

---

1) J. H. Fichte: „die philosophischen Lehren von Recht, Staat und Sitte".

2) Bluntschli: „Geschichte des allgemeinen Statsrechts und der Politik".

3) Zie de noot bij 't woord vooraf voor de 1e Uitg: van de „Geschichte der Rechtsphilosophie".

niet allen zijne denkbeelden *daarbinnen* toepassen [1]). In waarheid is 't aantal der groepen, bij welke de grootere helft van zijnen opbouwenden arbeid eene, 't zij min, 't zij meer omvattende bestrijding gevonden heeft, haast even groot als van hen, die zijne critiek-vooral, maar ook de hoofdzaak in zijne stellige beginselen met dankbaarheid en bijval hebben ontvangen. Aan allen te zamen, wien 't gehalte der voor 't „souvereine volk" gesmede kroon van den beginne verdacht was voorgekomen, behoort hij om de scherpte van vernuft, waarmede hij hare voosheid aan den dag gebracht, om de diepte van geest, die hem de innige éénheid der „practische" wetenschappen te doorgronden gegeven heeft. Aan velen hunner ook, echter slechts afzonderlijk en stuksgewijs, om de bonte allemansgading in zijne leeringen, 't uitvloeisel van de streng-godgeleerde inkleeding eener juiste wijsgeerige gedachte. Die vermenging van waar en valsch was alreeds aan den ingang zijner leer herkenbaar. De taak der rechtswijsbegeerte omschreef hij daar, als „de verbinding van 't recht met de hoogste oorzaak en 't laatste doel van al 't bestaande" [2]). Juist was in die omschrijving de gedachte, dat slechts zulk eene wijsbegeerte haren naam verdient, die voor de erkentenis van dat hoogste, waarin elke levens- en wereldbeschouwing hare éénheid zoekt, de aansluiting openlaat. Onjuist de haastigheid, welke ter wille dier aansluiting de niettemin blijvende grens uit 't oog deed verliezen, waarbuiten 't gebied der wijsbegeerte ophoudt, dat der godgeleerdheid begint. Die grens is 't feit van 't zedelijk bewustzijn. In hare eerbiediging ligt de voorwaarde voor de zelfstandigheid, die de wijsbegeerte met te veel moeite

---

[1]) Mr. Buijs: beoordeeling van „Gezag en vrijheid" door Mr. de Savornin Lohman. „Gids". April 1877.

[2]) Stahl: „Philosophie des Rechts" 2e dl: „Rechts und Staatslehre auf der Grundlage Christlicher Weltanschauung". Inleiding § 4.

veroverd heeft, om haar goedschiks weder prijs te geven. 't Zedelijk bewustzijn staat of valt met eenige godsdienstige of metaphysische aanschouwing evenmin, als de gansch bijzondere liefde van 't kind tot zijne broeders en zusters noodig heeft de voorstelling, hoe ééne moeder hen onder 't hart gedragen en pijn geleden heeft om hunnentwil. Zulk eene aanschouwing is voor de doordenkende geesten zijne natuurlijke voltooiing; niet zijn noodzakelijke grondslag. Er zijn misschien minder braven onder de twijfelaars dan pharizaeën onder de „geloovigen"; doch, talrijk of niet, zij zijn er. Stahl-zelf was wel verplicht dat te erkennen [1]). Maar om nu daarnaast de eerst verkondigde éénheid van zedelijkheid en godsvrucht toch te kunnen volhouden, maakte hij eene onderscheiding, die alle practisch weten eenvoudig ophief. „De enkel zedelijke mensch", zoo schreef hij, „handelt naar algemeene beginselen en naar zijne persoonlijke eigenaardigheid; de godvruchtige vraagt binnen die grenzen nog voor ieder bijzonder geval naar Gods wil" [2]). Moest dat beteekenen, dat de laatste op 't geen zijn plichtgevoel hem voorschreef nog altijd eene soort van registratie uit Hooger Hand ontving, 't verschil was tamelijk ijdel. Maar hoogst bedenkelijk werd 't, zoodra, — en een derde was niet mogelijk, — 't dezen zin kreeg, dat 's Heeren antwoord op 't gebed des godvruchtigen wel eens anders kon luiden dan 't zedelijk bewustzijn gesproken had. Stahl was van nature te veel een vriend van 't gezag, om zelfs te hebben bevroed, hoe door dat woord van onbedachtzaamheid de stellige inhoud der zedewet tegenover den eersten den besten dweeper, die door eene ingeving rechtstreeks van God zich geleid waant, met machteloosheid geslagen werd. In den grond der zaak was

[1]) **Stahl: „Rechts und Staatslehre". 1e bk: § 24 (Uitg: 1854 blz: 71. en 73.)**

[2]) **Stahl: Rechts und Staatslehre". 1e bk: § 31 (Uitg: 1854 blz: 98).**

die wangunst tegen 't zelfstandig zedelijk gevoel met al hare gevolgen weder 't uitvloeisel van de menschelijke voorstelling, die de rechtzinnigheid als 't wezen Gods zich opdrong. 't Pantheïsme der wijsgeeren had, waar 't nog van eenen „God" sprak, dezen vastgekluisterd aan wetten, door hunne logica uitgedacht, en zoo naast de kennis van dezen 't geloof aan hem overbodig gemaakt. Haar God moest daartegenover vooral „vrij" zijn. Zijne souvereiniteit gedoogde niet, dat men de geboden, die Hij zijnen geloovigen deed toekomen, terugbracht tot de gelijkmatigheid van 't geheiligd gemoed, tot de onveranderlijke natuur van één hoogste beginsel. Maar die „vrijheid", in wier naam men op zedelijk gebied eenen wil Gods naast 't zedelijk gebod, gelijk in de natuur eene daad Gods naast de natuurwet vorderde, was zij iets anders dan de ongebondenheid, die ook naar Stahl's eigene woorden [1]) slechts de min ontwikkelde met vrijheid verwart?

Dat alles verklaart de meest in 't oog vallende eigenschap van Stahl's rechtsleer: hare holheid. Waar hij de natuur des rechts ging omschrijven, gaf hij eene schildering, hoe hij zich 't onderscheid tusschen recht en zedelijkheid ontstaan dacht. Zoolang namelijk de éénheid van den wil des Heeren en dien der enkele menschen, die hij als door den zondeval verscheurd voorstelde, nog niet, dank zij der verlossing, bij allen inwendig was geheeld [2]), trad naar zijne meening de zedelijke wereld, als tot zelfbehoud, in 't recht met 't karakter eener uitwendige macht op [3]). Eene vormelijke begripsontleding, niets meer. Men zoekt te vergeefs naar eene aanwijzing

---

[1]) Stahl: „die gegenwärtigen Parteien in Staat und Kirche"; eerste voorlezing.

[2]) Stahl: „Rechts und Staatslehre". 1e bk: § 44 (Uitg: 1854 blz: 141 en 142).

[3]) Stahl: „Rechts und Staatslehre". 1e bk: § 45 (Uitg: 1854 blz 143 en 144).

van den inhoud, van 't overheerschend beginsel der geboden, waarin dat recht zou worden vervat. Wat een eind verder over de „idée der gerechtigheid“ werd geschreven, kwam eveneens, voor zoover 't niet weder alleen om eene afbakening dier idée tegenover anderen [1]) te doen was, op eene verwijzing naar 't doel van Gods wereldorde neder [2]). Nauw hangt met 't voorgaande ook 't feit samen, dat de man, die uitvoerig de tekortkomingen van 't „natuurrecht“ ook uit de ongenoegzaamheid zijner verklaring van 't rechtskundig mogen aantoonde, zelf die klip evenmin met goed gevolg te ontzeilen wist. 't Betoog, dat, terwijl 't recht der gemeenschap den enkele zijne sfeer om te zijn en te handelen verleende, deze, uit kracht van 's menschen persoonlijkheid, in eene eigene zedelijke macht tegenover anderen zich omzette [3]), was een kunststukje, dat, op de keper beschouwd, slechts eene aanéénrijging van twee onvereenigbare gedachten vertoonde. Zijn weerzin tegen de verstikking der persoonlijkheid in de republiek van Rousseau laat geene plaats voor twijfel omtrent zijne bedoeling. 't Was hem met die eigene macht des enkelen ernst. Maar *hoe* eene door de ordening van 't geheel den mensch *vrijgelatene ruimte* op eens tot eene oorspronkelijk hem toekomende *macht* herschapen werd, ziedaar de vraag, waarop Stahl 't antwoord steeds is schuldig gebleven.

Was dus ledigheid zijner practische ideeën van de opvatting, die Stahl zich aangaande Gods souvereiniteit had gevormd, 't gevolg, zij was evenwel de voorwaarde voor de erkenning dier souvereiniteit in de afzonderlijke deelen der geschiedenis, zooals de „legitimiteitsleer“ die voorop stelde. Slechts de onthouding van iedere bepaling omtrent Zijn wezen, maakte 't

[1]) Stahl: „Rechts und Staatslehre“. 2e bk: § 6 (Uitg: 1854 blz: 205—208) en §§ 49 en 50 (Uitg: 1854 blz: 306—309.)

[2]) Stahl: „Rechts und Staatslehre“. 2e bk: § 7. (Uitg: 1854 blz. 208.)

[3]) Stahl: „Rechts und Staatslehre“. 2e bk: § 32. (Uitg: 1854 blz. 279.)

mogelijk in eene wereld van tegenstellingen overal Gods wil te zien, zonder Hem ooit op ontrouw aan Zich-Zelven te betrappen. Dat is zoo waar, dat, zoodra Stahl, ten spijt van zijne leer, door 't wezenlijk karakter van alle recht zich eindelijk gedwongen zag aan den wil des Heeren eenen stelligen inhoud te geven, hij, ondanks de voorzichtige stelselloosheid, waarmede hij daarbij te werk ging, zich wikkelde in eene reeks van tegenstrijdigheden, die, door geene redeneering in ernst te verzoenen, slechts door min of meer gelukte handgrepen te verhelen waren. Van ééne leidende gedachte in dit deel van zijnen arbeid geene schaduw. Hier is 't de overlevering eener bijzondere wilsuiting Gods, die den doorslag geeft; ginds een somtijds zelfs bij de staatswijsheid der ongodisten geborgd betoog. Deze inzetting wordt, als door Gods vinger geplant, opgevijzeld, omdat zij in tijden van een onverdacht geloof tot gezegenden wasdom is gekomen; gene, dewijl hare werking vooral-van omstandigheden buiten menschelijk toedoen afhankelijk is. Hoe kon men éénheid verwachten in een werk, waar zoo vele onderscheidene beginselen elkander kruisten? — 't Paulinisch gebod van onvoorwaardelijke onderwerping aan de gestelde macht schitterde ook hier „in medio codice" [1]). Maar, waar 't geweten geweld werd aangedaan, was wel geen verzet, doch lijdelijk weerstreven plicht [2]). De reeds in Sancroft's tijd aan de kaak gestelde drogreden, alsof niet ook in 't bloote niet doen ongehoorzaamheid stak, moest hier nog eens de ontrouw aan 't bijbelwoord bedekken. En werd de wettige souverein door eenen overweldiger ontzet, ook Stahl zag geene andere uitkomst, om aan de keuze tusschen de twee gelijk onaan-

[1]) Stahl: „Die Staatslehre und die Principien des Staatsrechts". 2e afd: 4e hfdstk: § 48. (Uitg: 1856. Blz. 176.)

[2]) Stahl: „Die Staatslehre". 3e afd: 19e hfdstk: § 153. (Uitg: 1856. Blz. 648.)

neembare uitleggingen van des apostels eisch te ontsnappen, dan door aftewachten, totdat de langdurigheid van 't bezit 't zegel van Gods goedkeuring op 't goddeloos bestaan had gedrukt [1]). — De erfelijke, éénhoofdige regeering was volgens hem de aan God meer dan anderen welbehaaglijke staatsvorm. In haar weerspiegelde zich 't zuiverst de wereldheerschappij des Heeren [2]); en vooral werd, waar zij de spits van 't staatsgebouw uitmaakte, 't wel of wee des volks 't zichtbaarst in Gods hand gelegd [3]). Op zich-zelf gaf dat beginsel zeker tot vragen stof genoeg. Waar, indien dat werkelijk de voortreffelijkheid van dezen regeeringsvorm uitmaakte, was 't verschil tusschen zulk overlaten van de hoogste belangen aan 's-Hemels beschikking en de zonde, die de bijbel „God verzoeken" heeft genoemd? Waar 't onderscheidingsteeken, dat verbood ook de vervulling der lagere staatsambten aan 't oogenschijnlijk toeval der geboorte optedragen? Waar de logica van hem, die, immers als gevolg dezer opvatting, 't volk zou moeten verbieden de dwingelanden onschadelijk te maken, omdat zij eene bezoeking zijn uit den Hooge, maar 't zou billijken, dat eene ziekte door geneesmiddelen werd bestreden? 't Bezwaar, dat Stahl-zelf der moeite van eenige beschouwing

---

[1]) Stahl: „Die Staatslehre". 3e afd: 3e hfdstk: § 74. (Uitg: 1856. Blz: 253 en 254.)

[2]) Stahl: „Die Staatslehre". 3e afd: 3e hfdstk: § 69. (Uitg. 1856. Blz: 207.)

[3]) Stahl: „Die Staatslehre": 3e afd: 3e hfdstk: § 70 (uitg; 1856 Blz. 238 en 239). Burke, („Works" uitg: 1855 dl: II, Blz: 299 en 300) dien de „antirevolutionnairen" in alle landen met voorliefde aanhalen, sprak over dergelijke bewering bij oudere rechtsleeraars uit Filmers tijd met onverholen minachting. Aan D. Koorders, die in zijn proefschrift („de antirevolutionnaire staatsleer van Mr. Groen van Prinsterer". Blz: 39) zich eenigzins triumfeerend op die plaats van Burke beroept, schijnen de hier geciteerde beschouwingen van den ook door hem veelbewonderden Stahl ontgaan te zijn.

waard achtte, betrof de verhouding tusschen dit beginsel en 't voorgaande. Zoodra in een land een veelhoofdig bewind niet slechts feitelijk door God toegelaten, maar blijkens zijn verleden, in 's Heeren gunst te deelen scheen, was er alwêer botsing van twee als goddelijk gepredikte geboden. Stahl leeraarde, dat in zoodanig geval 't pogen naar staatshervorming in de richting van een koningschap zonde was [1]). De oplossing was zoo goed als de omgekeerde; alleen deze ware zeker ook zoo goed geweest als zij. — 't Karakter van den staat, als eene instelling van *openbaar* recht, werd door Stahl vooral-tegenover de middeleeuwsche leeringen van von Haller krachtdadig voorgestaan [2]). In de dagen, toen men zich nog, onbesmet met de omwentelingsbegrippen, alom aan Godes zorg overgaf, was dat denkbeeld ver te zoeken. De eerste man, die 't onbewimpeld had uitgesproken [3]), ontleende wel is waar zijne kroon aan Gods genade, maar zijne redeneeringen aan Voltaire. Daarnevens echter hield Stahl, waar de toepassing dier waarheid in 't staatsleven, mede door de vorming eener volksvertegenwoordiging, ter sprake kwam, halsstarrig vol, dat, om in tegenstelling met de rekenkunstige opvatting der „democraten" 't volk, als een natuurlijk geheel van staatkundige standen, tot zijn recht te brengen, als ware de maatschappelijke inrichting onveranderd gebleven, gelijk van ouds adel, geestelijkheid en gemeenten de leden van 't vertegenwoordigend lichaam zouden zijn [4]). Dat was dus de practijk van den waardigste

[1]) Stahl: „Die Staatslehre": 2e afd: 4e hfdstk: § 48 (uitg: 1856 Bl: 176).

[2]) Stahl: Geschichte des Rechtsphilosophie": 6e bk: 1e hfdstk: (uitg: 1856 Blz: 156)

[3]) Bluntschli: „Allgemeine Staatslehre": 1e bk: 5e hfdstk:

[4]) Stahl: „die Staatslehre" 3e afd: 8e hfdstk: § 97 (uitg: 1856 Blz: 320 en vv:) Zie ook v. Mohl: „Das Repräsentativsystem; seine Mängel und Heilmittel". IX. („Staatsrecht, Völkerrecht und Politik": 1860 Blz: 445 en vv:)

onder de verdedigers der „legitimiteit“: 't omwentelingstijdvak te veronachtzamen, voorzoover daarin door de ingewikkelde samenwerking van velerlei oorzaken eene verandering van den bouw der maatschappij had plaatsgegrepen, die stellig niet bedoeld, nog min berekend kon zijn; doch niet, voorzoover door de goddelooze wetenschap inmiddels eene staatsleer was uitgebroed, waarvan te voren niemand had gewaagd: — Maar 't neteligste vraagstuk voor Stahl, gelijk voor zijne medestrijders, was dat over de gedragslijn der overheid met betrekking tot den godsdienst. „Geene verdraagzaamheid!“ was zijne openlijk uitgesprokene leuze. „De innigste drijfveer van wat men onder dien naam als eene deugd voorstelt is de twijfel. 't Oude verbond kent haar niet. 't Christendom is tegenover de onverschilligheid van Grieken, Romeinen en Joden, als de godsdienst der onverdraagzaamheid, in de wereld gekomen. De staat moet openlijk dien God belijden, Wiens vrijmachtige daad de eenige bron is van zijn gezag. De verdraagzaamheid der christen-overheid mag hoogstens slechts toegeeflijkheid wezen jegens de dwalingen van 't godsdienstig geweten. Waar dus geen godsdienstig geweten, dat wil zeggen: geen openbaringsgeloof is, behoeft geene verdraagzaamheid te zijn. En zelfs ten opzichte van positief-geloovige belijdenissen gaat de wettelijke waarborging harer godsdienstoefening, laat staan hare toelating als eeredienst in den staat de grenzen der christelijke verdraagzaamheid te buiten“[1]). 't Is goed zich te herinneren, binnen welke grenzen deze kampioen van 't evangelisch staatsrecht aan 't geloof des harten zijne vrijheid, aan de staatsinkwisitie de hare liet. En 't is vooral goed op te merken, hoe

[1]) Zie de toespraak, door Stahl op den 29en Maart 1855 gehouden in 't evangelisch genootschap te Berlijn, gedeeltelijk aangehaald in Bunsen: „die Zeichen der Zeit“. 9e brief.

zwak de afsluiting was, die hem van 't uiterste der ketterjagerij nog scheidde. Uitdrukkelijk hoort men 't hem verklaren: „'t is geen vereischte van christelijke verdraagzaamheid eene atheïstische belijdenis, noch de opvoeding der kinderen in haren geest vrij te laten; want jegens den niet bestaanden God bestaat ook geene vermeende verplichting van 't godsdienstig geweten". En dan de deïst, die 't bestaan van zijnen God uit de rede afleidt? En de katholiek, wien de zijne zich slechts in „de kerk" openbaart? En de Calvinist, wiens godsbegrip zoover van de waarheid afstaat, dat de zuivere Lütheranen hem eenen Moloch- en Isisdienaar schelden? 't Kan voor den belijder van den éénigen God geen verschil maken, of iemand *eenen* god aanbidt, of genen, zoolang die eene toch *niet de ware* is. Willekeur en halfheid is 't een christendom boven geloofsverdeeldheid toetelaten *binnen* de gemeenschap van 't openbaringsgeloof, aftewijzen daar*buiten*. Aan den geopenbaarden god zijn geene „essentialia" en „accidentalia". Hij is, Die Hij is, of Hij is niet. Voor Stahl en zijnen christelijken staat bestond „*de* God" van Calvyn, van Rome, van Voltaire zoomin als „*een* god" van 't atheïsme, kwam dus tegenover genen niet meer dan tegenover 't laatste op grond „eener vermeende verplichting van 't godsdienstig geweten", eenige toegeeflijkheid te pas.

'''t''' Voorgaande is zeker meer dan voldoende ten bewijze, hoe spaarzaam Stahl de critiek, die hij zoo meesterlijk tegenover anderen hanteerde, op eigen werk heeft aangewend. Zijne rechtswijsbegeerte was een mozaiek, uit herinneringen van weleer en denkbeelden van thans samengesteld, met leerstellingen en machtspreuken gevoegd, en overal de kleuren vertoonende der partij, aan wier spijtige aanspraken zij eene kunstig afgeronde gestalte gaf. 't Zij verre daarom op de uitnemendheid zijner begaafdheden iets aftedingen. Alleen; hoe oprechter de hulde aan zijnen persoon, des te ernstiger

't vonnis over zijne zaak. Met recht mag men op hem toepassen, wat Mr. Groen van Prinsterer ter rechtvaardiging zijner lofspraken op den dwarsdrijver tegen de „historische roeping van Oranje", op Johan de Wit in 't midden bracht. „Geef ons", zoo zal 't dan met de noodige wijziging heeten, „eenen wijsgeer, in wien de grootste talenten, welke tot critiek en tot opbouwing noodig en nuttig zijn, verbonden schijnen, en wanneer wij dan 't gewrocht van zijnen langdurigen arbeid, stelselloosheid, tegenstrijdigheid, willekeur, aantoonen, dan mogen wij met bescheidenen ernst de vraag stellen, welke toch de waarde en de voortreffelijkheid van een staatsbeginsel zij, waaruit, zelfs een Stahl geene welsluitende staatsleer ontwikkeld heeft" [1]).

Nog werd aan den Berlijnschen hoogleeraar zijne taak door velerlei omstandigheden verlicht. In denzelfden tijd, toen hij onder den bijval van 't Pruissische hof den lütherschen koning 't „onverdraagzaam christendom" predikte, bracht de katholieke groothertog van Toscane die leer *tegen* de Protestanten onder zijn volk in practijk. Maar Stahl had eene bijzondere vaardigheid om ter goeder ure voor de waarschuwingen, de twijfelingen, die de studie der wereldgeschiedenis kon doen oprijzen, 't oog te sluiten, en, als ongemerkt, uit de sfeer der algemeene staatswetenschap af te glijden in die der Pruissische politiek. Om meer dan ééne reden gevoelde hij daar zich veilig. Daar had een koningshuis, als nauwelijks één ander, door den roem van zijn verleden in de onderworpene trouw van een volk, dat zich door de „vrijheids"leuzen niet licht ontvlammen liet, zijne souvereiniteit wel gevestigd. Daar was eene machtige

---

[1]) Mr. G. Groen van Prinsterer: „Antwoord aan Mr. M. C. van Hall". 1844 blz: 100, door hem-zelven aangehaald in „Maurice et Barnevelt". Blz: CXLIX en vv.

landskerk, zijne kerk, daar was een vastaaneengesloten staatkundige groep, die beiden, door gemeenschappelijke heugenis van voorheen, door gemeenschappelijke belangen in 't heden aan den troon verbonden, zeer goed wisten, welke eischen zij aan de toekomst te doen hooren, naar welk voorbeeld zij 't hoog bestuur te bestellen hadden. Pijnlijker was en is 't lot zijner geestverwanten, waar de éénheid van leerstellingen, herinneringen en belangen ontbreekt, en alleen ijver voor de miskend gewaande rechten van den godsdienst eenen hoop strijders, overigens zonder verband, op de kampplaats van 't staatsleven tezamenbracht. 't Zou tijdverbeuzeling zijn zich te verdiepen in de vraag, of de ontluiking van 't „theocratisch" beginsel in de Nederlandsche „antirévolutionnaire" staatspartij den schrijver, indien hij niet 't strijdgerucht haast dagelijks om zich henen vernam in den samenhang van 't hier gevoerd betoog der aandacht waardig zou schijnen. Zoo, als de zaken staan, dunkt hem eene korte beschouwing dier partij juist hierom van belang, dewijl zij meer dan de arbeid van Stahl als een zuiver voorbeeld gelden mag van 't geen overeenstemming bloot omtrent kerkelijke geloofswaarheden zonder de medehulp van omstandigheden, die daaraan vreemd zijn, op 't gebied der rechts- en staatswetenschap bij machte is tot stand te brengen. Hier was, 't is waar, een geslacht van vorsten, welke na een verleden, zeker niet minder dan dat der Hohenzollern aan groote daden rijk, hunne plaats aan de spits des volks door zijne dankbare gehechtheid hadden verworven; maar de vormen en instellingen, waarin die band van lieverlede was geknoopt, waren ook in hunnen bloeitijd zoo gebrekkig, dat hun zelfs de kracht tot doeltreffende hervorming ontbrak. Hier was een kerkgenootschap, welks geloofshelden, in beproeving en in zege onder de strijdenden vooraan, 't krachtigst altijd 't verbond tusschen 't volk

en zijne prinselijke leiders hadden bevorderd; maar veel minder dan 't lüthersche, was dat gereformeerde krachtens zijne beginselen in staat om tegenover de denkbeelden der omwenteling de banier omhoog te houden van 't souverein gezag. Hier waren maatschappelijke kringen, wier neigingen overeenstemden met die der kerkelijke „legitimiteits" school in den vreemde; maar in 't eigen land waren de historische toestanden bij de aanraking met den nieuwen tijd aan levensmoeheid bezweken, en de kerk van Smout en Cloppenborgh boezemde den epigonen van 't patriciaat maar eene zeer platonische liefde in. Zoolang dus nog 't optreden dezer partij zich bepalen kon tot 't uitbrengen van klachten tegen den geest des tijds, tot 't bestrijden der gemeenplaatsen, waarmede de staatsopvatting van Constant en von Rotteck verdedigd werd, liep de éénsgezindheid geen gevaar. Ook niet, als zij met den gloed der verontwaardiging over ieder feit, dat de gegrondheid harer bezwaren te bevestigen scheen, voor de belijders van den levenden God op dezelfde noch regelrecht noch van terzijde belemmerde gewetens- en getuigenisvrijheid tegenover de mannen der wijsbegeerte aanspraak maakte, die dezen met niet geheel onredelijk welgevallen als hunne beschermeling deden voorkomen. De moeilijkheden begonnen, zoodra zij trachtte in bijzonderheden zich rekenschap te geven over 't geen zij met de prediking van herstel der christelijke beginselen in 't staatsleven, met 't herhaald geroep om eene wederaanknooping van den draad der geschiedkundige ontwikkeling bedoelde. Minder gelukkig dan von Haller en Stahl, die langs den loop der gebeurtenissen slechts hadden terug te gaan tot waar hunne zeer bepaalde staatkundige wenschen zich ongeveer bevredigd vonden, moest men hier de aanknooping beproeven aan een tijdvak, waarin wel de rechtzinnigheid hare schoonste dagen had beleefd, en ook de Heer meer dan ooit onmid-

dellijk 't volk naar Zijn welbehagen scheen te hebben geleid, maar, eilacy! 't samengelapt staatslichaam geen deugdelijk houvast aanbood. 't Kan niemand bevreemden, dat in die omstandigheden de uitkomsten nog minder dan elders bevredigend waren. De vlag, door Stahl omhooggeheven, mocht een schotsch doek wezen, bont als de kaart van zijn vaderland, zij was althans in ondubbelzinnige verwen gedoopt, en bleef, onverschoten, voor velen een vast herkenningsteeken. De vlag der Nederlandsche „antirevolutionnairen" was een lap, met louter onbestemde tinten beschilderd, nauw merkbaar telkens verkleurend in den loop van 't gevecht. Dit ééne teekent de partij, dat de boven allen lof uitnemende man, dien men, slechts tot op zeer geringe hoogte naar waarheid, „den Nederlandschen Stahl" heeft genoemd [1]), bij onwankelbare getrouwheid aan zijne godsdienstige wereldbeschouwing, bij eerbiedwaardige vasthoudendheid aan 't geen hem eenmaal voor de ontwikkeling van 't staatsleven zijns volks in hoofdzaak van noode geschenen had, in zijne critiek tegenover medestrijders eene .... mêegaandheid aan den dag heeft gelegd, die zelfs achter de bevallige nevelen, waarmede zijn meesterschap in de vechtkunst zijner eeuw die zwakheden omhulde, niet verborgen blijven kon. Éérst, toen in zijnen afkeer jegens de omwenteling 't verwantschapsgevoel van den man van goeden huize ten aanzien der alom zwaar getroffene hoogere standen den boventoon voerde, gaf zijne staatsleer [2]) in hoofdtrekken die van niemand minder dan von Haller, den strijder voor „de restauratie", terug. De invloed van Stahl

---

[1]) Trottet. „Quelques mots sur l'état religieux de la Hollande". in „le chrétien évangélique du 19me siècle". van 25 October 1859, aangehaald door Mr. G. Groen van Prinsterer „le parti anti-révolutionnaire et confessionnel dans l'église réformée des Pays Bas". Blz: 5.

[2]) Mr. G. Groen van Prinsterer: „Ongeloof en revolutie". 1e uitg: Blz: 37, 71 en 118.

bracht hem daarna tot 't inzicht in de voorkeur van 't hedendaagsch boven 't middeleeuwsch standpunt, van „eene publiekrechtelijke staatséénheid" boven „de samenvoeging van eene menigte bijzondere rechten zonder wezenlijke ordening of verband" [1]). Inmiddels had zijne studie der vaderlandsche geschiedenis, terwijl zij hem den eigenaardigen vrijheidszin in zijnen landaard deed kennen en waardeeren, van den beginne afaan, vooral in zijne practische wenken en raadgevingen, hem, meer dan ooit de Pruissische „christenstaatsman" gedaan had, met handhaving van 't evangelisch karakter zijner staatkunde op de „burgervrijheid" [2]), ja zelfs op den „republikeinschen" grondtrek van 't Nederlandsch koningschap [3]) den nadruk doen leggen. De betrekkelijke vrijzinnigheid [4]) in zijne omschrijving van 't eerste, de verstandige gematigdheid in zijne uitwerking van 't andere dier beide beginselen lieten eenen stouteren geest geene rust. Dr. Kuijper ondernam 't, de draad der logische gedachte vervolgende, den eisch van eenen evangelischen grondslag voor 't overheidsrecht tot dien van eenen calvinistischen te verscherpen, „den oorsprong en waarborg onzer constitutioneele vrijheden" aantewijzen in de gelijkheidszucht naar binnen, den geest van afsluiting naar bui-

---

1) Mr. G. Groen van Prinsterer: „Grondwetsherziening en éénsgezindheid". Blz: 369 passim, „Ter nagedachtenis van Stahl". Blz: 122. De lofredenaar van Mr. Groen: D. Koorders, noemde dit in zijn proefschrift („de anti-revolutionnaire staatsleer van Mr. Groen van Prinsterer".) Blz: 47 „eene nevenzaak"!

2) Mr. G. Groen van Prinsterer: „Grondwetsherziening en éénsgezindheid". Blz: 189.

3) Mr. G. Groen van Prinsterer: „Ter nagedachtenis van Stahl". Blz: 120.

4) Mr. G. Groen van Prinsterer: „le parti anti-révolutionnaire et confessionnel dans l'église réformée des Pays Bas". Blz: 19 en 20, nog eens herhaald in „de Nederlandsche gedachten" van 12 December 1873. Zie ook die van 19 Maart 1874, naschrift II.

ten, die den „gemeenten der heiligen" haren stempel hadden opgedrukt. In zijne handreiking aan dien gereformeerden volksman werd aan den bewonderaar van Stahl 't woord vervuld, zoo vaak den tegenstander naar 't hoofd geworpen: dat 't den denker niet vrijstaat op de helling, waarlangs de logica der beginselen hem voortdrijft, naar goedvinden halt te houden. Maar niet zoo gemakkelijk als hij lieten zich zijne oude welgeborene medestanders in de gelederen van 't „christen*volk*" indeelen. Naarmate de punten op de i werden gezet, bleek 't moeilijker de onvereenigbaarheid te verbloemen van de belangen, die hier, gelijk elders, tegen de omwenteling zich schrap poogden te zetten, met den bijzonderen vorm, waarin hier 't christelijk geloof zijn protest tegen hare leeringen, als van oudsher, te gieten zocht. En er klonk dan ook geen gering leedvermaak in den toon des vijands, zoo dikwijls hij de aanvoerders van dat tweedrachtig leger opriep om met hun eigen staatsrecht eindelijk eens voor den dag te komen. Geen wonder, dat men dezerzijds 't uur der zelfexecutie zoolang doenlijk verschoof, dat de uitdager gepaaid werd met de verzekering, als zou de overeenstemming sinds lang verkregen, slechts de formule nog niet gevonden zijn [1]), dat men tegen vernieuwden aandrang zich zocht te redden met der wederpartij eenige volzinnen toetewerpen, die zelfs van eene vluchtige schets den naam niet verdienden [2]). De kerkelijke eik, hoe stevig geplant, kon voor den staatsdisch, nu eens geene geschikte spijze, slechts ongenietbare eikeltjes voortbrengen. Scheen er eindelijk gevaar in langer talmen te zijn, zoo werden uit den staatkundigen boogaard rechts

---

[1]) Jhr. Mr. van Loon bij de adresdiscussiën in de tweede kamer der St: Gen: 1873.

[2]) Dr. A. Kuyper. „Het Calvinisme, oorsprong en waarborg onzer constitutioneele vrijheden".

en links een handvol van de meest in den smaak vallende vruchten vergaard, en zoo natuurlijk als 't ging aan de eikentakken vastgestrikt. Wat nood, of een „ongeloovige“ voorbijganger den dus toegetakelden woudreus geestig bij eenen kerstboom vergeleek [1])! De kruin was te hoog om die beschuldiging handtastelijk te staven. Beeldspraak ter zijde! De rechtskundige stelsels, de staatkundige „programmen“, welke onder die omstandigheden verschenen en verschijnen, om getuigenis afteleggen van de levenskracht eener „zuiver christelijke“ staatsopvatting, zijn noodwendig gebleven beneden de verwachting. Voorzeker men *kan* eene bloemlezing uit de werken der meest gevierde rechtsleeraars, min of meer leerstellig gekleurd, voor *het* christelijk staatsrecht bij uitnemendheid uitgeven; men *kan* bij voorbeeld een souverein koningschap volgens Stahl en eene vertegenwoordiging, half aan von Mohl, half aan Winter herinnerend, ongeveer zoo nevens elkander geplaatst verlangen, als dat in hoofdtrekken onder anderen in den jongsten arbeid van Gneist is geschetst; men *kan* daaraan des noods eene lofrede op Engelsch zelfbestuur en Engelsche bestuursrechtspleging toevoegen, die misschien alleen tegen 't voorafgaande wat onbegrijpelijk afsteken zal; men *kan* zelfs naast die dingen nog eene leer van de oorspronkelijke zelfstandigheid der gemeenten verkondigen, welke, 't gezag der landsoverheid uit 't recht der plaatselijke besturen afleidende, 't zelfbestuur van zooeven eenvoudig onderstboven keert; men *kan* daarbij aan Mill of eenen anderen ettelijke wenken ontleenen over de schaduwzijden van eene bovenmatige opdrijving der staatstaak; men *kan* eindelijk dat alles, op welke wijze dan ook, in verband brengen met de in eenig belijdenisformulier nedergelegde voorstelling van den Schepper des Hemels en der Aarde;

---

[1]) Mr. Buys. „Een casus positie“. Gids 1874: IV.

doch wat is 't gewrocht van zooveel inspanning dan nog, zoo niet een kakelbont lapwerk? Met evenveel recht mochten bij von Mohl zijne denkbeelden omtrent de bescheidene stelling van 't hoog gezag tegenover de volkskamer, bij Mill zijn kiesstelsel, bij Stahl zijne leer aangaande de tenuitvoerlegging van 't openbaar recht met hare slecht befaamde uitzondering voor de „iura reservata“, bij Gneist zijne verdediging van 't beginsel der staatséénheid, onafscheidelijk van zijnen afkeer jegens de hedendaagsche „autonomie“, bij ... ja bij wien niet? de aanprijzing van eene ruime uitzetting der regeeringswerkzaamheid geborgd zijn, en niemand had kunnen betogen, dat 't tweede plan minder wel dan 't andere met de rechtvaardiging 't zij uit 't geloof 't zij uit louter genade zich vereenigen liet. 't Is een zeer kenmerkend feit, dat de school der „souvereiniteit Gods“, terwijl zij hare wederpartij steeds met goed geluk en zeker ook daarom bij voorkeur op 't veld der hoogste beginselen aantastte, waar 't op hunne ontwikkeling en uitwerking aankwam, telkens weêr 't onderspit delven moest. Daarin ligt geene tegenstrijdigheid, veeleer een verband, als van oorzaak en gevolg. Omdat de tegenstander, eer hij tot 't klaar bewustzijn der beginselen kwam, in en door de practijk allengs den richtigen weg begon te vinden, moest hij liever niet dan al naar eene afrekening wenschen met de leer, die hij, onder voorbehoud van terzijlegging naar goedvinden, meerendeels uit sleur bleef toegedaan. Der „theocratie“ daarentegen gaven die gemakkelijke overwinningen in verband met hare taktiek, welke boven reeds omschreven werd, nog te minder aanleiding om haar „credo“, als grondslag voor eene eigene staatsleer, aan eenen ernstigen toets te onderwerpen, naar gelang hare kansen op de vuurproef der toepassing door de geringheid van haren aanhang minder schoon stonden. De drang tot zelfbehoud verbiedt haar nu als vroeger aan zulk eene zelfbeproeving

de hand te leggen. Wat er den schijn van aanneemt, kan niet anders wezen dan een gelegenheidsstuk, voor 't oogenblik slechts bestemd, misschien om aanstonds door een ander te worden vervangen. Van zelf drukt alzoo hare eigene zwakheid deze school in de lijdelijke houding neder, waaruit zij vruchteloos poogt zich op te heffen; van zelf noopt haar 't gemis van eenen natuurlijken band bij haar optreden op 't staatstooneel eene vergoeding te zoeken in kunstmatige tucht. Opwinding wordt dan hare drijfkracht, beroering haar element. In de plaats van een eerbiedwekkend leger, sterk door de gerustheid, waarmede alle manschappen langs den heerweg op 't eenparig begeerde doel afgaan, vertoont zij allengskens 't beeld van eenen met moeite bijeengehouden troep, ondanks de gemeenschappelijke belijdenis van ééne kerkleer met steeds loomer schreden 't pad, waarlangs de aanvoerders voorttrekken, volgend, nu her, dan derwaarts, doch altijd zonder te weten „waarheen?", laat staan „waartoe?". Zeide niet Mr. Groen-zelf, dat, „zoo men mededeeling van des veldheers plannen ten aanhoore der wederpartij verlangt, 't denkbeeld van leiding en de kans op zegepraal vervalt." ?

De ontkennende houding, waartoe de omstandigheden 't Nederlandsch „christenvolk" ten opzichte van 't staatsgezag veroordeelden, had dit voordeel, dat hier meer dan elders ook de vraag naar de grenzen der staatsbemoeiing in 't licht der „theocratische" beschouwing op den voorgrond kwam. 't Zijn gewoonlijk niet de machthebbenden, door welke die vraag met den meesten ernst gesteld, met de meeste voorliefde onderzocht wordt. De school der „souvereiniteit Gods" moest in de minderheid wezen, om bij de ontwikkeling harer beginselen ook aan dit onderwerp eene belangrijke plaats interuimen. Natuurlijk, dat 't, van haar standpunt aanschouwd, eene eenigszins andere gedaante vertoonde dan 't naar de zijde van dat der voorgaande school te zien bood. Daar

stond 't vraagstuk der regeeringsinmenging in de aangelegenheden der stoffelijke volkswelvaart, hier de meerdere of mindere vrijheid der burgers in geestelijke dingen voorop. Doch de onhoudbaarheid der „theocratische" redeneerwijze kwam ook op dit gebied duidelijk te voorschijn. Eenen tijd lang konden de woordvoerders der partij hunne aanspraak op volledige eerbiediging van de rechten des gewetens, waarop hunne bezwaren gemeenlijk nederkwamen, tegenover den vijand met een beroep op zijne eigene, meermalen met ophef aangehevene leuzen voldoende gestaafd achten; op den duur moesten zij, wien de eere hunner beginselen ter harte ging, 't beneden zich oordeelen den tegenstander slechts te bestoken met wapenen, van 't slagveld opgeraapt, maar in de eigene voorraadskamer niet voorhanden, met stelregelen, verguisd, waar men op 't gebied der beschouwingen bleef, gebruikt, zoodra zij van nut konden zijn. De gestelde eisch moest dus als een hoofdartikel der rechtzinnige geloofsleer worden voorgesteld. En, in waarheid, zoo vaak men uit 't christelijk kamp met den smartkreet over geloofsbemoeilijking 't beroep op de onaantastbare „conscientievrijheid" hoort opgaan, mag men zich hiervan verzekerd houden: die menigmaal aan 't kitteloorige grenzende gevoeligheid vindt haren grond in de overtuiging, dat in de eigene leeringen voor de vrijheid, die men vergt, de beste bodem gelegen is. Toch is juist daar voor geene vrijheid minder plaats dan voor deze. Tegenover eene waarheid, die den geloovigen van Hooger Hand is openbaar gemaakt, heeft 't geweten niets te vorderen. Daar gelden geene „gemoedsbezwaren" van den „ongeloovige", hoe ernstig ook en hoe sterk. Zoolang hij aan die openbaring vasthoudt, mag ook de Protestant wellicht pijn en banden om des geloofs wille, als ondoelmatig, ter zijde leggen, maar moet hij zeker 't beginsel van gelijk ontzag voor de belijdenis van zijnen godsdienst en van aller

anderen ongodisterij, als ongeoorloofd, verwerpen. Uit de woorden van Stahl werd reeds aangewezen, hoe weinig eerbied in 't doordenkend openbaringsgeloof voor 't geweten van andersdenkenden overschoot, hoe moeilijk ook dat weinige met de rest zich rijmen liet. Zou 't in 't calvinisme anders zijn? Zoo men al elders wellicht nu en dan eenen Gamaliël [1]) vinden mocht, wien 't „laat begaan" der gemakzucht ook in deze dingen 't kort begrip aller wijsheid toescheen, onder de echte aanhangers van Calvyn waren de zoodanigen toch wel altijd dun gezaaid. Wat „uit de menschen" was, zou zeker ook naar hun vertrouwen „door God gebroken worden"; maar van wie zou Hij zich tot dat werk bedienen eerder dan van hen, de uitverkoornen Zijner genade? Bij 't ontwerpen hunner programmen voert natuurlijk de gedachte aan de mogelijkheid, dat ook hunne beurt bij 't staatsroer eenmaal komen zal, hoe flauw de kans ook zij, den hoofdtoon. Welnu, reeds die bloote voorstelling schijnt hen tot 't besef te brengen, dat verdraagzaamheid geene plant is, die op den rots der rechtzinnigheid tieren kan. Daar zal men niet licht den „geloovigen", die zich voor een oogenblik overwinnaar droomt, van die onbepaalde geloofsvrijheid hooren spreken, welke hij in de verdrukking, 't zij werkelijk of ingebeeld, telkens op de lippen neemt. Daar wordt aan iedere overtuiging haar recht op eerbiediging slechts gewaarborgd, „mits 't vermoeden van achtbaarheid niet missende" [2]). Hoe men den omvang van dat aan alle willekeur gunstig voorbehoud zich denken moge, aan de éénheid van Gods openbaring wordt door 't vrijlaten zelfs van geringe afwijking evenzeer te kort gedaan als aan de vrijheid des gewetens door de uitsluiting van eenige „ver-

[1]) Handell: V: vv: 34—40.

[2]) „Ons program". art: 4.

moedelijk onachtbaar" gekeurde belijdenis. Of zal men nog, om aan die keuze te ontkomen, met de woorden van Stahl beweren, dat „alle muggenzifterij, waarbij de onmogelijkheid om een beginsel gelijkmatig vasttehouden blijkbaar schijnt, niet de onwaarheid van 't beginsel, maar slechts de onvolmaaktheid der aardsche toestanden bewijst". [1])? Dan overwege men, op welke steilte Stahl met dat woord zijne school heeft geleid. De taak, waaraan zij zooveel hoofdbrekens had ten koste gelegd, was toch geene andere dan deze: te onderzoeken, wat in die onvolmaakte wereld de blijvende waarheid was, waaraan menschen, volkeren, staten hunne daden ter toetse brengen konden. Doch, als nu Gods eigen Woord, zij 't ook juist om zijne volmaaktheid, geen onbedrieglijke toetssteen wezen kon, wat rechtvaardigde dan den toon van stellige verzekerdheid, hier door zijne belijders aangeslagen? Welke winste gaf hun 't geloof voor deze dingen? Waar was de authentieke uitlegging van 't ééne volmaakte Woord voor de velerlei knoopen van omstandigheden in deze onvolkomene wereld? Men vindt in de ontwikkelingsgeschiedenis van iedere gebrekkige of eenzijdige leer oogenblikken, waarin hare verkondigers met 't doel om de ongerijmdheid der gevolgen uit hare eerste fout te verzachten bijna der waarheid hulde doen. Zoo ook hier. Stahl had maar éénen stap verder te gaan, slechts te erkennen, dat aan de onvolkomenheid der aardsche dingen ook zijne beginselen, zoodra zij in begrippen gegoten, in klanken geuit, in teekenen aanschouwelijk gemaakt waren, niet konden ontsnappen, en de erfzonde der „theocratie" was uitgewischt. Een dergelijk oogenblik heeft ook in 't hoofdwerk van Mr. Groen van Prinsterer

[1]) Stahl „Die Staatslehre". 3e afd: 3e hfdstk: § 74 (uitg: 1856 Blz: 254).

een spoor nagelaten [1]). „De geloovige", dus wees hij daar zijne medestanders terecht, „weet, dat het Woord Gods aan al, wat daarop deugdelijk gebouwd, aan al, wat daaruit met juistheid afgeleid wordt, onwrikbaarheid verleent; maar hij vergeet te dikwijls, dat de deugdelijkheid van 't gebouw en de juistheid der gevolgtrekking menschelijk werk is, zoodat hij zeer ten onrechte zijnen eigenen arbeid met den rotssteen, zijne eigene redeneering met de uitspraken des Allerhoogsten vereenzelvigt, en alzoo bij 't levendig besef der onfeilbaarheid Gods zijne eigene feilbaarheid op de jammerlijkste wijze vergeet". Ieder, die boven de twijfelachtige eer verheven is van met den naam „atheïst", — want niemand *is* 't, — te pronken, zou waarschijnlijk gaarne dat woord willen onderschrijven. Alleen, op de bepaling der grens tusschen „de uitspraken des Allerhoogsten" en 's menschen „eigene redeneering" komt 't aan, en juist bij die grensbepaling was 't, dat zich Mr. Groen in de moeilijkheden en den tegenspraak wikkelde, die zijne beste gedachten onvruchtbaar hebben gemaakt. Nog eenmaal laat zich te dezer plaatse de kiem van 't contrast in de lotgevallen der „theocratie" als met den vinger aanwijzen; de waarheid, die haar overwinnen deed in den aanval, de verminking dier waarheid, die haar de vruchten der overwinning deed missen. *Wáár* was 't gronddenkbeeld, dat onder anderen de Maistre den wijsgeeren uit Grotius' school, als een medusaschild, in deze woorden voorhield: „slechts halve wetenschap leidt de ziel van God af; 't volle weten brengt haar tot Hem weder". De diepte van de gedachten dier voortreffelijke mannen, welke deze stelling in verlei tongen verkondigden, levert 't beschamend getuigenis, hoe zij, die 't geloof als eene toevlucht voor peinzenstraagheid verachtelijk meenden te maken, veelal dichter bij de waarheid zouden zijn geweest,

---

[1]) Mr G. Groen van Prinsterer: „Ongeloof en revolutie". 1e uitg: Blz: 41.

indien zij hun eigen ongeloof aan peinzensmoeheid hadden geweten. Maar *onwaar* was de vorm, waarin 't rechtzinning protestantisme dat denkbeeld kleedde, als bijvoorbeeld Mr. Groen zich aldus uitdrukte: „Er is geschreven! Ziedaar de bijl, waarmede elke wortel der revolutionnaire theorie afgesneden wordt" [1]). Daar, waar 't geen men zich als „Gods Woord" voorstelt, onder menschelijke woor*den* gebracht, „Gods wil" in menschengedachten afgebeeld, in menschentaal die afbeelding wedergegeven wordt, daar is de grens, die goddelijke en menschelijke dingen scheidt. Al, wat zich laat schrijven en spreken, ligt aan dezelfde, — mag men 't zoo noemen? — aan „*deze*" zijde. Niet 't geschreven woord, niet „de uitspraken der openbaring" kunnen de leer der „trotsche zelfvolmaking" en der „schromelijke losbandigheid" wederstaan; alleen „de geest is 't, die" in den aardschen mensch den beteren „levend maakt" [2]).

Natuurlijk, dat de beduidenis der hierboven aangestipte feiten voor de scherpzinnigen onder de „vrienden des geloofs" niet verborgen kon blijven. Zoo iets bij machte was om hen omtrent de onbruikbaarheid hunner „souvereiniteit Gods" tot eenen grondslag voor een eigen staatsrecht de oogen te openen, 't was zeker 't veelbeteekenend verschijnsel, dat men ook aan de overzijde langzamerhand de gewoonte aannam de leeringen, daar verkondigd, als den bijzonderen wil des Heeren met eenen vaak niet al te zeer mislukten heiligenrand te omgeven. — 't Is bekend, hoe Rousseau zijne voorliefde voor den „natuurstaat" rechtvaardigde door de beschaving als afval van der menschen oorspronkelijke volkomenheid te brandmerken [3]). Vooral onder de staathuis-

---

[1]) Mr. G. Groen van Prinsterer „Ongeloof en revolutie". 1e uitg: Blz: 41.

[2]) 2 Cor: III. v: 6.

[3]) Rousseau: „le progrès des sciences et des arts a-t-il contribué à corrompre ou à épurer les moeurs?" Verg: ook de eerste woorden van „Emile".

houdkundigen kwam die trek veelvuldig voor. — Mocht men op de beweringen van Bastiat vertrouwen, dan was de Schepper een verklaard vijand van maatregelen, die de maatschappelijke belangen niet vrij „lieten begaan" [1]). — 't St. Simonisme bracht in 't bijzonder door 't toedoen van Enfantin zijn streven in nauw verband met eene vermeende zuivering in de kennis der Godheid [2]). — Considérant, de metaphysische droomerijen van Fourier voor 't volk vertalende, bracht ook zijne leer der harmonieën tot 't geloof aan eene voorzienigheid terug [3]). — De Lamennais predikte den kruistocht tegen den eigendom, als Peter de hermiet dien tegen de ongeloovigen, met een „God wil het"! [4]). Zooveel verschil in de uitkomsten bij betrekkelijke gelijkheid van betoogtrant kon niet missen menigen denkenden Protestant tot nabetrachting te brengen. 't Moest aan velen klaar worden, dat die mislukking voor en na van 't streven om uit eenige godsdienstige wereldbeschouwing bindende regelen voor recht en staat afteleiden op den duur de hechtheid van 't godsdienstig bewustzijn niet onaangetast liet. Maar de twijfel aan de juistheid van den weg, dien men tot nog toe ingeslagen had, besliste nog geenszins, welken anderen men voortaan kiezen zou. 't Inzicht in eene begane fout brengt de kans op herstel, maar ook op nieuwe, zelfs op ergere fouten mede. Sporen eener neiging ten goede vindt men, als van zelf spreekt, bij de groote mannen der school in de eerste

---

[1]) Bastiat: „Harmonies économiques". Verg: de noot hierboven op Blz: 92. Zeer karakteristiek zijn de woorden van Moritz Block: „die Quintessenz des Kathedersocialismus". Blz: 16.

[2]) St Simon was op dien weg voorgegaan met „le nouveau Christianisme". Enfantin werkte de gedachten des meesters uit in „l'Exposition de la foi Saint Simonienne". 2e dl.

[3]) „Trois discours, prononcés à l'hôtel de ville par MM: Dain, Considérant et d' Izalguier". Blz: 28 – 108.

[4]) de Lamennais: „Le livre du peuple".

plaats. Men lette op Stahl en Mr. Groen. Op Stahl, waar hij uitdrukkelijk verklaart, dat in „'t goddelijk gebod" „niet de rechtsgrond, slechts de diepere zedelijke grond van 't staatsgezag" gelegen is, en voor 't minst toont te begrijpen, hoe „de strijd over 't goddelijk recht der overheid aan velen meer als een godsdienstig-wijsgeerig, dan als een rechts- en staatkundig geschil zich voordoet" [1]). Op Mr. Groen, waar deze aan hen, die van zijne hand, „als een proefstuk van politieke wijsheid het zamenstellen eener proeve van gewijzigde constitutie begeerden", zijn bekend geestig bescheid gaf. „Als ik mij beijver", zoo schreef hij, „aan den lijder te doen inzien, dat de oorzaak zijner kwaal gelegen is niet, gelijk hij zich voorstelt, in het kleed, waarover hij klaagt, maar in de ziektestof, die zijn lichaam aangetast heeft, en de kranke, in plaats van mij gehoor te geven, telkens weder antwoordt: „maar geef mij dan zelf een ander kleed, dat in stoffaadje en kleur en snede met uwe zienswijze overeenstemt", dan betreur ik het misverstand en zeg: „ontbied den kleermaker en laat den geneesheer thuis" [2]). Die plaatsen staan niet alleen. Zij drukken slechts 't kernachtigst uit, wat ook in menige andere doorstraalt: dit: dat één ding-vooral in onze dagen aan de meesters dezer school noodig schijnt: tegenover de recht en staat doodende leer der „volkssouvereiniteit" 't bewustzijn te wekken van 't eigen recht der overheid met betrekking tot hare onderdanen en in hunne toewijding aan al 't geen boven de begeerten des enkelen staat, dus ook aan hare zaak, haar op nieuw de krachten te doen vinden, die zij tot 't vervullen harer plichten om hunnentwille behoeft.

---

[1]) Stahl: „die Staatslehre". 2e afd: 4e hfdstk: § 52 (uitg: 1856 Blz: 182 en 183). 't Zelfde vindt men met minder voorbehoud bij Mr. Fabius „de leer der Souvereiniteit". Blz: 82 en vv:

[2]) Mr. G. Groen van Prinsterer „Grondwetsherziening en eensgezindheid". Blz: 179.

Zoodra de school der „souvereiniteit Gods“ dien weg inslaat, den eisch opgeeft om in 't staatsleven voorschriften op eigen hand, als de bijzondere ordinantiën des Almachtigen, uittevaardigen, zich bepaalt tot de opleiding van 't karakter der burgerij in de erkentenis van den diepsten wortel dier zedelijke geboden, welke ook op den staat 't merk drukken zijner zelfstandige rechtvaardiging, zal niemand, die beseft, dat eene zekere mate van éénzijdigheid bijna noodwendig de keerzijde vormt van elke krachtdadige overtuiging, aan de uitsluitendheid van den vorm, waaronder die propaganda in goeden zin geschiedt, eenigen aanstoot nemen. In de landen, waar bij dien arbeid 't calvinisme den toon aangeeft, wel 't minst. Want duidelijk doet zich wederom hier 't verschil tusschen Lütheranen en Calvinisten gevoelen. Voerde genen de historische eigenaardigheid hunner beschouwingen, zoo zij maar even de kans schoon zagen, altijd weder met de bede om voorrechten en ondersteuning naar den voet des troons, dezen, in eigen hulp grootgebracht, waren, zoolang de mogelijkheid van een zuiver gereformeerd gemeenebest afgesneden bleef, van staatshulp liefst zoo min mogelijk gediend, en sloegen zelven de hand aan de ploeg. Waar de Nederlandsche Calvinist 't geknutsel zijner geestverwanten met 't evangelisch staatsrecht en soms ook 't eigene moede werd, zocht hij veelal door verdubbeling van bekeeringsijver in zijnen maatschappelijken werkkring de gevaren, waarmede 't ongeloof dreigt, te schutten, de schade, door den verloren arbeid aangericht, weder in te halen. „Wat wij verlangen“, aldus hoorde men eens den onvermoeibaren kampioen voor de gereformeerde beginselen te midden van Leidsche studenten zijne eischen aan den staat omschrijven, „wat wij verlangen voor de zaak van 't *geheele* volk, is: dat 't ons vrij gelaten zij van de kruik, die den nardus des geloofs bergt, den stop te mogen afnemen, opdat alle ziele voortdurend van

zijnen geur doortrokken kunne worden." Men mocht vragen, of 't wel redelijk was dien eisch nog te doen hooren, zeker ook, of vele eischen, die men daarnevens klinken deed, wel met de bescheidenheid van dien éénen zich rijmen lieten. Dat daargelaten, hoe fier steekt dan toch in elk geval die bloote aanspraak op betamelijke vrijheid bij de verzoeken om „allerhoogste bescherming" af, waarmede bij een naburig volk de landskerk haren „koning en heer" telkens lastig valt. Met te meer ingenomenheid zal men den rechtzinnigen Protestant die partij zien kiezen, naarmate men dieper overtuigd is van de louterende macht, welke de ernstige, eerlijke strijd tusschen geloof en ongeloof om de ziel des volks nimmer in gebreke blijft op 't inzicht in 't geen den kern van alle geloof vormt uitteoefenen.

Er waren echter ook, die 't leedgevoel over hunne teleurstellingen 't juiste pad voorbij en een ander op voerde, dat tot zeker niet minder schromelijke afdwalingen leiden moest. Hadden tot dusverre de nasporingen dezer school naar die goddelijke en derhalve vaste regelen, welke onder iedere omstandigheid de juiste richting aan onze daden geven zouden, steeds gefaald, 't vermoeden scheen meer en meer gewettigd, of men niet de hoop om 't gezochte te vinden diende optegeven. De waarheid, dat boven de wisselingen der aardsche dingen alleen „de persoon" zich-zelven gelijk blijft, ook door Stahl zoo meesterlijk betoogd [1]), en, mits in hare juiste beteekenis verstaan, boven elke andere tot heilzame vruchtbaarheid bestemd, werd door deze lieden geheel verminkt. Als 't richtsnoer voor den levenswandel der „geloovigen", kenden zij slechts de „ingevingen", welke de Heer aan wie Hem beleden, zoodra hunne wijsheid te kort

[1]) Stahl: „Geschichte der Rechtsphilosophie". (uitg: 1854) blz: 491 en vv:

schoot, naar zij vertrouwden, wel altijd zou doen toekomen. De „authentieke uitlegging“ van Gods Woord, wier gemis boven, als de hoofdwonde in den doodstrijd der protestantsche „theocratie“ is afgeschilderd, werd hier door den persoonlijken omgang met den Allerhoogste in eenen overvloed verkregen, die 't Woord-zelf ten slotte, als overbodig, kon doen ter zijde stellen. 't Strekt aan Stahl tot twijfelachtigen roem, dat hij door zijne scheiding tusschen den godvruchtigen en den zedelijken mensch en hunne wegen aan die richting de gelegenheid geopend heeft om zich tegen iederen aanval te dekken achter 't schild van zijnen naam. Want dat in haar zeer ernstig gevaar schuilt, 't zou weinig baten die stelling tegentespreken. Er is niet veel kennis van de menschelijke natuur noodig tot 't inzicht in de buitensporigheden, waartoe de overtuiging van zulk eene regelrechte verstandhouding met den Allerhoogste den „geloovige“ verleiden kan. 't Getuigenis der geschiedboeken betreffende de slachtoffers van godsdienstige dweeperij laat zich niet wraken. 't Zou onbillijk zijn voor dergelijke uitspattingen 't beginsel in dezen omvang verantwoordelijk te willen stellen, alsof 't niet evengoed de hefboom ook tot daden van toewijding en zelfopoffering wezen kon; genoeg, dat 't in zich-zelf den hoogstnoodigen waarborg tegen al de gruwelen van den godsdienstwaanzin mist. Wie de stem des Heeren meent te hebben gehoord, is door geene redenen eener menschelijke zedeleer van dwaling te overtuigen. Want juist de ervaring van de feilbaarheid aller redeneëring heeft hem er toe gebracht op die stem alleen acht te slaan. Verklaarbaar niettemin is dit verschijnsel in de ontwikkeling van 't „theocratisch“ beginsel zeker. Zoo in 't voorafgaande bij de schildering der onderscheidene vormen, die de „theocratie“ in dit tweede tijdperk van haren levensstrijd vertoont, de door al die gedaanteverwisselingen heenloopende redekunstige draad niet te zeer onzichtbaar

gebleven is, dan moet 't duidelijk zijn, hoe 't rechtzinnig protestantisme, door de „historische school“ op 't sleeptouw genomen, moeilijk vermijden kon op 't eind die overgave aan de opwellingen van een gemoed, dat zich rechtstreeks door inblazingen Gods bestuurd waant, als de haven des heils te begroeten. Eenmaal tot de erkentenis gekomen, dat geen woord, ook Gods Woord niet, „in deze onvolmaakte wereld gelijkmatig kon worden volgehouden“, stonden de aanhangers eener belijdenis, die tusschen God en Zijne „geloovigen“ geene macht van menschen als middelaresse erkende, voor de niet te ontwijken gevolgtrekking, dat de Heer, indien Hij niet mocht worden geacht Zijnen radeloozen dienstknecht in den steek te laten, hem Zijn verlangen wel van 't eene geval op 't andere kenbaar maken moest. Doch hier bevestigt zich ook, wat boven reeds beweerd werd, dat de rechtzinnige opvatting van den vermenschelijkten God de proef der toepassing in 't leven slechts in de gedaante eener kerk, door Hooger Hand ingesteld, kan doorstaan. De Protestanten, gedwongen zich hunnen „vrijen“ God boven de zedewet verheven te denken, en beroofd van de leidsvrouw, die aan de katholieke wereld de waarheid uitdeelde, *moesten* eindigen met in zich-zelven, in de grillen van eenen overspannen geest elk voor zich eene eigene, onfeilbare kerk te zoeken. Maar even zeker houdt, waar deze richting begint, alle „practische“ wetenschap op. Met een beginsel, dat iedere éénheid zoowel in de daden des enkelen, als in die van allen verbreekt, en moedwillig verbreekt, dat de menschen niet alleen van hunne eigene te voren gepleegde handelingen, maar evenzeer van elk onderling verband losmaakt, kan geene wetenschap, wier streven immers éénheid is, bestaan. Zoodra de Protestant in dat uiterste vervalt, heeft hij zijne bevoegdheid, om *van eene* —, laat staan *in de* zede —, rechts —, of staatsleer mede te spreken, eenvoudig prijsgegeven.

Der roomsche kerk was de taak voorbehouden, uit eene gedachte, welke in den boezem van 't protestantisme slechts tot verbrokkeling leiden kon, 't leerstuk te ontwikkelen, waardoor aan de „theocratie" vrijheid van altijd min of meer belemmerde geloofsformulieren naast éénheid in de wisselende keuze van doel en middelen verzekerd, en alzoo aan haar pogen eene practische beteekenis verleend werd, als 't te voren nooit had gekend. Dat is in 't leven dezer school 't derde tijdperk, aan welks ingang 't protestantisme uit kracht van zijn levensbeginsel gedwongen is te blijven staan. De *persoon*, in wiens regelrecht verkeer met de Hoogste Wijsheid de onmisbare aanvulling en voortzetting der „Openbaring" plaats greep, behoefde in de oogen van den katholiek niet de enkele mensch te zijn, kon deze niet wezen. Want tusschen God en zijne geloovigen stond de kerk, en, als vertegenwoordigster harer macht, de geestelijkheid. Aanvankelijk nog vleiden velen, Roomsch en onroomsch, zich, of voor 't minst elkander met de meening, dat zulk eene instelling den invloed harer werkzaamheid niet slechts binnen zekere grenzen bepalen, doch zelfs daarbuiten, zonder hare waardigheid te verloochenen, 't zelfstandig recht van andere machten erkennen, eerbiedigen kon. De nuttigheid dier dwaling kon haar niet waar maken; en hare onwaarheid gluurde dan ook te allen tijde tusschen dé regelen harer verkondiging door. De eerste man echter, die in den nieuweren tijd de gevolgen van die roeping der roomsche kerk voor de wijsbegeerte des rechts zonder schroom zich en anderen voor oogen gesteld heeft, is de Maistre. Zijne bondgenooten in den strijd voor de roomsche „contra-revolutie" verbruikten hunne beste krachten aan den afbraak der „philosophie". Kwam 't op de ontvouwing van stellige beginselen aan, dan verloren zij zich in eene beeldspraak, die menigmaal tot bloote woordspelingen afdaalde. — Zoo de Bonald in zijn zonderling betoog, dat God den

menschen dóór de gave der taal denkbeelden en voorstellingen zou hebben geleerd [1]), en niet minder in zijn overal terugkeerend streven, om in natuur, in staat en maatschappij steeds den afdruk der drieéénheid op te sporen [2]). — Zoo Adam Müller in zijne nevelachtige schildering van de tegenspraak tusschen recht en nut, tusschen idée en begrip en hare oplossing in wet en geloof [3]). — Ook Schlegel, hoe ver boven de beide voorgaanden verheven, was wellicht te veel aan den schemer van de verhoudingen der middeleeuwen gewend, om der gedachte, die daar zeker reeds in beginsel aanwezig was, zulk eenen krassen vorm te leenen, als zij van nu af aan behoefde, en van de Maistre ontving [4]). — Naar de overtuiging des laatsten kon de geschokte verstandhouding van overheid en onderdanen duurzaam alleen door de onderworpenheid van beiden aan Godes stedehouder worden hersteld [5]). Ofschoon de Maistre ook reeds blijkens 't opschrift van zijn hoofdwerk *vooral*-in den paus den drager van 't gezag der kerk aanschouwde, kwam hij er nog niet toe dat gezag, als aan hem-*uitsluitend* toebedeeld, voortestellen [6]). De betrekking tusschen den heiligen stoel en de bisschoppen berustte zóó, als hij haar verklaarde, nog op eene zekere mate van wederzijdsche zelfstandigheid. Dat standpunt kon echter geen eindpunt wezen. 't Denkbeeld eener onmiddellijke

---

1) De Bonald: „Essai analytique sur les lois naturelles de l'ordre social; ou du pouvoir, du ministre et du sujet dans la société".

2) In de eerste uitgave zijner rechtsphilosophie: „christliche Rechts und Staatslehre" vindt men dat denkbeeld ook bij Stahl.

3) Adam Müller: „Die Elemente der Staatskunst". Dl: 1. Blz: 70 –93 en 154—168.

4) Zie zijne „Vorlesungen über die Philosophie des Lebens" en „Philosophie der Geschichte in achtzehn Vorlesungen".

5) Joseph de Maistre „Essai sur le principe régénérateur des constitutions politiques".

6) Joseph de Maistre: „du Pape". I: 18.

en aanhoudende wilsopenbaring Gods liet zich op den duur in een zoo log samenstel van meerdere machten niet langer verwezenlijken. Vereenvoudiging van den inwendigen bouw diende gelijken tred te houden met de vermeerdering der uitwendige beteekenis, en vooral met de toeneming in snelheid en veelzijdigheid van 't leven, waar die beteekenis zich had te doen gelden. 't Oude stelsel der kerkvergaderingen met hare botsingen en overleggingen, met hare langdurige tusschenpoozen en de noodwendige algemeenheid harer besluiten was in den tijd niet beweeglijk, in de ruimte niet lenig, in één woord niet handelbaar genoeg, om tegen de eischen van den nieuwen tijdkring opgewassen te zijn. De onfeilbaarheidsverklaring, de gansche macht der kerk in de handen des pausen samenvattend, hief die bezwaren van 't verledene op, maakte de deur voor eene gansch andere toekomst open, en zette de kroon op 't werk der eeuwen, door de „theocratische“ school verricht.

Men vreeze niet, dat over den zin en de gevolgen dier gebeurtenis hier nog weder eens lang en breed zal worden geredeneerd. Een vertoog, dat haast onmogelijk anders zou kunnen zijn dan eene herhaling van wat reeds elders en vermoedelijk beter gezegd is, heeft weinig uitlokkends. Op twee zaken evenwel moet hier nog uitdrukkelijk worden gewezen. Vooreerst dit: 't Leerstuk van 's pausen onfeilbaarheid, of liever 't gebod eener onvoorwaardelijke onderwerping aan zijne bevelen [1]), met den ganschen nasleep van wat daarmede samenhangt is geen willekeurig verzinsel, door eenige geestelijke orde ter voldoening aan hare zucht naar de wereldheerschappij uitgedacht, maar 't laatste woord, dat de „theocratie“ aan 't einde van haren lijdensweg door de practijk gedwongen was uittespreken. Indachtig aan de

[1]) Zie W. E. Gladstone: „The Vatican decrees“.

hierboven geplaatste waarschuwing, werd in deze bladzijden bijna doorgaans weerstand geboden aan de verleiding om te woekeren met de stoffe, die eene vergelijkende beschouwing van deze twee scholen bij den evenwijdigen ontwikkelingsgang harer gronddenkbeelden aan de hand had kunnen doen. Te dezer plaatse springt echter de gelijkenis nog eens, ondanks alle onthouding van vernuftbejag, in 't oog. De onfeilbare paus is de Caesar der „theocratie", gelijk de Caesar de onfeilbare paus der „democratie". In 't éene geval is de oorspronkelijke machthebbende, die ter wille eener doeltreffende uitvoering al zijn recht voor goed aan éénen enkelen man opdraagt, 't „souvereine volk", in 't andere de „souvereine God"; maar in 't éene *en* in 't andere is op grond van de vooronderstelling eener blijvende eenswillendheid tusschen lastgever en volbrenger de wil des laatsten door geene inzetting ter wereld in eenig opzicht vormelijk te beperken. 't Maakt niet den indruk van een vèrziend vernuft, wanneer men de macht, welke de „theocratie" aan dit leerstuk te danken heeft, bij voortduring op rekening hoort zetten van sluw en gewetenloos overleg ter eene —, van botte bijgeloovigheid ter andere zijde. Zoo machtig is geen menschelijk opzet, zoo volslagen lijdelijk geene menschelijke ziel, dat een beginsel, als dit, tot eene geloofswaarheid had kunnen worden voor millioenen, indien niet alweder de kiem voor zijne erkenning van ouds in hunne leerstellingen voorhanden geweest en tot wasdom geraakt ware. Hoe gaarne ook de Fransche democraat der wereld zou willen diets maken, dat 't eerste keizerrijk aan de onhandigheid van 't „directoire" en de heerschzucht van Napoléon, 't tweede aan den toevalligen tweespalt der republikeinen en de welgeslaagde euveldaden der mannen van 2 December te wijten is, zijne eigene beginselen getuigen tegen hem. Maar evenzoo; welke pogin-

gen menig geloovig katholiek in 't werk stelle, om zich door bezwaren tegen den vorm, waarin 't besluit der jongste kerkvergadering werd voorbereid en afgekondigd [1]), of wel door bittere beschuldigingen tegen de personen, die 't hebben uitgelokt, aan den plicht eener stille berusting te onttrekken, de logica houdt hem vast en „dwingt hem integaan". De onfeilbaarheidsverklaring van Pius IX is niets minder dan de troonsbeklimming van den ouderen Bonaparte eene geniale daad, omdat zij niets minder dan deze eene logische gedachte is.

Ten tweede: 't Moet erkend worden, dat de soort van critiek, welke tot dusver tegenover de ontwikkelingsvormen van de leer der „souvereiniteit Gods" werd toegepast, op dezen laatsten machteloos afstuit. 't Was er hierboven meerendeels op aangelegd de verkondigers van dat beginsel in al zijne schakeeringen te overtuigen, hoe hunne redeneerwijze hen telkens tot tegenspraak met zich-zelven bracht. Dat nu is hier onmogelijk. Evenmin als de uiterste democraat, die op de vraag naar zijne belijdenis onveranderlijk ten antwoord geeft, dat alles moet worden onderstbovengekeerd, omdat 't hem niet bevalt, en na eene tweede vraag: „wat dan?" slechts zijn eerste antwoord zal kunnen herhalen, is de echte aanhanger der pauselijke onfeilbaarheid in de netten van zijne eigene redeneering te vangen. Tracht hem niet te betogen, dat de volgorde waarin hij zich de sleutelen des hemels, de macht, om te binden en te ontbinden van den Zone Gods op Pius IX overgedragen denkt, door een nauwgezet onderzoek naar de geschiedenis niet sluitende is bevonden. Hij zal U 't bescheid geven, dat die geschiedenis liegen moet, *omdat*, zoo zij waarheid sprak, de heilige stoel niet

---

[1]) Zie L. von Ranke: „Die Römischen Päbste in den letzten vier Jahrhunderten". 7e uitg: 3e dl: Blz: 193 en vv:

zou kunnen zijn, die hij is. Laat de hoop varen, zijne overtuiging te schokken door de aanwijzing der ontelbare strijdige uitspraken, die men vroeger en later van de pausen opgeteekend vindt, van de ongelijkmatigheid in de gedragslijn der curie onder gelijksoortige omstandigheden. Hij zal U tegenwerpen, dat slechts de hoogste waarheid één, de menschelijke velerlei is, en dat de Heilige Vader niet onfeilbaar zou zijn, indien zijn spreken en doen met de wijsheid van 't feilbaar verstand in overeenstemming was. Wat dan te zeggen tegen dengene, wien 't „credo quia absurdum" ernst is. Tegen zulk eenen, niets. Alleen, er is verschil tusschen hem, die dat woord in zijnen ganschen omvang belijdt, en hem, die meent 't te doen. En daarin-juist ligt 't laatste, maar ook 't krachtigste wapen tegen dit uiterste der „theocratie". Niemand is er, die zijne gevolgtrekkingen ten volle aanvaarden kan. „Wie niet hooren wil moet voelen"; wien geene redenen hebben kunnen verhinderen hals over kop doortedraven in eene verkeerde koers, hem vermag nog maar één middel tot inkeer te brengen: de volledige schildering van 't geen hij aan 't einde vinden zal. Men vrage den katholiek, „wat hij denkt te doen, indien de onfeilbare eene ongerechtigheid, eene misdaad van hem vergt?". 't Wederwoord is niet twijfelachtig; „die eisch", zoo luidt 't naar alle waarschijnlijkheid, „zal hem niet worden gesteld". „Habemus reum confitentem". Want, zoo dat antwoord eenen afdoenden zin heeft, kan dat niet deze zijn, dat zulk een geval zich feitelijk niet licht zal —, maar dat 't zich onmogelijk kan voordoen. En ziedaar dan door den zondigen mensch de inspraak van zijn falend gemoed ten slotte toch weder boven 't gezag des feilloozen verheven. Bleef hij zich-zelven gelijk, hij zou *alle* eigen oordeel voor goed aan de voeten van St. Petrus' troon moeten nederleggen, in geen geval zich mogen vermeten te beslissen, welke

geboden al, welke niet van daar tot hem kunnen worden gericht. Maar veilig mag men 't zeggen: er is er nauwelijks een, die niet zijne onderwerping aan 't befaamde leerstuk, bewust of niet, met dat geestelijk voorbehoud krachteloos heeft gemaakt.

De school der „souvereiniteit Gods" is daarmede geoordeeld. 't Werd aangewezen, hoe hare practisch mogelijke stelsels niet consekwent, hare consekwentiën practisch onmogelijk zijn. Niet onwaarschijnlijk zullen sommigen juist-daarom de krachten, aan hare bestrijding besteed, nutteloos verspild achten. Door dezulken zou ongeveer de eigene redeneering kunnen worden aangevoerd, die de schrijver aan 't einde zijner beschouwing over de „democratische" school voor een oogenblik tegen zichzelven in 't midden bracht. Inderdaad zal men de apostelen van 't hier bestreden standpunt in hunne vertogen en practijken nimmer de grenzen van 't geen 't gewoon verstand oorbaar keurt, ook al trok de macht der doorgedachte beginselen hen nog zoo ver daarover heen, belangrijk zien te buiten gaan. 't Heeft niets met de verraderlijkheid van „'t zoet gefluit des vogelaars" gemeen, wanneer de Calvinist komt verzekeren, dat zijne „christelijke" staatsleer de deugdelijkste beukelaar is voor de gewetensvrijheid, noch, wanneer de oprechte katholiek 't bewijs zoekt te leveren, dat de nieuwe leerstukken zijner kerk geenszins de strekking hebben de zelfstandigheid van den staat binnen zijnen kring te verkorten of zelfs in gevaar te brengen. Bleek niet de geschiedenis van deze school, gelijk van de vorige, tot aan 't einde toe eene aaneenschakeling van pogingen, om telkens op een gegeven oogenblik de reeks der gevolgtrekkingen uit hare grondgedachte met min of meer kunstvaardigheid aftesluiten, zich 't vervolg der opgeroepen geesten, nadat men 't gewenschte aantal binnengelaten had, met eenig welgekozen abracadabra van den hals te schuiven? 't Vermoeden is veelszins gegrond, althans door menige ervaring te bevestigen, dat niet zoodra een groep van stoutmoedige geestdrijvers eene schijnbaar

gunstige gelegenheid zou moeten aangrijpen, om de beginselen van hun christelijk staatsrecht ver buiten de palen der „lectio vulgata" doortevoeren, of 't meerendeel van de bezadigden onder hunne geloofsgenooten vond honderd redenen voor ééne, om zich van hen los te scheuren en misschien zelfs voor eenen tijd dienst te nemen bij den vijand. Maar ook die redelijke hoop op de tijdigheid van de frontverandering harer meeste aanhangers kan van den strijd tegen deze school nog geenen strijd tegen windmolens maken. Veeleer is hier, geheel als onder de kampvechters voor de „democratie", juist dat schipperen uit nooddwang tusschen denken en doen reeds een heilloos ding. 't Ontneemt aan de logica karakter, aan 't karakter logica. En hoofdzaak blijft ook hier de onzalige plooi, dien 't „theocratisch" beginsel op zich-zelf, te dezen opzichte aan de „democratie" alweder niets toegevende, in 't karakter indrukt. Den goeden niet te na gesproken. Wie zou die ettelijke echt godsdienstige geesten niet hoogachten, die met al de kracht, welke uit 't gevoel hunner verwantschap met de bovenzinnelijke wereld hun toestroomt, 't leven doorgaan, goeddoende? Wie zou hun de waarde willen betwisten van den vorm, waarin *de* waarheid bij hen die heiliging heeft bewerkt? Wie 't wraken, dat buiten dien éénen vorm 't geloof voor hen zijnen geur verliest? Maar 't kan niet te veel worden herhaald; ééne zaak mag men ook van hen vorderen: deze, dat zij, erkennende de juiste verhouding tusschen vorm en inhoud, waar verschil in aanleg en ontwikkeling verschil van vormen medebrengt, in 't geloof, dat andere gestalten aanneemt, denzelfden kern eerbiedigen als in hun eigen. Miskenning van dien eisch, de oorsprong, als werd aangetoond, van alle feilen der „theocratie", is de eerste stap tot die vereenzelviging van schijn en wezen, die ten laatste niet alleen aan 't godsdienstig bewustzijn zijne heiligende kracht ontrooft, maar zelfs 't in eenen prikkel doet verkeeren voor tal van onheilige driften. Wat er na dien ommekeer van den mensch en zijne

godsdienst overblijft? 't Is 't geraamte van den vrome, de pharizaeër. Een weinig dankbaar werk zou 't wezen naar eene oplossing te vorschen van 't vraagstuk: wie van de twee: de man, die den Heere dankt, omdat hij niet is gelijk anderen [1]), of die slechts voor eten en drinken leeft, omdat hij morgen sterven zal [2]), verder afstaat van hem, wien geen zondaar te gering [3]), en wiens spijze de volbrenging van 't werk zijns Vaders was [4]); wie verderfelijker is voor 't leven in elke gemeenschap: in 't gezin, in de maatschappij, in den staat. Zeer waarschijnlijk zou die oplossing hierop nederkomen, dat, zoo men in dezen al niet te doen heeft met twee namen voor ééne zaak, 't onderscheid tusschen die twee slechts kan gelegen zijn in 't standpunt, vanwaar beider bederf is begonnen. Stellig is 't onnoodig met vele woorden aantewijzen, hoe de kwalen en gebreken, welke bij de leeringen van 't zelfzuchtig ik geen baat vonden, niets te hopen hebben van eene school, wier beginsel, ten spijt van de bedoelingen harer woordvoerders, slechts tot hoogmoedige zelfverheffing jegens die „buiten God" staan leiden kan. De mannen der „souvereiniteit Gods" zijn onmachtig tegenover de verschijnselen, die de schatten van 't zedelijk leven telkens weder dreigen te doen verloren gaan. Hun biedt de groote aarde nergens eene zekere plek, waaraan zij die kostbaarheden meenen te mogen toevertrouwen; en terwijl de „democraat" haar onachtzaam liet nedervallen in eene bodemlooze diepte, meenen zij haar te kunnen ophangen aan 't gewelf des hemels.

---

[1]) 't Ev: v: Luc: XVIII: v: 11.

[2]) 1 Cor: XV: v: 32.

[3]) 't Ev: v: Luc: XV: v: 2.

[4]) 't Ev: v: Joh: IV: v: 34 en IX: v: 4.

Wat blijft er na die dubbele critiek over? Stelt men die vraag aan de kampvechters voor eene der hierboven beschouwde staatsbeginselen, 't antwoord zal steeds luiden: „niets". En zeker, wat ook in 't voorafgaande onklaar moge gebleven zijn, deze zaak schijnt in allen gevalle voldoende toegelicht, dat de beschaafde wereld op 't standpunt, 't welk zij ten tijde van Grotius en de Cocceii innam, bij 't zoeken naar eenen wijsgeerigen grondslag voor recht en staat slechts te kiezen had tusschen de twee richtingen, welke door die beide namen worden gekenschetst. *Of* de „natuurmensch", *of* de geopenbaarde God; een derde liet zich niet denken. Wilde men al degenen, die op 't veld van den godsdienst elkander verketterden, op dat dés rechts samenbrengen, er bestond alleen-dan kans op eenen goeden uitslag, indien men zijne stelling nam in de wetenschap van den „mensch", zooals buiten de zaligmakende kerk, of de geloovige belijdenis zonde en zelfzucht hem hadden gemaakt. Vond men integendeel bij de kunstenarijen van 't „maatschappelijk verdrag" weinig of niets, dat den rechtszin bevredigde, er bleef geene uitkomst over dan dat men 't gezochte poogde optehalen uit de diepten der godsdienstige geheimenissen. Maar daarmede is niet gezegd, dat *ook nu nog* geen derde gegeven zou zijn. Over den ijver, waarmede vooral-de „theocratische" school de keuze tusschen „Gods en des volks souvereiniteit" als den onvermijdbaren tweesprong aan den aanvang van elk onderzoek op dit gebied pleegt afteschilderen, verwondere men zich niet te zeer. Juist die taktiek gunt eenen diepen blik in 't geen de tegenstelling, waaruit zij tot kiezen dwingt, waarlijk beduidt. Immers, van waar dan toch zulk eene voorliefde voor die ééne stelling der vraag, meermalen zelfs zonderling afstekende bij de slordigheid harer beantwoording? Eenvoudig van hier, dat in die inkleeding van 't vraagpunt te voren

de onderwerping aan 't „theocratisch" beginsel lag opgesloten; dat zelfs Grotius in de eigene verklaring, waardoor hij zich naar schijn en waan tegenover dat beginsel plaatste, feitelijk daarvoor 't hoofd boog; dat in de wereldlijke wetenschap den lageren mensch-alleen te kennen gelijk stond met zijne hoogere natuur geheel aan den godsdienst, dat was: aan de kerk overtelaten. 't Was de „theocratie", die vooraf de grens getrokken had. Is 't vreemd, dat zij de keuze tusschen 't geen aan weêrszijden daarvan te liggen kwam steeds als de eenig-mogelijke vooropstelde? 't Viel haar licht te betogen, dat „miskenning van 't feit der zonde" de eerste fout harer tegenstanders was. Maar geheel terecht hadden dezen haar kunnen antwoorden: „wat zoudt gij hebben gezegd, indien wij zonder U te kennen uit 't wezen van den gereinigden en geheiligden mensch ons recht hadden opgebouwd? Hoe konden wij denken aan een recht boven, tegenover de zonde, daar *gij* ons van den mensch, wiens wezen tot een voetstuk voor onzen arbeid dienen moest, niets anders overliet dan haar?". Zou ooit de rechtswetenschap ophouden met heenenweêrteslingeren tusschen die polen: God en den „natuurmensch", zou ooit 't recht eenen vasten grond erlangen, waarop aan 't godsdienstig geloof en zijne schakeeringen hare waarde verzekerd, en tevens de fouten, die Grotius noch Locke vermijden kon, ontgaan werden, dan was één ding voor alle anderen van dringend belang: de grens, door 't openbaringsgeloof aan de wetenschap van den mensch gesteld, te verplaatsen; 't zedelijk bewustzijn, als feit, zelfstandig tegenover de godsdienstige voorstellingen, waaraan 't beiden voedsel gaf en ontleende, te brengen binnen 't gebied, aan 't weten toegescheiden; met één woord: *den mensch in zijn geheel* bij 't voorgenomen onderzoek als uitgangspunt aan te nemen. 't Wezenlijk karakter des rechts, dat immers ook naar zijne veelzeggende Latijnsche benaming de menschen

„verbindt“, kon nooit geheel worden verklaard uit eene beschouwing, die, streng genomen, slechts met 't geen hen *scheidde* rekening houden mocht. Maar nog minder bijna vermocht eene *wetenschap* van *eindige betrekkingen* te worden afgeleid uit de gedachten aangaande eene wereld, waarvan men juist dit-alleen *weet*, dat men zich haar als 't *tegendeel* aller eindigheid en betrekkelijkheid te verbeelden heeft. Slechts in de volle natuur van den *persoon*, van den zedelijken mensch, steeds, te midden en vaak tegenover zijns gelijken, worstelend om zich-zelf te worden, en meest van al zich-zelf dan. wanneer hij met de anderen als in den Allerhoogsten persoon zich één gevoelt, was ook voor 't recht boven de veelheid zijner eischen en vormen 't ééne levensbeginsel te vinden.

Gelijk van zelf spreekt, viel ook deze „omwenteling“ niet uit de lucht. Hare deugdelijkheid deed zich juist hieraan kennen, dat zij, als 't ware, uit de behoefte der geesten ontstond, eerst nadat met name de aanhangers van 't „bloote denken“ 't uiterste hadden beproefd, om door nieuwe verscheidenheden op de oude wijs de aangevangen taak ten einde te brengen; nog meer misschien aan dit andere, dat in de stelsels, welke van dien arbeid de vrucht waren, eene gestadige toenadering tot hare beginselen te onderkennen viel, welke, hoe ver zij van eene juiste omschrijving verwijderd bleef, aan de leeringen, in wier verband zij doorstraalde, wel 't beste deel van hare aantrekkelijkheid en haar gezag verleende. Aleer dus tot de ontvouwing dier beginselen zal worden overgegaan, is hier eerst op de tweeledige beteekenis van dat voorbereidend tijdvak de aandacht te vestigen. Daarop komt die ontvouwing-zelve aan de beurt. In aansluiting aan haar volgt dan eene schets van 't geen vooral Lorenz Stein met zijne studie der maatschappij ter bevestiging en ontwikkeling dier nieuwe rechtsleer heeft gedaan. En van daar uit zal zich, als van zelf, de overgang aanwijzen tot een meer

uitvoerig overzicht over 't werk van hem, die naar zijne eigene woorden de grondslagen voor zijne staatsopvatting vooral aan Stein te danken heeft [1]).

De eerste naam, dien men bij de intrede in dat overgangstijdperk ontmoet, is die van Johann Gottlieb Fichte. Een man, merkwaardig zelfs onder hen, in wier gezelschap de beoefenaar der wijsbegeerte hem gemeenlijk aantreft! In de geschiedenis van 't „louter denken" heeft zijn arbeid eene plaats, als van twee anderen, een gewicht, als van meer dan twee. Want die arbeid vormt 't keerpunt in de ontwikkeling zijner school. Haar overgang, — of moet men zeggen haar terugkeer? — uit de „*practische rede*" naar de *metaphysischebe spiegeling*, de verplaatsing van haar punt van uitgang uit de *be*schouwing van haren „*mensch*" naar de *aan*schouwing van haren „*God*" was zijne daad. Echter niet, alsof hij met vol bewustzijn van de beteekenis dier schrede uit de éene duidelijk afgepaalde stelling tot de andere was overgegaan. Veeleer levert hij in 't bijzonder 't voorbeeld, hoe een denker, die, wat oorspronkelijkheid en klaarheid betreft, bij weinigen achterstaat, juist zijne stoutste zwenking onder den sluier van onbestemde uitdrukkingen voor zijne lezers en wel 't eerst voor zich-zelven verbergen kon. Een verwijt deswege treffe hem niet. Wie weet, of hij den grooten sprong wel had gedaan, indien de wijdte der kloof door hem was uitgemeten? Hier past 't te onderzoeken, wat hem eerst aan haren rand, en van daar, haast vóór dat hij 't wist, aan de overzijde bracht.

Met 't oog op de practijk des rechts mag men de leer van Kant 't laatste woord noemen der school, die van 't

[1]) Gneist: „der Rechtstaat": Anm: 1.

„ik denk, dus ben ik“ uit de pen van Cartesius haar begin dagteekenen kon. Met 't oog op de volledige afwikkeling van 't geen in dat oorspronkelijk wachtwoord besloten lag, was zij 't niet. Op tweeërlei wijze had men met de gegevens, die dat woord vooropstelde, beproefd 't raadsel des rechts te ontwarren. Te vergeefs. De man, die met terzijdestelling van zijn „ik ben“ slechts de onpersoonlijke denkwet tot grondslag en richtsnoer gekozen had, was, en nog wel ten koste van eenen meer dan gewaagden kunstgreep in den aanvang, met eene verheerlijking van 't vuistrecht geeindigd. Aan de verschillende groepen, die de hoop om 't „ik denk“ en 't „ik ben“ te verbinden niet hadden opgegeven, bleef geene uitkomst over dan den knoop, die zich niet ontwarren liet, naar willekeur doortehouwen. Een derde was nog onbeproefd: de wereld, de zedewetten, 't recht, 't staatsgezag verklaard uit de daad van den denker. 't Pogen daartoe kon, zoo men meenen mocht, niet op zich laten wachten. De eenvoudige doortrekking van de slotsommen uit de „critiek der bloote rede“ moest er heenleiden. 't Betoog, dat de aard der waarneming geene zekerheid gaf, of de werkelijkheid niet wellicht anders was dan zij zich voordeed, voerde van zelf tot den stouteren twijfel, of de buitenwereld wel in 't geheel bestond. Er was maar één stap te doen, om uit 't vermoeden eener door 't waarnemen *ver*vormde wereld tot dat eener daardoor-alleen *ge*vormde te komen. Onderstel nu, men had dien stap zonder meer gedaan; welke verandering kwam daardoor in de beschouwing des levens. Voor den denker bestond dan niets wezenlijks buiten zijn „*ik*“, dat, om welke reden ook, neem aan bijvoorbeeld ten einde tot zelfbewustzijn te geraken, gedwongen was iets anders tegenover zich te plaatsen en aldus de wereld aan en rondom zich *schiep*. Bij den eersten oogopslag kon 't den schijn hebben, alsof door zulk eene leer aan menigen eisch, dien de vorige

stelsels niet, of slechts ten halve bevredigd hadden, zou zijn voldaan. 't „Theoretisch" denken achtte men wellicht erdoor gebaat, dat, sedert de oorsprong der wereld in eene daad werd gezocht, hare wisseling in den tijd, hare verscheidenheid in de ruimte niet langer behoefde te worden ontkend. En wat 't „practisch" denken aanging, niet slechts ware „'t belang der vrijheid", althans naar men gelooven kon, nooit zoo wel gediend geweest, maar vooral zou men zich naar allen schijn voortaan verlost wanen van die tweeslachtigheid, die 't „natuur"- en 't „rederecht" in twee reeksen van tegenstrijdigheden had doen uitloopen. Doch die begoocheling hadde niet lang geduurd. Want bij nader inzicht ware 't spoedig in 't oog gevallen, dat de daad, waardoor 't „ik" zich zijne wereld voortooverde, in haren laatsten grond geene „vrije" daad kon zijn geweest, maar slechts 't gevolg van eenen vóór alles aanwezigen drang, en derhalve de oorsprong van 't bestaande niet in haar, doch veeleer in de natuur, die met de noodwendigheid eener denkwet tot hare verrichting genoopt had, moest zijn gezocht. Van de „vrijheid" bleef dan alweder zeer weinig over, en de oude tweeslachtigheid kwam door de achterdeur terug haast op 't zelfde oogenblik, dat de voordeur achter haar gesloten was. Men behield bij slot van rekening dan nog één voordeel: sinds de werkelijkheid van 't geen de vaderen in hunnen eenvoud gemeend hadden buiten zich waartenemen was geloochend, zou de strijd, vroeger over de gelijkenis tusschen 't voorwerp der waarneming en haar beeld gevoerd, hebben opgehouden. Maar hoe duur ware dat voordeel gekocht! Was inderdaad de wereld der ervaring slechts 't gewrocht van den denkenden geest, dan lag voor iederen mensch 't al binnen zijnen persoon besloten; met zijnen dood ging 't bestaande teniet; de menschen, met wie hij gemeend had omtegaan: bloedverwanten, vrienden, waren geene werkelijke wezens,

als hij, maar slechts de beelden zijner voorstelling. Er zou zeker meer dan één „ik“ naast 't zijne, eveneens met eene eigene gedachtenwereld kunnen bestaan; doch tusschen hen geen band, ja zelfs geen spoor van kennis aangaande elkanders aanwezigheid. Een ieder vormde eene wereld op zichzelve en ware in die wereld 't begin en 't einde. Een scherpzinnig man heeft beweerd, dat zich in de volgorde der gebeurtenissen gedurende de omwenteling, in de onttroning der „vrijheid“ van 1792 door den Caesar, dien zij had gebaard, slechts de gedachtengang afspiegelde, die de heerschappij van 't „ik“ uit die der „practische rede“, de leer van Fichte uit die van Kant voortkomen, en ook daar de moeder door de vrucht verdringen deed. Die opmerking is meer geestig dan waar; zij getuigt van eene onvolledige bekendheid met den arbeid van Kant en van Fichte beiden. Maar van 't standpunt, hier geschetst, dat Fichte is doorgegaan zonder zich er op te houden, geeft 't eene juiste karakterteekening. Inderdaad: zoo moest, indien hij zich tot 't doortrekken van de lijn tusschen Descartes en Spinoza, Spinoza en Kant bepaald had, en daarna was blijven staan, zijn „ik“ zijn geweest. Zoodra 't de gevolgtrekkingen uit de stelling, die 't in 't middelpunt der wereld, *zijner* wereld, innam, aan*dorst* en aan*kon*, had deze, hoe groot zij was, slechts voor één zoodanig „ik“ plaats. En zoo ware 't ééne einde der leer van „'t bloote denken“ met 't andere samengevallen, de kringloop der dwalingen afgesloten, waarin dit zijne aanhangers rondgedreven had. Welk verschil toch zou 't gemaakt hebben, of Spinoza schreef: „Recht is al, wat bestaat; want wat is, kan en mag alleen zijn, zooals 't is.“, dan wel een ander: „Ik, wie ik ook zij, ben de wereld; want alles om mij heen bestaat slechts door mij.“? Riepen niet beiden den menschen ten laatste slechts dit toe: „Al, wat ge wilt en kunt, dat moogt ge.“? En wat

was de beteekenis van zulk een beginsel voor de „practische wetenschappen“, zoo niet deze: „Er is geene zedelijkheid. Er is geen recht.“? Naar welken kant men deze school wende of keere, altijd stuit men op diezelfde uitkomst. Ontkenning van de dingen, wier verklaring men gezocht had, ziedaar de schijnbaar troostelooze vrucht dier geestesinspanning van meer dan twee eeuwen. Doch troosteloos niet voor hem, die gelooft, dat ook die arbeid geenszins verloren is, indien hij den menschen, door hun de gevolgen van eenen leugen voor de oogen te plaatsen, ook maar ééne schrede nader tot de kennis der waarheid heeft gebracht.

„Maar die gansche redeneering berust slechts op een ondersteld geval. De geschiedenis kent zulk een wijsgeerig stelsel niet“. — 't Worde gereedelijk toegegeven, dat de hier geschetste leer nooit is verkondigd. De geschiedenis echter kent haar wel. Er is tusschen Kant en Fichte geen verbindende schakel, zoo 't niet deze is. Verlangt men 't bewijs? Stahl heeft in zijne „geschiedenis van de wijsbegeerte des rechts“ juist dit stelsel voor dat van Fichte uitgegeven [1]). 't Zij niet zonder huiverigen schroom gezegd, dat hier zijne eigene diepzinnigheid hem parten schijnt te hebben gespeeld. Nadat hij in 't beginsel van 't „rationalisme“ de kiem der gansche latere ontwikkeling had aangewezen, was 't natuurlijk, zoo hij den opvolger van Kant de leer toedichtte, welke na die des laatsten eigenlijk komen moest. In elk geval: de vergissing toont, — en in zoover had Stahl ook feitelijk gelijk —, dat in de werken van Fichte sporen genoeg van dit doorgangspunt waren overgebleven, om zelfs eenen zóó scherpen opmerker 't een en 't ander te doen verwarren.

Op welke wijze nu greep in Fichte's arbeid de boven

---

[1]) Stahl: „Geschichte der Rechtsphilosophie“: (Uit: 1856) Blz: 220 en vv:

aangeduide zwenkiug plaats? Hoe geschiedde die „terugkeer van 't standpunt der „practische rede" naar dat der „metaphysische bespiegeling""? Aldus, dat hij 't bijzonder „ik" van den denkenden mensch, waarin men verwachten kon, dat de bodem voor zijne wereldbeschouwing door hem zou zijn gezocht, als zoodanig prijsgaf, om er een algemeen, een wereld-ik voor in de plaats te zetten. De „reine werkzaamheid", de eenige volstrekte oorsprong van alle bestaan, moest, om zich naar den eisch harer innigste natuur van zich-zelve bewust, dat wil zeggen: om een „ik" te worden, iets anders, dat niet zij-zelve was, tegenover zich stellen [1]). Door die eerste daad verloor zij echter noodwendig hare oneindigheid; maar, daar zij toch altijd oneindig was en bleef, ontwikkelde zij zich, juister gezegd, tot „een stelsel van eindige individualiteitspunten" [2]). De laatsten nu waren de zelfbewuste personen der zinnenwereld. Men houde den schrijver die kabbalistische tooverspreuken ten goede. Zij zijn niet meer onhollandsch, dan de oorspronkelijke bewoordingen, welke zij zoo getrouw mogelijk weergeven, onduitsch zijn. Er kan der taal wel geen erger geweld worden aangedaan dan door haar schijnbaar met de nauwkeurigheid der wetenschap dingen te laten zeggen, waartoe alleen de verbeelding zich vermag te verheffen. Hoe 't zij, omtrent de beteekenis van den aldus gedanen stap behoeft men niet in 't onzekere te zijn. Voor de eerste maal na Spinoza erkende deze school, dat zij tot den opbouw der „practische" wetenschappen aan *den enkelen mensch*, zelfs met zijnen „categorischen imperatief", niet genoeg had. Voor de eerste maal liet zij zich bewegen om ter opsporing van

---

1) J. G. Fichte: „System der Sittenlehre." 1797 Inleiding: Blz: I—XVI. Zie ook 't overzicht bij I. H. Fichte: „Die philosophischen Lehren von Recht, Staat und Sitte": Blz: 95 en vv:

2) J. G. Fichte: „Grundlage der gesammten Wissenschaft": 1794 § 4.

den dieperen grond der menschelijke verhoudingen de grens te overschrijden, die zij uit kracht harer geschiedkundige roeping tot dusver daarbij had geeerbiedigd. Dat zij, toen eens die stap achter den rug was, van geen halthouden wist, wie zou 't anders hebben verwacht? De kerk had 't den peinzenden geest niet geleerd in de dingen, die thans vóór hem openlagen, eenige scheiding te maken. Zoo moest 't wijsgeerig denken wel van nu afaan zich op haren troon gaan plaatsen. Zou de aarde geen geheim meer voor den denker bezitten, hij behoorde met den hemel aantevangen. Voorwaar, 't bekwam der wetenschap slecht, dat hare toongevende beoefenaars eenmaal begonnen waren voor de kerk uit den weg te gaan. Wat had haar die inschikkelijkheid gebaat? Eene metaphysica uittespinnen, die 't heelal omvatte: niets minder dan dat was de taak, welke zij zich ermede op den hals gehaald had. Haar leven was met de vervulling dier taak gemoeid. En ten overvloede plaatste elke poging daartoe haar vijandig niet slechts juist-tegenover die machten, wier vreeze, wat zij zeggen mocht, 't richtsnoer harer eerste schreden geweest was, maar ook tegenover eene andere macht, vrijwat geduchter dan alle kerken der wereld: den weerzin van 't godsdienstig gemoed.

In 't eerste tijdperk van de lange worsteling tusschen „de souvereiniteit Gods" en die „des volks" en ook later nu hier, dan daar zag men uit den „theocratischen" stam „democratische" loten opschieten. In 't laatste tijdperk van zijnen levensstrijd greep met 't „louter denken" juist 't omgekeerde plaats; uit den tronk der „zuivere rede" sproot eene kroon van „theocratische" takken en bladeren. Dat is de zin der „metaphysische" stelsels van Fichte, van Schelling en van Hegel. Zij waren de vruchten eener uiterste krachtsinspanning, om ter kenschetsing van recht en staat, daar men alle pogingen tot 't verklaren dier twee buiten hun verband

met 't geheel der dingen mislukken zag, thans dat geheel uit begrippen optebouwen, of eigenlijk in begrippen optelossen. Na al 't geen in voorgaande bladzijden én over den aard en de werkzaamheid van 't denkvermogen én over de grenzen van 't gebied der kennis werd opgemerkt kan de critiek eener richting, welke die beide punten gelijkelijk uit 't oog verloor, met eenige trekken volstaan.

Onnoodig-haast te zeggen, dat ook nu weder, indien men boven alles met de vooropgestelde methode 't ernstig gemeend had, die nauwgezetheid aanstonds de onbereikbaarheid van ieder langs zulk eenen weg nagespoord doel in de onmacht om daar ook maar éénen stap op vasten bodem te zetten zou hebben openbaar gemaakt. Doch evenzeer onnoodig daarbijtevoegen, dat van die nauwgezetheid feitelijk geen sprake was. 't Zou zeker, achteraf beschouwd, wenschelijk zijn geweest, indien men toen-reeds de machteloosheid van 't denkvermogen tegenover de taak, waaronder 't ruim anderhalve eeuw zich aftobde, kon hebben ingezien en erkend. Maar 't practisch leven eischte luider dan ooit eene dadelijke beantwoording zijner vragen en raadselen. En de bedenkelijke richting, in beginsel reeds door Locke, maar sedert vooral door de Fransche philosophen aan de „ervarings"-wijsbegeerte medegedeeld, begon ook in Duitschland, zelfs Kant ten trots, zich meer en meer te doen gelden. Natuurlijk, dat die omstandigheid-vooral, terwijl zij voor de hooger gestemde geesten de ervaring-zelve tot een voorwerp van wantrouwen merkte, in gelijke mate de papieren van 't bloote denken rijzen deed. Hoe ware 't dan te vergen, dat de mannen, welke in den geest van Kant poogden voorttearbeiden, zich hadden vrijgehouden van eene fout, waaraan zelfs Spinoza, de onverstoorbare denker, niet had kunnen ontkomen. Allen: Fichte, Schelling, Hegel, namen zij hunnen aanloop uit een begrip, dat, hoe won-

derspreukig uitgedoscht, voor den rechterstoel der critiek zijne afkomst uit 't denken-alleen nimmer aannemelijk maken zou.

Kon men na zulk een begin nu verder kalm zich aan den stroom eener streng-logische redeneering toevertrouwen? Er was reden tot twijfel. Wat toch is de kern in elke slotsom, die 't denken trekt? Dit: dat geen gegeven begrip tegelijk zijn tegendeel zijn kan. Maar door welken kunstgreep zou men dan met behulp van 't enkel-denken uit eenig begrip, al was 't nog zoo ruim en onbepaald, de bestaande wereld, hare onloochenbare tegenstellingen, haar eeuwig ja en neen-vooral tusschen zedelijke geboden en natuurkrachten kunnen afleiden? Ook die moeilijkheid moest, zoo niet overwonnen, dan omgetrokken worden. De vraag was: „op welke wijze?". — Tot nog toe had de zorgvuldige eerbiediging van 't wezen der denkwet de schrijvers uit de school van Grotius en Spinoza meerendeels er toe geleid die tegenstellingen, bewust of onbewust, te ontkennen, immers 't verschil tusschen beschrijvend en practisch weten wegtecijferen. — Aan Kant kwam de eer toe met die door en door onzedelijke richting te hebben gebroken. Doch maakte hij 't ten slotte beter? In geenen deele. Zijne wereldbeschouwing plaatste de kennis der dingen, zoo, als zij voor ons zijn, buiten 't bereik der rede, maar verhief deze toch weêr aangaande 't geen behoort te zijn tot de eenige bron van ons weten. Wien valt 't niet in 't oog, dat zij, zoo doende, tusschen 't zedelijk gebod en de „ervarings"-wereld, dat is: de stof, waarin zich dat gebod heeft te belichamen en te verwezenlijken, elk verband wegnam, en dus de bezwaren van voorheen slechts voor andere, en niet minder ernstige verruilde? — Zouden de natuurlijke orde en de zedelijke in haar onmiskenbaar contrast en tevens in haar onverbrekelijk verband voor 't denken kunnen blijven bestaan? Er was nog ééne uitkomst. Indien Mohammed niet

tot den berg ging, moest de berg tot Mohammed komen. Indien de feiten, — eigenzinnige dingen! — weigerden zich te laten wringen in de stroeve denkwet, moest deze zich plooien naar hen. En zoo gebeurde 't. Fichte 't eerst gaf 't voorbeeld om den boven omschreven grondregel voor alle denken omtekeeren. Niet langer zou een vooropgezet begrip zijn tegendeel uitsluiten. Veeleer lag 't laatste in 't eerste opgesloten. Ziedaar de grondgedachte in dat raadselachtig uitgangspunt van Fichte's zedeleer: dien „zuiveren vorm der rede", die, om een „ik" te worden, „zich een niet-ik zet".

Op die wijze werd 't instrument, waarvan men zich bediende, — 't denken, — onherkenbaar wel is waar, maar toch ook bruikbaar gemaakt; en zoo was 't mogelijk, dat met zijne hulp die kunstige stelsels werden in elkander gezet, welke als de voorhoven tot eenen beteren bouw van zede-, rechts-, en staatsleer te beschouwen zijn. De methode, waaraan men eenmaal gebonden was, bleef vooral in den vorm, in 't voortdurend redeneeren van boven naar beneden, voelbaar. Ten aanzien van den inhoud veroorloofde de nieuw uitgevonden denkwet wel zooveel vrijheid van beweging, dat reeds 't eerste systeem van Fichte's zedeleer althans in omtrekken een volledig plan vertoonde van 't geen de „practische" wetenschappen, op den bodem eener onbevooroordeelde waarneming overgebracht, éénmaal worden zouden [1]. De oorspronkelijke daad, reeds boven beschreven, waardoor volgens deze voorstelling „de reine werkzaamheid zich deelde in een stelsel van oneindige individualiteitspunten", bleef, dus heette 't, als de bewegende kracht, in dezen tegenwoordig, en kwam noodwendig in den vorm van eenen drang naar zelfstandigheid, tot hun bewustzijn. Dat dan was

[1]) Zie 't overzicht bij I. H. Fichte: „die philosophischen Lehren von Recht, Staat und Sitte". Blz: 135 en v:v.

'teenige werkelijke in ons. Terwijl echter dat bewustzijn zich verwezenlijkte, moest tegelijk 't ik, daar 't alleen in tegenstelling met een niet-ik zich aanschouwen kon, aanstonds een eindig ik worden naast en in betrekking tot anderen. 't Erkende zijne individualiteit, zijne vrijheid slechts in haar verband met die der overigen. Aan 't recht de taak om die wederzijdsche vrijheid te begrenzen. Aan de zedelijkheid om haar te vereenigen tot een hoogste doel. De zedewet klonk dus als de nagalm van die eerste daad, waardoor 't ik zich-zelf verwezenlijkt had; en hare eigenlijke natuur lag daarom niet in den vorm van 't gebod, maar veeleer in 't innigst wezen van 't ik. Haar inhoud eindelijk was tweeledig. De oorspronkelijke eenheid van den louteren geest te verwezenlijken mocht een onbereikbaar ideaal worden genoemd [1]). Maar eenerzijds openbaarde 't ik zijne afkomst van haar in eene oneindige reeks van zedelijke zelfbevrijdingen. Andererzijds trad voor die hoogere eenheid de lagere gemeenschap in de plaats. Ziedaar in zeer breede streken Fichte's zedeleer geschetst.

Ontwijfelbaar; de bestanddeelen voor eene bevredigende oplossing waren in dien arbeid bijna allen aanwezig. Maar waarom *sprak* desniettemin die leer zoo weinig tot der menschen gemoed? Waarom greep zij hen niet aan? Waarom doet zij dat ook thans niet? 't Kwaad lag nog altijd in den betoogtrant. Wat men ook aan 't denkvermogen gedaan, en zelfs misdaan had, om 't opgewassen te doen zijn voor zijne taak, uit een metaphysisch beginsel den rijkdom des zedelijken levens te voorschijn te tooveren ging nog altijd boven 't bereik zijner krachten. Wie kon zich warm maken bij de gedachte, dat 't beste deel van zijn wezen „een naar de noodwendige voorwaarden harer zelfaanschouwing tot individu

---

[1]) J. G. Fichte. „Sämmtliche Werke“. I Blz: 416.

geworden brokstuk der reine ikheid" wezen moest? En dat 't denken, hoe gewelddadig verwrongen, toch nooit buigzaam genoeg kon geworden zijn, daarvoor bleef 't bewijs ook in de uitwerking der boven aangegevene denkbeelden niet achterwege. Waar Fichte van 't geraamte een levend geheel poogde te maken, schoten zijne krachten te kort. De beide deelen, waarin hij zijne zedeleer gesplitst had, kwamen geheel overeen met 't geen de ervaring dienaangaande te aanschouwen biedt. Maar in 't stelsel bleven zij naast elkander staan, terwijl zij in de werkelijkheid ten slotte tot één samensmelten. Wat was de reden? Deze, dat 't stelsel slechts begrippen, de werkelijkheid gevoelende, denkende, handelende menschen kent. Geniaal, en voor de juiste opvatting dezer dingen van éénig gewicht, mag 't denkbeeld worden genoemd, dat de oorsprong aller zedelijke verhoudingen te zoeken is in die hoogere verwantschap, welke ons allen met den kern van ons wezen te zamen aan één, en zoo onderling aan elkander bindt. Doch bij de aanduiding bleef 't. Fichte stond te dicht bij den glanstijd van 't „natuurrecht", te na aan Kant, te zeer midden in de bouwvallen der landsvaderlijke besturen en in de nieuwe werken der allesbelovende omwenteling, te veel onder den invloed dier gedachten, die hij moest hebben doorgewerkt, alvorens zich te kunnen verheffen tot 't door hem ingenomen standpunt, om niet bij 't ontwikkelen zijner leer van den aanvang af op 't „individu" eenen nadruk te leggen, welke den overigen inhoud van 't straks genoemd beginsel niet meer tot zijn recht kon doen komen. Men lette vooreerst op zijne zedeleer. Men herinnere zich, hoe hij, als haar laatste woord, den mensch dit ééne bevel op 't harte drukte: „handel volgens Uw geweten" [1]). Niemand waarlijk, die de juistheid

[1]) J. G. Fichte. „Sittenlehre"; in de „Sämmtliche Werke". IV Blz: 156.

van dat woord ontkennen zal. En echter, was daarmede alles gezegd? Of kon Fichte zich verantwoorden tegenover 't verwijt van Hegel, dat men zóó nooit boven vormelijke algemeenheden in de leer, noch in de practijk boven eene deugd op eigen hand uitkwam [1])? Maar sterker nog dan daar deed zich de hier gewraakte éénzijdigheid in zijne rechtsleer gevoelen. De vergruizeling van staat en maatschappij tot louter persoonséénheden werd daar tot 't uiterste gedreven [2]). De leer van 't „maatschappelijk verdrag“ kloeker dan ooit ook in de onderdeelen als de leidende gedachte vooropgesteld [3]). 't Wederkeerig wantrouwen van burgers en overheden onbewimpeld uitgesproken niet alleen, maar daarenboven verwerkt tot een stelsel van onderlinge bewaking, spionneering, belemmering, dat elke andere „evenwichtsleer“ in de schaduw, doch tevens 't beginsel van dieallen in de smeltende middagzon der belachelijkheid zette [4]). En wat hij in lateren tijd beproefde, om 't geen hij toen zelf eenen „noodstaat“ schold, naar de eischen van een nieuw leven omtewerken, kon 't kwaad slechts verergeren. De „socialistische“ leer van zijnen „geslotenen handelsstaat“ [5]), de platonische republiek onder 't vaderlijk albestuur der „leeraren“ in zijne tweede staatsleer [6]) leverden eens te meer

---

[1]) Hegel: „Philosophie des Rechts“. §§ 136 en 140.

[2]) („Jeder ordnet den gemeinsamen Zweck dem Privatzwecke unter“.) J. G. Fichte. „Naturrecht“; in de „Sämmtliche Werke“. III Blz: 150 en 151.

[3]) J. G. Fichte: „Naturrecht“. §§ 8, 16 en 22. Verg: zijne „Beiträge“; in de „Sämmtliche Werke“ VI. Blz: 80—84.

[4]) J. G. Fichte. „Naturrecht“; in de „Sämmtliche Werke“. III Blz: 171 en vv:

[5]) „Der geschlossene Handelsstaat, als Anhang zur Rechtslehre und Probe einer künftig zu liefernden Politik“; in de „Sämmtliche Werke“. III Blz: 390 en vv:

[6]) „Staatslehre oder über das Verhältnisz des Urstaates zum Vernunftreiche“; in de „Sämmtliche Werke“. IV. Blz: 369 en vv:

't bewijs, hoe nauw de beweerde uitersten: verwaarloozing der gemeenschap om den enkele en oplossing van den enkele in de gemeenschap, aan elkander grensden. Om kort te gaan: Fichte wist met zijne eigene ontdekking zoo weinig zijn voordeel te doen, dat hij altijd weer op den ouden grondslag der „practische rede": 't feit van 't naast elkander bestaan der gelijk gerechtigde, „vrije" wezens, nederkwam. Die wereld bleef zijn „te huis". Wat in zijne „rechts"-, of „zedeleer" mocht herinneren aan een zelfstandig leven en mitsdien aan een eigen recht van de menigvuldige vormen der menschelijke gemeenschap [1]), aan hunne geschiedkundige ontwikkeling en onderlinge, plaatselijke verscheidenheid, aan de onmisbaarheid van hun juist verstand voor de kennis van den inhoud der rechtskundige en zedelijke verhoudingen, 't waren slechts „memorieposten". Tot eene uitvoerige verbinding van de gedachten, welke daar nog verborgen lagen, met die, waarin hij bij voorkeur zich vermeide, tot eene aanvulling en zuivering van dezen door genen kwam 't niet. En 't kon daartoe ook niet komen, zoolang, — 't zij hier nog eens herhaald, — men volhardde in de dwaling van uit begrippen eene éénheid te willen afleiden, die men slechts uit de getrouwe waarneming der levende menschen optebouwen had, van alle wijsheid te zoeken in eene eigengemaakte bovenzinnelijke wereld, terwijl de bruikbare bouwstoffen voor 't grijpen lagen.

't Leed niet lang, of de leemten in den arbeid van Fichte werden gevoeld en pogingen tot hare aanvulling te werk gesteld.

---

[1]) Reeds zijn „Naturrecht" bevatte aan 't slot eene aanwijzing van 't ware karakter der gemeenschap, waardoor hij naar de opmerking van Bluntschli („Geschichte des allgemeinen Statsrechts und der Politik". Blz: 365) zich zelven wederlegde. „Durch Vereinigung aller organischen Kräfte constituirt sich eine Natur; durch Vereinigung der Willkür Aller die Menschheit". 't Beeld is juist; maar alleen, omdat al 't voorgaande onjuist is.

Tegenover, of althans naast 't „metaphysische" „natuurrecht" verrees eene „metaphysische" „historische school". 't Werd erkend, dat bij de rechtstreeksche afleiding van 't enkele „ik" uit 't algemeene aan 't wezen der daartusschenliggende levende menschenverbindingen, aan ieder's inwendige eenheid, noch aan hare onderlinge verschillen ooit recht geschieden kon. Die verbindingen moesten, als 't ware, tusschen de aangewezene eindpunten den overgang vormen. De tweede der beide afdeelingen, waarin, als boven geschilderd werd, Fichte zijne zedeleer had gesplitst, behoorde meer dan in zijn stelsel geschied was op den voorgrond te komen. 't Sein tot die wijziging gaf Schelling. Hare voltooiing was 't werk van Hegel. Zou hun arbeid inderdaad 't geen aan Fichte's werk ontbrak tot een welsluitend geheel daarmede samenvoegen? Men *kon* 't niet hopen. De methode dwong tot eenzijdigheid. En eenzijdigheid ter rechter én ter linker zijde mogen samen voor een oogenblik in 't juiste midden een wankelend evenwicht tot stand brengen; duurzaam valt zulk evenwicht niet te vertrouwen, omdat zijne handhaving ten slotte niet op één beginsel maar op 't gelijkmatig geven en nemen met twee beginselen steunt. Wat vooral thans in 't licht moest worden gesteld, was de betrekkelijke rechtmatigheid van de talrijke schakeeringen, waarin zedelijkheid en recht in de ruimte en in den tijd zich openbaarden. De geschiedkundige ontwikkeling der „practische" begrippen, waaraan ook Fichte in zijnen laatsten levenstijd eene grootere waarde was gaan hechten, werd hoofdzaak. Die nieuwe voorstelling van de taak der wijsbegeerte had in menig opzicht eene groote aantrekkingskracht. Niet 't minst in dit, dat zij een middel tot verzoening scheen te bieden tusschen de eischen des zedelijken levens en zijne nog altijd weinig daaraan beantwoordende werkelijkheid. De bedoelde eischen konden worden beschouwd als de omschrijving en aanwijzing van eenen eindpaal, waar-

heen de menschenwereld gestadig op weg was. Iedere bepaalde rechtstoestand bezat dan, als een noodzakelijk doorgangspunt op die reize, zijne eigene waarde. Zulk eene opvatting was werkelijk voor een goed deel juist, en hare wijsgeerige rechtvaardiging zou in dien tijd wel van pas gekomen zijn. Doch, in 't kleed der „metaphysica“ gestoken, werd zij niets minder dan monsterachtig. 't Proces van eene zoodanige geleidelijke ontwikkeling logisch te ontspinnen uit één hoogste beginsel, die taak was alleen onder dit beding uitvoerbaar, dat men 't beginsel-zelf mede in dat proces betrok. Was bij ieder volk, in elken tijd 't rechtsgevoel, 't zedelijk bewustzijn in overeenstemming met 't geen 't op zijne beurt behoorde te wezen, dan moest ook de bron en maatstaf van alle recht en zedelijkheid als veranderlijk worden gedacht. 't Is geene overdrijving, te zeggen, dat, dus bezien, die beiden al hunne majesteit verloren. Wat men als eind*doel* van een *streven* had beschouwd, werd eind*punt* eener *beweging*. De menschheid naderde hare zedelijke bestemming, gelijk 't ijzer den magneet. Er was enkel een reusachtig *feit*, niets meer. En men overlegge de gevolgen. Was er voor hem, die eenmaal elk volksrecht, elke volksgewoonte op 't hun gegeven oogenblik als de hoogste sport in de trapsgewijze wording van 't zedelijk begrip had beschouwd, eenige reden om zich juist tot de volksgemeenschap te bepalen? Waarom zou niet ook in iedere persoonlijke meening aangaande die onderwerpen te harer tijd en plaats evenzeer de openbaring der volstrekte waarheid op dat bepaalde punt in haren voortgang worden geëerbiedigd? Waarom...? Doch genoeg. 't Moge klaar geworden zijn, dat ook op dezen weg, mits de wetten der logica ongeschonden bleven, men ten laatste zich de erkenning getroosten moest eener tot een stelsel verhevene bandeloosheid. En wie daarvan terugdeinsde, verviel even onvermijdbaar tot tyrannie. Indien men van een gelijk

recht voor alle grillen en opvattingen in 't zedelijk oordeel des enkelen niet weten wilde, was men genoodzaakt ergens uit de reeks der „openbare meeningen", welke zich in de groote en kleine kringen der samenleving ten aanzien dezer dingen altijd vormen, eene keuze te doen, en te zeggen: „hier is 't punt, waarbeneden de rei van zelfonthullingen der hoogste wijsheid tot geene enkelvoudigere gemeenschapsvormen afdaalt." De willekeur van zulk eene redeneering ware slechts een flauwe voorsmaak van die harer practische gevolgen. Want zij zou inderdaad in den levenskring, waarbij zij staan bleef, aan elken tijdgeest, aan elke leering, die vat kreeg op de *meerderheid*, een gezag verleenen, waartegen zelfs 't *genie* des enkelen rechteloos was.

De hier vluchtig aangestipte trekken maken werkelijk 't karakter uit, dat de leeringen van Schelling en van Hegel in de geschiedenis der wijsgeerige stelsels onderscheidt. Voor 't onderwerp van dezen arbeid is van die twee Schelling de minst belangrijke. Zijne voorliefde voor de kunst deed hem bij recht en staat minder uitvoerig stilstaan. Wat hij daarover in zijn „System des transscendentalen Idealismus" inlaschte, herinnert grootendeels aan Fichte. Zijn gansche betoogtrant droeg bovendien 't karakter eener dichterlijke vrijheid, die 't verklaarbaar maakt, hoe hij ten laatste, al die zwevende vernuftspelingen moede, rust zocht in de geheimzinnigheden des geloofs. [1]) Nog wachtte de boven beschrevene nieuwe denkwet, welke men de springveer dezer „metaphysische" school zou kunnen noemen, op de komst van den stoutmoedigen geest, die haar zonder omwegen zou durven afkondigen. Bij Fichte was hare toepassing beperkt

---

[1]) Bluntschli: „Geschichte des allgemeinen Statsrechts und der Politik." Blz: 540—544. Scholten: „Geschiedenis der godsdienst en wijsbegeerte". Blz: 277.

gebleven tot de tegenstelling van „ik" en „niet-ik". Schelling bracht haar in zijn stelsel binnen onder den onbestemden naam der „identiteit." De volstrekte wil riep volgens die voorstelling in de geestelijke helft zijner zelfopenbaringen den staat, 't recht, de zedelijkheid, gelijk in de zakelijke de verschillende trappen der natuur te voorschijn. Tusschen beide helften nu bestond in al hare deelen eene nauwe betrekking. Iedere daad van „'t absolute" ter eene zijde beantwoordde aan eene ter andere. [1]) De uitvinding dier twee evenwijdige „krachten" liet aan de levendige verbeelding te vrij spel, dan dat hier verder van wetenschappelijke redeneering sprake had kunnen wezen. Meer dan geestig-alleen was de opmerking van Stahl: „dat Schelling's school-in 't bijzonder met die krachten, als met dobbelsteenen had gespeeld, vergetende, hoe bij zulk een spel-vooral 't geluk van 't genie behoort" [2]). Wanneer men, om één uit velen te kiezen, verneemt, dat 't water bedoelt „de „identiteit" te zijn tusschen 't beginsel der zwaartekracht en dat des lichts, tusschen de zakelijke en de geestelijke zijde van de scheppende kracht in de natuur" [3]), dan is men wel geneigd te twijfelen, of dat nog wetenschap mag worden genoemd. Één ding echter werd in zijne leer voor 't eerst met ronde woorden uitgesproken. Waar hij de geschiedenis voorstelde als „de geleidelijk voortschrijdende openbaring van 't absolute, dat ter wille van 't bewustzijn in 't bewuste en 't onbewuste, 't vrije en 't aanschouwende zich scheidt, maar zelf in 't ondoordringbaar licht, waarin 't woont, de eeuwige

---

[1]) Schelling: „über die Methode des academischen Studiums." (1802) Blz: 213 en vv: 10e voorlezing.

[2]) Stahl: „Geschichte der Rechtsphilosophie." (uitg: 1856) Blz: 399 en 400.

[3]) Zie Stahl: „Geschichte der Rechtsphilosophie." (uitg: 1856) Blz: 387.

vereeniging van beiden is" [1]), waar hij eenige bladzijden verder zelfs uitdrukkelijk verklaarde, dat die „hoogste wil, als „natuurmacht" eerst, dan als „voorzienigheid", eindelijk als „God", drie perken niet van zijne erkentenis onder de menschen alleen, maar in waarheid ook van zijn bestaan doorliep [2]), daar was de stap gedaan tot de prediking van 't geen Jacobi ongemeen kernachtig noemde „den wordenden God". Wat de gevolgen van dien stap moesten zijn, 't straks gevoerd betoog heeft 't reeds aangeduid; een overzicht van Hegel's arbeid zal die aanduiding bevestigen.

Omtrent de zeer bijzondere redeneerwijze van dezen denker zij hier 't noodzakelijke genoeg. Hegel was eindelijk de man, door wien de nieuwe denkwet onder haren meest krassen vorm ten troon verheven werd in 't rijk der wijsbegeerte. Elk begrip, dus liet zich haar inhoud samenvatten, draagt zijn tegendeel in zich [3]). De eerste voorstelling de beste is niet alleen zich-zelve, maar tegelijk eensdeels die, welke haar-zelve opheft, anderdeels eene derde, welke de eenheid der beide voorgaanden uitmaakt. Dank zij der voortdurende beweegkracht, in die wet opgesloten, brengt 't bloote onpersoonlijke denken de wereld met hare tegenstellingen en veranderingen uit zich-zelf zonder meer voor den dag. Telkens namelijk, wanneer een „derde begrip", als 't verbindend lid tusschen een eerste en zijn tegendeel, te voorschijn getreden is, „zet" 't te gelijker tijd weder zijn contrast, en schakelt dus eenen nieuwen driehoek van begrippen aan den vorigen. Op die wijze

---

[1]) Schelling: „System des transscendentalen Idealismus." (1800) Blz: 436—439.

[2]) Schelling: „System des transscendentalen Idealismus." (1800) Blz: 439—441.

[3]) Hegel, „Encyclopädie". §§ 79 en vv. Zie ook de inleiding tot de „Logik". Verg: 't overzicht bij Stahl: „Geschichte der Rechtsphilosophie". (uitg: 1856) Blz: 414 en vv:

loopt de keten der gedachten voort, totdat zij met hare schalmen 't bestaande heeft omvat. 't Louter denken-allereerst, waarin alle begrippen tot eene éénheid als samengesmolten zijn, „zet" zijnen tegenhanger in de natuur: de veelheid der dingen in ruimte en tijd; doch op 't zelfde oogenblik keert 't, als geest, als persoon, uit de natuur tot zich terug. In den geest nu ligt eene nieuwe tegenstelling opgesloten: die tusschen den geest van den enkelen mensch en van de menschengemeenschap, en daarbij ten slotte weder de verzoening dier twee: de toeeigening van den laatsten door den eersten. Deze op zijne beurt.... Maar waar zou 't heen, zoo men aldus 't boek „Genesis" van den denkgod verder vervolgen wilde? 't Begin is voldoende, ten einde een denkbeeld te geven aangaande de vindingrijkheid, de onuitputtelijke hulpmiddelen van een brein, dat de taak ondernam en volbracht om 't heelal tot eene aaneenrijging van tegenstellingen en middentermen te herleiden, doch niet minder aangaande de armoede, waartoe zulk een gewrocht ook van den rijksten geest veroordeeld moest zijn. 't Denken-alleen, zoo heette 't, is 't eenige wezenlijke. Zou dan waarlijk de tastbare wereld, met haren schat van eigendommelijkheid niets werkelijks aan en in zich hebben, dan dat zij 't omgekeerde van 't denken is? Hoe werd op 't Prokrustesbed dier aanschouwing de wereld verminkt! Doch daarenboven; de voorgedragene denkwet, in plaats van althans een vast richtsnoer voor de werkzaamheid des geestes in de handen te geven, bood inderdaad nergens eenige zekerheid. En men geve wel acht, hoe 't geheele stelsel zoo kunstig in elkander sloot, dat één verkeerde, of maar één willekeurige greep noodwendig al 't volgende op losse schroeven stelde. Wat toch is eene tegenstelling? Een geheel betrekkelijk begrip. In den rijkdom der schepping vertoont ieder ding een aantal verschillende zijden. Van den kant, waar men 't beschouwt, hangt 't af, wat

men zijn tegendeel noemen zal. En voor 't derde, 't bemiddelende „moment" geldt 't zelfde. Een voorbeeld. Onder de schalmen in Hegel's gedachtenketen is er geen, waarin 't denkbeeld der drie „momenten" zuiverder verwezenlijkt schijnt, dan in dezen: zijn, — niet zijn, — worden. Dat 't tweede 't eerste opheft, 't derde, terwijl 't noch 't een noch 't ander is, den overgang tusschen beiden vormt, wie, die 't loochent? Maar in de eerste plaats zou 't geheel niets minder onberispelijk zijn geweest, had men voor „worden" „vergaan" gelezen. En ten andere brenge men eens den gedachtengang van dat volkomen voorbeeld naar 't allereerste drievoud van begrippen in 't geheele stelsel: dat, waar 't „reine denken" vooropstaat, over. 't Is klaar, dat dan de vorm van 't laatste niet langer deze zijn kan: denken, — natuur, — geest, maar deze andere: denken, — niet denken, — gaan denken, of wil men? ophouden met denken. Indien nu eveneens letterlijk bij elk nieuw brokstuk de stof, de vorm, de wijze der samenvoeging met 't voorafgaande maar voor 't kiezen was, dan berekene, wie den moed heeft, 't getal der aan alle kanten verschillende stelsels, die naast dat van Hegel met dezelfde kunstbewerking konden worden opgezet.

Niet aan zijnen „regel van drieën" waarlijk had dus Hegel 't te danken, dat hij, inzonderheid op 't gebied der zedelijke wetenschappen, zoo goed wist, wat hij wilde. De oorzaak dier vastheid van overtuiging zoeke men grootendeels in de behoefte van 't openbare leven. Er was een tegenwicht noodig tegen de nog altijd overwegende staatsbeschouwing der „democratische" school. 't Laat zich hooren, dat Hegel ook daar vasthield aan zijne methode. De kern dier wetenschappen lag voor hem alweder in een drietal begrippen: 't recht, doch uitsluitend in den zin van een onbepaald kunnen; de „moraliteit" daartegenover, als de even ledige zedelijke drang; eindelijk de „zedelijkheid", dat wil zeggen; de inrich-

tingen der samenleving, waarin de beide vorige „momenten“ elkander, als 't ware, doordrongen met eenen stelligen inhoud [1]). 't Zal wel onnoodig zijn hier de grieven te wegen, welke tegen die toepassing der veelgeroemde denkwet op dit onderwerp naar den eisch harer eigene „logica“ zijn ingebracht [2]). Ook moge 't oordeel over de uitwerking der beide eerste begrippen met eenige opmerkingen volstaan. In vele trekken herkent men nog hier den invloed van Fichte [3]). Dit echter is hoofdzaak: bij Hegel, als bij zijne voorgangers, stond aan eene juiste opvatting van 't wezen des rechts en der zedelijkheid altijd de geheele betoogtrant zijner school in den weg. Recht immers is altijd in dubbele beteekenis een verhoudingsbegrip: én, dewijl 't niet voor zich bestaat, maar ondergeschikt is aan hooger doel; én, omdat 't steeds in zich sluit eene betrekking tusschen meerdere personen. Geen dier twee gezichtspunten had voor zijne opvatting der stoffe eenigen zin. Elk deel in zijne geleidelijk zich afwindende begrippenreeks was daar uitsluitend om zich-zelf. 's Menschen recht op lijf en leven en stoffelijke goederen, gezamenlijk naar den trant dezer „systemen“ onder één hoofd: eigendom, samengebracht [4]), steunde niet op den eisch zijner bestemming in verband met de middelen om haar te bereiken, doch enkel op den „logischen“ eisch, dat in de wereld van den wil 't ledige begrip der mogelijkheid nevens anderen hare verwezenlijking vinden zou. Eene gelijke opmerking treft zijn begrip der „moraliteit“. Haar standpunt werd omschreven, als „'t recht van den wil des enkelen, waarnaar deze iets is en erkent, alleen in zooverre 't 't zijne is“ [5]). „De

[1]) Hegel: „Philosophie des Rechts“. § 26—33.

[2]) I. H. Fichte: „die philosophischen Lehren von Recht, Staat und Sitte“. Blz: 193—197.

[3]) Hegel: „Philosophie des Rechts“. § 34—36.

[4]) Hegel: „Philosophie des Rechts“. § 47—48, verg: § 57.

[5]) Hegel: „Philosophie des Rechts“. § 107.

bedoeling en de drijfveer der zelfbepaling zijn hier", zoo schreef hij, „'t geen, waarop 't aankomt". Dat alles was waar; doch mocht *hij* zoo schrijven? 't Moest hem voldoende zijn, dat 't begrip van „de onderwerping des enkelen met zijnen wil aan den algemeenen" werkelijkheid geworden was. Zijne vreemde keuze om juist 't strafrecht als de brug van 't recht naar de „moraliteit" te bezigen [1]) neemt te dien aanzien alle onzekerheid weg. Wat toch was hem de straf? Een middel tot staling van verslapte zedelijke drijfveeren? Niet in 't minst. Hare rechtvaardiging lag in hare redekunstige beteekenis, als „de ontkenning van 't misdrijf", dat zijnerzijds de „ontkenning des rechts" was geweest. Kon men zeggen, dat zij iets „bedoelde", 't was niets anders dan eene vormelijke vertooning van de minderheid des onrechts tegenover 't recht. En 't enkele begrip van zoodanige nederlaag kon aan de gezindheid van hem, wien zij was toegebracht, zich niet gelegen laten zijn.

Doch 't zwaartepunt van dit werk des wijsgeers ligt in 't derde deel: de „zedelijkheid". Op haar standpunt-eerst verwierf de plicht zijnen inhoud. Hare verwezenlijking vond zij door den staat. Slechts in de tastbare wereld zijner verhoudingen konden geweten, deugd en plicht boven de wankelbaarheid van persoonlijk inzicht en believen eene eigenlijke gestalte erlangen. Nog eens: ook dat was juist, en, beter nog, 't was heilzaam voor eenen tijd, waarin de kennisse des goeds en des kwaads haar kompas scheen verloren te hebben. Maar de inkleeding. Maar de gevolgtrekkingen. Zij hebben aan de ontwikkeling der wetenschap haast meer kwaad gedaan dan 't beginsel haar baten kon. Zij maakten 't laatste hatelijk, en, — erger! — belachelijk. De vergoding van den „burger" ging Hegel met vergoding der overheid te keer. Aan den vrijen geest werden de vleugelen

[1]) Hegel: „Philosophie des Rechts". § 104.

geknot. Eene eigene hervormende gedachte in strijd met de heerschende meeningen te verbreiden, of zelfs te voeden, die „verheffing van den subjectiven wil boven den objectiven" werd als 't toppunt der zedeloosheid gebrandmerkt [1]). Den enkelen mensch was 't burgerschap van eenen goeden staat voor de algeheele bevrediging van zijnen aanleg noodig niet alleen, maar 't éene noodige [2]). Daarbuiten bestond slechts de toevalligheid van neigingen en hartstochten. En welke staat was 't dan, waarin 't einddoel van 't geestelijk leven werkelijkheid werd? 't Was de Pruisische politieregeering uit dien tijd, 't toonbeeld van beambtensleurzucht en geheimraadswelbehagen. Alreeds in een van zijne eerste werken had Hegel blijk gegeven van denzelfden geest, toen hij de ware zedelijkheid als alleen voor de hoogste klassen bereikbaar durfde voorstellen. 't Leven voor eigene nooddruft, 't lot van boeren en arbeiders, kon, zoo schreef hij toen, slechts tot eenen betrekkelijken graad van zedelijke ontwikkeling zich verheffen. De „goddelijke zelfgenieting" was alleen in de toewijding van een onafhankelijk bestaan aan 't grootere geheel te vinden [3]). Hem, die 't „ik ben mensch en acht mij niets menschelijks vreemd" van Terentius doordacht en doorgevoeld had, kon de betrekkelijke waarheid in die voorstelling, als een beeld van 't werkelijk bestaande, slechts dit besluit doen trekken, dat zulk een toestand behoorde te worden gewijzigd, opdat ook de min bevoorrechten van die „zelfgenieting" hun deel kregen. Hegel niet alzoo. Van hem ontvingen de „onderaardsche machten" geenen troost dan dezen, dat hare zedelijke beteekenis juist in 't offer bestond, 't welk zij uit 't inzicht in zijne noodwendigheid vrijwillig den

---

[1]) Hegel: „Philosophie des Rechts". § 150.

[2]) Hegel: „Philosophie des Rechts". „toevoegsel" tot § 153.

[3]) Hegel: „Ueber die wissenschaftlichen Behandlungsarten des Naturrechts". 1802, in zijne „Werke". I. Blz: 381 & 382.

staat aanboden, door van de hoogte der „volstrekte zedelijkheid" afstand te doen [1]). Men werpe de schuld dier hardvochtigheid niet, om 't stelsel te redden, op de schouders van den schrijver. De enkele persoon *kon* voor hem geene waarde bezitten. Nergens trilt uit zijne leer den lezer een „gij zult" tegemoet. In de oogen van eenen, wien de wereldgeschiedenis slechts gold als 't proces, dat sedert den aanvang in de onveranderlijkheid van 't louter denken lag opgesloten, was ook de zedelijkheid geene overwinning, die Uw en mijn innigste wezen ons drong, al strijdende, op ons-zelven te behalen, maar een feitelijke toestand-alleen, die 't deel werd van dezen en genen enkel door 't zich volstrekken van den algemeenen wil buiten elk toedoen hunnerzijds. Noch was van dat standpunt dit de grond voor 't staatsgezag, dat 't de uitwendige voorwaarden schiep voor de vervulling van der menschen levensroeping, maar dat in zijn bestaan zich 't laatste woord uitsprak van „de dialectiek des volksgeestes". In plaats van 't geen de staat deed, bevatte dan 't geen hij was zijne rechtsvaardiging. 't Algemeene middel werd verheerlijkt, als ware 't 't volstrekte doel [2]). Kan 't bevreemden, dat in zulk redeverband 't recht van den mensch verdween? Al, wat dezen bijzonderlijk eigen mocht zijn, was enkel uit den booze [3]). En ook dat niet in dezen zin, dat hij gehouden ware 't uittedelgen. 't Kwaad was evenzeer alleen-eene gebeurtenis, waarvan 't slechts onverklaard en trouwens ook onverklaarbaar bleef, hoe zij bij den éénen almachtigen wereldgeest mogelijk wezen kon. [4]) Ook dezen keer vermocht 't spel met woorden en klan-

---

[1]) Hegel: „Ueber die wissenschaftlichen Behandlungsarten des Naturrechts. 1802, „Werke" I. Blz: 386.

[2]) I. H. Fichte: „Die philosophischen Lehren von Recht, Staat und Sitte". Blz: 222.

[3]) Hegel: „Philosophie des Rechts". §§ 141 en 146.

[4]) I. H. Fichte: „Die philosophischen Lehren von Recht, Staat und Sitte". Blz: 227.

ken, zelfs in de dienst der oogenschijnlijk pasklaar gemaakte denkwet de slotsom niet te weren, die, als de booze geest dezer scholen, hare denkers vervolgde: de gelijkmaking van recht en feit, de niet slechts onrechtskundige en onzedelijke, maar tegenrechtelijke en tegenzedelijke leer van Spinoza. Hegel sprak haar uit in 't reeds vermelde woord: „wat werkelijk is, is redelijk; wat redelijk, werkelijk". Al hield ook dat woord eenen juisten kern in, al viel 't niet te ontkennen, dat in waarheid 't geen behoort te zijn, immers als de innige natuur van onzen wil, steeds in eenigen vorm van gewoonte, of geschreven recht voorhanden wezen moest [1]), dus algemeen gesteld, als Hegel 't te lezen gaf, maakte 't alweder, verre van zedelijkheid en recht te bevestigen op den bodem der wetenschap, aan 't een en 't ander een einde. De nieuwe vorm der denkwet, onverschillig, of zij waar, of valsch was, vermocht de kiem van zelfvernietiging, die hier, gelijk in alle soortgelijke stelsels, aan 't licht kwam, niet onschadelijk te maken. Want die kiem lag niet in dezen vorm, of in genen, of in eenen anderen, maar in 't wezen der denkwet zelf. Men mocht vrij die wet dwingen *twee*, of wellicht nog meer verschillende reien van begrippen uit zich voorttebrengen; doch *tweeërlei* konden die reeksen nimmer zijn. Duidelijker: zelfs al ware 't gelukt de natuurlijke en de zedelijke orde te zamen uit 't bloote denken afteleiden, wat niet gelukte, wat nooit gelukken zou, was de poging om op die wijze, als de verbindende machten in beide orden, twee verschillende soorten van noodwendigheid te verkrijgen: een lager „moeten" in de eerste, een hooger in de tweede. Zoodra de hoogste zedelijkheid door dezelfde wet uit 't denken te voorschijn kwam als de laagste natuurdrift, moest de drang, die de wereld noopte in de richting van gene voortteschrijden, geheel gelijk zijn aan

[1]) I. H. Fichte: „Die philosophischen Lehren von Recht, Staat und Sitte". Blz: 229.

dien, waardoor zij uit haar oorspronkelijk beginsel tot op 't standpunt der andere zich ontwikkeld had. In één woord de richtingen, de bewegingen der redeneerkunst mochten velen zijn; 't karakter harer bewegende kracht was altijd één. Niets kon 't zedelijk noodige boven 't natuurlijk onvermijdelijke onderscheiden, behalve misschien de meerderheid in feitelijke levenskracht, en, daarmede samenhangend, 't vooruitzicht van langeren levensduur. Waar beiden voor 't oogenblik naast elkander stonden, was beider recht volkomen gelijk, of, juister nog, besliste slechts de *uitkomst*, wie van de twee recht had *gehad.*

Dat gemis van alle wezenlijk gehalte, gedurende Hegel's leven door de macht zijner persoonlijke overtuiging, maar ook zijner vooroordeelen half en half verholpen, kon na zijnen dood niet meer verborgen blijven. De school des meesters spatte naar alle richtingen uiteen. Verdedigers van de oud-Pruisische ambtenaarsregeering, voorstanders van de „souvereiniteit des volks“, allen beriepen zich op 't gezag van zijnen naam [1]). De „metaphysische“ rechtschool ging kennelijk hare ontbinding te gemoet. 't Was niet eene algemeene overeenstemming omtrent de onwaarheid van haar beginsel, die haar doodde; 't was veeleer 't wegvallen van elke overeenstemming omtrent de gevolgtrekkingen, waartoe zich 't nog steeds door velen vastgehouden beginsel leende. Er was moed, maar er was ook een meesterschap in de moeilijkste kunst: die der waardeerende critiek, toe noodig, om in die omstandigheden nog eene poging te ondernemen tot 't schiften en vereenigen van 't geen in al deze stelsels juist en daarom blijvend kon worden geacht. Een man gelijk Schleiermacher scheen daartoe als uitverkoren. Men schijnt niet ver van de waarheid, wanneer men beweert, dat Schleiermacher met 't doel om de ster-

---

[1]) Stahl: „Geschichte der Rechtsphilosophie“. uitg: 1856. Blz: 483—490.

vende school van Fichte en Hegel tot 't leven terugteroepen in werkelijkheid de stichter eener nieuwe is geworden. Ook-hij meende „niet gekomen te zijn, om de wet en de profeten te ontbinden, maar om die te vervullen"; en ook-hij opende ten slotte de rei van de profeten eener andere wet. Wat hij met zeldzaam onbevangen blik aan waarlijk practische denkbeelden uit de leeringen zijner voorgangers bijeengaarde, moest juist-door den rijkdom zijner verscheidenheid 't vertrouwen op de oude methode, wier vrucht steeds éénzijdigheid geweest was, afbreuk doen. En zoo omgekeerd: wat hem bij de stelselmatige rangschikking dier stoffe in wezenlijke éénheid van gedachte deed tekortschieten, was juist zijne vasthoudendheid aan dienzelfden redeneertrant, welke over eenen zoo veelzijdigen inhoud geene heerschappij geven kon. Voor 't goede in zijn werk verdiende te blijkbaar de verwaarloozing der verouderde denkwijze den lof, voor 't gebrekkige hare toepassing den blaam. Dus werd ten langen leste de eerlijke poging om haar door verzameling van al hare krachten op de been te houden der onherstelbare de naaste aanleiding tot haren dood.

Een nauwgezet streven naar volledigheid: ziedaar onder de karaktertrekken van Schleiermacher's arbeid de 't meest in 't oog vallende. Aan al de verschillende vormen, waaronder zich in den lateren tijd de erkenning van de majesteit der zedewet had baan gebroken, poogde hij gelijkelijk recht te doen. Haar gebiedend gezag boven elke neiging der natuur, haar aanleg om dat gezag te verwezenlijken door hare ontwikkeling tot eene zelfstandige kracht, hare onafhankelijkheid van bloot persoonlijk, zij 't ook ernstig en gemoedelijk inzicht, ieder dier onderscheidene punten, door anderen altijd slechts ten deele, met haast uitsluitenden nadruk op één hunner in 't licht gesteld, vond in zijne beschouwingen eene plaats. Met zorgvuldigheid beijverde hij

zich voornamelijk 't recht van den enkelen mensch en zijne levenskringen behalve den staat tegenover Hegel's staatsvergoding in zijne eere te herstellen. In één woord: hij onderzocht alle dingen, behield overal 't goede, en voegde, waar 't pas gaf, van 't laatste nog uit den schat zijner eigene gedachten menige wenschelijke aanvulling aan den overgeleverden voorraad toe. Edoch, bij zoo groote verdienste bleef zijn arbeid half werk. De reden werd boven genoemd. Alreeds zijn aanhef maakte de bedoeling klaar, dat hij verlangde te blijven op den grondslag, waarop ook Fichte en Hegel hadden gestaan [1]). „Alles afteleiden uit één oorspronkelijk beginsel" [2]) was niet alleen ook-zijne omschrijving van 't doel der wijsbegeerte, daarenboven stelde hij nog, als de noodzakelijke gedaante van elk bijzonder weten, gelijk van 't wezenlijk zijn, in zijne wereldbeschouwing eenen „vorm der tegenstelling" voorop, die slechts eene andere uitdrukking heeten mocht voor 't contrast tusschen „ik" en „niet ik" bij Fichte, voor de „identiteit" van Schelling en voor de „dialectiek der drie momenten" naar Hegel [3]). Zoo was alle bestaan „eene werking en wederwerking van de rede en de natuur". De zedelijke wereldontwikkeling had ten doel: „de natuur door middel der menschelijke voor 't standpunt van 't handelen en voor dat van 't erkennen der rede toeteeigenen". Genoeg tot 't staven der stelling: ook-Schleiermacher had 't onzalig grondbeginsel 't welk deze wijsbegeerte sedert Spinoza aanhing, niet afgezworen. 't Ware, als reeds gezegd, ondenkbaar geweest, dat zijn stelsel geworden was, wat 't geworden is, indien hij

[1]) Zie voor dit punt en 't volgende 't uitvoerig overzicht van Schleiermacher's werken bij I. H. Fichte: „die philosophischen Lehren von Recht, Staat und Sitte". Blz: 277—354.

[2]) Schleiermacher: „Grundlinien zu einer Kritik der bisherigen Sittenlehre" in de „Sämmtliche Werke" 3e afd: 1e dl: Blz: 17—36. (1846).

[3]) Schleiermacher: „Ethik". (volgens Twesten) § 67—81.

zijn eigen plan gestreng had ten uitvoer gelegd. Maar toch bond hem dit de vleugelen juist genoeg, om hem de vlucht te beletten naar die hoogte, waar hij de verbindende gedachte moest hebben gevonden, die al de anderen hadde samengevoegd tot een levend geheel. Aan zijne zedeleer ontbrak maar ééne zaak: 't zedelijk beginsel. Zij was een met zorg afgewerkt beeld, dat de lijnen en vormen der werkelijkheid, slechts niet de ziel getrouw weergaf. Men oordeele. De zelfstandigheid van 't zedelijk gebod boven lust en begeerte, zooals die zich in 't plichtbesef uit, werd verklaard door „de daad der rede, welke, eensdeels aan de beperktheid des enkelen gebonden, anderdeels daarin 't handelen der geheel met de natuur vereenigde rede tot eene werkelijkheid maakte" [1]). De verheffing van dat besef tot de deugd door zijne duurzame opneming in den wil des oogenbliks werd aangeduid als „de wijze, waarop de rede onder den vorm eener kracht in de natuur woont" [2]). De eigene beteekenis van 't goede tegenover falende waanwijsheid moest teruggevonden worden in de voorstelling, hoe „de rede eenig bepaald deel der op zich-zelve veelvoudige natuur met hare éénheid doordrong" [3]). Is 't te veel gezegd, dat al die omschrijvingen slechts den uitwendigen vorm te zien gaven, maar steeds de vraag openlieten naar den inhoud? Is waarlijk iedere van 't begin tot 't eind logische gedragslijn plichtmatig? Is er overal, waar zulk een gedragslijn den mensch tot „eene tweede natuur" werd, sprake van deugd? Is alle „natuurstof, door eene gedachte bezield", elk kunstwerk in den ruimsten zin des woords, een zedelijk goed? Een iegelijk, die 't gevoel kent, dat eene standvastig voorbereide, kloek

---

[1]) Schleiermacher: „Sittenlehre". (volgens Schweizer) § 112.
[2]) Schleiermacher: „Sittenlehre". (volgens Schweizer) § 111.
[3]) Schleiermacher: „Sittenlehre". (volgens Schweizer) §§ 102—106.

volbrachte, kunstig overlegde misdaad in een eerlijk gemoed opwekt, weet beter. En dat in waarheid 't levensbeginsel in die begripsbepalingen gemist wordt, bewijst de ontstentenis van allen onderlingen samenhang. Onverbonden, als korrels droog zand, staan zij nevens elkander. Neem ook Schleiermacher's beschouwing over de vraag: „wat in de voortbrengende, de handelende werkzaamheid van 't zedelijk proces 't hoogste goed moet worden geacht?". Daar-vooral is hij er op uit de waarde van den enkelen mensch op Hegel's school te heroveren. „'t Eenvoudig, burgerlijk verstand", schreef hij te dier plaatse, „heeft (dat hoogste goed,) de geheele zedelijkheid in 't karakter der wettelijkheid willen samenvatten; — te recht, want zij is zonder gemeenschap niet mogelijk; maar de beteekenis van eenen ieder op zich-zelven mag daarbij niet vergeten worden. De kunstenaarsgeest heeft haar willen verwezenlijken in 't karakter der volstrekte eigendommelijkheid; — alweder te recht, want waar een lid ontbreekt, blijft eene leemte en is de gemeenschap onvolkomen" [1]). De vraag kon niet beter gesteld, de schijnbaar strijdige beginselen niet juister geteekend zijn. Doch de verzoening? Schleiermacher bepaalt zich tot de gemeenplaats, dat zij gevonden moet worden. Waar zij te vinden is? daarover geen woord. Neem verder de betoogen over 't wezen der zedelijke gemeenschap met hare „schommelingen tusschen éénheid en scheiding" [2]), en wier korte inhoud zich laat wedergeven in die vrij naar Pascal [3]) gevolgde spreuk: „Slechts datgene is in zichzelf volkomen zedelijk, waarbij gemeenschap bestaat, die in een ander opzicht scheiding, en scheiding, die in een

[1]) Schleiermacher: „Sittenlehre." (volgens Schweizer) § 141.

[2]) Schleiermacher: „Sittenlehre." (volgens Schweizer) § 157—167.

[3]) Zie de aanhaling bij Guizot: „les origines du Gouvernement représentatif". I. Blz: 93: „La multitude, qui ne se réduit pas à l'unité, est confusion. L'unité, qui n'est pas multitude, est tyrannie".

ander opzicht gemeenschap is". Daar eveneens is 't laatste woord alleen-in den vorm eene oplossing, in 't wezen juist-*de* vraag. 't Gansche stelsel door openbaart zich dezelfde kwaal. 't Gebied, waarover de zedeleer zich uitstrekt, nauwkeurig afgeteekend, de punten, die zij te beantwoorden heeft, scherp aangeduid, de bouwstoffen onberispelijk geordend; maar van de hoofdzaak: niets. En niet in 't stelsel-slechts, ook in de uitwerking van enkele afzonderlijke punten verlaat ten slotte die vloek van zijne eerste schrede den wijsgeer niet. Zijne „staatsleer" geeft geene wijsbegeerte, maar „natuurlijke historie." Hoe de staat opgroeit uit de horde, hoe hij eerst staat wordt op 't oogenblik, dat 't bewustzijn der tegenstelling tusschen overheid en onderdanen is ontwaakt, hoe naar gelang van de meerdere of mindere algemeenheid dier „politieke drift" 't staatswezen afwisselt tusschen „monarchie", „aristocratie" en „democratie", hoe alweder uit dezelfde tegenstelling van beheerschers en beheerschten, maar nu tusschen volk en volk, uit de kleinere staten de grootere zijn voortgekomen [1]), al die dingen zijn ook voor de wijsbegeerte van zeer wezenlijk nut, en de aandacht, die men hun wijdde, was te verdienstelijker, omdat hunne veronachtzaming-vooral 't gezag van de eentonige fabelen des „natuurrechts" had mogelijk gemaakt; slechts zijn zij de wijsbegeerte-zelve niet. Voorwaar, 't moest ook aan Scheiermacher ten slotte twijfelachtig voorkomen, of langs dien weg 't beoogde doel ooit te bereiken zijn zou. Hoe vollediger de stof was, door zijn denken, naar 't heette, afgeleid, in waarheid slechts geordend, hoe levendiger, rijker, kleuriger haar de ervaring der werkelijkheid, of hij deze nu als de bron zijner wetenschap erkende, of niet, vóór die verwerking afle-

---

[1]) Schleiermacher: „über die Begriffe der verschiedenen Staatsformen". in de „Werke zur Philosophie". Dl: II. Blz: 246 en vv:

verde, des te treffender was hare doodschheid, hare armoede, hare gelijkmatige kleurloosheid, als zij daarna in den vorm van een stelselmatig overzicht, of wel van een geschiedkundig brokstuk der „natuurwordende rede" te voorschijn kwam. Er valt daarom aan geenen misstap der pen te denken, wanneer men reeds in een van zijne vroegere geschriften de erkentenis neêrgeschreven vindt, dat de éénheid, welke 't geheim van ieder stelsel is, niet aan 't voorwerp des onderzoeks medegedeeld, maar veeleer daaruit voor den dag moest worden gebracht [1]). Dat woord was 't vooral, waarop straks bij de aanwijzing, hoe Schleiermacher feitelijk de school der „metaphysische rede" afgesloten en in hare plaats eene nieuwe geopend had, 't oog was gericht. En indien hij dan al in den verderen loop zijner werkzaamheid voortdurend op de oude wegen heeft rondgedoold, indien hij al hier en daar er behagen in schijnt te hebben geschept zich voor de oogen zijner lezers in een paradoxaal Spinozisme vasttewerken, indien hij al, haast zou men meenen, om de onhoudbaarheid zijner methode in 't volle licht te stellen, eenmaal zelfs de waarde van zedeleer en natuurkunde geheel gelijk noemde [2]), zoo kan ondanks dat alles de eindindruk niet onbevredigend zijn, omdat hijzelf in dien éénen, straks vermelden wenk den uitweg uit den eigenen doolhof van te voren had aangeduid.

Zoo toch was 't inderdaad. De beginselen, waarnaar men zocht, behoefden niet van buiten af, 't zij uit de werkplaats

---

[1]) Schleiermacher: „Grundlinien zu einer Kritik der bisherigen Sittenlehre". „Sämmtliche Werke". 3e afd: 1e dl: (1846) Blz: 257—261.

[2]) Schleiermacher: „Sittenlehre." (volgens Schweizer). § 75 en vv: „Ethik." (volgens Twesten): § 28—34, 39 en 41.

van 't denken, of wel van elders in de werkelijkheid te worden nedergelegd; zij waren daar voorhanden van den beginne af aan. En mits men die werkelijkheid slechts in haren ganschen omvang doorzocht, mits men niet begon met een deel van haar gebied voor de wetenschap te sluiten en aan eenen anderen aftestaan, kon men niet missen hen te vinden. Er was slechts eene vingerwijzing noodig, welke de wijsbegeerte op de vruchtbaarheid van dien bodem opmerkzaam maakte. 't Oude wantrouwen, door de school van Locke tegen *de* ervaring, als kenbron der waarheid, gewekt en gevoed, moest gaandeweg zijn verdwenen. Voor den critischen geest had juist 't werk der zich noemende „idéalisten": Fichte, Schelling, Hegel, Schleiermacher, 't doorslaand bewijs geleverd, dat 't geen Locke „ervaring" genoemd had slechts een brokstuk der volledige ervaringswereld, en derhalve de noodzakelijkerwijs onware uitkomst uit de halve toepassing der ervaringsmethode aan deze-zelve niet te wijten was. En, eenmaal dat vooroordeel overwonnen, moest de ontdekking van de grondslagen aller zedelijke wetenschap vroeg of laat van zelf volgen. Want die grondslagen zijn de eeuwen door in den menschelijken geest oorspronkelijk tegenwoordig, en onwillekeurig in zijn bewustzijn werkzaam geweest. En daarom ook kleeft hun, zooals de jongere Fichte terecht heeft opgemerkt [1]), zulk eene klare en onwedersprekelijke blijkbaarheid aan, dat zij door zich-zelven voor zichzelven getuigen. Men heeft hen slechts te toonen, slechts te „bewijzen" in den letterlijken zin, slechts in hunne zuivere omtrekken uit de onzuivere vormen van 't onmiddellijk bewustzijn te voorschijn te brengen, om hen te doen erkennen, neen, liever: herkennen, als datgene, wat aan niemand onzer ooit ten volle ontbreekt.

[1]) I. H. Fichte: „die philosophischen Lehren von Recht, Staat und Sitte". Blz: 15.

De bron immers van wat den menschen, als 't kortweg prijzenswaardige, als 't „goede“ zich aankondigt, zoo ongeveer begon I. H. Fichte zijne uiteenzetting der zedelijke beginselen, is hun-zelven ingeboren. Terwijl hunne innerlijke ervaring 't hen doet kennen, als datgene, wat behoort te zijn, en zij 't in alle handelingen, in die van anderen, maar inderdaad toch ook in hunne eigene wenschen vervuld te zien, volgen zij slechts hunnen innigsten oorspronkelijken wil. Hoe menigmaal hunne daden hem ook verloochenen, de ervaring-zelve dier afwijkingen doet hen 't klaarst beseffen, dat de volkomene ontwikkeling van ieders krachten en gaven slechts in de dienst van dien wil mogelijk is. Uitgebreide wetenschap, groote talenten hebben alleen waarde, alleen aanspraak op eerbied en bewondering, zoo zij zich uitsluitend te zijner beschikking hebben gesteld. Waar dat niet is geschied, zijn zij hoogstens dommekrachten, vaak nog minder. Maar eveneens is geene neiging, geen hartstocht zoo enkel-zinnelijk, dat zij niet door hunne aanwending in gehoorzaamheid aan zijne wet gezuiverd, geheiligd kunnen en moeten worden. Erkenning, vereering van begaafdheden, oogenblikkelijke voldoening der begeerten, voorspoed, macht, roem, maar verworven buiten de baan, welke die „God in ons“ heeft aangeduid, schenken, — hoe dikwijls is 't gehoord en in den wind geslagen, alleen om gevoeld te worden! — de blijvende bevrediging niet, die een vergeten en misschien naar de wereld veelszins ellendig leven in 't door hem gewezen spoor ten deele valt. „Vrijwillig slecht is niemand“, dus sprak reeds de diepste denker der oudheid; en de ervaring der latere eeuwen spreekt 't hem na. Wie waarlijk vrij is, vrij niet slechts van anderen, maar ook van zichzelven, kan niet anders willen dan goed. Want goed is de grondtoon van aller wil en zin.

Met die vooropzetting van 't zedelijk bewustzijn was een standpunt ingenomen, dat de wijsbegeerte veroorloofde over de

vroegere tegenstelling tusschen de behoefte aan vrijheid en de onwillekeurige erkenning eener hoogste wet, tusschen 't pantheïstisch „natuurrecht“ en 't onverbiddelijk „gebod“ heentezien. Wanneer die innigste wil door 't verlangen des oogenbliks niet geteld, of zelfs regelrecht ontkend wordt, dan verheft hij zich vermanend en dreigend met een „gij zult“ tegenover den wederspannige. Beter kon die inwendige verdeeldheid niet worden geschilderd dan in de schuldbelijdenis van den Apostel Paulus aan de gemeente te Rome: „'t Geen ik doe, ken ik niet; want niet 't geen ik wil, maar 't geen ik haat, dat doe ik“ [1]). Is daarentegen naar zijn woord gedaan, dan zwijgt elk gebod, en de overeenstemming tusschen 't blijvend en 't tijdelijk willen, de vrede des gemoeds is verzekerd. Hier dus ligt de verzoening van den geest der vrijheid met 't besef van gebondenheid aan hoogeren eisch. Hier blijkt 't, dat tusschen die beiden in schijn-alleen, in waarheid geene tegenspraak bestaat. Verre van elkander uittesluiten, zijn zij integendeel twee openbaringen van een zelfde streven. In 't zedelijk gebod klinkt 't onafgebroken en onafwijsbaar beroep van den mensch op zich-zelven tot verwezenlijking zijner vrijheid. De vermeende „vrijheids“-zucht, welke zich door de zedewetten, als door eenen band bekneld gevoelt, is de zucht van de onvrijheid der eigenliefde en zinnelijkheid om steeds onvrij te blijven. De gestadige drang, welken 't zedelijk bewustzijn op die „vrijheid“ uitoefent, is de drang van den naar aanleg en bestemming vrijen mensch om waarlijk vrij te worden.

Vraagt men naar den inhoud van dien oorspronkelijken wil, ook daarop geeft de ervaring van 't gemoedsleven een ondubbelzinnig antwoord [2]). Die inhoud van der menschen innigst

---

[1]) Romeinen: VII. v: 15.

[2]) Wie lust gevoelen mocht 't hier in hoofdzaak naar den jongeren Fichte

en standvastig verlangen, gelijk zich dat èn bij ieder afzonderlijk, èn in den voortgang der wereldgeschiedenis openbaart, bestaat in 't streven naar al datgene, wat hen, als van nature onderling verwant, elkander vermag te doen aanvullen, elkander bij de ontwikkeling van 't geen ieders persoon uitmaakt kan steunen en sterken. In één woord: de grondtrek van ons-aller wezen, de bron van zedelijkheid, recht en staat, is de *liefde.*

Die springveer des zedelijken levens treedt nu te midden der zichtbare wereld te voorschijn onder tweeërlei gestalten, welke echter uit kracht harer oorspronkelijke éénheid ook in hare verschijning altijd weder samensmelten. Zij is vooreerst erkenning allerzijds van aller *gelijke vrijheid* om in

---

gevolgd betoog bij dezen nategaan, zal op dit punt een oogenschijnlijk gewichtig verschil tusschen 't oorspronkelijke en de vrije navolging ontdekken. Van de hier gestelde vraag toch verklaart Fichte, dat zij „eigenlijk slechts uit 't metaphysisch wezen van den mensch te beantwoorden is.“ („Die philosophischen Lehren von Recht, Staat und Sitte. Blz: 16). Toch moet daaruit niet worden afgeleid, dat Fichte in dezen voor den schrijver een gevaarlijk bondgenoot zou zijn. Inderdaad was hij van de vormen der oude school nog niet geheel los. Had men hem gevraagd, of zijne leer ervaringsleer was, hij zou 't niet hebben bekend. Voor 't „empirisme“ betuigde hij weinig eerbied. En toch schijnt 't buiten twijfel, dat hij in den grond der zaak zich, gelijk zelfs Kant in zijne „Kritik der praktischen Vernunft“ 't ook reeds in beginsel geweest was, zuiver „empirist“ heeft getoond. Nergens vrijwel heeft, behoudens enkele termen, op den inhoud van zijn werk zijn wantrouwen tegen de ervaring eenigen invloed uitgeoefend. De plotselinge verwijzing naar de „metaphysica“ op de aangehaalde plaats kan dus slechts dezen zin hebben, dat, om den oorsprong en de natuur van 't zedelijk bewustzijn te *verklaren*, men opklimmen moet tot feiten, die voor de waarneming niet meer te bereiken zijn. Wat er in de daaropvolgende uiteenzetting aan toespelingen op die feiten voorkomt, breekt, zoo men wil, den uitwendigen samenhang, maar stoort den inwendigen niet. Men heeft 't zich slechts wegtedenken, om een in waarheid geheel „empirisch“, welsluitend betoog overtehouden.

en door de gemeenschap met anderen hunne *eigene innigste natuur* tot vollen wasdom te doen gedijen. Zij is in de tweede plaats de duizendvoudige *aaneensluiting*, waarin door voortdurend mededeelen en ontvangen, door onophoudelijke ruiling en overdracht der hun vertrouwde schatten, zoo stoffelijke als geestelijke, eenerzijds 't aan elken mensch, elk geslacht, elk volk toegevallen deel allengs in zich-zelf tot *volkomenheid* gebracht, en ten andere aan aller leven en arbeiden zijne hoogste wijding op aarde wordt meêgedeeld in onzelfzuchtige, werkdadige *welwillendheid.*

Ziedaar de bestanddeelen van 't zedelijk zelfbewustzijn volgens de ontleding, die de nieuwere wijsbegeerte vooral aan Immanuel Hermann Fichte, aan zijne scherpzinnige waarneming van 't zedelijk leven te danken heeft. Om de beteekenis dier ontleding in hare eenvoudige waarheid te begrijpen, is 't noodig nog eens 't oog te doen weiden over 't geen de wijsbegeerte sedert Kant voor de oplossing der „practische" levensvragen had gedaan.

De daad, waardoor Kant zijne eereplaats in de geschiedenis der wijsbegeerte veroverd heeft, was deze: hij legde 't eerst den nadruk op de majesteit van 't zedelijk gebod. Boven de berekeningen der zelfzucht, 't zij die in „den trek tot gezelligheid", in vrees, of in eenen anderen hartstocht zich uitsprak, gaf hij 't eerst in deze school woorden aan 't koninklijk „gij zult". Doch, belemmerd door 't onhandelbaar werktuig, waarmede de volgelingen van Descartes hunne geestesvleugelen gebonden hadden, bleef hij bij 't feit dier gebiedende stemme staan. 't Gelukte hem niet eene verklaring, veel minder dus eenen bepaalden inhoud voor hare geboden te vinden. Met 't bloote „wees consekwent", waarin, zoo hij consekwent geweest ware, zijne „practische rede" zich had moeten oplossen, had hij natuurlijk geenen vrede. En zoo viel hij noodwendig terug in 't net van spitsvondig-

heden, waardoor 't „natuurrecht“ zich had afgesloofd uit onverbondene „individuen“ eene rechtsorde optebouwen, eene éénheid te verkrijgen uit eene som. De zedeleer kwam dus ten slotte in zijnen arbeid den doorgangsvorm eener *plichtenleer* niet te boven.

De verdienste van den ouderen Fichte bestaat hierin, dat hij, onvoldaan met 't bestaan van den plicht, als een feit, vooroptestellen, aan eene verklaring van dat feit de eerste hand legde. Hij zocht den grond van 't zedelijk gebod in de hoogere éénheid, waaruit de menschen hunnen oorsprong hadden genomen, zijne beteekenis als in eene herinnering, vermanend tot terugkeer, en in dien terugkeer de afwerping van zijnen gebiedenden vorm door vereenzelviging van den wil met zijnen inhoud, in één woord: zijne vervulling. Maar nauwelijks minder dan bij Kant deed ook bij hem de aard zijner denkwet schade aan de uitwerking zijner gedachten. Terwijl hij zich aan den éénen kant verloor in „metaphysische“ bespiegelingen, zocht hij aan den anderen — vruchteloos de „vrijheid“ van een „ik“, dat alleen-naar de stem des gewetens te luisteren had, te verzoenen met de practische eischen der samenleving. De zedeleer, — dit is hier de slotsom, — werd door hem uit 't standpunt van den *plicht* opgeheven tot dat der *deugd*; doch daar bleef zij staan.

Door Hegel werd de taak ondernomen: 't eigen recht der onderscheidene gemeenschapsvormen boven hunne leden afteleiden uit de zedelijke gedachte, die elk hunner komt verwezenlijken. Evenwel, op den weg, door Fichte reeds betreden, en door hem, slechts met nog meerdere beslistheid, gevolgd, kon ook-hij aan de gevaren, die er dreigden, niet ontkomen. De „metaphysische“ redeneertrant werd ook zijn dood. Tegenover 't uitsluitend recht van ieder's „beste weten“ plaatste hij de tyrannie van den beambtenstaat. In de plaats van onverbindbare „individuen“ eene ondeelbare volkséénheid. De zede-

leer werd in zijn stelsel, met miskenning van 't plicht- en 't deugdbeginsel-beiden, beperkt tot de enkele wetenschap van 't zedelijk *goed.*

Kant, Fichte, Hegel gaven aldus slechts éénzijdig uitgewerkte brokstukken. 't Geheel gaven zij niet, en konden zij niet geven. De inrichting hunner betoogen gedoogde 't niet anders. Wat er practisch bruikbaar in hunne werken was, zij hadden 't nooit door—, altijd ondanks hunne methode verkregen. Van eene innige samensmelting dier practische gedachten in den smeltkroes van hun „louter denken" kon, zelfs na de kunstbewerking, welke zij dezen hadden doen ondergaan, in 't geheel geen sprake zijn. De eerste poging daartoe, — men herinnere zich 't werk van Schleiermacher, — moest in hare mislukking 't voldingend bewijs leveren voor de gebrekkigheid ook van 't voorafgaande. Toch, men diende 't te erkennen, zou 't gewrocht van zulk eene samensmelting de zedekunde in al hare deelen hebben omvat. De plicht, de deugd, 't zedelijk goed, in die drie was de geheele uitwendige bouw der zedeleer begrepen. Echter alleen de uitwendige. Immers een eigenlijke inhoud, wie der genoemde wijsgeeren had dien aan zijnen „plicht", aan zijne „deugd", aan zijn „goed" kunnen geven? En juist de inhoud moest, dit was duidelijk, 't verbindend beginsel bevatten, waaruit de éénheid dier drie te voorschijn komen zou. Aan éénen eisch diende derhalve vooraf te worden voldaan. In stede van 't „louter denken", waarvoor elk dier beginselen beurt om beurt slechts als een ledig begrip in de lucht scheen te hangen, behoorde een nieuwe grondslag te worden gezocht, in welken zij de stof vinden mochten voor een inwendig levensbeginsel, dat de loutere begrippen tot werkende krachten herscheppen, de wederzijdsche verhoudingen bepalen, maar tevens de hoogere éénheid in zich bevatten zou. De nieuwere wijsbegeerte vond dien grondslag in de zedelijke ervaring.

Uit haar bouwde zij 't stelsel op, 't welk aan de verdiensten der drie, hierboven nog eens kortelijk beoordeeld, met vermijding hunner afstootende éénzijdigheid gelijkelijk recht wedervaren deed.

Heeft men daarom gelijk met dat stelsel als de „bloemlezende wijsbegeerte" te brandmerken, 't bekende „een lapje hier, een lapje daar" schertsend als hare kenspreuk voortestellen? 't Verwijt is dikwijls genoeg herhaald; en meermalen zelfs schenen zij, die 't gold, door hun zwijgen te berusten. Maar die berusting kan in geen geval geoorloofd zijn. Want óf 't bedoelde verwijt is gerechtvaardigd, óf 't is dat niet. Zoo ja, dan verdient 't voorgedragen stelsel in de wetenschap evenmin eene plaats als de half-monarchale grondwetten der „democratische" school, of de boven reeds gewraakte „programmen" der „antirevolutionnaire" partij. Een „potpourri" ook van uitgelezene muziekstukken, met smaak en oordeel aan elkander gehecht, is geen kunstwerk. Een tuiltje losse gedachten, hoeveel waars in elk van dezen gelegen, hoe groote zorg aan hare schikking besteed zij, geene ernstige wetenschap. Bij 't gebrek aan ieder waarachtig verband voert in elk der twee 't lijnrecht tegendeel van wetenschap en kunst-beiden: de luim des oogenbliks, onbeperkt gebied. Heden is 't „van voren leeuw, van achteren slang, een geit in 't midden" [1]); morgen plaatst men met 't zelfde recht den slangenkop op den romp des leeuws. Maar juist-daardoor wordt, indien 't aangehaald verwijt ongegrond blijkt, tegenspraak plichtmatig. En dat *is* 't geval. Gewis, elke waarheid kan men in zekeren zin eene bloemlezing heeten. Hieraan-immers wordt zij gekend, dat zij in zich al 't goede vereenigt uit vroegere redeneeringen, die hare vondst voorbereidden, zonder haar te vinden. Alleen,

---

[1]) Iliad: VI : 179.

zij moet dan ook, — daarop komt 't aan, — dat alles waarlijk *„in zich vereenigen“*. Uitwendige samenhang is niet genoeg; inwendig verband is noodig. Niet in volledigheid-alleen, ook in éénheid, en in deze wel 't meest, ligt 't kenmerk van al, wat waar is. Voldoet 't hier geschetste stelsel aan dien eisch? In allen ernst mag men daarop met ja antwoorden. 't Is niet juist, dat de mannen, die 't ontwierpen, slechts de begrippen, door anderen één voor één uit 't denken opgedolven, zouden hebben pasklaar gemaakt, en aan elkander gezet. Zij hebben meer, veel meer gedaan. Zij zijn 't eerst onder de banierdragers der wetenschap met bewustheid afgedaald in de diepten van 't menschelijk hart. Daar hebben zij den grondslag voor hun „practisch“ weten gezocht; en van daar is door hen die allesoverheerschende hartstocht des zedelijken levens te voorschijn gebracht, welke aan de begrippen hunner voorgangers, als 't ware, vleesch en bloed, en daarmede ook onderling verband gegeven heeft. Of zal men den moed hebben tegen deze dingen ten laatste nog 't bezwaar te doen gelden, dat die vondst niet nieuw is? Eer dat bezwaar wordt ingebracht, overdenke men, wie 't is, die dan, als haar oorspronkelijke zegsman aangeduid, met zijn gezag deze levensbeschouwing komt schragen. Vóór bijna negentien eeuwen werd 't den menschen de eerste maal verkondigd: „een nieuw gebod geef ik u: dat gij elkander liefhebt“ [1]), de eerste maal door eenen, wiens leven liefde was, getuigd: „ik heb de wereld overwonnen“ [2]). Doch, „vermits die werkdadige liefde uit bekeering van den ganschen mensch moest voortkomen, zocht menschelijke zwakheid eene uitvlucht en wierp zij over zich-zelve eenen dekmantel heen, door de dus gepredikte waarheid hoofdzakelijk“ als eene inzetting, of hoog-

---

[1]) 't Ev: v: Johannes XIII: v: 34.

[2]) 't Ev: v: Johannes XVI: v: 33.

stens „als een „geloof“ optevatten en slechts aan die zijde beteekenis te hechten“ [1]). Onder „goede werken“ en geloofsartikelen verstikt, werd 't zedelijk leven eigendom der kerk. Aan de wetenschap, ook aan de „practische“—, verbleef... de rest. En wat gebeurt? Ziet die wijsgeerige school, welke met 't hooghartig „etsi daremus non esse Deum“ van Grotius begint, en uit dien aanhef in dien tijd van zelf naar 't cynisch „homo homini lupus“ van Hobbes voortschrijdt. Ziet, hoe zij onder de leiding van mannen gelijk Pufendorf en Thomasius eene eeuw lang worstelt met haren „natuurmensch“, of zij hem niet ééne zedelijke gedachte voor den opbouw haars rechts ontwringen mocht. Ziet haar dan, door schade en schande wijsgeworden, met Kant en Fichte vooraan den stouten stap wagen, doorbreken door de omtuining, waarmede de kerk haar gebied had afgepaald, en daarbuiten zich eenen nieuwen weg banen, tastend en struikelend in den aanvang, maar door geenen misstap vertsaagd; en merkt op, hoe zij eindelijk voor 't eerst weder eenen vertrouwbaren bodem onder hare voeten gevoelt na de wederontdekking van dat heilig „fondament“, waar*op* eenmaal Christus *zijn* godsrijk *had willen bouwen*, waar*naast* de kerk 't *hare* gebouwd *heeft*. Wel ongelukkig is 't tijdsgewricht, in 't welk die dingen geschiedden, uitgekozen door hen, die aan de in twijfelzucht versmachtende menschheid, ter vervanging van 't „verouderd“ evangelie, een ander zouden willen brengen, naar „de eischen des tijds“ gefatsoeneerd. 't Worde nog in 't midden gelaten, dat die nieuwe boodschap des heils zich altijd laat wachten. Men zal toch niet genegen zijn zich nedertezetten aan de voeten van den eersten, den besten, die, omdat zoo menige vruchtbare ge-

---

[1]) Ahrens: „Naturrecht, oder Philosophie des Rechts und des Staates“. 1870. I. Blz: 253.

dachte te harer tijd voor onzin uitgekreten werd, nu ook van oordeel schijnt, dat iedere onzin eenmaal als eene vruchtbare gedachte verheerlijkt worden zal. 't Zou den goedgeloovige slecht bekomen, zoo hij al die steenen voor brood genieten ging. Doch wie spreekt van 't „verouderd" evangelie op 't zelfde oogenblik, waarop de wijsbegeerte van recht, staat en zedelijkheid besluit, dat 't tijd wordt om met zijne volledige toepassing eens een ernstig begin te maken? Indien iets bij machte is 't geloof in de onverwoestbare kracht van dat evangelie te bevestigen, dan moest 't wel 't schouwspel wezen dezer school, die, hoezeer sedert haren aanvang stelselmatig van zijne waarheid vervreemd, toch, omdat de nood haar is opgelegd, eindigt met tot die waarheid zich te bekeeren. Zoo ergens, dan is wel daarin 't woord vervuld: „Wij kennen ten deele, en wij profeteeren ten deele", (doch) „de liefde vergaat nimmermeer" [1]).

Er is hier sprake van „'t tweede gebod". „Hoe", zal men vragen, „staat 't met de verhouding dezer wijsbegeerte ten opzichte van 't eerste?" [2]). De beantwoording dezer vraag vereischt nog eene korte uitweiding. Er is namelijk te dier zake ook onder hare uitnemende vertegenwoordigers eene zekere mate van halfheid waartenemen, die alleszins verklaard kan —, maar ook nadrukkelijk bestreden moet worden. De verklaring ga vooraf. Zij laat zich samentrekken in de herinnering aan één feit: den invloed, dien Krause op de wording dezer school heeft uitgeoefend. Die invloed was zonder twijfel wel gerechtvaardigd. Inderdaad is de hoeksteen der nieuwere wijsbegeerte door hem gelegd. De stuitende aanmatiging, waarmede Hegel en zijne volgelingen allen zelfstandigen geestesarbeid tot op 't peil van den middelmaat

---

[1]) 1 Cor: XIII: v: 9 en 8a.

[2]) 't Ev: v: Lucas XI: v: 27.

dreigden nedertedrukken, bracht zijn ernstig gemoed in opstand. Zulk eene leer was met de dagelijks waarneembare feiten te zeer in strijd, om niet spoedig verzet uit te lokken. De onsterfelijke verdienste van Krause was 't, dat hij in den kamp, dien hij tegen Hegel's leeringen ondernam, 't eerst 't volle licht liet vallen op de éénheid aller zelfbewuste wezens en tegelijk op de innerlijke eigenaardigheid van elk hunner. Niettemin, hoe gewichtig die daad ook wezen mocht, zij bracht toenvooral een wezenlijk gevaar mede. Geen denkende geest, een Krause wel 't minst, kon voor zich met de erkenning van dat bloote feit vrede hebben. De aard van 't vraagstuk dreef zijne gedachten verder —, hooger op. Er moest voor dat feit een verklaring zijn en gelijk millioenen vroeger en later, kon ook Krause die verklaring slechts in 't bestaan eener bovenzinnelijke wereld vinden. Dat alles liet zich begrijpen en rechtvaardigen. Maar slechts zoover. Hier immers begon 't gevaar, waarop boven werd gedoeld, en dat Krause niet slechts niet ontweek, maar hals over kop tegemoet ging. Voor hem-zelven mocht de bepaaldheid, waarmede de gestalten dier hoogere wereld zich in zijnen geest afteekenden, in allen deele gelijk zijn aan die van de feiten der zedelijke wetenschap, toch had hij daadwerkelijk tusschen die beiden de grens overschreden, waarbuiten zijne voorstellingen tegenover anderen alle zekerheid verloren. Men kon van harte hem bijvallen, wanneer hij zich de bovenzinnelijke dingen bij voorkeur voor den geest bracht onder de gedaante van wat in de zinnenwereld hun 't naaste staat: den zelfbewusten persoon; men kon zelfs iedere andere voorstelling onbegrijpelijk, ja ongerijmd vinden; maar men moest erkennen, dat, vermits al die voorstellingen, de verhevenste niet uitgezonderd, noodzakelijk bleven beneden haar voorwerp, aan wetenschappelijke stelligheid op dit gebied niet meer te denken viel. Dat nu zag Krause, gelijk vroeger de „theo-

cratische" school, gelijk in den grond der zaak ook de „metaphysische" —, over 't hoofd. Redenen, welke die feil begrijpelijk maakten, waren er zeker. Nog voerde de „metaphysische" methode den scepter. Wijsgeer was slechts hij, die al zijne betoogen van boven af begon. Zoo keerde ook Krause bij de ontvouwing zijner denkbeelden de volgorde, waarin hij werkelijk van 't eene tot 't andere gekomen was, eenvoudig om. Uit God, uit Zijne eigenschappen moest alles verklaard [1]). 't Leven in Zijne gemeenschap was aanvang en doel van alle leven. Zijne kennis aanvang en doel aller kennis [2]). Van de eigenlijke „metaphysische" redeneerwijze vertoonde dit stelsel slechts den buitensten omtrek. 't Diepe inzicht in 't wezen van den persoon verbande te voren zelfs de gedachte aan eene enkel-logische begripsafleiding. Geene allesoverheerschende denkwet verhinderde dezen denker de gansche verscheidenheid der ervaringswereld in zijne beschouwingen optenemen. Metterdaad was voor Krause zijn „God", wat de huisschel op St. Nicolaas avond is voor 't feestvierende gezin: een klank, die, zoo dikwijls hij vernomen werd, zijne lezers en ten slotte ook hem-zelven deed gelooven, dat wat hij hun opdischte, „door die deur was binnengekomen", terwijl 't feitelijk uit de eigene woning, uit de ervaring, werd voor den dag gehaald. De omslachtigheid dier redeneerwijze kon nog haar minste bezwaar worden geacht. 't Kwaad lag hierin, dat 't betoog zich niet liet narekenen. De leer van Krause was eene „theocratische" leer zonder openbaringsgeloof. De ondoorgrondelijkheid der sferen, waaruit haar gedachtengang steeds zijnen aanvang nam, ontroofde haar, gelijk aan de leerstellingen van de school

---

[1]) Zie 't overzicht bij I. H. Fichte: „die philosophischen Lehren von Recht, Staat und Sitte." Blz: 233—276.

[2]) Krause: „Die Grundwahrheiten der Wissenschaft". Blz: 525—533.

der „souvereiniteit Gods“, iederen waarborg tegen willekeur en ongerijmdheid. Dat zij, behoudens hare gekunsteldheid in sommige onderdeelen [1]), veel goeds en schoons bevatte, was in geen enkel opzicht aan haar, maar bij uitsluiting aan haren ontwerper te danken.

Nogtans was dat goede en schoone, ja zelfs de aard der omschrevene fout wel geschikt om aan dit stelsel eenen machtigen invloed te verzekeren. Min of meer zijn de bekwaamste woordvoerders dezer nieuwere wijsbegeerte: Ahrens, Röder, Fichte, aan dezelfde feil schuldig. In 't wezen der zaak steunen zij op de ervaring en op deze-alleen. 't Duidelijkst blijkt dat daar, waar zij den betoogtrant van 't louter denken, of van de godsdienstige bespiegeling bestrijden. Wanneer Fichte tegen Schleiermacher opmerkt, dat de volgorde, door den laatste bij de omschrijving der „zedelijke hoofdideeën“: goed, deugd, plicht, inachtgenomen, in eene eigenlijke zedeleer behoorde te worden omgekeerd, omdat deze hen niet als bloot bestaande, — niet als begrippen dus, — maar als gedurig wordend, — derhalve als levende krachten, — te beschouwen geeft [2]), wanneer hij tegen Stahl herinnert, hoe er tusschen den zedelijken en den godsdienstigen mensch niet in 't beginsel van den wil, slechts in de klaarheid van 't bewustzijn onderscheid is [3]), dan staat hij in beide gevallen op den vasten grond, dien slechts de waarneming

---

[1]) Zie o: a: de optelling der „oorspronkelijke rechten“ in zijnen „Abrisz des Systemes der Philosophie des Rechts, oder des Naturrechts“. (1829) Blz: 166 en 167, en de omschrijving en indeeling van „'t organisme der menschelijke gezelligheid“ in zijne „Lebenlehre, oder Philosophie der Geschichte“: (1841) afd: „Menschheitlehre“. Blz: 155—173.

[2]) I. H. Fichte: „die philosophischen Lehren von Recht, Staat und Sitte“. Blz. 309.

[3]) I. H. Fichte: „die philosophischen Lehren von Recht, Staat und Sitte“. Blz: 488.

van 't zedelijk leven zijnen voeten bieden kon. Doch de afkeer, dien de Fransche „philosophen" jegens elke ervaringsleer hadden opgewekt, was den hier bedoelden denkers-allen nog te sterk. De lading, door bloot-waarnemen bijeengebracht, bleef met eene dubbelzinnige vlag gedekt. Ahrens en Röder mochten kortweg als de voortzetters van Krause's werk worden aangeduid [1]). Ook Fichte echter, al toonde hij voor de hoofdfout des laatsten een open oog te hebben [2]), bleef nog niet geheel van hare nawerking vrij. Hoe anders 't te verklaren, dat hij bij zijne ontleding van 't zedelijk bewustzijn, als 't laatste bestanddeel, ook „'t doordrongen zijn van God" medetelde [3])? Hoe liet zich dat overeenbrengen met zijne erkentenis, dat door en door zedelijk zijn kan, wien de in 't plichtgevoel zich openbarende betrekking tot 't volmaakte Wezen vreemd blijft [4])? 't Practische euvel, door zulke pogingen tot herstel eener „Metaphysik der Sitten" aangericht, is al erg genoeg. Zij schrikken velen af, die in den grond der zaak met deze school op éénen bodem staan. Zij geven grond tot 't vermoeden, als werd hier alweder „de éénheid in de levensbeschouwing des enkelen" met opoffering der „éénheid in de rechtsbeschouwing van allen" betaald. Wie, onvoldaan door elke poging om voor zijn bewustzijn van 't bovenzinnelijke een passend beeld te vinden, van verder zoeken heeft afgezien, maar ook wien eene andere voorstelling dier dingen meerderen vrede mocht hebben gebracht, die beiden stoot de vorm, waarin Krause en zijne school

---

[1]) I. H. Fichte: „die philosophischen Lehren von Recht, Staat und Sitte". Blz: 276:*).

[2]) I. H. Fichte: „die philosophischen Lehren von Recht, Staat und Sitte". Blz: 246—248 en 272—274.

[3]) I. H. Fichte: „die philosophischen Lehren von Recht, Staat und Sitte". Blz. 22 en 23.

[4]) I. H. Fichte: „die philosophischen Lehren von Recht, Staat und Sitte." Blz: 488.

hunne zedelijke wetenschap kleedden, noodeloos van zich weg. En aan de andere zijde ware 't zelfbedrog: niet te verwachten, dat in de oogen van den rechtzinnige die inkleeding een schaapsvel blijven zou, 't welk, de leden van den wolf maar onvolkomen bedekkende, zijne verschijning slechts te hatelijker maakte. Doch 't practisch nadeel is de hoofdzaak niet. Deze ligt veeleer in de innerlijke onwaarheid der hier gewraakte opvatting. Een man, die bloot-zedelijk, en een, die zedelijk en godsdienstig is, staan voor de zedelijke wetenschap gelijk. 't „Doordrongen zijn van God", of hoe men dat anders noemen wil, behoort in deze te huis. Haar is 't feit van 't zedelijk bewustzijn genoeg. Wel echter moet, als reeds boven werd opgemerkt, iedere „wijsbegeerte, zal hij haren naam verdienen, voor de erkentenis van dat hoogste, waarin elke levens- en wereldbeschouwing hare éénheid zoekt, de aansluiting openlaten". Doet zij dat niet, sluit zij zich voor den bezielenden adem des geloofs af, haar lot zal verdorring zijn. Maar aan dien eisch wordt door de straks omschrevene ontleding van 't zedelijk bewustzijn geheel voldaan. Meer nog; want niet slechts laat zij vrijheid om voor 't „waarom?" der zedewet in eenige voorstelling van de bovenzinnelijke wereld eene beeldende verklaring te zoeken; men mag zeggen, dat zij hem, die 't verzuimt, geenen vrede gunt, dat zij tot die noodzakelijke voltooiing hunner denkbeelden hare doordenkende aanhangers in zekeren zin dwingt. Hiertoe-althans is de herhaalde overschrijding harer grens door de besten onder hare voorstanders van wezenlijk nut, dat zij, dien dwang aan 't licht brengende, elke beschuldiging van vijandigheid tegenover 't godsdienstig gevoel te schande maakt. Wel verre van onderling vijandig te zijn, ontleenen beiden eerst aan elkander hunne volle kracht. Hoe meer voor 't wetenschappelijk onderzoek, de hemelen, die eenmaal Gods eer vertelden, en de aarde, die weleer Zijne

liefde predikte, verstommen, des te blijkbaarder wordt de noodzakelijkheid om 't steunpunt voor alle geloof te zoeken alleen-in 't zedelijk leven; maar ook omgekeerd, des te grooter de sterkte, des te aangrijpender de glans, welke 't laatste door dat innig verband met 't eerste ontvangt.

Alleen-uit dat zedelijk bewustzijn nu laat zich 't recht en derhalve ook „de rechtstaat" verklaren. Men kieze de eenvoudigste instelling van 't burgerlijk recht; altijd zal men, om haren zin te begrijpen, naar dien diepsten grond des zedelijken levens zijne toevlucht moeten nemen. Immers 't wezen van ieder recht ligt in eene persoonlijke verhouding. Hoe dikwijls 't zij gezegd, te veel kan 't nooit worden herhaald: Robinson Crusoë in zijne éénzaamheid bezat geen recht, hoegenaamd. Tusschen eenen persoon en eene zaak kan van een recht geen sprake wezen. Zelfs de eigendom, het onpersoonlijke, het volstrekte recht bij uitnemendheid, laat zich uit geene bloote betrekking van den eigenaar op 't voorwerp, uit hare toeeigening, of bearbeiding noch uit hare onmisbaarheid ter voldoening aan eenige behoefte des levens rechtvaardigen. Om te kunnen zijn, is voor elk recht, niet slechts noodig een persoon, die 't bezit, maar minstens nog één ander, die 't heeft te eerbiedigen. 't Recht eenerzijds, de plicht tot zijne erkenning ter andere zijn niet te beschouwen als oorzaak en gevolg, maar als twee kanten van ééne zaak. En nu zij 't nog eens voor 't laatst geoorloofd te vragen: waarop rust die persoonlijke verhouding, in welke ten slotte alle recht bestaat, die aanspraak aan deze—, die verplichting aan de overzij, waarop mogen zij steunen, indien men onder haar 't zedelijk bewustzijn wegneemt? Een onderzoek naar de waarde der verschillende oplossingen, waarmede men getracht heeft zich die vraag van den hals te schuiven, zou slechts tot eene herhaling leiden van 't geen reeds boven—, mag men zeg-

gen: „met de noodige uitvoerigheid“? — werd betoogd. Hier zij 't genoeg 't feit in herinnering te brengen, dat geene dier pogingen tegen eenen ernstigen toets bestand bleek. Want men bedenke toch wel, dat vóór alle onderzoek naar zijnen oorsprong,'t karakter des rechts met 't denkbeeld, 't welk bij 't vernemen van dat woord zich vormt, uit de ervaring gegeven is. Ieder recht sluit de gedachte zijner zedelijke majesteit en derhalve ook van de zedelijke ongeoorloofdheid zijner schennis in zich. Natuurlijk, er is veel, wat den naam draagt, zonder dat tegen zijne overtreding 't geweten noemenswaardig in verzet komt. Maar zelfs in 't ergste geval wordt daarmede aan 't hier betoogde geen afbreuk gedaan; want 't vonnis over zulk recht luidt juist, dat 't niet is, wat recht behoort te zijn; en hoe menigmaal wordt dan nog bestraffing van ongehoorzaamheid niettemin welverdiend geacht! Tenzij men dus met die feiten geene rekening meer wil houden, tenzij men recht verlangt te noemen, wat zich aan iederen denkenken geest niet alleen als iets anders, maar veelmeer juist als 't tegendeel van alle recht voordoet, tenzij men voortaan 't woord begeert te bezigen voor 't geen inderdaad enkel als 't onzedelijk geweld van feitelijke overmacht behoort te worden gekenschetst, kan men den grondslag des rechts alleen zoeken in die oorspronkelijke hoogere verwantschap aller zelfbewuste wezens, welke boven als de bron ook van 't zuiver zedelijk leven werd aangeduid.

Thans eindelijk, — „'t tot hier gelesene dankt met reverentie den discreten leser voor sijne patientie;“ — thans eindelijk is 't oogenblik gekomen om meer bijzonder den blik te vestigen op hem, wiens naam tot dusver, behalve in den titel en ter gelegenheid van eene enkele noot, nog slechts in de eerste bladzijden van dezen arbeid is genoemd. En

met name wordt hier de aandacht verzocht voor een klein geschrift van zijne hand, dat ten jare 1872 't licht zag. In de lente van 't daaraanvoorgaande jaar droeg de vereeniging van rechtsgeleerden te Berlijn aan Gneist de eervolle taak op de rechtskundigen onder de leden van den eersten Duitschen rijksdag uit haren naam plechtig te begroeten. „Wel was 't verleidelijk", Gneist-zelf is 't, die hier spreekt, „bij zulk eene gelegenheid eene toespraak in den schitterenden stijl van de „discours de réception" der Fransche „onsterfelijken" te houden. Maar juist dat voorbeeld", — men bedenke 't jaar, waarin deze dingen gebeurden, — „gaf hem aanleiding om de tegenstelling der Duitsche gewoonte op die plaats en in dien tijd te doen uitkomen in eene onopgesmukte, maar grondige behandeling der stoffe en in strenge waarheidsliefde" [1]). Zijne rede „over den tegenwoordigen toestand van 't staatsrecht in Duitschland, vergeleken met dien van voorheen", bevatte een samengedrongen overzicht van den inhoud zijner vroegere werken. Later verscheen zij, hier en daar wat uitgewerkt en met aanmerkingen voorzien, onder den naam van „de Rechtstaat" in druk. Dat geschrift was, evenals 't gesproken woord, blijkbaar meer voor de koks dan voor de gasten bestemd. Bij lezers en hoorders werd de kennis van al 't hierboven geschrevene, de kennis dier eigenaardige levensbeschouwing, welke Gneist slechts even als 't „idealisme" der Duitsche wijsbegeerte aanduidde [2]), meerendeels ondersteld [3]). Voor 't hiervolgende echter zal, in 't bijzonder wat de indeeling der stof betreft, 't aangehaalde werk hoofdzakelijk als voorbeeld en leiddraad dienst doen.

---

[1]) „Der Rechtstaat." „Vorwort."

[2]) „Der Rechtstaat." Blz: 10.

[3]) „Der Rechtstaat." Blz: 15 en 16.

Tot hiertoe werd in 't bestaan van 't zedelijk bewustzijn de laatste grond, in de verwezenlijking van zijnen inhoud 't laatste doel voor recht en rechtstaat aangewezen. Van nu af behoort, opdat de bestemming en mitsdien karakter en beteekenis dier beiden volledig bepaald zij, eene beschouwing te volgen van 't voorwerp, waaraan dat doel moet worden vervuld. Daarmeê worde 't gebied eener wetenschap betreden, die eerst sinds korten tijd, als 't ware, is ontdekt. Sedert Georg Forster in zijne eenvoudige uitspraak: „de natuur is een geheel," de bloot uitwendige, werktuiglijke natuurbeschouwing der 18e eeuw gevonnist en de nieuwere, levende ingeleid had [1]), kon men niet lang meer wachten met deze gevolgtrekking, dat ook de menschelijke samenleving én op ieder gegeven oogenblik van haar bestaan, én, — hoeveel te meer dan! — in hare geschiedkundige ontwikkeling niet als eene bloote som van nevens elkander staande wezens te beschouwen was, maar als een levend lichaam, waar alle deelen onder elkander en tegenover 't geheel zich in voortdurende werking en wederwerking bevonden. Waar de „atomen", de ondeelbare stofeenheden, voor eene uitvinding der verbeelding werden verklaard, moest vroeg of laat 't „individu", dat is: de letterlijke Latijnsche vertaling van 't begrip „atoom", overgebracht op de menschenwereld, eveneens naar 't fabelland verwezen worden. 't Was Robert von Mohl, die 't eerst in Duitschland 't onderzoek naar de wetten des maatschappelijken levens, als de onmisbare voorstudie voor de behandeling der staatswetenschap, aan de beoefenaars der laatste op 't hart drukte [2]). De stoot tot die ontdekking kwam echter

[1]) Zie Ahrens: „Naturrecht oder Philosophie des Rechts und des Staates." (1870) I Blz: 267.

[2]) R. von Mohl: in de „Tübinger Zeitschrift für Staatswissenschaften;" (1851) later in „die Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften." (1855) Dl. I. Zie ook „der Rechtstaat." „Anm." 1.

van eene andere zijde. Een jaar te voren namelijk had Lorenz Stein zijn beroemd werk over „'t begrip der samenleving en de maatschappelijke geschiedenis der Fransche omwenteling" in 't licht gezonden. De inleiding tot dat werk bevatte voor 't eerst, schoon ditmaal nog in schets, eene leer van 't leven der maatschappij [1]). Die schets is 't, van welke Gneist getuigde, dat zij „voor zijne bewerking der Engelsche rechtsgeschiedenis van beslissenden invloed geweest was" [2]). Stein gaf niet lang daarna in 't tweede deel van zijn „Systeem der Staatswetenschap", wat hij vroeger slechts in hoofdtrekken had aangeduid, nu als eene uitvoerige, schoon nog onvoltooide schilderij [3]). Aleer dus tot 't eigenlijke werk van Gneist kan worden overgegaan, zal hier naar 't voorbeeld, in den „Rechtstaat" door hem gegeven [4]), nog eenig geduld gevraagd worden voor de hoofddenkbeelden, welke Stein in de beide genoemde werken heeft nedergelegd.

Iedere mensch, aldus ongeveer Stein, gevoelt in zich den drang om zich al datgene toeteeigenen, wat de wereld hem voor de volkomene ontwikkeling van zijnen aanleg bieden kan. Doch met de oneindigheid der taak, waarvoor hij aldus geplaatst wordt, vormt de beperktheid zijner kracht een pijnlijk contrast. De oplossing dier tegenspraak wordt echter, maar ook alleen hierdoor, mogelijk gemaakt, dat eensdeels elk op zich-zelf met al zijne krachten aan de verwerving van een bepaald deel, en meestal van een uiterst klein deel der stoffelijke of geestelijke goederenwe-

---

[1]) L. Stein: „der Begriff der Gesellschaft und die sociale Geschichte der französischen Revolution." (1850.) „Einleitung." Blz. I—CXLI.

[2]) Zie boven Blz. 211.

[3]) L. Stein; „System der Staatswissenschaft." (1856) 2e dl. „die Gesellschaftslehre." 1e afd. „der Begriff der Gesellschaft und die Lehre von den Gesellschaftsklassen."

[4]) „Der Rechtstaat." Blz. 2 en 3.

reld zich toewijdt, maar tevens ook te harer tijd en plaats die onderscheidene bezigheden der enkelen zich verbinden, en allen te zamen elkanders eenzijdigheid opheffen. Dat samenstel van 't maatschappelijk leven op den grondslag eener beurtwisseling van gescheidenheid en wederzijdsche aanvulling is, hierop lette men vooral, geen werk der overweging, der willekeur, of der macht van enkelen; 't is noodzakelijk gegeven met 's menschen natuur. 't Geestelijk en stoffelijk leven der menschheid behoeft een bepaald lichaam en bezit dat ook in eenen altijd gelijksoortigen grondvorm even goed als 't leven van den mensch [1]).

Men beschouwe thans die maatschappij een weinig nader. 't Blijkt dan aanstonds, dat de verbinding, waaruit zij ontstaan is, in den enkelen mensch haren oorsprong neemt, en tot dezen terugkeert. Zedelijke drijfveeren behoefden bij hare wording geene rol te spelen. Om te weten, welke kracht haar te voorschijn brengt en in wezen houdt, kan men volstaan met 't oog te wenden naar 't belang van iederen mensch op zich-zelven. 't Is echter duidelijk, dat noch mijn noch Uw belang eraan denkt zich bij 't bloote bestaan der maatschappij bevredigd nederteleggen. Altijd wakker, werkt 't in de vereenigingen, in de gemeenschappen, welke de maatschappij samenstellen, door. Op welke wijze? is niet twijfelachtig. De zorg voor zijn belang noopt eenen iegelijk de macht, welke aan iedere gemeenschap tot de bevordering der gezamenlijke belangen toekomt, voor zich-zelven te benuttigen. Wat echter moet daarvan 't gevolg zijn? Dit: dat de maatschappij in haar geheel eene kampplaats wordt van tegenstrijdige belangen, waar elkeen erop uit is elken anderen aan 't zijne dienstbaar te maken. En zoo vertoont 't *beginsel* der maatschappij: 't leven

---

[1]) L. Stein: „die Gesellschaftslehre." Blz. 3—7.

van den afzonderlijken mensch en zijn trachten naar de hoogste ontwikkeling van zijnen aanleg, ten slotte eene voortdurende neiging om de *voorwaarde* tot zijne verwezenlijking: de gemeenschap der gezamenlijke menschen en de verheffing van elk hunner door haar, te verijdelen [1]).

In de groote tegenstelling nu, welke aldus op den bodem van 't maatschappelijk leven ontkiemt, liggen twee bestanddeelen: een geestelijk en een stoffelijk. Om de maatschappij, zooals zij leeft en zich beweegt, wel te begrijpen, is 't vooraf noodig zich de beteekenis dier twee duidelijk te maken. De kern van dat leven is 't geestelijk bestanddeel: de natuur van den mensch, gelijk deze, nog buiten alle betrekking tot 't bezit en de maatschappelijke ordening, de *gemeenschap der* enkelen voortbrengt, doch daarnevens gestadig 't *belang des* enkelen wakker houdt. Naast dat geestelijke echter staat 't stoffelijke bestanddeel: 't bezit, dat, onder welke vormen dan ook, te allen tijde in 't persoonlijk leven ingrijpt en zoo niet 't minst in de samenleving van 't grootste gewicht is. Aldus behoort in 't algemeene deel dezer leer 't eerste stuk den lezer met 't eerste dier beide bestanddeelen, 't tweede met 't andere hem bezigtehouden; in 't derde vindt dan de schildering van 't wezen der maatschappelijke ordening, als geheel, eene plaats.

Maar met dat alles is de wetenschap der maatschappij nog geenszins uitgeput. Want 't geeft nog slechts datgene te aanschouwen, wat in *alle* toestanden der samenleving zich voordoet. De maatschappij echter verschijnt in tal van ongelijke gedaanten, die zich in eene bestendige wisseling bevinden. Hare leer moet derhalve ook die onderscheidene gedaanten in zich opnemen; en zoo ontstaat eene tweede hoofd-afdeeling. Ook deze echter splitst zich

---

1) L. Stein: „die Gesellschaftslehre." Blz. 27—30.

weder in twee helften. De verscheidenheid namelijk, welke zich bij eene vergelijking der maatschappij, hier en ginds, vroeger en later, openbaart, is allereerst tweëerlei. Iedere wezenlijke maatschappij begint eerst daar, waar eene wezenlijke verdeeling van 't bezit heeft plaats gegrepen. Let men nu op die verdeeling meer van nabij, dan blijkt 't, dat bij haar twee punten in aanmerking komen: de *grootte* en de *aard* van 't bezit. 't Verschil in *grootte* is de grondslag voor de verdeeling in maatschappelijke *klassen*, voor de verdeeldheid der klassenbelangen. 't Verschil in den *aard*: tusschen vast en roerend bezit, de grondslag voor de wisseling in den *vorm* der maatschappij. Wanneer men nu daarbij eindelijk de onderscheidene schakeering voegt, die 't beurtelings óverwegen van de gemeenschap en van den enkele in elken dier twee vormen teweegbrengt, zoo komt men tot de slotsom, dat de groote tegenstelling, welke straks is aangeduid, van drie kanten zich in 't maatschappelijk leven doet gelden en de wisselingen zijner gedaante bepaalt [1]).

Daarmede is echter niet gezegd, dat deze onderscheidene gedaanten, onderling onverbonden, elk voor zich haar eigen leven leiden. Zeker niet. Allen zijn veeleer overal in eenen zekeren graad harer ontwikkeling tegelijk aanwezig. Slechts is er altijd ééne, die overheerscht, en aan 't geheel haar karakter mededeelt. Dus volgt ook in deze hoofdafdeeling achter de leer der klassen en die van de vormen der maatschappij eene derde, waar de vermenging, de wederkeerige beperking en de gezamenlijke ontwikkeling van de onderscheidene gestalten des maatschappelijken levens in de werkelijke samenleving den inhoud uitmaakt. Die laatste leer heeft ten slotte te toonen, hoe ook in de verbinding harer

---

[1]) L. Stein: „die Gesellschaftslehre.“ Blz. 37—41.

afzonderlijke gedaanten de maatschappij 't tooneel blijft van tegenstellingen, door 't eigenbelang gewekt en gevoed, hoe de groote scheiding tusschen „aristocratie" en „democratie", waarin zich hier die tegenstellingen oplossen, voortdurend met scheuring, met volksonderdrukking, en dan weder met volksberoering dreigt, hoe tegen dat bederf der maatschappelijke orde geruimen tijd eerst de kerk, dan de wetenschap hare verhevene, maar ten laatste ontoereikende inspanning overstelt, om eindelijk de maatschappij tot de overtuiging te brengen, dat alleen-de staat met zijn beginsel en zijne macht vermogend is de verschillende vormen en gestalten der samenleving in onderling evenwicht elkander te doen aanvullen, de gelijke vrijheid van allen te beschermen tegen 't geweld van den sterkste [1]).

't Bovenstaand overzicht was, eer een begin werd gemaakt met 't thans volgend beknopt verslag, evenzeer als dat aan den ingang van 't oorspronkelijk werk noodig, ten einde den lezer vooraf omtrent de inrichting van 't door Stein gegeven stelsel eenigszins op de hoogte te brengen. Bij den grooten omvang van dat stelsel, verklaarbaar trouwens, ja niet anders denkbaar met 't oog op de veelzijdigheid van 't voorwerp, welks wezen daarin aan 't licht moest worden gebracht, zou 't den lezer te zwaar vallen ook slechts van 't dusver voltooide deel den samenhang te vatten, werd hem niet te voren een „platte grond" in de handen gegeven. Na deze opmerking heeft de vertolker van de hoofdgedachten uit 't werk van Stein op nieuw 't woord.

't Werd boven reeds met eenige trekken aangeduid: elke maatschappelijke ordening vindt haren oorsprong in die eigenschappen der menschelijke natuur, welke men den

---

[1]) L. Stein: „die Gesellschaftslehre." Blz. 47—53. Verg. ook Blz. 30—32.

feitelijken achtergrond van 't zedelijk bewustzijn zou kunnen heeten. In de eerste plaats namelijk in deze, dat alle menschen bij eene onbegrensde bestemming, in werkelijkheid beperkte wezens —, en in de tweede plaats hierin, dat allen bij den aanleg tot gelijkheid, noodzakelijk en altijd inderdaad ongelijk zijn. Op 't eerste dier twee feiten berust de noodwendigheid eener gemeenschap, welke de beperktheid des enkelen opheft; op 't andere de eisch van eene verdeeling der taak en derhalve van verschil in 't geen aan ieder toevalt [1]). 't Is van gewicht acht te geven op den innigen samenhang tusschen die beiden. Men heeft meermalen de schijnbaar natuurlijke vraag opgeworpen, of niet in overeenstemming met de gelijkheid van der menschen aanleg ook eene werkelijke gelijkheid te verkrijgen zou zijn. 't Voorgaande nu geeft op die vraag een onverbiddelijk „neen“ ten antwoord. 't Moet als ontwijfelbaar worden erkend, dat de verscheidenheid der menschen de volstrekt noodzakelijke voorwaarde is voor de gelijkmatige bereiking hunner verschillende doeleinden. Zelfs indien die verscheidenheid niet van den aanvang af voorhanden was, zou iedere gestalte der samenleving haar nog met noodwendigheid voortbrengen. 't Feitelijk onderscheid tusschen hoog en laag is mitsdien met 't bestaan der maatschappij gegeven [2]). En men vergete vooral dit niet: die verscheidenheid, zoo al niet in gaven, dan toch in ontwikkeling, door de veelvoudigheid van den arbeid vereischt, en daarmede tevens veroorzaakt, overleeft dien arbeid-zelven. De meerdere of mindere kracht naar lichaam en geest wordt eene blijvende eigenschap des persoons. Nog afgescheiden dus van 't bezit brengt reeds de bloote arbeidsverdeeling der

[1]) L. Stein: „die Gesellschaftslehre.“ Blz. 80.
[2]) L. Stein: „die Gesellschaftslehre.“ Blz. 87.

maatschappij duurzame meerderheid van den eenen, duurzame minderheid van den anderen met zich mede [1]).

't Behoeft geen betoog, dat 't bij die enkele ongelijkheid niet blijft. De ongelijke menschen immers staan geenszins los naast elkander. Door tal van verhoudingen zijn zij onderling verbonden. In elke dier verhoudingen nu brengt de ongelijkheid de tegenstelling tusschen den sterke en den ondergeschikte. Ook dat feit is onvermijdelijk noodwendig. Alleen, juist 't bewustzijn van der menschen gelijkheid naar den aanleg brengt, terwijl 't de zwakken tot ontevredenheid en verzet drijft, lichtelijk de feitelijke verhouding van eenig gegeven oogenblik in gevaar. Dat gevaar, in zijne kiem steeds aanwezig, noopt de sterkeren aan hun feitelijk overwicht de wijding te geven van een zedelijk gezag, aan de feitelijke ondergeschiktheid der anderen, 't karakter van eene zedelijke verplichting. Gelukkig 't volk, waar dat zedelijk bestanddeel in de betrekking tusschen aanzienlijken en geringen werkelijk *bestaat*, waar de trouw, de gehoorzaamheid en de toewijding der laatsten blijk geven, dat de meerderheid der overigen *gerechtvaardigd* is. Want in waarheid: bestendig is onder de verhoudingen tusschen twee of meer personen alleen diegene, welke in 't zedelijk bewustzijn hare wortels geslagen heeft. Niets natuurlijker eindelijk, dan dat bij zulk eenen staat van zaken voor 't geheimzinnig feit dier zedelijke heerschappij in bovennatuurlijke sferen eene verklaring wordt gezocht. Maar, — haast mag 't ironie schijnen, — niet altijd is de toestand zoo. En hier wijst Stein op een eigenaardig en in gelijke omstandigheden steeds terugkeerend verschijnsel. Zoodra de sterken in de maatschappij aan hunne meerderheid haren zedelijken grondslag voelen ontzinken, klampen zij zich aan 't gezag der bovennatuurlijke waarheden

[1]) L. Stein: „die Gesellschaftslehre." Blz. 88.

vast. De goddelijkheid der verordening, die hun 't overwicht gaf, moet nu vooral-de goddeloosheid der rebellie bewijzen. Tegenover die aanmatiging plaatsen dan de „rebellen" hunne „vrije" wetenschap. Zoo nu zal men altijd bevinden, dat, waar „gelooven en weten" elkander bestrijden, de laatste feitelijke grond van dien kamp moet worden gezocht in maatschappelijke verdeeldheid. En is deze eenmaal begonnen, dan kan slechts oplossing van de belangen der gemeenschap in die der enkelen 't einde zijn.

Eéne vraag doet zich hier nog op: hoe, indien die ongelijkheid in krachten overal en altijd noodzakelijk is, kan ooit eene gegevene ordening haar voortbestaan bedreigd zien? 't Antwoord is bij eenig nadenken klaar. „Omdat, al blijft de zaak, de personen kunnen en ook zullen wisselen. Wat echter die wisseling mogelijk maakt, is de *arbeid* [1]).

Wat is arbeid? Arbeid is de bewuste daad, waardoor de mensch zich den inhoud der uitwendige wereld eigen maakt. Zoo veelzijdig de voorwerpen zijn, welke de menschen in die wereld tegenover zich vinden, zoo velen zijn ook de soorten van hunnen arbeid. Maar 't doel is één: den inhoud der werkelijkheid te brengen binnen den geestelijken, of den zakelijken eigendom des persoons. Alles, wat voor mij, voor U beteekenis hebben kan, vermag 't voorwerp te worden van onzen arbeid. En al die arbeid beoogt de zaak in overeenstemming te brengen met de natuur des arbeiders. Nu is evenwel de gegevene maatschappelijke ordening zoo goed als elke andere zaak voor den mensch een deel der buitenwereld. Ook op haar kan derhalve te allen tijde zijn arbeid worden gericht. De sterkste prikkel daartoe bestaat bij de zwakkeren. Immers aan hunne natuur beantwoordt die ordening 't minst. Was hier dus alleen de kracht van

---

[1]) L. Stein: „die Gesellschaftslehre." Blz. 89—99.

den prikkel in 't spel, de arbeid zou van zelf eensdeels de minderen gestadig tot 't peil der meerderen opheffen, anderdeels van dezen voortdurend menigeen op dat der eersten doen dalen. Maar eene andere kracht weegt ruimschoots tegen die van den prikkel op: de arbeidskracht. 't Eenmaal verkregen voordeel stelt tot zijne eigene voortdurende vermeerdering ten koste van betrekkelijk steeds geringeren arbeid in staat. En dat voordeel voor den sterke wordt alweder verdubbeld door den arbeid in gemeenschap. Dezeeerst brengt in vele gevallen de grootte der persoonlijke kracht in overeenstemming met 't gestelde doel. Dat doel, — 't laat zich begrijpen, — kan dan echter ook niet langer in den enkelen arbeider, maar moet in de gemeenschap gelegen zijn. Zoo zeker is die stelling, dat men overal, waar arbeid is, dit feit terugvindt: wanneer een enkele voor eene gemeenschap tracht werkzaam te wezen, zal zijne werkzaamheid, — de geschiedenis van den geestelijken arbeid-vooral levert er voorbeelden van, — steeds eene verbinding van gelijkgezinde arbeiders voortbrengen. Dus voegt zich de arbeid in 't groot uit eigene kracht tot eenen gezamelijken arbeid der sterkeren, welke voor de overigen de toch reeds zware portuur geheel ongelijk maakt. De beschouwing van dit punt voert derhalve tot de slotsom, dat ook de maatschappelijke arbeid in zich-zelven de strekking heeft de ongelijkheid in krachten en gaven te vermeerderen. Getemperd wordt die strekking alleen-door de mate der zedelijke beschaving, welke de maatschappij deelachtig is geworden. Die zedelijke beschaving uit zich te allen tijde, zij 't ook bij beurten min, of meer, ten eerste: in achting voor 't bestaande van den kant der geringeren, ten tweede: in achting voor den arbeid van den kant der meerderen. Haar aard is vierderlei. Zij kan, bloot uitwendig, in de enkele macht der policie opgaan. Zij kan, enkel op eigen-

belang rustende, bij de geringste botsing der belangen zelve-zich tegen de ordening en tegen den arbeid keeren. Zij kan, steunend op 't geloof aan eenen onmiddellijk geopenbaarden wil Gods, de gegevene ordening op straffe van 's Hemels toorn in volstrekte onbeweeglijkheid vastzetten. Zij *behoort christelijk te worden*, dat is: den geest van 't christelijk geloof, den geest der werkende liefde ook in 't maatschappelijk leven tot heerschappij te brengen [1]).

Men wende vervolgens de oogen naar den enkelen mensch, zooals hij in de maatschappij leeft en werkt. Wat is er in en door die maatschappij, — nog altijd afgescheiden van 't bezit, — wat is er, dat 't sterkst op de richting van zijn streven invloed uitoefent? Welke zijn in één woord de „persoonlijke goederen,“ die de samenleving aanbiedt? 't Zijn: eer en macht. Werkelijk ligt voor den mensch, gelijk hij *is*, in die beiden genot. Zij schijnen hem der moeite waard, nagestreefd te worden. Zij wekken bij hem den wensch op, of hij hen mocht bezitten, en, zoo hem dat gelukt, of hij hen mocht behouden. Die wensch nu is 't *belang*. Onder hoe vele wisselende vormen zich 't belang moge vertoonen, zijn grondslag, zijn doel is onveranderlijk 't bezit en 't behoud der „maatschappelijke goederen.“ Maar hier geve men acht op één gewichtig punt: eer, macht zijn alweder louter verhoudingsbegrippen; beiden ontstaan uit —, bestaan door vergelijking. Tegenover hem, die meer eer geniet, meer macht bezit dan ik, is de mijne niets. 't Belang wordt dientengevolge *eigenbelang*. Van alle kanten komt dat des eenen met dat van iederen anderen in tweespalt. Den meerdere is 't om 't behoud, den mindere om de vernietiging van 't onderscheid te doen. Kortom, uit den aard-zelven der genoemde „goederen“ ontwikkelt zich een

[1]) L. Stein: „die Gesellschaftslehre.“ Blz. 99—109.

voortdurende oorlog van allen tegen allen. Tot zekere hoogte is die oorlog heilzaam; hij wekt eerzucht, kweekt geestkracht; maar hij is niet minder de vruchtbare bron van heersch- en zelfzucht. En zoo komt in de samenleving 't maatschappelijk onrecht binnen. De natuurlijke loop van den strijd toch drijft, als altijd, diegenen, wier eer en macht, wier eigenbelang dus gelijk is, tot gemeen verweer te zamen. Alle krachten worden voornamelijk hiertoe ingespannen, dat 't geen men aan invloed en aanzien bezit, niet kan worden weggenomen. Doch daarvoor is 't hier niet genoeg 't bezit dier „goederen," gelijk dat bij eenen twist om eenig stoffelijk goed geschieden zou, tot eigendom te verheffen. Hunne natuur vordert bovendien de uitsluiting der geringeren. Want nog eens: mijne eer, mijne macht worden niet bepaald door 't geen ik heb, maar alleen door 't geen een ander niet heeft. Daarom moet datgene worden vernietigd, wat 't verschil zou kunnen opheffen. Daarom den overheerschten hunne vrijheid om te arbeiden en aldus zich naar boven te werken worden geroofd. Onnoodig stil te staan bij 't betoog, hoe van dat oogenblik afaan de deur voor 't onrecht geopend is. Van meer nut is de aanwijzing, dat met 't onrecht ook de kiem van den ondergang de gemeenschap is binnengedrongen. In dit gewricht van den strijd slaat namelijk de tegenstelling der belangen tot eene vijandschap der personen om. Mocht al voor eenen korten tijd zulk eene onzedelijke overheersching, die den persoon des eenen geheel doet opgaan in dien des anderen, mogelijk zijn, 't kwaad straft weldra onvermijdelijk zich-zelf. Er is eene oververzadiging ook van macht. Terwijl deze den meerdere tot willekeur en brooddronkenheid doet vervallen, wordt de overspannen deemoed aan de andere zijde bij den zwakke krachteloosheid, bij den sterke bedrog. Dan echter is de tijd niet verre, waarin die grimmige kamp der onder-

drukten om de wederverovering van hun eigen ik ontbrandt, welke zoovele geschiedbladen ook der edelste volkeren van jammeren vervult. In dien strijd gaat de maatschappelijke ordening, de gemeenschap onder, en, als 't laatste woord van den tweespalt der eigene belangen, treedt, daar er toch iets zijn moet, wat de samenleving bijeenhoudt, 't geweld met zijne wederga: de onvrijheid, de uitwendige en de innerlijke, in hare plaats [1]).

Is dat laatste woord van den strijd der belangen tevens 't laatste woord in de leer der belangen? 't Zou er troosteloos uitzien, zoo men die vraag bevestigen moest. Maar dat behoeft zoo niet. Want op den bodem van 't zedelijk gemeenschapsgevoel groeien uit die tegenstrijdige belangen van hen, die de macht hebben, en van de anderen twee levensbeginselen der maatschappij, welke, schijnbaar steeds tegen elkander indruischende, in waarheid beiden voor de ontwikkeling der gemeenschap gelijkelijk onmisbaar zijn: 't behoudend beginsel en 't bewegende. 't Behoudende heeft vooral op de noodzakelijkheid van bescherming der bestaande ordening tegenover 't naar verandering hakend eigenbelang der minbegunstigden 't oog. Zijne vertegenwoordigers vindt 't bij diegenen, welke onder de gegevene omstandigheden in 't bezit zijn der maatschappelijke goederen. Zijne waarde is gegrond op den gebiedenden eisch, dat de maatschappij boven den enkele, 't geheel boven 't deel de meerdere blijve. Zijne grens ligt daar, waar zijne aanhangers, hun beginsel verloochenend, de ordening, waarvoor zij opkomen, dienstbaar maken enkel aan hun eigen belang. Aan gene zijde dier grens, waar 't behoud eindigt, begint zijn spotbeeld: de réactie. Hierin ligt 't beslissend kenmerk, 't welk gene boven deze onderscheidt, dat 't behoud, indachtig, hoe 't recht der bezitters geen beginsel, maar gevolg van de verdeeling der maat-

---

[1]) L. Stein: „die Gesellschaftslehre." Blz. 109—134.

schappelijke goederen is, aan de minbedeelden den weg openlaat om ook tot 't bezit dier goederen te komen, de „réactie" daarentegen hen op dien weg terugduwt, ten einde 't genot van eer en macht alleen-voor zich te behouden. 't Contrast tusschen 't karakter dier twee wordt 't best geteekend door de vergelijking der kracht, waarin de eene haren natuurlijken steun vindt, met de macht, waarin de andere eenen kunstmatigen steun zoekt. De hoofdpijler van 't waarachtig behoud is 't godsdienstig gevoel. Niets levert zulk een tegenwicht eensdeels tegen de zedelijke gevaren, waaraan de machthebbenden, anderdeels tegen die, waaraan de geringeren blootstaan. De kruk daarentegen, waarmede de „réactie" zich op de been poogt te houden, is de kerk. Naarmate de geestelijke onvrijheid toeneemt, wijkt de godsdienst, de liefde, de waarheid in de daad terug, treedt de kerk, 't geloof, de waarheid in den vorm naar voren. Van daar, hoe na verwant die beiden zijn mogen, hun onophoudelijke strijd; getrouwe afspiegeling van dien, welken in de maatschappij de echte vriend des behouds met den valschen broeder te voeren heeft. — Als de evenknie van dat behoudend beginsel, als zijn aanvullend tegendeel, verschijnt 't „bewegende." Zijn wezen is 't: ter wille eener nieuwe verdeeling der maatschappelijke goederen de voorhandene ordening der maatschappij te bestrijden. Wil men zijne natuurlijke verdedigers kennen? Men vindt hen onder die groepen, welke bij eene mogelijke wijziging iets te winnen hebben. Zoekt men naar zijne rechtvaardiging? Zij ligt in 't feit, dat de gemeenschap ten slotte om de enkelen bestaat en dus zichzelve dooden zou, indien zij aan 't behoud harer tijdelijke inrichting hunne ontwikkeling ten offer bracht. Wenscht men te weten, waar in dit beginsel de lijn is, die 't rechtvaardig streven van 't onzedelijk drijven scheidt? Zij is daar, waar de veranderingszucht alleen-'t belang der misdeelden,

zonder gevoel voor 't geheel in 't oog houdt. Aan den overkant dier lijn verandert de beweging van natuur; de vooruitgang wordt omwenteling. En gelijk de maatschappelijke teruggang zijnen eischen door 't beroep op de goddelijke beschikking klem bijzet, beproeft de omwenteling 't zelfde door misbruik der wetenschap. Doch zoo bij de eene als bij de andere is de dood der maatschappelijke ordening 't einde. Slechts de ziekte verschilt: verstijving daar, ontbinding hier [1]).

In de hierboven vluchtig wedergegevene beschouwingen werd op 't eene bestanddeel der samenleving: de persoonlijke verhoudingen, de aandacht gevestigd. Thans komt 't andere: 't bezit, aan de beurt.

De wetenschap der stoffelijke goederen kan zich tegenover dezen op drieërlei standpunt plaatsen. Is zij „staathuishoudkunde", dan beschouwt zij hen als „vermogen." Is zij rechtsgeleerdheid, dan noemt zij hen „eigendom." De leer der maatschappij, die in hen uitsluitend eene macht ziet, ingrijpende in de ordening der menschelijke gemeenschap, spreekt van „bezit." Zij splitst hare onderzoekingen op dit gebied, gelijk boven reeds werd aangestipt, in drieën, daar zij 't bezit op zich-zelf eerst, dan de hoegrootheid, en eindelijk den aard van 't bezit tot 't voorwerp harer beschouwing kiest.

De oorsprong van 't gewicht, dat 't bezit heeft voor 't menschelijk leven, ligt in de volstrekte tegenstelling tusschen zijne natuur en die der menschen, in de bepaaldheid, de enge afzondering, welke 't noodzakelijk aan 's menschen bestaan geeft. 't Is 't bezit, dat, als een deel der natuurlijke wereld, meer dan iets anders op de ontwikkeling van elken persoon steeds haar eigen, bijzonder karakter drukt.

---

[1]) L. Stein: „die Gesellschaftslehre." Blz. 135—145.

Niemand vermag zich aan dien invloed, niet van *het*, maar van *zijn* bezit te onttrekken. Want onder alle dingen is er niets, wat ons zoo onmiddellijk van kindsbeen af omringt, den grondslag voor onze opvoeding, onze lotskeuze, onze gansche toekomst uitmaakt, onze wenschen regelt, leiding geeft aan ons werken en denken, met één woord zoo innig samengesmolten is met ons bestaan. Aan 't bezit-alleen is 't te wijten, of liever te danken, dat de *louter geestelijke* mensch nergens bestaat, dat men overal in zijne plaats slechts *werkelijke* menschen aantreft. Met die eigenaardige beteekenis van 't bezit hangen nu aanstonds twee verschijnselen samen. Vooreerst, dat iedere mensch naar bezit streeft. Slechts miskenning van zijnen dieperen zin kan dat streven veroordeelen, of met zijne verbastering verwarren. Want 't bezit is eenmaal voor de verwezenlijking ook van onzen hoogeren aanleg de onmisbare voorwaarde. In de tweede plaats komt hier 't feit in aanmerking, dat de menschen van zelven hem, die iets bezit, waar alle andere dingen gelijk zijn, hooger stellen dan hem, die niets heeft. Ook daarin ligt, voorzoover 't de juiste maat niet te buiten gaat, niets verkeerds. 't Is onmogelijk, dat een mensch niet in anderen achten zou, wat voor hem-zelven 't doel van een gestadig streven is. De verachting van 't aardsche, welke te allen tijde menigen edelen geest tot een leven van vrijwillige ontbering heeft verleid, was dus steeds een wanbedrijf tegen de menschelijke natuur, dat meestal zeker in een tijdelijk veelvuldig misbruik van 't bezit zijne verklaring, maar in 't ernstig onderzoek naar de beteekenis der zaak nimmer eene rechtvaardiging vond [1]).

Edoch, evenals „de mensch“ is ook „het bezit“ nog slechts eene onbestemde algemeenheid. 't Bestaat overal slechts op eene bepaalde wijze en in eene bepaalde maat. Wil men dus

---

[1]) L. Stein: „die Gesellschaftslehre.“ Blz. 145—157.

zijne plaats in 't maatschappelijk leven nader leeren kennen, dan behoort de zin dier beide eigenschappen vooraf te zijn gepeild.

De verdeeling van 't bezit naar zijne twee *soorten:* in grondbezit en „nijverheids"-bezit, verdient allereerst een enkel woord tot toelichting. De natuur namelijk geeft den menschen eenige weinige, maar onafwijsbare behoeften mede, welke zij zelfs in 't denken niet van hun wezen vermogen te scheiden. Voor de bevrediging dier behoeften biedt zij hem tegelijk 't nimmer uitgeput fonds: den grond met zijne voortbrengende krachten. Daarnevens brengt nu echter 't werkelijk leven de eindelooze menigte en veelzijdigheid der overige behoeften te voorschijn. Maar de stof ter voldoening van dezen biedt hun dan ook niet de natuur in hare onmiddellijke gaven, maar 't leven-zelf in de eigene werkkracht, waarmede zij de voortbrengselen der aarde aan die voldoening dienstbaar leeren maken. De hier behandelde splitsing van 't bezit berust op dat onderscheid.

't Wezen der natuurkrachten tegenover de eigenschappen van den mensch laat zich voorts in twee hoofdpunten samenvatten. Zij blijven ten eerste van geslacht tot geslacht zich-zelven *gelijk*. Zij werken ten andere naar eene vaste *regelmaat.* Zelfs hare storingen zijn onderworpen aan wetten, meestal bekend, in den regel vatbaar om gekend te worden. Dat gelijkmatige en zekere in 't wezen der natuurlijke krachten beantwoordt aan dezelfde eigenschappen in den aard der behoeften, welken zij tegemoetkomen. Van daar deze nieuwe, bijzonderheid, dat de waarde harer vruchten aan geene groote rijzingen en dalingen onderhevig is. En daar eindelijk 't bezit 't leven des bezitters bepaalt, is 't blijkbaar, dat 't de twee genoemde hoedanigheden ook aan dezen, aan zijnen persoon mededeelt. Anders is 't met de van den grond gescheidene, en dan aan 's menschen werkzaamheid onderworpene stof. Daar onderhoudt de wet van 't

„wedervoortbrengend verbruik" in den arbeid eene gedurige wisseling en deze op hare beurt bij den arbeider eene mate van veranderlijkheid, welke met 't oog op 't maatschappelijk leven dit bezit tot den rechtstreekschen tegenhanger van 't vorige maakt. Heeft men in de houders der onroerende goederen meer bijzonder de voorstanders van de gelijkmatigheid en duurzaamheid der samenleving te zien, even afkeerig van alle willekeur als gehecht aan eene vaste orde in ieder menschelijk pogen, 't „nijverheids"-bezit kweekt omgekeerd eenen vrijeren, veelzijdigen geest, tot willekeur licht geneigd, aan onzekerheid gewoon. Geeft de dagelijksche ervaring van de beperktheid der eigene kracht bij genen voedsel aan 't godsdienstig bewustzijn, en daardoor aan eenen zin voor behoud, die lichtelijk zelfs tot bekrompen hoogmoed en voorliefde voor de middelmaat overdreven wordt, van den anderen kant wekt 't gevoel der eigene kracht, welke uit ieder menschenwerk tot den mensch spreekt, een kloek en vaardig zelfvertrouwen, dat maar al te spoedig in lichtzinnigheid en overmoed omslaat. Wie zou hier eene beredeneerde voorkeur kunnen hebben? Inderdaad moet de slotsom dier vergelijking alweder deze zijn: voor de gezamenlijke behoeften des levens heeft de maatschappij noch aan 't vaste, noch aan 't „nijverheids"-bezit op zich-zelf genoeg. Beiden zijn geroepen elkanders leemten aantevullen, elkanders eenzijdigheid te vereffenen [1]).

Beschouwe men thans 't onderscheid in de *mate* van 't bezit. Alweder ligt er eene gelijke les voor de hand. Men telt daar in den regel drie trappen: rijkdom, welvaart, armoede. Op den eersten trap stelt 't bezit den „welgelukzalige" in staat zonder arbeid te beschikken over alle uitwendige voorwaarden voor een geoorloofd levensgenot en tijd en krachten aan 't inwendig leven te besteden. Op den

[1]) L. Stein: „die Gesellschaftslehre". Blz: 157—166.

tweeden behoeft 't voorhandene kapitaal wel is waar de hulp van eenen in den regel vooral-verstandelijken arbeid, maar verschaft 't met die hulp dan ook ruimschoots datgene, wat de rijkdom uit zich-zelven geven kan. Op den derden neemt de bevrediging der uiterlijke nooddruft alle krachten naar geest en lichaam en zoo ook den beschikbaren tijd in beslag. Ook hier nu vertoont iedere verscheidenheid haar bijzonder karakter. — De rijkdom geeft vóór alle dingen persoonlijke zelfstandigheid. De gunstelingen der fortuin zijn de aangewezene kampvechters voor 't recht en de vrijheid van 't bezit. Wel is 't gevaar niet te ontkennen, dat zij die twee 't eerst-voor zich zullen willen veroveren. Maar daar staat tegenover, dat hen meer dan anderen hun vrije tijd en onafhankelijk bestaan gelegenheid geeft zich die hoogere ontwikkeling eigen te maken, welke boven éénzijdigheid en zelfzucht verheft. — De welvaart, als de levende verbinding van bezit en arbeid, is de bron van de hoogste practische vorming, den bedachtzamen vooruitgang, en de steeds vernieuwde inspanning tot 't uitvoeren van nieuwe plannen. — De armoede eindelijk, gedrongen de tweespalt tusschen 't gebrek aan bezit en den eisch der menschelijke natuur te overwinnen, houdt in de maatschappij vooral-den adel van den arbeid omhoog. Op zich-zelf geeft 't nevens elkander bestaan dier drie klassen nimmer grond tot maatschappelijke stoornis. Wel daarentegen 't bederf van den natuurlijken invloed, dien elk dier toestanden op den enkelen mensch heeft uitteoefenen. Wanneer den rijke 't gevoel zijner veiligheid verlokt tot geringschatting van den arme, tot miskenning van de waarde, die werkzaamheid en inspanning ook voor hem bezitten, zet hij zijnen rijkdom-zelven op 't spel, maakt hij, althans zoo de anderen hunne krachten hebben weten te bewaren, den maatschappelijken kamp onvermijdelijk. Ontaardt de „practische“ geest der middelklasse in minachting voor de onbaatzuchtige dorst naar waarheid, en vooral, loopt

de ijver voor de verzorging harer belangen op hardvochtigheid, op wettelijke heiliging van onbillijkheid jegens de armen uit, terstond dreigt ook haar gevaar. Doet 't ongeduld over de schijnbare onmogelijkheid zijner opheffing uit ellende den arme in ruwheid, of traagheid verzinken, aanstonds gaat zijne kracht, maar ook de eer van den arbeid in zijne machtelooze aanslagen op de maatschappij te loor. 't Zijn dergelijke feiten, welke de dwaling hebben gevoed, dat 't onderscheid in de mate van 't bezit als eene tegennatuurlijke inzetting moest worden gebrandmerkt. Over die dwaling een kort woord.

Gemeenlijk treedt zij op met een betoog als 't volgende. 't Hoogste in den mensch, de vrijheid die hem wezenlijk tot mensch stempelt, is noodwendig aan allen gelijk. Maar is dat zoo, dan schijnt 't ongerechtvaardigd die vrijheid afhankelijk te maken van eenige macht, dus ook van die, welke 't grootere bezit over 't kleinere verschaft. Uit die opvatting volgt dan de eisch eener gelijkmatige bezitsverdeeling, of, consekwent, eener algeheele bezitsgemeenschap. Die redeneering nu bevat eene tegenstrijdigheid, welke 't wezen-zelf van den persoon betreft. Zij kan drie dingen bedoelen. Of zij erkent de zelfstandigheid des enkelen als noodwendig voor 't geheel en zoo ten slotte ook weder voor hem-zelven; maar dan vernietigt 't beweren, dat de grondslag dier zelfstandigheid: 't eigen bezit, moet worden opgeheven, onmiddellijk zich-zelf. Of zij beoogt die zelfstandigheid te dooden; dan echter doet zij een geestelijk luchtledig ontstaan, waarin alle wetenschap van den mensch verdwijnt. Of eindelijk: zij acht die zelfstandigheid op zich-zelve sterk genoeg om zich ook-daar te ontwikkelen, waar 't eigene bezit haar ontbreekt, en waant, dat de gemeenschap van goederen-alleen de oorspronkelijke gelijkheid der geesten vermag te handhaven. Doch wien kan bij eenig nadenken de ongerijmdheid ontgaan, welke in die meening gelegen

is? Heeft in waarheid de goederengemeenschap die macht, dan wordt 't geen men vermijden wilde: de onderwerping van den vrijen mensch onder den uitwendigen invloed van 't bezit, met haar juist in 't leven geroepen, of liever slechts door onderwerping aan de macht der bezitteloosheid vervangen. Kent men daarentegen der gemeenschap die macht niet toe, dan is 't niet te veel gevraagd, te vorderen, dat men zulk een onverklaarbaar verschil in de verhouding van den mensch tegenover zijn goed bij gelijkheid en bij ongelijkheid van 't laatste niet slechts vooropstelle, maar ook bewijze. In afwachting van dat bewijs mag inmiddels deze slotsom blijven gesteld: „door de verbinding van 't bezit met 't geestelijk leven wordt ook de bezitsverdeeling de grondslag van de verdeeling dier geestelijke krachten, welke te zamen voor 't leven der maatschappij op den duur onmisbaar zijn." En zoo lang ook mag men den mokkenden arme dit toevoegen: „schoon de vergelijking Uwer huishoudelijke ellende met de weelde van den rijken buurman Uw lot U dubbel zwaar doet vallen, de zegeningen van een bestaan in de maatschappij, voor welke die tegenstelling levensvoorwaarde is, zijn daarmede niet te hoog gekocht. Indien er geen rijkdom was naast Uwe armoede, die armoede mocht bij den toestand, waarin gij dan verkeeren zoudt, rijkdom heeten" [1]).

---

[1]) L. Stein. „die Gesellschaftslehre" Blz: 166—176. 't Hier wedergegeven, scherpzinnig betoog van Stein sluit zich, gelijk men bij eenige oplettendheid erkennen zal, geheel aan bij de boven geleverde omschrijving van de eerste zonde der „democratische" school: de voorbarigheid, waarmede zij de hoogere gelijkheid, die 't einddoel van 's menschen ontwikkeling behoort te wezen, tot 't uitgangspunt dier ontwikkeling maakte. Was eenmaal dat zedelijk einddoel bereikt, dan was de vraag: „eigendom of gemeenschap?" geene vraag meer, want dan zou van zelf „al 't mijne ook 't uwe" zijn. In eenigszins anderen vorm stelt ook Stahl dezelfde gedachte tegenover 't beweren van hen, die, als zoovelen tegenwoordig,

Zoo geven dan de boven verkregene uitkomsten betreffende 't wezen der soort- en maatverschillen in de goederenverdeeling, kort samengevat, deze stelling: „de ware verdeeling van 't bezit ligt in de gelijktijdige aanwezigheid van al zijne eigenschappen.“ De fout van hen, die aan ééne maat, of ééne soort met uitsluiting van anderen de voorkeur geven, spruit hieruit voort, dat zij, alleen lettende op de voordeelen van den eenen toestand, op de gevaren van den anderen, niet inzien, hoe elke dier toestanden: groot en klein, vast en roerend bezit, zijn eigen gevaar, maar ook zijn eigen voordeel medebrengt. De ware éénheid wordt hier alleen-in de grootste veelzijdigheid, schoon ook niet altijd door haar, verkregen.

Eene tweede stelling komt echter de eerste aanvullen. 't Karakter der bezitsverdeeling in 't algemeen wordt door die van 't grondbezit bepaald. Die overwegende macht dankt 't grondbezit aan zijne duurzaamheid. In alle dingen toch is datgene, wat aan eene zaak, aan eenen toestand, aan een tijdperk zijn bijzonder karakter verleent, niet 't voorbijgaande, 't wankelbare, maar 't blijvende. Naar de mate, waarin 't grondbezit in grootte en derhalve in innerlijke vastheid toeneemt, vermeerdert ook zijne overwegende beteekenis. Waar 't integendeel zich verbrokkelt en daardoor 't verschil met 't „nijverheids“-bezit geringer wordt, neemt die beteekenis af. De ontwikkeling eener vaste en algemeene maatschappelijke ordening gaat met 't ontstaan van een groot grondbezit hand in hand. Die opmerking verklaart tevens, waarom in de geschiedenis aller volkeren, 't zij meer, of minder duidelijk, steeds eene neiging tot 't vormen en behouden van zulk een groot landbezit zich onderscheiden

---

met „'t socialistisch karakter des christendoms“ schermen. Zie Stahl: „die gegenwärtigen Parteien in Staat und Kirche“. 20e voorlezing.

laat. De grondslag voor 't eigen karakter van eenen bepaalden tijd wordt dat bezit echter eerst hierdoor, dat 't kleinere er naast bestaat. 't Laatste juist geeft door zijne afhankelijkheid aan 't eerste de macht om beslissend in de samenleving integrijpen. Doch alweder onder ééne voorwaarde: ook 't middelbaar bezit, 't verbindend lid tusschen groot en klein, mag niet ontbreken. Veel meer dan men oppervlakkig meenen zou oefent de verdeeling der grondstukken eenen regelrechten invloed op 't volksleven uit. De tijdperken dier verdeeling zijn tevens de tijdperken in de geestelijke ontwikkeling des volks. De aanval op 't groote landbezit en de eisch eener nieuwe grondverdeeling zijn steeds 't eindpunt van elke inwendige omkeering in den volksgeest [1]).

Als de bewegende kracht in de persoonlijke verhoudingen, werd zoo straks gewezen op den arbeid. In de leer van 't bezit vervult deze eene gelijke rol. Een oogenblik vergt die rol thans de aandacht. Reeds aanstonds scheidt zich dit onderwerp ook voor den oppervlakkigen beschouwer in tweeën. Alle arbeid toch is 't zij stoffelijk, dat wil zeggen: zulk een, waar 't stoffelijk goed met zijne bestemming en zijne eigenschappen óverweegt, 't zij geestelijk, dat is die, waarin 't stoffelijk goed geheel in den dienst treedt van 't onstoffelijke. Die splitsing worde ook hier voor eene wijle vastgehouden.

De eerste dier beide soorten laat weder eene vierledige onderverdeeling toe. Men denke hier, om te beginnen, aan den zwaren lichaamsarbeid. Wat deze van den geestelijken mensch vordert, bepaalt zich tot gehoorzaamheid. Zijn doel is voor den arbeider alleen-'t „klaar zijn," daar de inspanning vermoeit, en 't zakelijk doel buiten hem ligt. Daardoor

[1]) L. Stein: „die Gesellschaftslehre". Bl: 176—185.

vergezelt dit werk veelal onverschilligheid jegens de leidende gedachte; bij begaafde volkeren verheft de werkman zich hoogstens tot eene geschiktheid in kleinigheden, die hij-zelf gaarne hooger schat dan 't begrip der hoofdzaken. De gewoonte van gehoorzamen brengt, terwijl zij zich ook over hooger gebied uitstrekt, ten laatste eene traagheid in 't denken mede, welke, door geene geestelijke ontwikkeling, die zij immers betalen noch „gebruiken“ kan, bestreden, allengs in eene zekere mate van ruwheid en gewelddadige eigenzinnigheid ontaardt. — 't Naast bij 't „zware werk“ staat de lichtere werktuiglijke arbeid. Aan dezen is vooral dit kenmerk eigen, dat daarbij de geest gelegenheid en dus behoefte heeft zich elders bezig te houden. De verslapping van 't eenzijdig gebruikte lichaam [1]) gunt echter der gedachte geene andere dan lichte kost. De eigene huishouding, de bezwaren, die elke hoop op beterschap onderdrukken, de ondraaglijkheid van 't denkbeeld, dat 't altijd zoo blijven zal, vormen er, als 't naast voor de hand liggend, van zelf schering en inslag. Hier alzoo wordt de dankbaarste bodem gevonden voor socialistische leeringen, de geringste wederstand tegen opwinding en misleiding. — 't Kleine huiselijk bedrijf staat ééne sport hooger. Men heeft daaronder dien akkerbouw, dat handwerk op geringe schaal te verstaan, waarbij de leiding en 't werk in éénen persoon verbonden zijn. De kleine boer, de kleine „baas“ geniet, dit is zijn voordeel, althans voor den vorm, en dat zegt al iets, eene betrekkelijke onafhankelijkheid. De schaduwzijde van zijnen toestand is evenwel de noodzakelijke geringheid zijner ontwikkeling, en deze op zich-zelve nog minder

---

[1]) Men zou zeggen, dat te dezer plaatse aan Stein de teekening voor den geest moest hebben gestaan van den diamantslijper: Morel in Sue: „les mystères de Paris.“ 2 dl: hfdst: 9.

dan de ontstentenis van elk verlangen naar meer, 't wantrouwen tegen iedere leiding, die den engen levenskring van gisteren en vandaag ook maar eenigszins zou willen en kunnen uitbreiden. — De hoogste vorm van den stoffelijken arbeid is eindelijk die, welke zich tot de leiding eener voortbrengende onderneming bepaalt, de uitvoering aan anderen overlaat. Hier voert achting voor bekwaamheid den boventoon, en de bevordering van practische kennis vindt er haren besten steun. Nogtans is 't een gewoon en trouwens natuurlijk verschijnsel, dat in iederen tak van dezen arbeid, de arbeider toch eigenlijk voor *zijn* werk den meesten eerbied heeft. En die ingenomenheid met den eigen staat kweekt nog wel geene heerschzucht, waarvoor de tijd ontbreekt, maar toch de behoefte om medetetellen. Meer dan anderen zijn de leiders der grootere inrichtingen van nijverheid de vertegenwoordigers der afzonderlijke belangen.

De arbeid des geestes heeft doorgaans dit gemeen, dat hij den mensch van de stoffelijke wereld en hare belangen vervreemdt. Die omstandigheid geeft aan hen, welke zich aan dien arbeid wijden, tegenover de buitenwereld al naar hun karakter óf eene groote angstvalligheid, óf eenen standvastigen moed in 't aangezicht aller invloeden, welke van daar uit de geestelijke sfeer pogen binnentedringen. Desniettemin vordert alle arbeid van deze soort zonder onderscheid, dat de arbeider, daar hij-zelf geene stoffelijke goederen onmiddellijk voortbrengt, dezen uit de gemeenschap ontvange. Om dan evenwel niet van luim en toeval afhankelijk te zijn, wordt zijn werk een middel van bestaan. 't Laat zich hooren, dat 't laatste alleen-daar geschiedt, waar de maatschappij hoog genoeg staat, om zich die weelde te kunnen en ook te willen veroorlooven. In twee vormen nu komt deze arbeid als broodwinning voor. Oorspronkelijk in dien van een „vrij" beroep. Alleen, die vrijheid kan zeer wezenlijk, maar

kan evengoed slechts in naam bestaan. 't Verschijnsel eener wetenschap, eener kunst, die eigen meester heet, maar in waarheid slaaf is van 't publiek, is helaas! niet zeldzaam. Uit die bezwaren ontwikkelt zich een nieuwe vorm, die echter zelf alweder niet zonder andere gebreken is: de geestesarbeid met vaste bezoldiging. Ook daar kan vrijheid zijn; maar of zij er wezen zal, hangt af van hem, die betaalt, en derhalve, volkomen is zij nooit.

De werkzaamheid eindelijk, waarbij 't stoffelijk en 't onstoffelijk leven tegelijk zich gelden doet, is de opvoeding en 't onderwijs. Zij zijn in 't bijzonder hierdoor van elke andere onderscheiden, dat niet de voortbrenging van eenig bepaald goed, maar de mensch-zelf haar doel uitmaakt. 't Verschil tusschen beiden is te zoeken in 't gebied, waarover zich ieders werkkring uitstrekt. Terwijl namelijk de eene zich tot de louter persoonlijke gaven en krachten bepaalt, beoogt de andere uitsluitend de vorming voor een maatschappelijk beroep. — De opvoeding is van nature tegenover de ordening der maatschappij onverschillig. Hare roeping is 't den mensch meester over zich-zelven te maken. Tot haren werkkring behoort, buiten 't geen Schleiermacher in den ruimsten zin „de gymnastiek“ noemde [1]), nog dat gedeelte der wetenschap, 't welk, als de geschiedenis en de wijsbegeerte, vooral strekt tot zedelijke verheffing. Zoo goed als elke menschelijke taak volgt echter ook zij de ebbe en vloed der behoefte, waarin zij komt voorzien. Te strenger zal dus hare handhaving, te uitgebreider haar omvang wezen, naar gelang meer uitwendige gevaren 't bestaan der gemeenschap bedreigen. Naar den aard dier gevaren legt zij beurtelings op tucht en op ontwikkeling den sterkeren nadruk. 't Hoogste staan altijd die volkeren,

---

[1]) Schleiermacher: „Sittenlehre.“ (volgens Schweizer). § 198.

waar aan elk dier twee recht geschiedt. Desgelijks brengt grootere zekerheid naar binnen en naar buiten gaandeweg meerdere toegeeflijkheid in den geest der opvoeding voort. Dat is de maatschappelijke beteekenis der waarschuwing tegen 't gevaar, 't welk in rijkdom schuilt. Daarin ligt ook de waarheid van 't beweren, dat in den loop der volksopvoeding zich de volksgeschiedenis afspiegelt. De bedenkelijke wending in 't leven eens volks vindt dan plaats, wanneer de opvoeding onmachtig blijkt om gebrek aan eerbied voor de grijsheid en snoeverij op 't genot hunner rijkdommen bij de onmondigen tegentegaan. Weelde op zich-zelf ook bij kinderen is geen teeken van verval. Maar die beiden zijn 't zeker. De kracht, die de opvoeding daartegenover stelt, is 't meest in hare gelijkheid voor allen gelegen. Deze in 't bijzonder wekt bij 't kind met 't gemeenschapsgevoel tevens 't bewustzijn, dat niets zoozeer zijn eigendom is als wat 't uit zich-zelf heeft verworven. 't Eenige waarlijk opvoedende bestanddeel in de school, de zedelijke beteekenis van den onderwijzersstand is daar te zoeken. — De nauwe betrekking tusschen 't onderwijs en de volkshuishoudkundige ontwikkeling der maatschappij plaatst 't eerste in zoover tegenover de opvoeding, als 't, in stede van met toenemenden rijkdom te dalen, veeleer in gelijken tred voorwaarts gaat. Dus schaart zich de opvoeding meer aan den kant der behoudende —, 't onderricht aan dien der voortbrengende krachten. Vereenigd, schenken zij der gemeenschap, wat deze voor een gezond bestaan behoeft: een krachtig weerstandsvermogen bij gedurige stofwisseling [1]).

Hiermede zijn de twee bestanddeelen der samenleving: 't geestelijke en 't stoffelijke, in hunne voornaamste trekken geschetst, is de natuurlijke ordening in elk van beiden aan 't licht gebracht. De levende éénheid nu, welke uit de

[1]) L. Stein: „die Gesellschaftslehre." Blz. 185—203.

samensmelting dier twee ontstaat, is de menschelijke maatschappij. Met die maatschappij is derhalve niet, zooals menige onklare voorstelling zou doen gelooven, de gansche samenleving uitgeput. Er is een gebied, waar de stoffelijke goederen, afgescheiden van de geestelijke, hun eigen bestaan leiden: de volkshuishouding. Er is ook een, waar 't zuiver geestelijk leven, los van 't stoffelijk goed, geheel op zich-zelf moet worden beschouwd: de kunst, de wetenschap en de godsdienst. Er is eindelijk nog een, waar de volheid van 't persoonlijk leven eerst geheel tot haar recht komt: de staat. De maatschappij is de vrucht van de samenwerking der krachten, die in de volkshuishouding, en van die, welke in de enkel geestelijke levenssferen werkzaam zijn. Zij geeft aan den staat de reden en den vorm van zijn bestaan. Maar, schoon hare verschijning nergens op zich-zelve staat, hare beteekenis is haar-alleen eigen. Bij 't onderzoek der laatste komen de volgende punten in aanmerking: de ordening der maatschappij, met noodzakelijkheid voortkomende uit de verbinding der twee bestanddeelen, welke hiervóór één voor één zijn ontleed; hare beweging uit de ééne ordening naar de andere; 't afgezonderd maatschappelijk belang des enkelen, dat, zich van 't leven der gemeenschap losscheurend, 't maatschappelijk gevaar doet ontstaan; eindelijk haar bewustzijn aangaande haar eigen gemeenschapsleven: in één woord: haar geest [1]).

Eene eigenlijke ordening der maatschappij ontstaat daar, waar de enkele mensch in de gemeenschap niet meer aan eigen wil en daad, maar aan de levende samenwerking van de beide groote maatschappelijke bestanddeelen zijne plaats, zijne taak te danken heeft. Zal evenwel de maatschappij dat overwicht op hem verkrijgen, zoo moet tusschen hem en haar eene macht gesteld zijn, van zijnen wil onafhankelijk, van

[1]) L. Stein: „die Gesellschaftslehre." Blz. 203—207.

haar wezen onafscheidelijk. Die macht is 't bezit met zijne uiterlijk vaststaande verdeeling. En in die beiden moet daarom voor elke maatschappelijke ordening de grondslag worden gezocht. Aangaande 't dubbele standpunt, van waar de eigenschappen dier bezitsordening zich laten onderscheiden, worde hier alleen herinnerd aan 't geen 't inleidend overzicht dezer leer omtrent dat onderwerp inhield. Eene enkele opmerking nog slechts over de tijdperken, welke de wederzijdsche doordringing van de twee bestanddeelen der samenleving doorloopt, vóórdat daaruit eene werkelijke ordening der maatschappij geboren wordt. Te dien aanzien heeft men drie zaken te onderscheiden: 't gezellig verkeer, de maatschappelijke gewoonte, en 't recht. — 't Gezellig verkeer allereerst ontspringt uit de natuurlijke aansluiting van diegenen, welke een gelijk bezit naar soort en maat, gepaard aan gelijke geestesontwikkeling, in eene gelijke levenswijze vereenigd heeft. De kringen en groepen, aldus ontstaan, geven aan dat verkeer telkens in verband tot de mate hunner stoffelijke voortbrenging en geestelijke beschaving eenen bepaalden vorm. Nogtans behoudt de gezelligheid altijd dit karakter, dat elk voor zich aan hare ordening zich onttrekken, de grenzen, door haar afgebakend, overschrijden kan. Ja, die grenzen verdwijnen allengs van zelven, hoe meer de verschillende goederen aan elkander gelijk worden. Langs natuurlijken weg alzoo wordt de maatschappelijke ordening in haar streven naar vaste vormen gedrongen zich opteheffen tot eenen hoogeren trap: de geeerbiedigde gewoonte [1]. — Op deze tweede sport is aan 't gezellig verkeer zijne toevalligheid ontnomen en aan de vaak uitwendige, altijd persoonlijke beweegredenen, waaruit 't te voorschijn kwam, 't gezag eener soort van zedelijke verplich-

[1]) Weet wellicht iemand eene betere vertaling voor 't Duitsche „Sitte“, den „mos“ der Romeinen?

ting opgelegd. De gestrengheid van dat gezag neemt uit den aard der zaak met de scherpte in de bezitsverdeeling, de rijkdom van den inhoud dier verplichting met de schakeeringen in de maatschappelijke werkzaamheid toe. Er komt echter in den levensloop van iedere maatschappij een tijd, waar de inéénsmelting der bezitsverhoudingen aan de gewoonte hare macht over de samenleving ontneemt. Is die tijd aangebroken, dan zoekt 't maatschappelijk leven voor zijne ordening eenen uitwendigen steun in 't feitelijk recht. Doch op dit punt bereikt hij, die zich tot de wetenschap der maatschappij bepaalt, de scheiding tusschen zijn gebied en dat van den staatsleeraar, en zoo geeft de loop zijner gedachten van zelf hem aanleiding uit de *inrichting* der maatschappij overtegaan tot 't gewichtig onderwerp, vervolgens aan de orde: hare *beweging* [1]).

Beweging onderstelt twee zaken: eenen gegeven toestand en een daarbuiten liggend doel. De toestand, van waar alle beweging in de maatschappij uitgaat, is op ieder oogenblik zijne *bepaalde* inrichting. Haar doel 't *onbeperkt* verlangen van elken mensch om zich de grootst mogelijke som van goederen, de stoffelijke en de geestelijke steeds in wederzijdsche evenredigheid, te verwerven. Waar onder meerderen beschaving en vermogen ongeveer gelijk zijn, vloeit 't streven der afzonderlijke menschen tot eene beweging naar klassen ineen. Altijd echter vertoont deze een dubbel karakter. Zij is eensdeels eene voortdurende opstuwing van de bezitsmaat der lagere klasse tot die der hoogere, anderdeels eene gestadige effening van 't peil der oude geestesontwikkeling met dat van 't nieuw verworven tastbaar goed. Niettemin wordt ook in die maatschappelijke beweging de tegenstelling tusschen den eenen mensch en den anderen niet weggenomen. Immers geeft juist zij, terwijl zij uit kracht van 't levensbeginsel der

---

[1]) L. Stein: „die Gesellschaftslehre.“ Blz. 207—222.

maatschappij twee, of meer met ongelijke vermogens aan elkander bindt, aan den sterke macht over den zwakke. Die tegenstelling verdeelt haar-zelve in tweeën. De éénheid der enkele menschen brengt haar vooruit. 't Eigenbelang, dat ieder zich-zelven tot hoofdzaak doet verheffen, gaat dien vooruitgang te keer. Bij de eerste dier beide richtingen: de eensgezinde ontwikkeling der maatschappij, sta men vooraf een oogenblik stil.

Sedert Plato zijne „republiek“ dichtte, verbindt zich elke voorstelling van de inéénsmelting der maatschappelijke belangen aan 't beeld van éénen min of meer bepaalden *toestand*, dien deze, of gene zich als den eenigen volmaakten afschildert. Voorwaar eene noodlottige dwaling! Van eenen volstrekt goeden en derhalve allerlaatsten heilstaat weet 't menschelijk kenvermogen niets. De mensch kan zich dien staat niet denken, omdat hij-zelf niet volstrekt goed is; hij mag 't niet, opdat hij niet bij 't jagen naar 't betere de liefde voor 't goede, 't welk ook de onvolkomene werkelijkheid hem biedt, geheel verlieze. 't Wezen van de „harmonie“ der samenleving is niet, dat eenige *toestand*, maar dat hare *beweging* „harmonisch“ zij. Daaruit volgt vooreerst, dat die „harmonie“ nooit volkomen is, maar ook, dat zij op geenen trap in de ontwikkeling der maatschappij geheel ontbreekt. Daaruit volgt in de tweede plaats de juiste erkenning van drie machtige beginselen: de maatschappelijke vrijheid, den maatschappelijken arbeid, en de maatschappelijke beteekenis der werkzame liefde. — Onder „maatschappelijke vrijheid“ heeft men dien toestand te verstaan, in welken 't aan ieder mogelijk is gemaakt zich uit de laagte, waar hij staat, naar boven te arbeiden. Van haar geldt 't zelfde als van de maatschappelijke „harmonie“. Er is geene volstrekte vrijheid, daar uitwendige beperkingen nimmer ontbreken; maar er is ook geene volstrekte onvrijheid, daar 't streven naar maatschap-

pelijken vooruitgang nooit geheel zich laat onderdrukken. De werkelijke vrijheid is een proces, dat eerst door de verdeeling van 't voorwerp, waarop 't zich richt: 't bezit, in elk tijdsgewricht eenen bijzonderen vorm aanneemt. In al die vormen laten zich drie grondtypen herkennen: de vrijheid bij ontstentenis van bezit, bij gelijkheid van bezit, en bij verscheidenheid van bezit. Elke der twee eersten brengt noodwendig de volgende voort; doch slechts in hare verbinding kan de levende vrijheid bestaan. De eerste, welke men ook „de vrijheid van den natuurtoestand" zou kunnen noemen, is geenszins, zooals men meent, de mogelijkheid om te doen, wat de luim des oogenbliks ingeeft, maar veeleer de ontstentenis van elk beletsel om zich naar aanleg en krachten een eigen bezit te verwerven. Die omschrijving maakt 't tevens duidelijk, waarom de eerste vorm der vrijheid sedert zijnen aanvang de kiem van den tweeden in zich bevat. Van 't oogenblik namelijk, dat zijn doel is bereikt, ruimt de natuurtoestand aan 't bezit zijne plaats in. Aanvankelijk nog slechts aan een gelijk bezit. Maar ook daar brengt de vrijheid noodzakelijk dit mede, dat voor haren volgenden vorm: immers voor de ongelijkheid, de deur geopend worde. Men kan, zeker, trachten die deur gesloten te houden. Men brengt daarmede echter alleen dit te weeg, dat de gelijkheid de vrijheid doodt. De beide eerste leuzen uit de kenspreuk der omwenteling hebben eenen gezonden zin, slechts wanneer men haar tot den eisch eener gelijke vrijheid samenvoegt. Naast elkander vormen zij eene onverzoenlijke tegenstelling. Volstrekte gelijkheid ware 't einde van alle vrijheid. Uit de echte vrijheid kan slechts de ongelijkheid geboren worden. — Men wende thans den blik naar den maatschappelijken arbeid. Zijn aard en beteekenis laten zich na 't hierbovenstaande zonder moeite bepalen. 't Is die arbeid, waarmede elkeen door middel van zijn reeds verworven stoffelijk goed zijne

geestelijke goederen poogt te vermeerderen, of ook, omgekeerd, met de hulp der laatsten eenen blijvenden, tastbaren grondslag voor hun bezit tracht te verkrijgen. Noch de bloot geestelijke arbeid in de dienst van wetenschap en kunst noch de enkel stoffelijke, voor welken „geld verdienen" einddoel is, behoort tot zijn gebied. De verdeeling van de som der goederen, door deze beiden voortgebracht, is op zich-zelve voor de ontwikkeling der maatschappij nog van geenen invloed. 't Is mogelijk, dat de uitnemendste kunstgaven, of wetenschappelijke kennis haren bezitter op de ladder der maatschappij beneden laten staan. 't Is mogelijk, dat schatten van rijkdom 't zelfde doen. Niet voordat die beiden verbonden zijn, geven zij eene maatschappelijke stelling; en die verbinding is 't werk van den maatschappelijken arbeid. In de hier geschetste beteekenis ligt ook de grond voor de achting, welke men dien arbeid toedraagt. Zulk een arbeid alleen, hoe werktuiglijk en geestdoodend hij schijnen moge, hoe langzaam zijn doel worde bereikt, geeft aan 't persoonlijk leven te midden van de belemmeringen der alledaagsche werkelijkheid eene eigene beweging, eene eigene vlucht. Maar er behooren dan ook in dien arbeid twee krachten gelijkelijk aan 't werk te zijn. 't Verstandig overleg, dat der werkzaamheid de richting mededeelt, die haar tot 't maatschappelijk oogmerk voeren moet, vormt de bewegende —, de huishoudelijke geschiktheid: orde, spaarzaamheid, regelmaat, die uit 't verkregen goed een bezit schept, de behoudende kracht. In de schakeeringen, welke bij de verbinding dier beiden zich voordoen, ligt de verklaring van 't verschil, dat de ontwikkeling van twee volkeren menigmaal bij gelijken arbeid te zien geeft. De vaste, schoon nooit zeer snelle tred van de opkomst der Germaansche steden was te danken aan haren strengen, huishoudelijken zin veel meer dan aan hare betrekkelijke geringe overwinsten. De stilstand in 't oosten verklaart zich,

behalve uit andere oorzaken, minder uit gemis aan vruchtdragende werkzaamheid dan uit onervarenheid in de kunst van sparen en behouden. In werken en sparen ligt de kracht, die aan den nieuweren tijd de zege verschafte over de middeleeuwen; die bij elke botsing tusschen twee volkeren den strijd beslecht. Natuurlijk, dat ook die arbeid zich naar klassen en bezitsvormen verdeelt, dat hij ter eene zijde de verheffing der behoeftigen, ter andere echter ook de wegneming der scheidsmuren tusschen de vormen der maatschappij bedoelt. Altijd echter is hij de verwezenlijking van 't denkbeeld der maatschappelijke vrijheid. Want vrijheid zonder arbeid is een woord zonder zin. — In de derde plaats werd onder de drie beginselen, wier juiste kennis met die der maatschappelijke „harmonie“ samengaat, de werkzame liefde en hare beteekenis voor de maatschappij vermeld. Ook hier ga de herinnering vooraf, dat de volstrekte noodwendigheid van verschil in bezit, en daarmede van overmacht en afhankelijkheid, vóór alle dingen door 't maatschappelijk christendom behoort te worden erkend. Aan dezen kant-vooral vindt 't eenen ernstigen plicht, omdat 't de belangen der „onterfden“ te bestrijden heeft. Want 't is niet waar, dat 't enkele „begrip der persoonlijkheid“, zonder dat de aard van 't bezit en zijne verdeeling eenigszins in aanmerking kwam, over ieders aanspraken ten opzichte van 't maatschappelijk leven zou mogen beslissen. Niet waar, dat de macht dier bezitsverdeeling ter bepaling van ieders aandeel aan de som der goederen een bloot feit, en dus de daarop gebouwde maatschappij onvrij zou wezen. Niet waar, dat de onveranderlijke grondslag voor elke samenleving: de vorming van klassen en de verdeeling der macht in evenredigheid met 't bezit, slechts de belangen der bezitters dienen, of zelfs door dezen *gemáákt* zou zijn, gelijk men eene burgerlijke inrichting in 't leven roept. Waar is 't veeleer, dat 't wezen-

zelf van 't bezit den menschen dien toestand heeft opgelegd. Waar is 't, dat niemand voor die erkentenis 't oog vermag te sluiten, zoo hij haar oprecht, en, vooral, met eerlijke onderdrukking van alle zelfzucht zoekt. Maar ook aan den anderen kant is 't onwaar, dat eenige maatregel, die de verwerving van 't bezit bemoeilijkt, den overgang uit eene lagere klasse in eene hoogere verhindert, immer te rechtvaardigen zou wezen. Waar daarentegen, dat de maatschappelijke zedelijkheid, opdat de maatschappij aan allen geve, wat zij hun geven kan, der heerschende klasse een gedurig offer afvergt niet van hare onveranderlijke stelling, maar van de middelen, welke de vrije arbeid der overigen behoeft, ten einde dezen tot hoogeren welstand en ontwikkeling te verheffen. En 't blijft derhalve onwederlegbaar, dat de harmonie van 't geheel, maar ook 't in- en uitwendig heil der enkelen berust op welwillende wederzijdsche erkenning van de taak, waartoe iedere klasse geroepen is, zonder nijd en haat en vooral zonder zorg, of soms 't goed, dat aan de eene hare waardij geeft, de vijand van dat der andere zou kunnen worden. Dat is de onderhoudende macht des christendoms. Daarom is 't zeker, dat alleen-die maatschappij 't verderf ontgaat, die op 't christendom is gegrond [1]).

De „harmonische“ ontwikkeling der maatschappij is echter, — men heeft 't boven reeds gezien, — slechts ééne zijde van 't geen daar „de maatschappelijke beweging“ werd genoemd. Naast haar staat de tweede: de strijd der maatschappelijke belangen. 't Innig verband, tusschen 't gansche leven van den mensch en zijn stoffelijk bezit, zoo straks uitvoerig aangetoond, noodzaakt 't belang, dat uit zich-zelf reeds in de geestelijke goederen een passend doelwit voor zijn streven erkende, om hunnentwille ook op de stoffelijke zijne blikken

[1]) L. Stein: „die Gesellschaftslehre.“ Blz. 232—252.

te richten. 't Beoogde goed wordt zoo maatschappelijk goed, 't belang maatschappelijk belang. En aangezien nu 't laatste 't tastbaar en 't ontastbaar belang in zich vereenigt, is 't niet te verwonderen, zoo 't onder alle menschelijke belangen 't machtigste blijkt en derhalve den enkelen drang naar meer vermogen, naar meer kennis, of talent, althans-in zooverre overheerscht, dat de voldoening aan dezen zonder evenredige verhooging van maatschappelijk aanzien meestal geheel onbevredigd laat. Nu is evenwel elk tastbaar goed uit zijnen aard begrensd. 't Belang eener maatschappelijke stelling, voor welke 't bezit van zoodanig goed voorwaarde is, krijgt daardoor een uitsluitend karakter. Gelijktijdige bevrediging aller maatschappelijke belangen blijkt een hersenschim; en uit dat bewustzijn wordt 't maatschappelijk eigenbelang geboren. Wat 't laatste van 't bloot „oeconomische“ onderscheidt, is alweder dit, dat 't niet alleen eigene voldoening, maar om harentwille ook verijdeling van 't zelfde streven aan de zijde der minbevoorrechten zich ten taak stelt. 't Tweede deel dier taak geeft aan 't eigenbelang zijn hatelijk karakter. 't Omvat op zijne beurt nog weder tweeërlei. In zoover 't hen, die lager staan, weert uit 't bezit dier goederen, welke de anderen reeds hebben verkregen, vertoont 't zich als de geest der maatschappelijke *uitsluiting*. Inzoover 't nog meer doortast en aan den ganschen verwervenden arbeid der eerstgemelden eene schroef opzet, wordt 't maatschappelijke *onvrijheid*. In beide vormen echter schuilt de poging van 't eigenbelang om de natuurlijke bestemming zijner naasten aan zijne oogmerken te onderwerpen; met andere woorden: 't maatschappelijk gevaar.

Aanvankelijk beperkt zich dit binnen 't geestesleven van enkelen. Ginds, vooral bij de jongeren, verlokt de wanverhouding tusschen veler aanleg en uiterlijke omstandigheden tot misnoegdheid en verbittering. Hier wekt omgekeerd de overvloed van aardsche goederen bij zijnen bezitter slechts min-

achting voor alles, wat buiten 't genot dier goederen liggen mocht. Dan ontstaat tusschen beide partijen eene vervreemding, waarbij zich de wrok der eene door de hooghartigheid der andere nog altijd meer getergd voelt. Tot dusver is er algemeen slechts een gevoel van wrevel. 't Dadelijk gevaar echter komt dan, wanneer 't eigenbelang de opgehoopte brandstof in vuur zet. Nu ontwikkelt zich de maatschappelijke strijd: de worsteling tusschen 't bezit en den geestelijken arbeid, generzijds om de overmacht, dezerzijds om de vrijheid. De uitslag kan der eene, of der andere partij gunstig wezen. Zegepraalt 't bezit, dan legt 't al zijne eigene beperkingen ook aan 't geestesleven op, en brengt 't met schending van 't maatschappelijk recht de samenleving tot stilstand, 't volk tot eenen langzamen dood. Behouden de onbestemde wenschen der dweepers de overhand, de teleurstelling, die niet uitblijven kan, zal allereerst eene zenuwachtige ontevredenheid veroorzaken. Van ontevredenheid tot omwenteling is geen groote stap; en met den triomf der laatste bestijgt ook van dezen kant 't onrecht den troon. Niet, alsof hier de vooruitgang werd gestremd, wel echter in dezen zin, dat de aanspraak op vooruitgang hare plaats door leugen en geweld ingenomen ziet. Maar ook dat onrecht der omwenteling brengt eindelijk in de maatschappij zijne eigene kiem des verderfs. Geene verslapping is hier te vreezen; doch de ommekeer in alle verhoudingen maakt ruim baan voor minstens even geduchte kwalen. De ruwe hartstochten lossen de maatschappij in den chaos der laagste belangen op, totdat eindelijk 't geweld, dat de eerste hand aan 't vernielingswerk geslagen heeft, der eigene onderneming de kroon op 't hoofd, immers allen, goeden en kwaden, 't juk zijner onverantwoordelijke heerschappij op de schouders plaatst [1]).

[1]) L. Stein: „die Gesellschaftslehre." Blz. 252—261.

Vat men ten laatste alle tot dusver beschouwde zijden der samenleving, en met name de twee beginselen van rust en van beweging, bijeen, dan verrijst in duidelijke trekken 't beeld der gansche maatschappij. Slechts bleef aan deze ééne eigenschap nog onvermeld: haar eigene geest. Hoe toch hare inrichting moge wezen, steeds zal zij den afzonderlijken mensch aan alle kanten in zijne wenschen, zijne neigingen binden en beperken. Zoo menigmaal 's menschen wil onder dien druk aanvechtingen tot tegenspartelen gevoelt, doet zich van wêerszijden de behoefte gelden om die tweespalt in hoogere éénheid te verzoenen. Aan twee kanten wordt daartoe 't middel aangeboden: hier in 't geloof, daar in de wetenschap. 't Geloof brengt tot berusting. De wetenschap dringt tot nieuwe inspanning. De geest nu der maatschappij in elk bepaald oogenblik is de vrucht der verhouding, waarin die beiden ten opzichte van elkander zich bevinden. Want elk dier twee vereenigt ééne der groote groepen, waarin zich iedere maatschappij verdeelt, om zijne vanen: teekenen tot herkenning in tijden van vreedzamen vooruitgang, — tot onderscheiding in dagen van strijd [1]).

Met de maatschappij, voorzooverre zij onder alle verschillende gedaanten zich-zelve gelijk blijft, is in 't hiervoorgaande afgerekend. Zoo rest nog slechts de tweede afdeeling van Stein's werk te overzien: de onderscheidene gestalten, welke zij deels te gelijkertijd, deels achtereenvolgens vertoont; en in 't bijzonder hare ordening naar klassen.

't Zal wel haast overbodig zijn, hier te herinneren, dat, naargelang men bij de verdeeling van 't bezit op de mate, of op de soort van 't stoffelijk goed bij voorkeur 't oog

[1]) L. Stein: „die Gesellschaftslehre." Blz. 261—267.

vestigt, 't verschil in de klassen en dat in de vormen der maatschappij beurtelings op den voorgrond treedt. 't Naaste, wat dus thans te doen valt, is 't verloop der gebeurtenissen nategaan, uit welken ten slotte de klassenvorming zich ontwikkelt. Die ontwikkeling doorloopt drie, vroeger reeds in een ander redeverband ter loops aangestipte tijdperken: den natuurtoestand, den staat van gelijkheid, en eindelijk dien van verschil in 't bezit. — Bij de beschrijving van 't eerstgenoemde tijdperk treedt Stein tegenover 't oude lied van den „natuurstaat" in eene wederlegging, uit welke 't voldoende mag worden geacht te dezer plaatste alleen-de slotsom medetedeelen. „De natuurtoestand," dus besluit hij, „is noch een bloot-geschiedkundig, noch een rechtsgeleerd, en 't allerminst een zedelijk-wijsgeerig, maar eenvoudig een maatschappelijk begrip. Als zoodanig, wordt daarmede die toestand aangeduid, waarin de menschen moeten hebben verkeerd, eer nog eene verdeeling van 't bezit met al hare gevolgen voor de geestelijke ordening van 't gemeenschapsleven had plaats gegrepen." 't Moge namelijk ook van 't bezit waar zijn, dat er nooit een oogenblik geweest is, waarop niet zijn eerste aanvang in de kiem voorhanden was, zeer zeker heeft eeuwen lang 't menschelijk geslacht geen ander bezit gekend dan 't geen de natuur tot onmiddellijk verbruik hem aanbood, en derhalve ook aan 't allereenvoudigst „kapitaal" ter voortbrenging zijner levensbehoeften zelfs niet gedacht. Nu is evenwel de natuur, aan zich-zelve overgelaten, slechts voor zich, niet ook voor den mensch rijk genoeg. De natuurtoestand was dus noodzakelijk een staat van volstrekte zoo stoffelijke als geestelijke armoede, en mitsdien, bij de geheele afzondering der enkele menschen, 't tegendeel van alles, wat men zich in 't woord „maatschappij" besloten denkt. Niettemin, zoo de studie van dien toestand op zich-zelven om al die redenen onvruchtbaar mag worden geacht, niet

onvruchtbaar is 't zijne openbaringen te bespieden binnen de reeds volwassene maatschappij. Daar wordt 't door iedere waarneming bevestigd, dat volkomen gemis van bezit, als de eeuwige bron van onzedelijkheid en geweld, steeds een maatschappelijk gevaar blijft, waartegen de hoogere beschaving, al ware 't slechts uit zucht naar zelfbehoud, met kracht zich teweer stellen moet, doch alleen door de bron te stelpen, dus door wegneming der stoffelijke ellende, met vrucht zich te weer stellen kan. — Zoodra de menschen trachten boven dien eersten staat zich te verheffen, dwingt de noodzakelijkheid eener duurzame benuttiging der natuur*krachten* in stede van 't toevallig genot harer *voortbrengselen* hen van zelf tot eene geregelde vestiging met haren ganschen nasleep van stoffelijke en maatschappelijke gevolgen. In den eersten tijd blijft aller bezit nagenoeg gelijk. De maat van 't geen een ieder zich toeeigent, ligt in die der krachten, welke hij voor de ontginning beschikbaar heeft; en zoo vertoont de oorspronkelijke maatschappij 't beeld eener zuivere gemeente. Maar ook in deze ligt van den aanvang af 't beginsel der ongelijkheid verborgen. Vooreerst door de onderscheidende behandeling der grondstukken, welke, als offersteê, dingplaats, of malieveld, voor gemeen gebruik bestemd, zoodra zij in de handen van enkelen geraken, aan dezen boven andere bezitters onvermijdelijk eene bevoorrechte stelling verschaffen. Dan door de strenge afscheiding tegenover hen, die, later zich nederzettende, als de grond geheel in beslag genomen is, tot hunne schade ervaren, hoe hier naarmate de afstanden tusschen de bezitters onderling geringer zijn, de klove tusschen die allen en hem, die niets bezit, grooter blijkt te wezen. Eindelijk door de verscheidenheid van gaven en krachten der bezitters-zelven. Waar alle akkers nagenoeg even groot, waar winstgevende handwerken nog onmogelijk zijn, daar is nog altijd één weg tot onderscheiding open:

persoonlijken aanhang te verwerven door persoonlijke verdienste. De eenvormige gelijkheid, door geen contrast van rijken en armen gebroken, scheurt zich in partijschappen. De strijd tusschen dezen leidt tot daden van geweld, en nu volgt ongelijkheid ook in 't bezit aldra de tweedracht op de hielen. — Zoo breekt overal ten laatste 't derde tijdperk: dat der eigenlijke klassen, aan. 't Verschil in de grootte van 't bezit brengt hoogten en laagten in de maatschappij. Drie hoofdbeginselen zijn 't vooral, welke, uit die éene grondwaarheid aller klassenafscheiding voortvloeiende, van nu af aan zich in de samenleving doen gelden. Hoe grooter allereerst 't onderscheid in 't bezit, des te grooter 't maatschappelijk onderscheid der bezitters. Hoe strenger in de tweede plaats de handhaving van 't een, des te strenger ook die van 't ander. Hoe grooter ten laatste én hoe strenger gehandhaafd beiden, des te ijveriger 't pogen van elke klasse tot uitbreiding van 't geen haar is toegevallen; met één woord: des te sterker 't klassenbelang [1]).

Men volge thans vooreerst de nadere aanduiding, op welke wijze de vorming der klassen te werk gaat. De vraag, die zich daarbij aanstonds opdoet, is deze: „hoe komt 't verschil van bezit in de wereld?“ Bij hare beantwoording valt nog eens eene drieledige verdeeling optemerken. Eene zeer groote rol speelt in dat proces ongetwijfeld 't geweld. Doch daarnaast staan twee andere oorzaken, zeker niet minder gewichtig: de loop der vererving en 't verkeer. Uit die drie ontstaat, wat men de klassen in stoffelijken zin mag heeten. Er doet zich daarin, naarmate meer op de grootte van 't vermogen, of op de deeling van den verwervenden arbeid wordt gelet, weder tweeërlei splitsing voor. Eenerzijds die tusschen de „graden“ van 't oeconomisch klassenverschil, welke hier kortheidshalve

---

[1]) L. Stein: „die Gesellschaftslehre.“ Blz. 273—300.

met de namen: „overvloed“ „genoegzaamheid“ en „gebrek“ zullen worden aangeduid. Anderzijds die tusschen de soorten in 't klassenonderscheid: de veelbesprokene tegenstelling namelijk van „kapitaal en arbeid“. Evenwel, met dat alles heeft men nog slechts vermogensklassen, geene maatschappelijke. De eerste stap om van genen tot dezen te komen, is 't bewustzijn der gelijk bedeelden aangaande de gelijksoortigheid hunner huishoudelijke omstandigheden. Wel is 't denkbaar, dat zich dat bewustzijn uitsluitend tot 't gebied der stoffelijke goederen bepaalt. Maar in dezen-zelven ligt eene kracht, welke ternauwernood missen kan 't inzicht in den samenhang van al die feiten te verruimen, te weten: 't maatschappelijk inkomen. Al, wat in staat stelt in stoffelijke behoeften zonder stoffelijken arbeid te voorzien, biedt gelegenheid om tijd en krachten aan de verwerving van geestelijke goederen te besteden. Dezen zijn 't, welke de oogen, aanvankelijk slechts aan „oeconomische“ gelijkheid en verscheidenheid gewend, ook voor de maatschappelijke graden en soorten doen opengaan. 't Aldus gerijpt gemeenschapsgevoel wekt onder de rijkeren 't bewustzijn, dat de geestelijke gaven, die hun vrije tijd hun biedt, hen ook in 't geestelijk leven der maatschappij tot de meerderen bestemmen, en drijft daarmeê hen allen in de hoogere klasse te zamen, gelijk 't alle overigen tot de lagere klasse vereenigt. En die klassenvorming is niet slechts in dezen zin onvermijdelijk, dat alleen de vernieling van alle bezit haar zou kunnen verijdelen; zij is evenzeer, als de voorwaarde tot elken, ook geestelijken vooruitgang, een noodwendig vereischte voor de samenleving. Waar zij niet is, daar kan geene maatschappij beginnen. Zoo onwaar is 't, dat haar bestaan op zich-zelf voor 't maatschappelijk leven de aanvang der ontbinding wezen zou. Zeker veeleer is 't omgekeerde: zoodra de lagere klasse zich de meerderheid

aanmatigt over de hoogere, staat 't bederf der maatschappij voor de deur. Zoo vaak haar die aanmatiging tijdelijk gelukt, levert zij-zelve, door aanstonds de verkregene macht tot eigene bate en tot 't verarmen der gezetene burgerij aantewenden, de vormelijke logenstraffing harer eigene zelfzuchtige leeringen. De rooverijen van elke zegevierende volkspartij zijn niet 't uitvloeisel van bloot geldzuchtig eigenbelang, maar van eene maatschappelijke noodzakelijkheid. Doch tevens volgt uit dat alles ook dit, dat de hoogere klasse hare stelling vooral-als eenen plicht te beschouwen heeft. Haar bestaan is de verwezenlijking van 't beginsel, „dat de besten behooren te heerschen"; maar de verplichting, daarmede op hare schouders gelegd, laat zich dan ook aldus samenvatten, „dat de heerschenden de besten behooren te zijn." Eerst-wanneer de voordeelen harer stelling, haar maatschappelijk inkomen, en de gaven, tot wier verkrijging 't de gelegenheid opent, niet meer aan hare maatschappelijke taak, aan de opheffing en ontwikkeling van allen worden besteed, ontspruit uit die ontrouw jegens den grond van haar bestaan eene tegenstrijdigheid, welke juist-daarom in dat bestaan zelf niet kon gelegen zijn [1]).

Wat nu de vaste ordening dier klassen betreft in de verschillende tijdperken haars levens, zij 't voldoende hier te herinneren aan 't geen boven omtrent de inrichting des maatschappelijken levens in 't algemeen werd opgemerkt. 't Gezellig verkeer en de maatschappelijke gewoonte zijn ook voor de klassen 't cement, waarmede hare uiterlijke vormen worden bijeengehouden; en wanneer niettemin die vormen in den loop der tijden verouderen en vervallen, dan poogt 't klassenbelang, uit 't gebied der maatschappij op dat des staats óvertredend, onder 't schild des rechts

---

[1]) L Stein: „die Gesellschaftslehre." Blz: 300—310,

te behouden, wat de gewoonte niet langer beschermen kan. Doch 't behoeft nauwelijks gezegd: als eenmaal de klassenbeweging in regelmatigen gang is gekomen, dan zijn alle kunstmiddelen buiten staat haar te keeren. En ziedaar van zelf 't aanknoopingspunt voor eene nadere kennismaking met die beweging gevonden [1]).

't Is met de klassen, als met de maatschappij in haar geheel. De bestaande ordening wijst aan elke klasse evenzeer als aan eenen iegelijk harer leden eenen vasten kring voor zijn leven te midden der maatschappij aan. Dat maatschappelijk feit echter ontmoet verzet in den aan alle menschen ingeschapen aanleg om nooit bij een hun van buiten af aangegeven punt voor goed halt te houden. Van daar 't tweede, even natuurlijke feit in 't bestaan der klassen: hare beweging. Deze doet zich alweder voor in tweeërlei gestalte. Zij beteekent eerstens: „ontwikkeling der maatschappij"; maar zij beduidt ook: „worsteling der klassenbelangen". 't Komt er op aan die beide stroomingen in de maatschappelijke beweging met scherpen blik te onderscheiden, zonder dat haar daarom de warmte des werkelijken levens ontnomen worde.

De maatschappelijke vrijheid, hierboven slechts in hare algemeene trekken geschetst, verkrijgt pas vleesch en spieren, wanneer men haar stelt tegenover de maatverdeeling van 't bezit, den grondslag der klassenordening. Moet daarom de opheffing dier twee haar doel zijn? Dat is de vraag. 't Antwoord kan in eene wedervraag bestaan. Erkent men de noodzakelijkheid van verschil in de uiterlijke maat van 't bezit? Zoo ja, men neme dan ook 't even noodwendig gevolg, de innerlijke ordening aan. Zoo neen, men ga ter school bij de geschiedenis. Reeds Lykurgos en Plato hebben, de eene in 't leven, de andere in de bespiegeling, naar

[1]) L. Stein: „die Gesellschaftslehre." Blz: 310—325.

't vernietigen van den maatschappelijken invloed der bezitsmaat gestreefd; maar reeds zij zagen in, dat daartoe opheffing van den eigendom 't eenig middel was. Waar eigendom is, daar is ook arm en rijk. Die twee zijn als 't voorwerp en zijne schaduw. Wie hen scheiden wil, moet, gelijk Peter Schlemihl, den booze ter hulp roepen. Derhalve, in de opheffing van 't klassenverschil kan de vrijheid niet gelegen zijn. De werkelijke vrijheid bestaat slechts in de werkelijke maatschappij. Haar wezen is geen onmogelijke ommekeer, maar de te allen tijde mogelijke opklimming uit de lagere klasse naar de hoogere. Onvrij is niet *de* klassenordening, maar alleen zulk eene, waarin den maatschappelijken arbeid die kans is afgesneden. Indien slechts de achting voor dien arbeid, ook in de vormelijke toelating zijner vertegenwoordigers tot de hoogere kringen van 't gezellig verkeer, zijne bevoegdheid tot die opklimming erkent, is 't beginsel der vrijheid verzekerd. Doch alleen 't beginsel. Hare verwezenlijking eischt daarenboven tweeërlei: aan den eenen kant een verbindend lid, dat den overgang van beneden naar omhoog ook feitelijk uitvoerbaar maakt, de aanwezigheid eener „oeconomische“ middelklasse, aan den anderen ook binnen 't klassenverband eene ordening, welke den enkele zijne taak op dit gebied duidelijk voor oogen stelle: 't bestaan van maatschappelijke vereenigingen.

De middelklasse, al speelt zij in 't maatschappelijk drama geene eigene hoofdrol, is er niettemin een onmisbaar bestanddeel. Men kon haar met eenen tooneelterm wellicht als „grande utilité“ betitelen. Met haar bezit raakt zij de hoogere, met haren arbeid de lagere klasse; met hare gelijktijdige beschikking over die beiden vermag zij nu eens de tyrannie van 't kapitaal over den werkman, dan weder de onbillijkheid van den werkman jegens 't kapitaal te stuiten, of te verzachten. Niet altijd echter heeft die klasse in de

maatschappij een zelfstandig bestaan. Haar stoffelijke grondslag: de welgestelde burgerij, wordt nooit gemist. Voor de klassenbeweging echter beduidt zij dan-alleen iets, als de tegenstelling tusschen bezit en geen bezit zich reeds ontwikkeld heeft. Haar optreden vindt daarom nooit vóór 't laatste bedrijf der klassenvorming plaats. Gelijk hare eigenaardige stelling, vertoont nu ook hare roeping een bemiddelend karakter. Waar namelijk de hoogere klasse krachtig en werkzaam is, vermag 't kleinere kapitaal de mededinging met haar niet anders voltehouden dan door al, wat ook de laagste klasse aan bekwaamheid en overleg bezit, in zijne gelederen optenemen. Zoo wordt 't door de macht zijner eigene natuur de brug, die den vooruitstrevenden arbeid over de kloof van 't klassenonderscheid heendraagt, de onmisbare voorwaarde voor de ontwikkeling der maatschappij.

Met de maatschappelijke vereenigingen moeten de bloot „oeconomische", de wetenschappelijke, of godsdienstige en de staatkundige vooral niet worden vermengd. Eene maatschappelijke vereeniging is daar aanwezig, waar de leden zich ten doelwit gekozen hebben niet 't geestelijk noch 't oeconomisch leven-alleen, maar 't eene met en door 't andere te bevorderen. Haar bestaan wijst reeds op eenen betrekkelijk zeer ontwikkelden maatschappelijken toestand, maar tevens op eene onvoldane behoefte. Inderdaad verschijnen zij meest, als de stormvogels, bij naderenden ommekeer in de weersgesteldheid der samenleving. 't Ligt verder blijkbaar voor de hand, dat de aanleiding tot haar ontstaan vooral-onder de leden eener zelfde klasse zich voordoet, en zoo in 't streven der klassen 't hare meerendeels zich oplost. Eene vereeniging, die hare leden onder alle klassen der maatschappij telt, is óf geene maatschappelijke vereeniging meer, óf 't doorslaand bewijs, dat de oude scheidsmuren op 't instorten staan. 't Krachtigst doet zich in den

regel 't maatschappelijk vereenigingsleven gelden in tijden van maatschappelijken strijd. Dat belet echter geenszins, dat ook daarbuiten voor hare werkzaamheid een ruim veld open ligt. Juist-hier vindt 't zijne schoonste taak: de ontwikkeling van den arme. 't Is toch een feit, door elke bladzijde der geschiedenis gestaafd, dat 't leven van hem, die niets bezit, aan zich-zelf overgelaten, zich uitput in vruchteloos pogen om uit eigene kracht in zijnen toestand verbetering te brengen. De armoede naar geest en lichaam verzwakt 't weerstandsvermogen tegen 't kwaad. Verbinding der deelgenooten in ellende lijdt meestal op laaghartigen naijver schipbreuk. 't Staat daarom vast, dat voor de lagere klassen uitredding alleen mogelijk is, mits de hoogeren zich verbinden om haar de behulpzame hand toetesteken op stoffelijk, maar ook en vooral op geestelijk gebied. Armenzorg is waarlijk niet genoeg. Zij blijft een danaïdenwerk, indien zij den bodem van 't vat niet stopt, indien zij den arbeid zonder kapitaal door toereiking van 't hare, 't zij onmiddellijk, 't zij in den vorm van kosteloos onderricht, niet tot den rang des ondernemers omhoogtilt. „Oeconomische“ hulp behoort slechts middel, maatschappelijke verheffing altijd doel te wezen. Door voorschotbanken, door credietvereenigingen, of welke namen die instellingen ook dragen mogen, door de „practische humaniteit“, die uit de lagere klasse eene middelklasse voortbrengt, gezond van geest en voor kommer veilig, wordt in de klassenordening de eisch der vrijheid naar zijnen eenig-mogelijken zin vervuld [1]).

Evenals nu de vooruitgang der maatschappij door de ontwikkeling harer klassen zijnen grond vindt in de ééne zijde van 's menschen natuur, zoo knoopt zich aan de andere 't verschijnsel vast, dat men den klassenstrijd kan heeten.

---

[1]) L. Stein: „die Gesellschaftslehre.“ Blz. 145—157.

Elke zoodanige tweespalt ontstaat daar, waar 't algemeen-maatschappelijk, op bloote bezitsverkrijging gericht belang van aard verandert en, zich spitsend op 't verwerven eener bepaalde bezitsmaat, met de evenwijdig loopende belangen tot een klassenbelang inéénsmelt. Zoolang nu 't laatste slechts op vermeerdering van 't eigen bezit bedacht blijft, is zijn streven met dat van alle anderen niet in strijd. Afbrekend wordt 't echter dan, wanneer 't bewustzijn ontwaakt, dat een groot bezit in maatschappelijken zin slechts groot is naast een klein. Die ontdekking brengt groot en klein in vijandschap. De armen pogen 't bestaande te veranderen en door inkrimping van 't groote 't kleine bezit, 't zij werkelijk, 't zij althans betrekkelijk, grooter te maken. De rijken beijveren zich 't bestaande te behouden door hindernissen te plaatsen op den weg ter natuurlijke ontwikkeling, met andere woorden: door den arbeid, te belemmeren. In 't wetenschappelijk betoog nu kunnen die beide stroomingen naast elkander rustig voortgaan. In 't werkelijk leven echter gaan zij tegen elkander in. 't Belang der eene klasse sluit aan dezen kant 't belang der andere uit. 't Wederzijdsch eigenbelang stelt zich, als „kapitaal" en „arbeid" in slagorde. Van beide kanten grijpt men naar de middelen, om zijn belang te doen zegepralen. De bezittende klasse neemt allereerst die middelen te baat, welke van oudsher de ongelijkheid in 't bezit hebben bevorderd en bestendigd: vererving en verkeer. Met 't oog op de eerste bemoeilijkt zij den „mistrouw," 't huwelijk buiten 't klassenverband. Met 't oog op 't laatste onttrekt zij, waar zij kan, haar vermogen, en in 't bijzonder den grond aan den vrijen goederenomloop. Zoo mogelijk, ontziet zij zich niet 't recht naar haar begeeren te plooien. Ontgaat haar die kans, gewoonte, fatsoen doen dezelfde dienst. Waar de gezellige kringen zich weinig storen aan een „gemengd publiek",

waar de meest verschillende kostwinningen door éénen persoon, zonder aanstoot zoo rechts als links, kunnen worden ter hand genomen, daar kan men zeker zijn, — men denke aan Amerika, — dat de maatschappij nog in wording verkeert, maar zeker ook, dat 't, trots alle puriteinsche zelfverheerlijking, niet alzoo blijven zal. Tegenover dat alles plaatsen nu de lagere klassen vooreerst natuurlijk haar verzet, maar aldra ook hare stellige aanspraken. De inhoud der laatsten, hoe rijk ook geschakeerd, vertoont steeds éénen eigenaardigen trek: 't streven naar verheffing van den arbeid tegenover 't bezit. In den beginne meent men te kunnen volstaan met den eisch eener gelijke, maatschappelijke erkenning. Maar, als desondanks 't bezit de meerdere blijft, dan wordt 't klaar, dat slechts eigene bezitsverwerving baten kan. „Hooger loon" wordt de gemeene leuze. Doch ook daarbij blijft 't niet. Wat toch baat 't den werkman voor zijne maatschappelijke verheffing, of hij de beurs vol geld heeft, zoo hem de tijd ontbreekt tot verwerving dier geestelijke goederen, zonder welke 't geld is als spijs voor den zieke, die haar niet verdragen kan. De reusachtige horlogeketting op 't gekleurde vest van den diamantslijper, de met biefstuk gevoederde kempdog van den Engelschen mijnwerker in zijne goede dagen maken hunnen eigenaar nog niet tot eenen „heer". Vandaar de nieuwe eisch, schijnbaar met 't verlangen naar loonsverhooging in strijd, inderdaad daarmede eenstemmig: vermindering van 't aantal werkuren. Er zijn, hoe kan 't anders? onder hen, welke dien eisch doen hooren, velen, die daarbij geene andere gedachte hebben dan „'t zoete niets doen", dat de gemakzucht hun voorspiegelt. Zijne maatschappelijke beteekenis ligt echter juist in den nieuwen arbeid, waarvoor de afgeschafte werkuren beschikbaar zouden worden. Aan de verwaarloozing van die geestelijke zijde der „loonkwestie" is 't toeteschrijven, dat de hooge arbeidsloonen, die bij herhaling

in ettelijke bedrijven zijn voorgekomen, voor de zedelijke ontwikkeling en dus ook voor den maatschappelijken vooruitgang der werkende klasse meerendeels spoorloos zijn voorbijgegaan. Stel nu eindelijk, dat al de hier genoemde wenschen zijn ingewilligd: dat de arbeid vrij, 't grondbezit aan 't verkeer niet onttrokken, 't loon aanzienlijk en eenige tijd voor geestelijke uitspanning beschikbaar is, zal 't daarmeê uit wezen? Men vleie zich niet te spoedig. Immers de hoofdzaak blijft: de macht van 't kapitaal drukt niet slechts met toenemende zwaarte elke poging van den arbeid om uit eigene kracht ookzich een kapitaal te scheppen, mêedogenloos neder; op den duur zal zelfs de kleine kapitalist de worsteling met den grooten niet kunnen volhouden [1]. En die wet nu is 't, welke den arbeider op den weg, dien hij met zijnen eersten eisch aan de maatschappij betreden heeft, geen stilstaan meer vergunt. Eenen korten tijd meent hij nog zich te kunnen nederleggen bij eenen toestand, waarin althans-eenig bedrijfskapitaal voor iederen volwassene aanwezig zou zijn. De erkentenis, dat ook die lap gronds, ook die som gelds 't gemeene lot der zwakken in elken strijd van hunnen eigenaar niet zullen afwenden, dwingt hem ten slotte zich te werpen in de armen van 't „communisme". „Gelijk op deelen" : ziedaar, tot welk uiterste de arbeid steeds moet komen, wanneer hij alleen-zijn eigenbelang voor oogen houdt [2].

't Laat zich hooren, dat de strijd in de stoffelijke wereld zijn evenbeeld vindt in eenen anderen, waarbij de geestelijke goederen der maatschappij: eer en macht, de inzet zijn. 't Eigenbelang der aanzienlijken vordert, dat zonder bezit alle persoonlijke aanspraak op die goederen opgegeven, 't bezit daarentegen

---

[1]) Verg: L. Stein: „System der Statistik, der Populationistik und der Volkswirthschaftslehre." 1e dl: van 't „System der Staatswissenschaft". Blz: 364—371.

[2]) L. Stein: „die Gesellschaftslehre." Blz. 344—362.

ook zonder persoonlijke aanspraak in hun genot gehandhaafd worde. Omgekeerd vergt 't belang der lagere klasse met den mond, dat elk eerbetoon slechts den persoon en zijne eigenschappen gelden, met 't hart, dat van geene enkele onderscheidende eerbewijzing meer sprake zijn zal. Ook die tweespalt nu uit zich minstens in gezellig verkeer en maatschappelijke gewoonten. De zeden-alleen zijn reeds voldoende om althans-voor eenen tijd de maatschappelijke overheersching der hoogere klasse mogelijk te maken. Wordt haar de tegenstand te sterk, evenals haar bezit zal zij hare eer onder de hoede des rechts in eene reeks van voorrechten pogen te beveiligen. Maar hier alweder zal de vijand haar geen rust laten. Luider-steeds zal hij 't beginsel der gelijkheid tegenover hare aanmatiging doen gelden. Men wachte zich toch voor de fout, den zin van dergelijke uitingen te miskennen. Zij zijn niet enkel de uitdrukking van grootsche, of somtijds ook van zeer bespottelijke gedachten. Waren zij niets anders dan dat, zij zouden den drempel der studeerkamers niet overschrijden. Inderdaad zijn zij meer dan eens maatschappelijke gebeurtenissen van 't hoogste gewicht. Wat de „theorie“ tot eene gebeurtenis maakt? Haar doorwrochte inhoud geenszins; alleen de oogenblikkelijke toestand der maatschappij. De wijsgeerige droomerijen van Th: Morus en Campanella bleven droomerijen. De waanzinnige plannen van Baboeuf werden eene macht. Waarom? Alleen omdat de laatste sprak tot een „volk“, dat zich der tegenstelling tusschen zijn belang en dat der meergegoeden, bewust was geworden. En evenals zijnen invloed, ontleent 't streven naar gelijkheid ook zijne strekking aan de omstandigheden, waartegen 't in verzet komt. Eerst zijn de voorrechten der geboorte, dan de onderscheidingen en vooral de teekenen der maatschappelijke eer aan de beurt. In haar derde tijdperk smelt déze beweging ten slotte samen met 't reeds geschetste drijven tegen 't bezit, met 't „socialisme“, dat slechts opheffing van 't contrast tusschen arbeid en kapitaal, met 't

„communisme“, dat aanvankelijk gelijke verdeeling, maar bij nader inzien in de onvruchtbaarheid ook van dat uiterste, volstrekte gemeenschap aller goederen beoogt. Zoo is 't in Frankrijk gegaan, waar Robespierre na Rousseau, Baboeuf na Robespierre de man naar 't hart des volks werd. Zoo gaat 't overal, waar deze strijd tot eene uitbarsting komt [1]).

Aan de klassen is met 't bovenstaande gegeven, wat haar voorloopig toekwam. Daarmede echter is van de maatschappij, zooals deze zich werkelijk voordoet, niet alles gezegd. Naast 't verschil in grootte immers, dat bij de verdeeling van 't bezit 't eerst in aanmerking komt, en den grondslag vormt van 't klassenonderscheid, staat een ander: 't verschil in de soort. Op 't laatste berust de wisseling in 't geen boven als de vorm der maatschappij werd gekenschetst. De verhouding tusschen klassen en „vormen“ is die van 't algemeene tot 't bijzondere. Klassen zijn er altijd en overal, waar eene eigenlijke maatschappij bestaat. Zoo ook is er steeds een vorm. Maar de aanwezigheid van alle vormen-te zamen in ééne maatschappij is pas 't einde van eene zeer langdurige ontwikkeling, welke op verre na niet ieder volk geheel doorloopt. De gang dier ontwikkeling nu is, in breede trekken, de volgende. De maatschappij, welke allereerst op de verdeeling van 't *grondbezit* rust, kent in dien tijd aanvankelijk geen ander onderscheid dan dat der stammen. Bij dezen staat nog alleen-de persoon en zijne verwantschap op den voorgrond; 't bezit is van geheel ondergeschikte beteekenis. Niet lang evenwel duurt 't, of die toestand verandert. 't Grondbezit wordt een gewichtig bestanddeel in 't leven der stammen; en zoo ontwikkelt zich de eerste maatschappelijke ordening: die naar *geslachten*. Nu echter treedt ook langzamerhand bij 't bezit 't verschil in omvang naar voren.

---

[1]) L. Stein: „die Gesellschaftslehre“. Bl: 362—373.

De geslachten scheiden zich in de klassen van hen, die iets en van hen, die niets bezitten. Terwijl voor de laatste 't geslachtsverband van zelf ophoudt, ontwikkelt zich in den boezem der eerste 't onderscheid tusschen grootere en kleinere bezitters, dat in dezen vorm der maatschappij de gedaante aanneemt van 't eeuwenoud verschil der edelen en boeren. Van 't oogenblik nu, dat 't klassenbewustzijn in de maatschappij is binnengekomen, ontbrandt de kamp der belangen, die bij toenemende bevolking óf op de verhuizing van volkplanters, óf op oorlog en verovering uitloopt. De vestiging van volkplantingen brengt in dezen eene nieuwe orde van zaken mede, uit den aard van haar ontstaan vrijer dan die in 't moederland was. De oorlog daarentegen roept, daar hij 't bezit van den veroveraar op kosten der verslagenen uitbreidt, eene onvrije ordening in 't leven: de ordening naar *standen*. 't Eigenaardige der laatste ligt hierin, dat zij den gemeenschappelijken arbeid onherroepelijk verdeelt over afgeslotene groepen, en wel in dier voege, dat de arbeid, welke tot de grootste vruchtbaarheid bestemd is, aan éénen groep, den laatsten, toegewezen wordt. Zoo vormt zich de krijgsmansstand, de geestelijke stand, en de derde, dien men „den nijveren stand“ zou kunnen noemen. 't Onderscheid der klassen blijft bij deze nieuwe ordening bestaan, maar sluit zich, als 't ware, binnen de standen op. Er zijn in deze ordening geene groote en kleine grondbezitters meer; er is een hoogere en een lagere krijgsadel, eene hoogere en eene lagere geestelijkheid. In die eigenaardige afzondering echter ligt voor de beide eerstgenoemde standen eene kiem van bederf, uit welke met de opkomst der nijvere steden de tweede hoofdvorm van 't maatschappelijk leven te voorschijn treedt: die, waarin de verdeeling van 't *roerend vermogen* hoofdzaak geworden is. En nu is 't van belang optemerken, hoe 't leven der maatschappij in dien nieuwen vorm eene rei

van tijdperken doorloopt, geheel gelijksoortig aan die, welke boven bij de korte beschrijving harer lotgevallen in hare eerste gestalte achtereenvolgens voorbijgingen. Aanvankelijk kent ook deze samenleving hare geslachtenordening. 't Verschil in de mate van 't bezit is nog gering en daarom van geenen invloed. Met 't stuk grond stemt de werkplaats, met 't geslachtshoofd de „meester", met 't gezin in zijne uitgebreidere beteekenis 't huiselijk verband der ambachtsgezellen overeen. Rijkdom is nog slechts doel, geene macht. De geestkracht en de geschiktheid des enkelen zijn de drijfveeren der maatschappelijke beweging. Wellicht teekent men dien toestand 't best door hem als de *ambachts*ordening te kenschetsen. Evenwel, ook deze is niet blijvend. Zoodra de ongelijkheid der fortuin, der geestelijke gaven, der huishoudelijke deugden alweder ongelijkheid in 't bezit heeft voortgebracht, scheidt zich de maatschappij nog eens in streng afgepaalde klassen, vormt zich eene nieuwe ordening: die naar 't *kapitaal* [1]).

Ziedaar dan 't overzicht der afzonderlijke gedaanten, welke de maatschappij achtereenvolgens aan 't onderzoekend oog vertoont. 't Bleek daarbij tevens, hoe zich in 't bezit de omvang en de soort steeds noodzakelijk verbinden, de maatschappelijke klasse en de vorm der maatschappij gedurig door elkander slingeren. Van daar ook, dat de inrichting en de beweging der klassen in den eenen maatschappelijken vorm en in den anderen ganschelijk verschillende gedaanten aannemen. — De bijzondere aard der ordening naar geslachten openbaart zich ten aanzien harer klassenindeeling vooral-hierin, dat 't klassenverschil er zeer scherp in 't oog valt, en tevens zich eene bestendige neiging tot vermeerdering van haar aantal vertoont. Hand in hand met die

---

[1]) L. Stein: „die Gesellschaftslehre". Blz: 40—47.

eigenaardige verscheidenheid der klassen gaat natuurlijk de grootste verscheidenheid in de vormen van 't gezellig verkeer, in zeden en gebruiken. Daarbij deelt de natuur van 't landbezit aan de daarop gegrondveste klassenordening in goed en kwaad hare eigene vasthoudendheid met opzicht tot de ééns getrokkene grenzen, de ééns verkregene gestalte rijkelijk mede. Ten laatste verheft zich op dezen grondslag 't spoedigst eene heerschende klasse. De overwegende macht van den grondeigendom onderdrukt in de geboorte elke mededinging van persoonlijke kracht, die elders 't ontstaan van zulk eene heerschappij zou kunnen verijdelen, of voor 't minst langen tijd twijfelachtig maken. Nergens dan ook is de maatschappelijke orde zoo hecht en duurzaam; maar nergens evenzeer zijn beweging en vooruitgang zoo gering. Gelijk *het* grondbezit de vaste bodem is voor elke bezitsordening, zoo is zijne klassenverdeeling 't zelfde voor *de* maatschappelijke orde in 't algemeen. Dat is in de groote samenleving zijne blijvende beteekenis. — In de ordening naar standen daarentegen zijn de goederen des geestes overheerschend. Die goederen laten in den regel eene gestrenge vergelijking hunner hoeveelheden niet toe. Hier is dus 't onderscheid der klassen veelal minder scherp. 't Meest regelt 't zich naar den rang, waarin ieder kracht en gaven der gemeenschap ter beschikking stelt. Er is hier alzoo eene opklimming van rangen veeleer dan eene ordening naar de maat des vermogens. De neiging tot 't verwerven van bezit laat zich echter niet onderdrukken; en zoo doet zich 't gewone verschijnsel voor, dat in deze ordening allengs eene naar geslachten zich ontwikkelt, door welk zij ten slotte overvleugeld wordt. — De „ambachts"-ordening is eindelijk diegene, waarin 't verschil naar de klassen langzamerhand de eenige grondslag voor de inrichting en de beweging der maatschappij worden zal. De

natuur van 't „nijverheids"-bezit leidt ertoe. Want dat bezit is eenerzijds 't duidelijkst deelbaar, en ten andere niet, als 't grondbezit, in al zijne deelen juist begrensd. Door de eerste eigenschap neemt 't 't beginsel der klassenordening met de meeste bepaaldheid in zich op; door de andere geeft 't dat beginsel met de meeste bepaaldheid terug. Zoo is deze ordening de vruchtbare moeder der maatschappelijke vereenigingen. Zoo is zij tevens meer dan eenige andere ontvankelijk voor den invloed van volkshuishoudkundige verschijnselen. Bij de ontstentenis, of althans bij de vermindering der vastheid, welke 't zij de natuurlijke ordening der geslachten, 't zij de bijzondere rolverdeeling der standen te voren aan de maatschappij verzekerde, moet thans 't bezit en zijne maatverdeeling-alleen aan 't maatschappelijk leven richting en leiding verschaffen. De leer der volkshuishouding en die der maatschappij smelten hier feitelijk te zamen. De vorm der maatschappij gaat in de klassenordening op. In die samensmelting ligt 't karakter van dit tijdvak; maar ook zijn gevaar. Hoe licht toch voert de overheersching van de stoffelijke wereld in de maatschappelijke tot verstoffelijking der gansche levensbeschouwing, tot een gemis aan ernst, dat elke gedachte aan de mogelijkheid eener andere inrichting met den laatdunkenden scheldnaam van „utopie" meent te hebben afgemaakt. 't Was waarlijk niet noodig geweest, dat Stein 't nadrukkelijk uitsprak, waarom hij juist-in dezen tijd bij de schaduwzijde der groote nijverheid met voorliefde verwijlt, en er bijzonder op wijst, hoe de overmacht van 't kapitaal, al weten zij, die onder haar juk leven, niet beter of 't behoort zoo, in waarheid slechts een bepaalde vorm van 't maatschappelijk leven is, die verdwijnen kan en zal, gelijk anderen verdwenen zijn. „Die ooren heeft, om te hooren, die hoore", en leere erkennen, dat 't tegenwoordige zoo goed als elk vroeger tijdperk

een afzonderlijk deel in de wereldgeschiedenis uitmaakt, waarin de geheele omvang der menschelijke verhoudingen noch der menschelijke plichten zijne vervulling vindt. De beginselen, waaruit de twee voorafgaande ordeningen ontsproten waren, zijn niet dood, kunnen niet sterven, omdat zij met onveranderlijke bestanddeelen in de betrekking der menschen tot de buitenwereld gegeven waren, mogen 't niet, omdat 't volle leven der maatschappij slechts in de telkens herhaalde ontmoeting en aanraking aller klassen en vormen bestaan kan. Doch te dezer plaatse begint in de leer der werkelijke maatschappij 't derde deel: „over de vermenging, de wederkeerige beperking en de gezamenlijke ontwikkeling harer onderscheidene gestalten" [1]).

Indien 't waar is, dat de drie maatschappelijke ordeningen met hare klassen niet alleen nu, maar altijd aanwezig zijn en de gedurige neiging vertoonen zich steeds op nieuw naast elkander te doen gelden, heeft men dan in dat streven slechts een kwaad te zien, 't welk bestreden moet, zij 't ook, dat 't nooit geheel onderdrukt kan worden, of is 't veeleer eene uiting van 't innigst wezen der maatschappij, tevens voorwaarde tot hare volledige ontwikkeling? Zonder twijfel 't laatste. Want de ervaring leert, dat geene dier drie bij machte is de tweespalt der klassen in haren boezem uit eigene kracht te overmeesteren, maar dat integendeel de maatschappij zich meer en meer in onvrijheid verstrikt, zoodra 't aan éénen vorm gelukt hare deuren voor de anderen te sluiten. Alle vrije maatschappelijke beweging immers is alleen mogelijk, wanneer de lagere klasse tot 't peil der middelste en deze tot dat der hoogere opklimmen kan. Passe men dan die „wet van den maatschappelijken vooruitgang" op 't leven in elke der drie ordeningen afzonderlijk toe. In de ordening

---

[1]) L. Stein: „die Gesellschaftslehre". Blz: 423—428.

naar geslachten vermag de maatschappij allereerst-de *armsten* niet *tot de middelklasse* omhoogtetillen, omdat de maat van 't bezit, 't welk daar alleen maatschappelijke beteekenis geeft, volstrekt beperkt is. Men kan 't grondbezit niet uitbreiden. De eenige kans om dien vooruitgang mogelijk te maken, of om er voortdurend verval te stuiten, bestaat derhalve dan, wanneer eene nieuwe soort van bezit, voor onbepaalde vermeerdering vatbaar, zich in de maatschappij eene plaats weet te veroveren. Zulk een bezit nu geeft alleen 't roerend kapitaal. Zijne aanwezigheid is mitsdien 't noodzakelijk beding voor eenen gezonden bloedsomloop in de geslachtenordening. Anders gezegd: de vorm, dien 't „nijverheids"-bezit aan de samenleving geeft, bevat de onontbeerlijke aanvulling van dien anderen, welke op 't bloote grondbezit berust; wegneming zijner gebreken zonder aantasting van 't overige. Evenmin is in de ordening naar geslachten de heerschende klasse in staat de verheffing der *middelste* te bevorderen. Want haar stoffelijk bezit kan zij aan deze niet afstaan, en verwerving van enkel geestelijke goederen is, zoolang de hierbedoelde ordening-alleen bestaat, niet denkbaar. Zal aan zulk eene verwerving gedacht kunnen worden, dan dient alweder een derde vorm der samenleving naast de beide anderen hare plaats te vinden; een, waarin de goederen des geestes te verkrijgen zijn, van grondbezit onafhankelijk. En waar zou die vorm moeten worden gezocht, zoo niet in de ordening naar standen? Ziedaar dus ook aan deze hare duurzame rol in 't maatschappelijk leven toebedeeld. Terwijl zij eensdeels de lagere klassen belet te verzinken in afhankelijkheid, steunt zij daarenboven de ordening der geslachten door op den grondslag van 't geestelijk bezit eenen middelstand te vestigen, voor welken 't stoffelijk fonds ontbrak. En eene geheel gelijksoortige taak wacht haar ook in dien vorm der maatschappij waar 't roe-

rend bezit de hoofdzaak is. Hier is de overmacht van 't kapitaal even groot als onder de geslachten die van 't grondbezit; en ook hier zou die overmacht tot overheersching voeren, trad niet de ordening naar standen alweder, als de vertegenwoordigster van 't geestelijk leven, tegenover de vergoding der stoffelijke goederenwereld op. De taak dezer laatste naast de beide andere vormen der maatschappij bestaat altijd hierin: door de macht van de vrije goederen des geestelijken levens 't onderscheid der klassen te overwinnen. Dit is derhalve de vaste rolverdeeling: aan 't *grondbezit* der geslachten de handhaving van 't beginsel des *behouds*; aan 't *„nijverheids"-bezit* 't onderhouden der *beweging* op *stoffelijk*, aan de indeeling naar *standen* de zorg voor de *beweging* op *geestelijk* gebied [1]).

Men versta nu echter de strekking van 't laatstgevoerd betoog niet verkeerd. De gelijktijdige aanwezigheid van standen en geslachten naast de twee klassen der arbeiders en der kapitalisten werd de voorwaarde tot regelmatigen maatschappelijken vooruitgang genoemd. Zonder haar is de tweespalt tusschen rijk en arm onverzoenlijk. Maar dat wil niet zeggen, dat met haar 't geheele contrast aanstonds opgeheven is. Eene dergelijke gevolgtrekking zou slechts mogelijk zijn bij een erg misverstand van 't woord „voorwaarde". De vervulling eener voorwaarde ruimt een volstrekt beletsel weg: niets minder, doch ook niets meer. En zoo kan, neen zoo zal 't, ook waar deze vervuld is, menigmaal gebeuren, dat de tegenstelling der klassen in eenen klassenstrijd losbreekt. De mogelijkheid eener gestadige ontwikkeling is met de vermenging der drie maatschappelijke levensvormen en met haar-alleen gegeven. Maar de mogelijkheid is niet weggenomen, dat ook in dien toestand de begeerten, de ijver-

[1]) L. Stein: „die Gesellschaftslehre." Blz. 428 – 430.

zucht der armen, door hare eenstemmigheid tot 't eigenbelang der lagere klasse zich verheffend, die geleidelijke en eendrachtige ontwikkeling in eene gewelddadige omwenteling doet verkeeren. De nadere beschouwing van dien kamp moge dit overzicht besluiten.

De voornaamste bestanddeelen, uit wier samenwerking die kamp geboren wordt, zijn: de door 't eigenbelang gekweekte onvrijheid, en de ontwikkeling van den naijver der klassen, welke de oorzaken dier onvrijheid met de deeling van 't bezit in verband brengt. De strijd-zelf heeft ten slotte 't bederf der maatschappij tot onontwijkbare uitkomst.

De verstoring van den vrijen maatschappelijken vooruitgang begint, waar 't belang der hoogere klasse naar aanzien en overwicht alleen voor zich-zelf gaat streven. De verwezenlijking van dat eigenbelang, de verwaarloozing der plichten, waarin elke hoogere stelling hare eenige reden van bestaan vindt, is de maatschappelijke onvrijheid. Die toestand heeft twee zijden. Er is onrecht, omdat de aanzienlijken de lusten van hunnen rang genieten zonder de lasten te dragen. Er is ten andere onderdanigheid: maatschappelijke onderwerping niet slechts van 't bezit en den arbeid des geringeren, maar van zijnen geheelen persoon aan meesters, of zelfs aan „begunstigers". Eer echter die onvrijheid uit de sfeer van 't enkel mogelijke tot 't werkelijk leven afdaalt, moet te voren alweder haar bodem in de bezitsverdeeling zijn bereid. Dat nu geschiedt door den ondergang der middelklasse. Zoolang die klasse bestaat, zal er wel is waar steeds eene neiging tot onvrijheid wezen, maar even zeker ook een tegenwicht, dat hare volkomene zegepraal belet. Van daar is 't meer dan een bloot-geschiedkundig feit, dat de scheuring tusschen rijk en arm steeds met eenen gemeenen aanval op de middelklasse samengaat. Deze uit de maatschappelijke stelling, welke zij in eene

gezonde samenleving inneemt, naar die van eenen bloot „oeconomischen" overgangsvorm terug te dringen is aanvankelijk voor hoog en laag hoofddoel. Van den kant der hoogere klasse wordt haar in naam der ongelijkheid, van den kant der lagere in naam van 't „gelijk recht voor allen" elke aanspraak op maatschappelijke onderscheiding ontzegd. En zoo wordt zij genoodzaakt in den strijd der klassen *voor* de laagste, maar tevens *tegenover* deze de spits aftebijten. Gelukt haar dat, dan is de vrije ontwikkeling der maatschappij verzekerd. Zoo niet, dan treedt de strijd zijn tweede tijdperk in, daar van nu af aan ook haar stoffelijk bezit haar zal worden betwist. En als zij ten slotte ook daar 't onderspit gedolven heeft, ligt de weg tot onvrijheid open.

Voortaan staan de uitersten van aangezicht tot aangezicht tegen elkander over. Geene bemiddelende macht, bij beurten elks bondgenoot, kan langer den klassenhaat beteugelen. In den beginne uit zich die haat slechts van persoon tot persoon. Ieder lid der hoogere klasse veracht den minderen man; de overmoed der rijken schept door een noodlottig gezichtsbedrog er behagen in zich in eigene oogen ten koste van de vernedering der armen te verheffen. Te midden van dat verval der maatschappelijke ordening onder de slagen van zelfzucht en leugen staan eenige weinige mannen op, wien 't bewustzijn der dreigende gevaren den moed geeft aan den tijdgeest 't hoofd te bieden. Men hoort hen, men juicht hen uitbundig toe en... gaat den ouden gang. Op nieuw verheffen zij hunne stem, luider, dringender, dreigend. Maar thans scharen zich hunne vereerders van straks ongeduldig bij hunne openlijke vijanden, en zij vallen, door velen beklaagd, door niemand geholpen, ten aanschouwe eener deels onmachtige, deels verblinde, deels radelooze menigte. Juist op zulk een oogenblik komt 't aan 't licht, hoe de gansche samenleving van hoofd tot voeten krank is.

Immers de dood dier martelaren is noch een teeken tot vooruitgang noch tot verzoening der tweespalt. Met 't zieleleven der maatschappij is 't gedaan. 't Geweld-alleen heeft 't woord. Terwijl de bezittende klasse, de oogen openend voor 't gevaar, waaraan haar bezit van den kant der tegengestelde belangen blootstaat, zich naar alle zijden poogt te versterken, voert gemeenschap van begeerten en ontbering de armen in massa bijeen. De naaste grond hunner verbittering is huiselijk gebrek. Want aan 't belang der rijken, zich spitsend op uitbreiding van hun bezit door middel der grootst mogelijke winsten, moet 't loon der armen worden opgeofferd. De verdeeling van 't kapitaal, de vernietiging van 't kleine door 't groote, de zelfzucht van den kapitalist maakt 't den arbeider oeconomisch onmogelijk zich eenig bezit met de maatschappelijke onderscheiding, daaraan verbonden, te verschaffen. 't Dadelijk gevolg van zulk eenen toestand is 't verdwijnen van den lust tot arbeiden, en in noodwendig verband daarmede: dwangmaatregelen ter eene, verkwisting ter andere zijde. De eerste vrucht van de onvrijheid der maatschappij heet mitsdien „stoffelijke verarming." Maar verarming op zich-zelve is voor 't ontstaan eener volksbeweging ontoereikend. 't Bewustzijn der lotsgemeenschap, 't medeleven der armen met elkanders ellende moet er bijkomen. Eerst dat bewustzijn brengt tot nadenken over de wijze, waarop die ellende is ontstaan, over de middelen, waarmede zij kan worden bestreden, over de vraag eindelijk, of een toestand, op kommer en gebrek gebouwd, in maatschappelijke rechteloosheid en onmacht uitloopende, metterdaad verdient te worden geëerbiedigd. En die vraag zal 't eigenbelang der lagere klasse altijd-door met „neen" beantwoorden. Is echter dat antwoord gegeven, dan blijft 't bij woorden niet. 't Streven om dat „neen" in 't hart der maatschappij door daden integriffelen brengt de armen, van

de zwakheid des enkelen welbewust, in menigte te zamen. En waar de macht dier aaneensluiting zich als een bestanddeel in de maatschappelijke beweging weet te doen gelden, daar is een „proletariaat."

De geschiedenis nu van alle dergelijke bewegingen vertoont naar gelang van de soort der arbeiders, waaruit 't „proletariaat" zijne troepen aanwief, een tweeledig karakter. Reeds werd boven op 't verschil gewezen tusschen de richting, welke de zware arbeid en die, welke 't lichtere handwerk aan de ontwikkeling des werkmans pleegt te geven. Dat verschil treedt vooral-hier aan 't licht. De grond, als een vast, bepaald geheel, sluit onherroepelijk steeds een deel der bevolking van zijn bezit uit. Wie uitgesloten is, wordt juist-daardoor gedwongen tot bestendige, moeitevolle, lichamelijke inspanning, Waar nu zulke arbeiders de meerderheid uitmaken, toont de gansche beweging aldra eene overhelling tot ruw geweld, door geen gevoel voor wezenlijke zelfstandigheid veredeld, noch gematigd door eenige beschaving. Zinnelijk genot is hun, ook in 't streven naar rijkdom, hoofdzaak. Dat gebrek aan ontwikkeling drijft hen echter noodwendig in de armen van enkelen, welke de kunst verstaan in 't troebel water der volksberoering met voordeel hunne netten uittewerpen. Slagen dezen erin 't natuurlijk wantrouwen van den onbeholpen volkshoop te overwinnen, dan uit zich zijne blinde toewijding ten slotte in eene dankbaarheid, die te vrijgeviger zijn kan, daar zij toch met 't goed van anderen betaalt. In de verhouding tusschen die lieden en hunne volgelingen kampen gehoorzaamheid en bandeloosheid, weekhartige aanhankelijkheid en ruwe drift, instinctmatige sluwheid in 't kleine en hardnekkige domheid in 't groote gedurig om den voorrang. Daarom is de aanvoering der verarmde menigte op den duur zulk eene ondankbare en, zelfs in hare schoonste oogenblikken,

weinig bevredigende taak! Toch bestaat ook hier nog verschil in graad. In de wenschen van den boerenarbeider is gewoonlijk ten minste een spoor terugtevinden van de eenvoudige bepaaldheid, welke aan zijn dagwerk eigen is. Waar daarentegen 't „proletariaat" der steden den toon aangeeft, zal men naar iets, wat op een „program" gelijkt, meestal te vergeefs zoeken. Tegenover de onmatige weelde, welke die lieden in de oogen steekt, stellen zij hoogstens even onmatige eischen. In den regel vergenoegen zij zich met eenen korten tijd te zwelgen in brooddronkene uitgelatenheid, om daarna, zwijgend en angstig, in den ouden tredmolen terugtekeeren. — Een geheel ander karakter vertoont daarentegen de beweging dergenen, bij wie de aard van hunnen arbeid, de vatbaarheid voor eindelooze vermeerdering, welke zijne voortbrengselen althans-schijnen te bezitten, gedurig eenige, zij 't ook geringe, en daarom telkens weder teleurgestelde hoop op 't verwerven van een eigen kapitaal pleegt wakker te houden. 't Ontbreekt hun noch aan een zeker gevoel voor eigene waarde noch zelfs aan eenige geestbeschaving. Twee dingen-vooral wekken hunnen wrevel: 't bewustzijn van afhankelijkheid tegenover de bezitters, te drukkender naarmate juist-hunne bekwaamheid de waarde van 't bezit verhoogt, en daarbij 't „getob" over hunnen toestand, waartoe, als boven reeds werd aangetoond, de aard der bezigheid, aan welke zij zich wijden, hun gestadig aanleiding geeft. Boven de mannen van den schop en 't houweel onderscheiden zij zich door een min of meer gezond begrip van de inrichting der maatschappelijke verhoudingen, dat den persoonlijken nijd tegen de rijken tempert, en hen van duurzame verbinding tot gemeenschappelijken arbeid nog 't meeste heil doet verwachten. Dat is 't vooral, wat aan de arbeidersvereeniging tegenover de gewone vennootschap, waarmede zij verder alles gemeen heeft, hare

eigene, maatschappelijke beteekenis verleent, wat 't „proletariaat" in dezen engeren, edeleren zin, ver boven 't straks geschetste verheft. Nogtans komt er een tijdstip, waarin die beiden ten laatste wel moeten samengaan: 't oogenblik namelijk, dat de mededinging der groote kapitalen 't loon ook van den geschiktsten arbeider beneden de maat van 't hoogst noodige heeft doen zinken. Waar die ramp een volk treft, daalt binnen korten tijd ook de ontwikkeling van allen tot 't zelfde peil. Als een matig en ingetogen leven toch de ellende niet meer weren kan, wat vermag dan den werkman van uitspattingen terugtehouden? En bij dien zedelijken achteruitgang voegt zich thans eene even algemeene bitterheid. 't Is daarom geene vraag meer, dat duurzame beveiliging ook van 't maatschappelang *belang* der hoogere klassen slechts te verkrijgen is door eenen ernstigen strijd tegen alles, wat den maatschappelijken arbeid der armen dreigt opteofferen aan de maatschappelijke overmacht van 't kapitaal.

Er zijn volkeren, welke den klassenhaat niet te boven komen, doch aan de ontzenuwing, die er 't gevolg van is, te gronde gaan, eer de strijd heeft kunnen uitbarsten. Maar er zijn er ook, met meerdere kracht tot wederstand begaafd, welke den beker van 't maatschappelijk verval ledigen moeten tot den bodem toe. 't Geweld, dat thans op 't tooneel verschijnt, hult zich in tallooze vormen; zijn inhoud echter is steeds dezelfde. 't Komt erop aan der onderworpene klasse eerst de overmacht en door deze de voordeelen eener nieuwe bezitsordening te verschaffen. Beschouwt men dien strijd voor een oogenblik niet uit een geschiedkundig, maar uit een wijsgeerig standpunt, dan zal men daaraan steeds twee zijden opmerken: eene ontkennende en eene stellige. Aan den eenen kant legt de aanvaller 't op de vernietiging toe van alles, waaraan de tegenpartij voor haar meerder aanzien,

hare grootere macht en vooral hare vrije inkomsten dank schuldig is. Ieder teeken, dat aan maatschappelijke onderscheiding herinnert, is hem een doorn in 't oog. Doch bij de bestrijding van teekenen blijft 't niet. Want elke klasse weet zeer goed, dat de omstandigheden, die Uwe en mijne plaats in de maatschappij bepalen, zich van onzen persoon deels niet naar willekeur, deels niet plotseling, deels in 't geheel niet laten afscheiden; en zoo dringt zich ten laatste de verschrikkelijke slotsom op, dat, om aan de heerschappij der klasse een einde te kunnen maken, men hare leden één voor één vernietigen moet. Straks kleurt zich de maatschappelijke kampplaats met 't bloed, dat den haat wekt, waar hij sluimert, en wraak teelt zelfs in 't onverschillig hart. 't Recht verdwijnt; de misbruiken van 't vroegere maken elk beroep op 't tegenwoordige tot eene bespotting. Dat is de gruwelijkste tijd, dien een volk beleven kan; 't gruwelijkst vooral, omdat zijne jammeren 't nooit geheel onverdiend treffen. Naast dat louter afbrekend drijven openbaart zich nu meestal in 't tweede deel der worsteling een streven naar den opbouw van eenen nieuwen toestand. Wat er van dat streven worden zal, hangt geheel af van 't gehalte der volksmassa, die den kamp aangebonden heeft. 't Kan zijn, dat zij uitsluitend, of in hoofdzaak een samenraapsel was van dat gepeupel, 't welk sinds lang 't geloof aan de mogelijkheid zijner verheffing verloor, van dien droesem des volks, die, juist omdat hij *weet*, dat zijne persoonlijke geestkracht uitgedoofd, zijne edelere driften geheel onderdrukt zijn, geenen hartstocht meer kent buiten haat tegen alles, wat beter is dan hij-zelf, haat ook tegen de vriendelijke hand, die christelijke liefde tot zijne redding mocht toesteken, van dat uitvaagsel der maatschappij, 't welk, als de opeengehoopte stof in de donkerste hoeken, slechts dan opdwarrelend te voorschijn komt, wanneer de samenleving door geweldige schokken in al hare deelen wordt

beroerd. Doch 't kan ook zijn, dat 't zwaartepunt der volksbeweging in die klasse ligt, welke, zoo al zonder kapitaal, toch niet geheel zonder bezit is gebleven, in „den kleinen man", dien bekommering niet zoozeer over 't heden, als wel over de eeuwige gelijkheid van heden en morgen tot wanhoop geprikkeld heeft. Die bestanddeelen zijn 't, welke veelal, wanneer 't schuim der oproerige klasse gelegenheid gehad heeft om uittegisten, er nog te goeder ure in slaagt aan den gang der zaken eene betere richting te geven. De macht van 't gepeupel-alleen wordt spoedig bedwongen. Gewoonlijk is 't een oogenblik door eenen onstuimigen aanval op de kwalijk geslotene macht der bezitters meester van 't slagveld. Maar met die overwinning is 't altijd verloren. Onmachtig van 't bevochten voordeel partij te trekken, spat 't door den roes der zegepraal in duizend strijdige belangen uiteen. Van die verwarring maken de kloeksten uit de hoogere klasse gebruik; en na eenen korten strijd is 't gevaar bezworen. Nu blijft den overwonneling nog slechts één troost: zijne aanvoerders te beschuldigen van „verraad". Dikwijls genoeg zal 't dier verdenking aan geenen vasten grond ontbreken. Maar zeker is 't, dat in den regel 't uur, waarop de zegevierende menigte voor verraad begint te vreezen, ook 't keerpunt in hare overwinning wordt. Want juist die beduchtheid duidt aan, dat de ware natuur van 't gepeupel hare rechten herneemt; en deze heeft 't nimmer verstaan eene behaalde zege te behouden. Wanneer daarentegen de betere helft der massa de overhand heeft, krijgt de loop der beweging een geheel ander karakter. Niet geweld, maar vereeniging aller belanghebbenden tot vreedzaam vertoog is haar geliefkoosd wapen, niet macht 't eerst en dan bezit, maar omgekeerd eerst bezit en daardoor eene betamelijke macht 't door haar beoogde doel. Hoe ruimer de mate is van 't bezit, dat de in beweging gekomene massa reeds verworven heeft,

hoe grooter dus de kans, dat 't haar wel om hervorming, maar niet om roof en plundering te doen is, des te meer zal er vooruitzicht zijn op eenen bevredigenden afloop. De overwinning der kleine middelklasse is daarom steeds de aanvang van eenen nieuwen, gelijk de opstand van 't gepeupel meestal 't einde is van eenen verouderden toestand.

Toch, welke ook de uitslag dier beweging zijn moge, ééne zaak is nimmer te vermijden. De beslissing ligt in de hand van den sterkste. En de beteekenis van dat kwaad *kan* niet worden overschat. In- en uitwendig wordt daardoor de maatschappelijke ordening geknakt. Inwendig, omdat elke zegepraal der ruwe kracht aan de waarde aller hoogere goederen doet twijfelen. Men vraagt zich af, wat men daaraan heeft in eene wereld, waar de practijk hen zoo menigmaal vertrapt. Wie aan hunne beteekenis blijft gelooven, staat eerst aan 't gefluister, weldra aan 't luid gelach der spotters bloot. Dan schaamt men zich elke toespeling op die dingen, welke-alleen de toewijding van geheel een werkzaam leven waardig zijn. Dan verdwijnen de groote mannen, de groote daden, en in hunne plaats treden fortuinzoekers en staatsgrepen, of althans speculanten en zwendelarijen. Dan stijgt de voorliefde voor alle uiterlijke teekenen der maatschappelijke eer: titels, wapens, ordelinten, in dezelfde mate, waarin, wat-alleen haar rechtvaardigde, te loor gaat. En boven al die uitingen van maatschappelijke verwildering zwaait 't vertoon van rijkdom, de grove vertering gelijk de verfijnde weelde, onbetwist den scepter. Met den voortgang dier inwendige krankheid houdt 't uiterlijke verderf gelijken tred. De verbittering tegen de arbeiders voert de hoogere klassen tot afkeer van den arbeid. Wijder steeds wordt de klove tusschen hen, die iets en hen, die niets bezitten. Waar recht en zeden gebroken hebben met de slavernij, dient den arme toch de prikkel ontnomen, die hem

ten tweeden male gevaarlijk kon doen worden voor 't maatschappelijk behoud. En dat kan slechts geschieden op deze voorwaarde, dat de gezetene klasse hem, zooveel mogelijk, de genietingen des rijkdoms aanbiedt, zonder dat hij dezen met werken behoeft te verdienen, en hem alzoo hare veiligheid afkoopt voor zijnen zedelijken ondergang, als koopprijs. Waar een volk tot die diepte van ellenden gezonken is, daar is reeds zijn naam van de geschiedrollen verdwenen. Want zelfs-de rouw over den dood der maatschappelijke vrijheid is daar niet meer vergund [1]).

Dat is in zeer groote trekken 't door Stein deels geteekende, deels alleen geschetste beeld der maatschappij [2]), *zooals 't in hoofdzaak aan Gneist bij 't schrijven van zijnen „Rechtstaat“ voor den geest heeft gestaan.* Op dit voorbehoud past eenige nadruk. Want niet 't geheele stelsel, waarin Stein zijne leer der maatschappij heeft willen samenvatten, wordt in 't hiervóórgaand overzicht teruggegeven. In menig zeer belangrijk opzicht *kan* Gneist de beschouwingen

---

[1]) L. Stein: „die Gesellschaftslehre“. Blz: 386—422.

[2]) 't Tweede deel der „Gesellschaftslehre“ is niet verschenen. 't Eerste bevat die leer tot aan de beschouwing over „die Gesellschaftsformen“. In 't hier gegeven overzicht is, zoo goed 't ging, 't plan gevolgd, dat Stein-zelf geteekend heeft. Wat hij onafgewerkt liet, werd deels uit de planteekening, deels uit den „Uebergang zur Lehre von den Gesellschaftsformen“ aangevuld. 't Laatste gedeelte eindelijk is bij Stein onder den titel: „der gesellschaftliche Kampf der Klassen“ achter aan 't hoofdstuk over de klassenordening en hare beweging geplaatst. 't Scheen niet ongeoorloofd die schildering naar 't einde van 't geheele systeem overtebrengen. De voorstelling van den strijd tusschen „aristocratie“ en „democratie“, welke in zijn stelsel 't slottafreel vormen moest, kan daarmede niet onjuist, hoogstens slechts onvolledig zijn teruggegeven.

van zijnen ambtgenoot niet hebben gedeeld. 't Is onlangs beweerd, dat Stein in dit en andere werken op 't wijsgeerig standpunt van Hegel zou blijken te staan [1]). Dat beweren schijnt moeilijk voltehouden [2]). Juister mag 't oordeel heeten dergenen, welke in hem veeleer den beslisten ervaringswijsgeer verklaren te zien [3]). Evenwel draagt Stein aan dat verschil van meening grootendeels zelf schuld. Immers te loochenen valt 't niet, dat hij in de rangschikking zijner stoffe op meer dan één gewichtig punt 't voorbeeld van Hegel gevolgd heeft [4]). Die opmerking geldt hier 't feit, dat hij aan de maatschappij een zeer gewichtig deel des levens heeft toegewezen, 't welk stellig des staats had moeten zijn. Als de drie voorname doeleinden der maatschappelijke samenleving, noemt hij „'t recht, de weerbaarheid en de gezamenlijke godsvereering" [5]). Zijne gansche leer der

[1]) Door Mr. D. P. D. Fabius in zijn proefschrift over „de leer der souvereiniteit".

[2]) Men lette op de plaats, waar Stein aangaande niet meer of minder dan de verklaring van den grond des rechts uitdrukkelijk tegen de opvatting van Hegel partij trekt: „die Gesellschaftslehre". Blz: 221.

[3]) Mr. J. A. Levy: „de moderne levensbeschouwing van Mr. Kappeyne van de Coppello". Van eenig gewicht mag 't heeten, dat Stein aan 't begin van zijn onderzoek naar 't wezen der maatschappij de beschrijving zijner methode samenvat in eene aanhaling uit Aristoteles, den vader der ervaringswijsbegeerte „in hoogeren zin". (Zie Scholten „Geschiedenis der godsdienst en wijsbegeerte". Blz: 99. 3[e] dr.) („die Gesellschaftslehre". Blz. 51.)

[4]) Eenen sterken familietrek met 't werk van Hegel vertoont ook Stein's rechtvaardiging van de „trias" in de constitutioneele monarchie. De koning, de wetgever en 't bestuur zijn hem de organen van „Ich, Wille und That" des staats. Datzelfde klaverblad vindt men terug in 't „Erkennen, beschlieszen, ausführen", waarvan Hegel in § 289 zijner „Rechtslehre" spreekt. Slechts treedt 't bij dezen niet zoozeer in zijne staatsopvatting op den voorgrond. (Zie L. Stein: „Handbuch der Verwaltungslehre". Blz: 13.)

[5]) L. Stein: „die Gesellschaftslehre". Blz: 81—85. Hegel wijst aan

maatschappij-door spelen die drie eene groote rol, doch... ten koste van hun eigen juist begrip niet alleen, maar vooral van 't recht verstand der betrekking tusschen maatschappij en staat. Dat de gemeene godsvereering in Stein's maatschappij eene zonderlinge figuur maakt, is moeilijk tegentespreken. Doch dat punt blijve hier rusten. In elk geval zijn recht en weerbaarheid staatszaken. De macht, welke 't rechterlijk ambt, 't bevel over een deel der krijgsmacht aan hem, wien 't opgedragen is, verleent, moge dezen ook in de maatschappij hooger doen stijgen, de taak der rechtspraak en der aanvoering in den oorlog moge gemeenlijk aan de gezetene klasse 't best zijn toevertrouwd, de middelen, welke daarmede aan die klasse tot handhaving des rechts en tot wering van den vijand worden in de handen gegeven, mogen in tijden van gisting menigmaal tot bevordering van haar eigenbelang zijn misbruikt, dat alles behoort in de leer der maatschappij eerst tehuis, nadat zij in verbinding is gebracht met de wetenschap van den staat. Een man als Stein, die in 't recht nauwelijks iets anders zag dan de ordening der maatschappelijke machtsverhoudingen [1]), kon uit zich-zelven zeker nooit ertoe gekomen zijn de grootsche roeping, welke ook-hij den staat met betrekking tot de maatschappij toedacht, onder 't woord „rechtstaat" samenvatten. Uit een overzicht, 't welk slechts den invloed te schilderen had, door zijn werk op de juistere opvatting van dat woord uitgeoefend, *moesten* daarom alle plaatsen, met de bovengenoemde fout in verband staande, worden verwijderd.

En dat *kon* geschieden, omdat die zuivering geenen

---

de „bürgerliche Gesellschaft" „Recht", „Rechtspflege" en „Polizei" toe. („Rechtslehre". §§ 209 -249.) Bij Stein is de laatste een deel van de „Staatslehre".

[1]) L. Stein: „die Gesellschaftslehre". Bl: 220 en vv:

afbreuk deed aan de grondgedachte, waarop 't hier alleen aankwam. 't Duidelijkst werd deze door Stein reeds in den aanvang van zijn werk uitgesproken. „'t *Beginsel* der samenleving," zoo ongeveer sprak hij daar, „'t streven van iederen mensch op zich-zelven naar de grootst mogelijke ontwikkeling van den hem geschonken aanleg, is met de *voorwaarde* tot zijne vervulling: de gemeenschap der enkelen en de verheffing van eenen iegelijk door haar, in bestendigen strijd" [1]). De natuurlijke drijfkracht, die de menschen tot 't leven in de maatschappij noopt, 't belang van elk hunner afzonderlijk, blijkt, waar dat *middel* eens tot stand is gebracht, buiten staat om daarmede, op eigene wieken voortdrijvende, 't beoogde *doel* voor allen gelijkelijk te verwezenlijken. Wordt aan dat belang in de maatschappij de teugel gevierd, dan ontaardt zij, die bestemd was eene vreedzame werkplaats te wezen, waar ieder voor en met alle anderen zijne krachten en gaven ,ten beste zou hebben ontwikkeld en besteed, telkens op nieuw in een worstelperk, dat de edelste krachten ziet verspillen in eenen onderlingen kamp, bij welken de zwakke alles verliest, de sterke nooit ongedeerd blijft. Met opzet is in 't bovenstaande de gedachtenloop van Stein, ook waar die scheen aftedwalen naar bijzonderheden, te dezer plaatse van geen onmiddellijk belang, zooveel doenlijk, getrouw wedergegeven, omdat haast in elke zinsnede die ééne waarheid doorklinkt. 't Zij hij iederen regelmatigen vooruitgang der maatschappij van 't plichtgevoel, neen meer nog, van de christelijke gezindheid aller klassen afhankelijk stelt, 't zij hij daartegenover 't onvermijdelijk bederf schildert, dat er de overheersching van 't eigenbelang na zich sleept, de grondgedachte is steeds dezelfde. En deze maakt 't thans mogelijk om, in verband

---

[1]) Zie boven Blz: 265 en 266.

met 't vroeger betoogde, doel en wezen van recht en staat nauwkeurig te omschrijven. Men stelle daartoe de slotsom van dat voorgaande betoog en die, welke hier verkregen is, nevens elkander. Daar straks werd, als de laatste grond ook van 't recht, dat zedelijk bewustzijn aangewezen, 't welk alle menschen, als van één geslachte, in onderlinge eerbiediging en hulp bij de ontwikkeling van elks aanleg de eenige ware bevrediging voor hunne innigste natuur vinden doet. Zoo juist wordt daarnaast, als de uitkomst van eene grondige studie der menschelijke samenleving, gelijk zij *is*, deze slotsom neêrgeschreven, dat daarin gedurig de neiging aanwezig blijkt om, met terzijdestelling der geboden, welke 't zedelijk bewustzijn tot de menschen richt, eenen toestand in 't leven te roepen, niet van wederzijdschen steun, of zelfs van wederzijdsche erkenning, maar van eenzijdige heerschappij, waarbij 't bevredigen van zelfzuchtige belangen ter eene op kosten van stoffelijke en geestelijke onderdrukking ter andere zijde schering en inslag uitmaakt. Bij die tegenstelling nu is 't de beteekenis van 't *recht*, in afwachting van den ommekeer, dien godsvrucht en zedelijkheid allengs in de gemoederen zullen teweegbrengen, inmiddels, voor zoover noodig en mogelijk, de *uitwendige voorwaarden* te verzekeren, welke in de onderlinge verhouding der menschen vervuld moeten zijn, opdat door ieder hunner, maar ook door al de vormen hunner levende gemeenschap dat innerlijk goede eenmaal kunne worden bereikt. En de persoon, wiens roeping 't is, dat recht onder alle omstandigheden te verwezenlijken en te handhaven, is *de Staat.*

't Moet aan Krause, als zijne tweede hoofdverdienste voor de „practische“ wetenschappen, worden nagegeven, dat hij 't eerst 't karakter des rechts, de roeping van den staat, onderscheiden van andere maatschappelijke levensvormen, met 't nauwkeurig bepaald begrip der „voorwaarde“ omschreven

heeft [1]). Omtrent den zin van dat woord werd alreeds hierboven ter loops 't gewichtigste opgemerkt. 't Is vooral Ahrens, die de vondst van zijnen grooten voorganger nader heeft uitgesponnen. Scherp onderscheidde hij tusschen de voorwaarde aan den eenen, de oorzaak, 't middel aan den anderen kant [2]). „Zich-zelf zijn, zelf handelen, zelf besturen," met nadruk sprak hij 't uit, „is de eer en 't recht van iederen persoon, van iederen levenskring" [3]). „Aan hen de scheppende werkzaamheid bij 't nastreven van 't levensdoel, eenen iegelijk hunner gesteld" [4]). Aan den staat slechts de zorg voor datgene, wat aan elk dier personen en kringen gelijkelijk 't vervullen van zijnen plicht naar de eischen der zedewet mogelijk maakt. „De staat is alzoo geen priester noch leeraar noch wetenschappelijk onderzoeker, of kunstenaar, en op volkshuishoudkundig gebied noch landbouwer noch handwerksman, of handelaar" [5]). „Hij moet den strijd om de verschillende ontwikkeling van elks aard en gaven aan hem-zelven overlaten. Hij kan de ongelijkheid, als zoodanig, niet wegnemen; hij mag 't niet" [6]). Maar hij heeft de wegen opentehouden, waarlangs allen, 't zij arm, of rijk, 't zij priester, of leek, 't zij geleerde, of koopman, te zamen kunnen optrekken, om elk zijne eigene roeping

---

[1]) Krause. „Die Grundwahrheiten der Wissenschaft". Blz: 142 en vv: „Abrisz des Systemes der Philosophie des Rechts, oder des Naturrechts". (1828) Blz: 44—46.

[2]) Ahrens. „Naturrecht, oder die Philosophie des Rechts und des Staates". (1871) I Blz: 270.

[3]) Ahrens. „Naturrecht, oder die Philosophie des Rechts und des Staates". (1871) II Blz: 294.

[4]) Ahrens. „Naturrecht, oder die Philosophie des Rechts und des Staates". (1871) II Blz: 287.

[5]) Ahrens. „Naturrecht, oder die Philosophie des Rechts und des Staates". (1871). II Blz: 294.

[6]) L. Stein: „Handbuch der Verwaltungslehre". (1876) Blz: 745.

in den medearbeid aan de gemeenschappelijke taak te verwezenlijken, „zoodat er geen enkele rechtmatige levenskring overblijft, dien hij niet van de rechtelijke zijde meê omvat, maar daarnevens ook allen naar den kant hunner bijzondere, door eigene krachten te vervullen bestemming zich hunne zelfstandigheid gewaarborgd zien" [1]). Of, met de woorden, die Stein in zijne „Gesellschaftslehre" bezigt: De staat verrijst aan 't einde van onzen gang door de maatschappij, boven de tweespalt der bezits-klassen en -vormen, als dat levend tegenwicht, „welks wezen 't is zijne eigene hoogste ontwikkeling niet te zoeken in die van een deel der gemeenschap, maar van allen gelijkelijk, dat krachtens zijne eigene natuur van geen afzonderlijk belang vermag te weten, maar, boven die allen verheven, 't belang van eenen iegelijk slechts erkent, voorzoover 't met die van alle overigen samenstemt, dat den zwakke tegen den sterke beschermt, de belangen van beiden te zamen desvereischt bevordert, doch steeds in de menigvuldigheid van de afzonderlijke en tegenstrijdige begeerten der enkelen en der klassen slechts datgene zich ten taak kiest, wat allen gelijkelijk ten goede komt" [2]).

Er valt natuurlijk niet aan te denken, dat grondbeginsel van „den rechtstaat" te dezer plaatse verder in bijzonderheden uittewerken. Eene handleiding tot de kennis van de wijsbegeerte des rechts is met dit geschrift, hoe breedvoerig de uitweidingen mogen zijn, welke de schrijver hier en daar zich heeft moeten veroorloven, nimmer bedoeld. Voor 't inzicht in 't verband tusschen 't hiervoorgaande en den arbeid van Gneist is evenwel nog ééne zaak volstrekt noodig. In den aanvang van dit werk werd vooropgezet, dat „de

---

[1]) Ahrens. „Naturrecht, oder die Philosophie des Rechts und des Staates". 1871 II Blz: 325.

[2]) L. Stein: „die Gesellschaftslehre." Blz: 30.

door Gneist verkondigde leer staat, of valt met de wijsgeerige beschouwing, die voor haar de bodem is, waarop *het* staatsgezag rust". Alleen-daardoor kon de uitgebreidheid worden gerechtvaardigd der hier geleverde wijsgeerige vertoogen, waarin eene verwijzing naar eenig werk van Gneist nog altijd werd gemist. Ten einde nu dat woord waar te maken, zal thans een drietal eigenschappen van den rechtstaat uit zijn wezen-zelf aan 't licht worden gebracht, met welker juist begrip de kern van al, wat vroeger, of later door Gneist over dit onderwerp geschreven is, voor den lezer openligt.

De eerste eigenschap, die hier aan de orde komt, is de *souvereiniteit van den rechtstaat.* Reeds in de inleiding werd 't naaste doel van dezen arbeid aldus omschreven: „'t *zelfstandig* karakter van den rechtstaat te teekenen, vooral in tegenstelling met de „souvereiniteit des volks", 't zij openlijk, of verbloemd, maar niet minder scherp aan den anderen kant onderscheiden van de leer der „souvereiniteit Gods", in al hare tegenstrijdige vormen zoo menigmaal, als 't plechtanker voor zijn gezag verheerlijkt". Welnu, dat zelfstandig karakter ligt in 't wezen van den rechtstaat opgesloten. De bestemming, die de rechtstaat in de wereld komt vervullen, stempelt hem tot eenen persoon. Hij is daarin aan alle andere personen, aan stichtingen en vereenigingen, maar niet minder aan den mensch, gelijk. Want ook 't geen dezen 't karakter van eenen persoon verleent, is niet zijne ondeelbare verschijning, niet zijn vermogen om dit, of dat te willen, niet zijne macht om de uitwendige natuur aan de verwezenlijking zijner besluiten dienstbaar te maken, maar allereerst de zedelijke taak, waartoe hij geroepen is. Evenzoo de staat. Hij ook ontleent zijn recht noch aan zijn feitelijk bestaan, noch aan den vaak veranderlijken wil, die zich in zijne verordeningen openbaart, noch aan 't geld, aan de troepen, waarmede hij dien wil in de uitvoering kracht bijzet, maar enkel aan

't doel, dat hij behoort, dat hij-alleen vermag tot werkelijkheid te maken. Aan die bestemming-alleen moet zijne inrichting worden getoetst. Uit kracht van die bestemming en dus ook binnen hare grenzen is hij gerechtigd tot de middelen, welke voor hare vervulling onmisbaar zijn. Maar nooit vergete men dit: bij de beschouwing van zijn wezen komt die macht eerst in de tweede plaats in aanmerking. Stelt men haar voorop, zij kan niets anders zijn dan een feit zonder eenige hoogere beteekenis. Slechts wanneer de bepaling van 't doel is voorafgegaan, ontleent de macht, daarna in zijnen dienst gesteld, aan dezen de wijding, die haar tot een recht verheft. Dit is de fout, welke de school der „souvereiniteit Gods" en van die des volks gemeen hebben, en waardoor, ondanks de breede klove, die haar scheidt, hare redeneeringen zoo-menige treffende overeenstemming aanbieden, dat zij bij de verklaring van *'t recht* des staats meerendeels met 't *middel*: de *macht*, begonnen, en 't *doel*, den *rechtsgrond* dier macht, voorbijzagen. Maakt 't niet eenen zonderlingen indruk, wanneer men in zoo menig werk over staats*recht* op iedere bladzijde haast-uitsluitend van de *macht* gesproken, de souvereiniteit als de „*machts*-volkomenheid" aangeduid, of, gelijk in de school van Montesquieu en de Lolme, de taak des staats naar „*machten*" gedeeld vindt? Voorzeker, 't zal niet worden geloochend: er is geen werkelijke staat, die te midden der menschen niet als machthebbende optreedt. Doch die macht is altijd slechts ééne —, mag men zich dus uitdrukken? slechts de onderzijde van zijne verschijning. Om deze te begrijpen, om in haar nog iets anders te zien, dan wat ook 't dier, of de idioot, die met haar in aanraking komt, daardoor onmiddellijk gevoelt, is 't onmisbaar haar ook aan den bovenkant te beschouwen. En dat is 't, wat de voorstanders dier scholen hoogstens altijd slechts ten halve hebben gedaan.

Zij vonden, waar zij den blik wendden, eene ordening, die aan den eenen mensch heerschappij gaf over den anderen. Zij erkenden, dat die heerschappij, afgescheiden van haar misbruik, hier en daar en overal, noodig, rechtvaardig was. Zij gevoelden echter daarbij, dat uit zich-zelf geen schepsel tot eenig gezag over zijnen naaste kon gerechtigd wezen. En hoe gingen zij nu ter verklaring van dat gezag te werk? Onderzochten zij den aard, de beteekenis dier macht, of daarin wellicht een beginsel mocht gelegen zijn, dat haar zijne wijding, zijne „majesteit" mededeelde? Zij mochten 't niet. Bij de feitelijke macht bleven zij staan. Maar van dat oogenblik waren voor hen ook geene andere wegen open, dan die zij ten slotte insloegen. Zij moesten óf die macht doen steunen op de toestemming van hem, die er aan onderworpen was, met andere woorden: haar vernietigen, óf haren grond zoeken in de bovenzinnelijke wereld, dat wil zeggen: bedektelijk hun onvermogen belijden. Geene dier twee machtsafleidingen was in staat 't feit, waarmede men te doen had, te verheffen tot een recht, geene dus ook te verhelen, dat aan al die betoogen de strekking gemeen was, om in ieder feit een recht, maar dan ook in ieder recht slechts een feit te doen zien. Wat die twee scholen verzuimden, of ten halve deden, dat heeft de school van den „rechtstaat" geheel gedaan. Zij is niet tevreden geweest met in de overheden slechts menschen te erkennen, macht uitoefenende over menschen. Zij heeft de onvruchtbaarheid beseft van elke poging om die macht eenvoudig door de onderstelling eener overdracht, uit wiens hand ook, met eenig zedelijk gezag te bekleeden. Zij heeft den grond van dat gezag opgespoord, waar die alleen te vinden was: in de keerzijde dier macht-zelve, in de blijvende bestemming *der* overheid, welke, boven vorsten en ambtenaren verheven, op dezen, slechts voorzoover zij haar getrouw

blijven, den weerglans doet afstralen harer eigene majesteit. En stelt zij dus tegenover den souvereinen Caesar „door den wil des volks", of den souvereinen vorst „bij der gratie Godes" hare „souvereiniteit des staats", dan geschiedt dat geenszins, omdat zij ontkent, dat in 't werkelijk leven die souvereine staat alleen-in éénen, of meerdere souvereine menschen kan worden belichaamd, maar enkel om er den nadruk op te leggen, dat niet 't van waar? doch uitsluitend 't waartoe? den wezenlijken grond van elk staatsgezag uitmaakt.

De tweede eigenschap, waarop hier moet worden acht geslagen, is die, welke in den klemtoon op de eerste lettergreep van den „rechtstaat" hare kernachtigste aanduiding vindt. Noch dat woord noch die klemtoon was nieuw. Sedert lang had men den innigen band vermoed, die tusschen 't recht en den staat in al zijne levensuitingen moest bestaan. In den grond der zaak, — 't is Stein, die de opmerking gemaakt heeft, — was 't zonder uitzondering 't streven van de beoefenaars der rechtswijsbegeerte sedert Grotius, dat staatsbegrip te ontwikkelen, 't welk door 't woord „rechtstaat" wordt aangeduid [1]. Maar de neiging om den staat uit 't eigene recht des enkelen optebouwen deed hen in 't rechtsbeginsel op staatsgebied slechts eenen scheidsmuur erkennen, welke den omvang der regeertaak tegenover den „vrijen" burger ééns voor goed te begrenzen had. 't Was, als gold 't den eigendom van twee geburen, waarbinnen ieder naar hartelust huishouden kon. Zoo werd vooral-ten tijde van Kant „de rechtstaat" de leuze dergenen, die uit afkeer jegens de staatsvoogdij in de eeuw der „verlichting" de bemoeiing der overheid meenden te kunnen beperken tot de handhaving van 't geen zij onwelluidend, maar duidelijk „die Coëxistenzbedingungen" hadden gedoopt. Van daar die eindelooze en onvruchtbare

---

[1]) L. Stein: „die Verwaltungslehre". (Uitg: 1869) I Blz: 597.

schermutselingen tusschen twee onmogelijkheden: de leer, die den staat slechts de rol van „veldwachter," en die, welke hem 't werk eener „kindermeid" toedacht. Merkwaardig is 't, dat de man, die 't eerst den weg tot eene gezondere opvatting aanwees, niemand anders was dan Stahl. „De staat," dus luidt de bekende plaats, die in alle werken over dit onderwerp sedert de ronde heeft gedaan [1]), „de staat behoort rechtstaat te zijn, dat is 't wachtwoord en inderdaad ook de innigste behoefte van den nieuwen tijd. Hij behoort de banen en grenzen zijner werkzaamheid, gelijk ook de vrije sfeer zijner burgers op de wijze van 't recht nauwkeurig aftepalen en tegen iederen inbreuk te beveiligen, de zedelijke ideeën echter onmiddellijk en door dwang niet verder te verwezenlijken dan waar die taak aan de sfeer des rechts toebehoort, dat is: slechts voorzoover strict noodwendig tot 't afbakenen en beschutten van ieders levenskring. Dat is 't begrip van den rechtstaat; geenszins dit, dat de staat alleen-de rechtsorde handhave zonder eenige besturende werkzaamheid, of zelfs slechts-de rechten des enkelen bescherme. Kortom, 't woord heeft *niet* voor *doel en inhoud* der staatstaak, maar slechts voor *den aard en 't karakter harer vervulling* beteekenis." 't Was aan Stahl niet vergund de gevolgtrekkingen uittespinnen, welke in zijne vondst lagen opgesloten. Ingenomenheid met den bestaanden toestand in Beieren en Pruisen belette hem, toen 't op de toepassing aankwam, zich te verheffen boven 't gewone gezichtspunt, dat de leiding van 't „bestuur" slechts bij uitzondering naar een ander richtsnoer dan dat der doelmatigheid mogelijk deed schijnen [2]). Maar wat hij ongedaan liet, werd door anderen, vooral door Bähr opgenomen. En inderdaad,

---

[1]) Stahl: „die Staatslehre". (uitg. 1856) Blz: 137.

[2]) Stahl: „die Staatslehre". (uitg. 1856) Blz: 607 en vv:

sedert 't vaststond, dat 't „recht" in den titel der nieuwe staatsleer niet de grenzen, maar de natuur der staatsbemoeiing bedoelde te omschrijven, sedert men was gaan inzien, dat de verwezenlijking van 't geen met zijnen naam was gemeend voor den rechtstaat in den rechtsvorm lag, dien hij zooveel mogelijk aan zijne verhoudingen ook tegenover de eigene burgers te geven had, ging 't niet aan, dien rechtsbetrekkingen langer eene gelijke eerbiediging te weigeren als op een ander gebied voor 't wezen des rechts noodzakelijk werd geacht. Met klem kwam Bähr op tegen de gewoonte om de scheiding tusschen burgerlijk- en staatsrecht zoover doortetrekken, dat 't laatste ten slotte 't karakter van een recht geheel verloor [1]). De staat, dus ongeveer redeneerde hij, is een rechtspersoon, evenals elke andere binnen zijn gebied [2]). Aan de eigenaardige rechtsverhoudingen tusschen zulk eenen persoon en de menschen, die hem samenstellen, moge 't overwicht van 't „corpus iuris" tot nog toe maar weinig aandacht hebben gegund, wie zou haar daarom 't karakter van rechtsbanden en dus op den duur ook eene behandeling, als zoodanig, ontzeggen? [3]) Maar dan bestaat er evenmin reden om voor de rechtsbetrekkingen, door den staat geknoopt, eenige uitzondering te maken. 't Is waar, de staat heeft eene zeer bijzondere natuur in dit opzicht, dat hem bij de vaststelling des rechts 't laatste woord toekomt. Tegen eene onrechtvaardige wet is nooit, als tegen 't onrechtmatig statuut van een bijzonder genootschap, rechtsbescherming denkbaar. Doch dat verhindert niet, dat al, 't geen eenmaal recht geworden is, indien die naam iets beduiden zal, ook als een regel moet worden

---

[1]) Bähr: „der Rechtstaat". (1864) Blz: 18 en 56.

[2]) Bähr: „der Rechtstaat". (1864) Blz: 19.

[3]) Bähr: „der Rechtstaat". (1864) Blz: 32 en vv.

beschouwd, in twijfelachtige gevallen te handhaven door onpartijdige uitspraak [1]). Zoo niet, dan is 't geen men de uitvaardiging van recht, of wet gelieft te heeten, nooit iets anders geweest dan de onverbindende mededeeling van een voornemen, dat elk oogenblik kon worden gewijzigd. Men heeft sedert lang in die gevallen, waar de noodwendigheid 't klaarste bleek, gerechtelijke handhaving der wet ook-tegen den staat toegelaten. Aan de gevolgtrekkingen uit die feiten meende men dan te ontkomen door 't voorwendsel, dat daar niet de overheid, maar slechts de schatkist als partij werd aangesproken, dat overal, „ubi de calculo tantum agitur", burgerlijk, geen staatsrecht in 't geding was [2]). Met 't laatste, zoo luidde 't dan, is 't wat anders. Maar indien die woorden de bedoeling hebben om op dat gebied de rechterlijke tusschenkomst eenvoudig uittesluiten, dan is 't geen recht meer. 't Is spelen met woorden van een recht te spreken, waar aan hem, die bij 't inachtnemen van wat men zoo noemt betrokken is, de kans wordt afgesneden om tegen den overtreder zich recht te verschaffen. En dat is 't geval, zoo lang dezelfde persoon, 't zelfde lichaam de wetten maakt en uitvoert en dan nog de eenige toevlucht tegen —, de eenige rechter over zijne eigene daden van uitvoering blijft. Zeer zeker, er kan bij de practijk van zoodanige rechtsvoorschriften menige twijfel rijzen, welks oplossing de wetgever-zelf bedoeld heeft aan 't „bestuur" overtelaten. Maar ook-dan is de vraag, of van die bedoeling blijkt? eene rechtsvraag [3]). Immers, werd 't aan de partij in handen gegeven, te beslissen, wat zij al, wat niet zich voorbehouden had? 't bindend gezag der wet zou even hersenschimmig zijn als waar de rechter

---

[1]) Bähr: „der Rechtstaat". (1864) Blz: 45 en vv:
[2]) Bähr: „der Rechtstaat". (1864) Blz: 54 en vv:
[3]) Bähr: „der Rechtstaat". (1864) Blz: 60—63.

geheel was geweerd. Ziedaar uit 't wezen van den rechtstaat aangetoond, welke juiste kern in 't stelsel van de deeling der staatsmachten opgesloten lag. Op de uitvoerige critiek, reeds boven over dat stelsel geleverd, kan hier niet worden teruggekomen. Slechts zij 't nog vergund den samenhang aantewijzen in de onderlinge verhouding der verschillende scholen bij dit en bij 't voorgaand onderwerp. Hier-evenzeer zocht de „democratische" school de feiten, die zich voordeden, te verklaren uit bloote machtsvergelijking. De deeling en 't evenwicht waren noodig, omdat de gansche staatsmacht, in ééne hand samengevat, gevaar zou opleveren. En in trouwe, eenen anderen grond te doen gelden ware dier school onmogelijk geweest. Hoort men niet nog menigmaal van haren kant de volkomen logische, maar daardoor juist voor haar gansche stelsel doodelijke tegenwerping, dat, wie de „machtsvolkomenheid" heeft, aan zijne eigene wilsverklaring niet kan gebonden zijn? De school van den „rechtstaat" daarentegen gaat ook-hier in op de zaak. Zij stelt tegenover de kunstenarijen der machtsverhoudingen 't doel, dat de staat gehouden is te verwezenlijken. Is 't zijne roeping aan al, wat persoon heet, de voorwaarden te verschaffen voor zijne deelneming in den gezamenlijken „arbeid", ééne staat bij die allen gestadig bovenaan. Iedere arbeid vergt eene zekere mate van voorwetenschap. Daarom kan geene voorwaarde gewichtiger zijn dan deze, dat de vervulling van alle anderen, zoo mogelijk, stellig, bepaald, zich-zelve gelijk, met één woord: in regelen vastgelegd, aan wetten gebonden zij. Maar zoo die wetten inderdaad bindend zullen wezen, dan is 't volstrekt noodig, dat hare uitvaardiging, hare toepassing en in geval van twijfel 't oordeel, of de laatste aan de wet getrouw geweest is, aan verschillende personen, van elkander onafhankelijk, worden opgedragen. Daarin en daarin-alleen ligt de betrekkelijke

waarheid van Montesquieu's evenwicht der staatsmachten. Wat Montesquieu gevoelde, maar niet begreep, werd 't eerst en 't kernachtigst uitgedrukt in dat geniale woord, waarmede Niebühr, zinspelend op Engeland, als 't ware, voorspeld heeft, wat veel later Gneist aan 't licht brengen zou: „dat 't voor ieder volk éérst op de uitvoering en slechts in de tweede plaats op den inhoud zijner wetten aankomt" [1]).

Ten derde. Naast den eisch van onwankelbare trouw aan zijn grondbeginsel, van de grootst mogelijke regelmaat in de uitvoering zijner taak, brengt 't wezen van den rechtstaat nog eene dubbele vordering mede. 't Is deze, dat, binnen de grenzen van dat grondbeginsel, de vorm zijner verschijning, de strekking der regelen, die hij aan zijnen arbeid stelt, en desgelijks de toepassing der laatsten binnen de perken van hunnen stelligen inhoud zich voege, naar de ongelijkheid van den tijd, en de plaats, waaraan zijne werkzaamheid gebonden is. Dat is de groote winst, die uit de „leer der maatschappij" is verkregen. „Sedert wij in de wetenschap de maatschappij van den staat gescheiden hebben, weten wij, dat zij in de werkelijkheid onafscheidelijk vereenigd zijn, en dat iedere bestaande staat vóór alles als een door de maatschappij bepaalde staat te beoordeelen is" [2]). In tweeërlei beteekenis is dat woord waar. Maar om de eerste is 't thans te doen. 't Recht en dus ook de staat behoort bij verschil in den toestand der maatschappij verschillende gestalten te vertoonen. Naar gelang de feitelijke verhoudingen hier anders zijn dan ginds, heden anders dan morgen, wisselt ook de aard van de „voorwaarden der vrijheid", welke te zamen 't recht uitmaken. En evenzeer brengt, waar 't recht vaststaat, de verscheidenheid der

---

[1]) Niebühr in 't voorbericht tot von Vincke: „Darstellung der innern Verwaltung grosz-Britanniens". 2e uitg: Berlin 1848.

[2]) L. Stein: „Handbuch der Verwaltungslehre", Blz: 738.

omstandigheden, op welke 't moet worden toegepast, zoover de opengelaten speelruimte strekt, eenen rijkdom van schakeeringen in de aanwending des rechts mede, welke eene degelijke kennis der maatschappij in al hare onderdeelen onmisbaar maakt. Gesteld dus voor een oogenblik, dat 't mogelijk ware voor de uitoefening van 't staatsgezag een voldoend aantal personen te vinden buiten de maatschappij, vrij van hare banden en boven hare tegenstellingen verheven, dan nog zouden die regeerders verplicht zijn voortdurend „voeling te houden" met alle maatschappelijke klassen en groepen. Alleen-de maatschappij-zelve blijft gestadig op de hoogte van al hare wisselingen en verscheidenheden, van hare ordening en hare beweging en dus ook van die wenschen en nooden, welke beteekenis hebben voor de werkzaamheid des staats, voor den geest zijner wetgeving. En geeft men acht op de tenuitvoerlegging der wet, ook dan schijnt 't in verreweg de meeste gevallen haast onmogelijk, dat deze met de noodige kennis van zaken kan geschieden, tenzij alweder aan de maatschappij, aan hen, die bekend kunnen zijn met de toestanden, waarop zich die uitvoering richten zal, een aandeel in die taak wordt ingeruimd. Derhalve: ook al *kon* de staat van de maatschappij worden losgemaakt, ter wille van de richtige vervulling zijner taak zou men 't *niet mogen* doen. De staat behoort zich volk te gevoelen: dat is de laatste eisch, dien de hier ontwikkelde leer hem stelt.

Doch die onderstelling, boven een oogenblik vooropgezet, is op zich-zelve eene ongerijmdheid. De beschouwing van dit punt voert uit de sfeer van 't geen behoort te zijn naar 't practisch mogelijke terug en doet te gelijk de tweede beteekenis kennen van 't zoo straks aan Stein ontleende woord. Immers geen mensch leeft buiten de maatschappij. Allen staan zij zonder onderscheid, zij 't ook niet in gelijke

mate, onder den invloed harer inrichting, harer beweging. Terwijl dus de staat tot de bepaling van zijnen wil en tot de uitvoering zijner besluiten zich slechts van menschen bedienen kan, midden in 't maatschappelijk leven geboren en getogen, ontstaat 't gevaar, dat dezen in staatsregeling en bestuur hunne maatschappelijke verlangens, wenschen en meeningen zullen pogen doortedrijven. De geschiedboeken bevatten voorbeelden in overvloed ten bewijze, dat 't bedoelde gevaar geenszins denkbeeldig is. 't Belang der heerschende klasse dringt haar zich tot eigen voordeel meester te maken van 't staatsgezag. En die toeleg zal, daar de staat nu eenmaal buiten de maatschappij niet leven kan, maar al te dikwijls gelukken. Dan wordt de eerste, tot *overheid* bestemd, inderdaad *dienaar*, en zijne onderwerping is te vollediger, hoe minder de heerschappij der eene klasse over de andere ook in de samenleving kan worden betwist. De weg naar dat doel ligt met 't oog op den aard van elk staatswezen voor de hand. Waar eene overheid is, laten zich altijd twee zaken duidelijk onderscheiden; zij werden hierboven reeds vermeld, als de staatsregeling en 't staatsbestuur. — De eerste geldt de wijze, waarop de wil des staats wordt bepaald. Zal nu deze wil zich voegen naar dien, welke bovendrijft in de maatschappij, dan moet de staatsregeling erop zijn ingericht, om der afhankelijke volksklasse óf aan zijne vaststelling geen deel te geven, óf althans haar daarbij zoo weinig gewicht in de schaal te doen leggen, dat de stem der andere altijd den doorslag geeft. Hoe dat geschiedt? De ervaring van iederen dag wijst 't aan. De deelneming aan 't staatsgezag wordt aan voorwaarden vastgeknoopt, welke alleen-de hoogere klasse bij machte is te vervullen. De meest bekende vorm, dien dat streven hier en ginds heeft aangenomen, is de aanprijzing van eenen „census“. Maar die vorm is de eenige

niet. Men kan evengoed eene bepaalde soort van bezit, of ook eene zekere mate van geestelijke goederen aannemen als grondslag van bevoegdheid. De mogelijke inrichting van onderscheidene staten biedt een niet minder bont schouwspel dan de verdeeling van 't bezit naar soort en maat. Doch steeds zal 't innig verband van staat en maatschappij de neiging wakker houden om daar, waar de heerschende klasse door eene bepaalde soort, of hoeveelheid van stoffelijke goederen zich van hare medeburgers onderscheidt, ook niet aan eenige soort, of maat naar welgevallen, maar alleen aan die ééne de aanspraak te verbinden op 't volle staatsburgerschap. Men herinnere zich, om andere voorbeelden te laten rusten, slechts de geschiedenis van 't leenstelsel, dat aan de houders van een bevoorrecht grondbezit, aan den adel, met uitsluiting van alle anderen, staatkundige rechten toewees. — 't Staatsbestuur vindt zijn orgaan in 't ambt. Ten einde dus de macht des staats ook-daar in handen te krijgen, poogt de klasse, die 't overwicht heeft in de samenleving, zich, zoo mogelijk, van alle ambten meester te maken. 't Middel, zoo straks ter bemachtiging van den staatswil gebezigd, bewijst thans geene minder goede diensten. Daarbij echter doet zich hier nog een ander verschijnsel voor. Binnen 't belang der klasse ontwikkelt zich persoonlijke eer- en hebzucht. Of de staatregeling eenigen maatschappelijken groep tot 't vaststellen van den staatswil zal toelaten? is eene vraag, die, waar de eigenbaat der hoogere klasse óverweegt, deze nooit tegen zich-zelve verdeelen kan. Maar als de heerschappij dier klasse op staatsgebied een voldongen feit, haar wil de wet, en bovendien de beschikking over 's lands ambten zoo goed als haar eigendom geworden is, komt bij 't verdeelen van den buit de zelfzucht der kleinere kringen, der geslachten en familiën, eindelijk ook der afzonderlijke personen aan den dag; en 't zijn niet de minst ge-

wichtige plaatsen, over wier toewijzing dan haast uitsluitend door 't verachtelijk spel van bescherming, dienstbetoon, verwantschap, omkooping, kuiperij, in één woord: van alles, wat men tot schande der openbare zedelijkheid met 't welluidende „relatiën" vergoëlijkt, in hoogsten aanleg wordt beslist. Wie, die onnoozel genoeg zou zijn om te verwachten, dat in zulk eenen tijd 't bestuur geneigd, of zelfs in staat ware tot 't volbrengen van de taak der overheid, onafhankelijk van de maatschappij? Gehoorzaam aan eene wetgeving, die volgens 't bezworen recht een werktuig geworden is in de handen der heerschende klasse, zelf door leden dier klasse uitgeoefend, dient 't in 't groote en in 't kleine uitsluitend-hunne macht. Niet *der* maatschappij, *des* volks evenmin, hunner-alleen is de staat met al zijne hulpbronnen. — Toch heeft ook-daarmede 't maatschappelijk eigenbelang zijn doelwit nog niet bereikt. 't Werk is pas begonnen, 't middel eerst verzekerd. Voortaan geldt 't van de verworvene macht 't gewenschte gebruik te maken. Met weinige woorden laat zich dat gebruik omschrijven. Te dezer plaatse toch sluit zich 't hier gevoerd betoog bij die eindpunten in de leer der maatschappij aan, waar, gelijk boven opgemerkt werd, de bezittende klasse, „op 't veld des staats óvertredend", voor 't wankelend gezag der gewoonte, die hare bevoorrechte stelling tot nog toe beschermd heeft, vergoeding zoekt in een eigengemaakt „recht". Erkennend, hoe op haar bezit hare meerderheid gegrond is, poogt zij door rechtsvoorschriften te beletten, dat de lagere klasse zich een gelijk bezit verwerve. Aan dat streven danken allereerst de belemmerende wetsbepalingen betreffende den grondeigendom, zijne vererving, vervreemding, of verdeeling haren oorsprong. Maar in de tweede plaats moet ook de weg tot 't verkrijgen van roerend vermogen den arme worden afgesneden. Kan daar van „majoraten" en erfstellingen over de hand al geene

sprake wezen; de zelfzucht, eenmaal in 't bezit van den stempel, waarmede zij op al hare maatregelen 't uitwendig merkteeken des rechts vermag te drukken, ziet er niet tegen op de bronnen der vrije verdienste door middel van gilden, voorrechten en monopoliën voor zich-alleen in beslag te nemen. En als vroeg, of laat die ongerechtigheden voor de macht van 't openbaar geweten bezwijken, trekt zich 't groote kapitaal nog weder in andere verschansingen terug. 't Is eene bekende grondstelling der volkshuishoudkunde, dat arbeid slechts door overwinst kapitaal voortbrengt. Die overwinst nu beoogt de kapitalist, zoodra hij den arbeider op kapitaalvorming bedacht ziet, voor zich te behouden. Ook daartoe wordt 't staatsgezag te baat genomen. De wet onderwerpt de werklieden aan 't toezicht van den werkgever en brandmerkt, als oproerig en gevaarlijk, alle pogingen hunnerzijds om, door gezamenlijke werkstaking bij voorbeeld, een deel der winst den meester aftepersen. Dan moge 't gildewezen der middeleeuwen vrij afgeschaft blijven; de straffen, tegen elke „samenspanning“ van 't „proletariaat“ bedreigd, zijn zeker tot 't zelfde oogmerk niet minder afdoende. Hoe machtiger 't kapitaal, des te scherper zullen de „rechts“-beginselen wezen, waarmede 't zijne heerschappij zal zoeken te bevestigen, des te onverbiddelijker de gestrengheid, met welke 't, heeft eerst in de wetgeving zijn belang gezegevierd, hare bepalingen zal willen gehandhaafd zien. Wanneer einop die wijze de hoogere klasse zich met behulp van 't staatsgezag den grondslag harer maatschappelijke overmacht duurzaam meent te hebben verzekerd, doet alweder in haren eigenen boezem 't engere belang der bloedverwantschap zijne aanspraken gelden. Wat baat 't mij, dus redeneert men, of mijne klasse al de heerschende is en blijft, indien ik gevaar loop, dat mijne nakomelingen haar niet meer zullen toebehooren? Ditmaal trekken de onderscheidene geslachten en

familiën éénе lijn. Niemand wil alleen-ten behoeve der anderen gearbeid hebben. Allen gelijkelijk verlangen zij de voordeelen hunner maatschappelijke stelling voor die hun 't naaste zijn te behouden. Nu, gelijk vroeger, ligt 't geduldig papier met den stempel der wet bij de hand. Was tot nog toe de geboorte slechts de feitelijke band, die U en mij aan de klasse onzer ouders vastsnoerde, voor 't vervolg moet daaruit een rechtsband worden gesmeed. Zoo, boven de toevalligheid der enkele gewoonte verheven, ontwikkelt zich de klasse tot eenen „stand." In 't „recht" der standen spreekt de door maatschappelijk belang-alleen ingeblazene wetgeving haar laatste woord. Dat recht wijst de persoonlijke geestkracht en gaven op een onveranderlijk „tot hiertoe en niet verder!". 't Zet in 't kort de kroon op den langzamen arbeid der hoogmoedige zelfzucht, dewijl van nu af aan den arme, die door rustige vlijt zijne maatschappelijke kluisters nog wellicht verbreken en haar in 't genot harer welgevestigde heerschappij storen kon, door zijnen natuurlijken beschermer, den staat zelven, een wettelijke scheidsmuur wordt in den weg gesteld [1]).

't Is de hier geschetste feitelijke verhouding tusschen staat en maatschappij, 't is dat volstrekte onvermogen van den eerste tot zelfs de geringste machtsuitoefening buiten de andere om, 't is dat voortdurend streven der heerschende klasse, te vaak met eenen gunstigen uitslag bekroond, om van die onbeholpenheid misbruik te maken tot eigen voordeel, 't zijn, in één woord, al die practische moeilijkheden, door

[1]) L. Stein: „Geschichte der socialen Bewegung in Frankreich von 1789 bis auf unsere Tage." 1e dl: „Der Begriff der Gesellschaft und die sociale Geschichte der französischen Revolution bis zum Jahre 1830:" „Einleitung." „Der Begriff der Gesellschaft und die Gesetze ihrer Bewegung." (1850) Blz: XLVIII—LVIII.

't onrecht uitgedacht, om 't recht te dwarsboomen, aan welke de school van Gods—en die van des volks „souvereiniteit“ zoo menigmaal in schijn de bevestiging harer leeringen, en dientengevolge haren wezenlijken opgang te danken hadden. Er was voor de twee bedoelde scholen, beiden uit beginsel genoopt 't recht met 't feit te vereenzelvigen, waarlijk niet meer noodig, dan dat zij den staat, gelijk hij *is*, overal aan de voorhandene ordening der maatschappij gebonden, ja zelfs meermalen door deze overweldigd zagen, om, waar 't op de rechtsvraag aankwam, evenzeer staat en maatschappij ineentesmelten. Elk deed dat van haar standpunt en op hare wijze; maar elk deed 't zoo goed als de andere. En die verscheidenheid, met overeenstemming gepaard, wijst aan „theocratie“ en „democratie“ de plaats aan, welke haar, nu niet als wijsgeerige stelsels, maar als maatschappelijke verschijnselen, in deze staatsbeschouwing toekomt. In den regel heeft de leer der „souvereiniteit Gods“ deze strekking: 't bestaande overwicht der heerschende klasse over den staat te handhaven en te versterken. Hoe vast zulk eene heerschappij voor 't oogenblik moge wezen, eene omwenteling, die den staatsvorm en daarmede 't kunstig opgebouwd klassenrecht omverwerpt, is nooit onmogelijk. Om nu ook tegen dat laatste gevaar de bestaande inrichting in zekerheid te brengen, wordt haar oorsprong afgeleid uit eene sfeer, in welke geen menschelijk oog vermag door te dringen, en dus ook geene menschelijke aanspraak zich kan doen gelden. 't *Standpunt*, waar de voorstanders van de goddelijke inzetting der overheid postvatten, geeft hun, — 't behoeft geen nieuw betoog, — trots zijne onjuistheid, recht op eene plaats in de wijsbegeerte van den staat. Doch de onmogelijkheid om daarop eene eigene rechtsleer te grondvesten, laat hun vrijheid in hunne *slotsommen* zich als pleitbezorgers op te werpen voor iedere klasse, of stand, die zijne macht op staatsgebied slechts met

een „possideo quia possideo“ te rechtvaardigen weet. En de heiligheid, de onschendbaarheid, de goddelijkheid des staats, met welken ernst zij door hen mogen worden geleeraard, komt zoo ten slotte alleen-aan 't maatschappelijk belang, dat van 't gezag zich meester heeft gemaakt, te goed [1]). Zoodra daarentegen de persoonlijke veerkracht der onderdrukten hare rechten herneemt, heft zij van haren kant de vaan der „democratie“ omhoog. Geenen beteren bondgenoot kan zij vinden dan eene leer, die aan den aanvang van al hare vertoogen niet anders kent dan 't individu en zijne aanspraken. Dat ook hier de staat, 't recht volkomen onbegrepen blijft, zal niet ten tweeden male worden aangetoond. De zaak, waarop 't thans aankomt, is deze: evenals de practische eischen der tegenpartij, laten die van de „souvereiniteit des volks“ meestal zich samenvatten in éénen: onderwerping van den staat aan de macht van een maatschappelijk belang. Ginds is 't 't bezit der rijken, dat naar de kroon grijpt, hier de grootere spierkracht der onvermogende menigte. Beide partijen echter vertoonen zich ook-aan deze zijde als de voorvechters niet van 't recht, maar veeleer van zijn lijnrecht tegendeel. Want waar zij zegevieren, wordt niet slechts aan den zwakke de macht, die hem tegen den sterke beschutten moest, ontnomen; 't gansche gewicht dier macht komt bovendien den last verzwaren van 't hem opgedrongen juk. Noch met de eene noch met de andere mag dus de rechtstaat iets te doen hebben. De zedelijke taak, welke voor dezen is weggelegd, komt juist op beteugeling beurtelings van elk dier beiden neder. Is hij genoodzaakt bij 't vervullen van dien plicht te steunen op de krachten der maatschappij, deze behoort, voor zoover zij tot dien arbeid geroepen wordt, zich zelve, hare strijdige belangen, haren

[1]) L. Stein: „der Begriff der Gesellschaft und die sociale Geschichte der französischen Revolution bis zum Jahre 1830.“ „Einleitung.“ Blz: LVIII. en LIX.

klassenhaat te verloochenen. Aan den eisch, dat de staat zich volk gevoelen zal, sluit zich onmiddellijk deze andere aan, dat 't volk zich staat weten moet. De waarachtige volksstaat is slechts mogelijk, als de keerzijde van een zijner eenheid in den staat zich bewust geworden volk. Eerst waar die beiden aanwezig zijn, kan men van een volk spreken, als van een zelfstandig, persoonlijk wezen, van een volksrecht in den waren zin des woords. Zoo vat ten slotte de school van den rechtstaat al, wat er waars en goeds verborgen lag op den bodem der meest verschillende stelsels: der „democratie“ en der „theocratie,“ der „philosophische“ en der „historische“ rechtsbeschouwing, in éénen greep te zamen. Haar is 't, evengoed als der „volkssouvereiniteit,“ om *zelfregeering* te doen; maar zij stelt aan deze, zal in den staat waarlijk 't recht verwezenlijkt worden, *zelfbeheersching* tot voorwaarde. Haar, zoowel als der „souvereiniteit Gods,“ schijnt de bron des rechts gelegen in een standvastig gebod *boven* de wisselvalligheid van 's menschen wil; doch zij beweert, dat de drang om zich met dat gebod te vereenzelvigen van den aanvang af in elken wil aanwezig is. Mét de „philosophische“ opvatting beschouwt zij 't recht als eene éénheid, zoodat nooit eene wet, eene instelling met zijn hoogste beginsel in strijd, recht heeten mag; maar zij vergeet daarom de eischen der werkelijkheid niet, die voor elken anderen toestand een ander recht verlangen. En omgekeerd is zij met de „historische“ school eenstemmig, waar de laatste alle duurzame inzettingen als de vruchten van den volksgeest voorstelt; doch zij kent ook aan de overoude gewoonte den eerenaam van recht niet verder toe, dan waar die volksgeest tevens rechtsbewustzijn heeten mocht. Zij geeft in de wetenschap, gelijk in de practijk eenen iegelijk 't zijne; niet naar 't geen ieder vraagt, maar naar 't geen ieder toekomt.

Dat alles echter leidt ten slotte tot deze éène vraag,

die 't gansche practische staatsrecht overheerscht: „hoe kan de staat, op zich-zelf oogenschijnlijk een louter doel zonder eenige eigene kracht, 't overwicht van 't maatschappelijk eigenbelang breken, de maatschappij dwingen tot zijnen dienst? Waar ligt, om de uitdrukking van Gneist te gebruiken, 't vaste punt, 't welk den staat, als eenen anderen Archimedes, tot 't volvoeren van dat kunststuk eenen steun bieden kan?" 't Is op die vraag, te voren zelden juist gesteld, nooit voldoende beantwoord, dat Gneist meent den sleutel te hebben gevonden. Men gunne thans, om de beteekenis dier vondst naar hare waarde te beoordeelen, vooraf nog een oogenblik de aandacht aan eenige vroegere pogingen, welke deels tot 't terzijdestellen, deels tot 't oplossen van dat raadsel zijn beproefd.

Er zijn er, die de meening voorstaan, dat de vraag geene vraag, immers 't antwoord niet te geven is. Op 't „δός μοι ποῦ στῶ" van Archimedes, zoo redeneeren zij, heeft elk verstandig man, bewust, dat de eisch eene ongerijmdheid inhield, gezwegen. Tegenover dezelfde vordering van den „rechtstaat" is evenzeer zwijgen-alleen gepast. Schijnbaar is met dat beweren de zaak uit. Alleen, wat er in den regel aanstonds, ten troost voor mismoedigen, wordt bijgevoegd, kan al dadelijk den toets eener ernstige critiek niet doorstaan. „De maatschappij," zegt men, „zal uit eigene beweging gaandeweg zich de ontwikkeling dienen te verschaffen, die haar ook-voor een gezond staatsleven geschikt maakt. Geen staat met zijne verordeningen en reglementen vermag haar integieten, wat zij, als „autodidact" zich-zelve leeren moet. Laat de pers vrij, laat 't recht tot vereeniging en vergadering vrij, laat school en kerk de vorming van verstand en gemoed ter harte nemen; dat zijn de eenige, maar ook de afdoende middelen om de belangstelling in de gemeene zaak optewekken en levendig te houden." Dus

spreken velen: dus gelooven nog meer. Welnu, men onderzoeke, voor een deel aan de hand van Gneist, de doeltreffendheid der voorgeschrevene geneesmiddelen een weinig van nabij. — Wat is vooreerst de pers? Wanneer men in onzen tijd de pers aanduidt, als eene maatschappelijke macht, dan doelt men uitsluitend, of althans in de eerste plaats op de dagbladen. Zij toch maken zich in toenemende mate van alle maatschappelijke ideeën meester. Zij leiden haar in de beddingen van enkele groote stroomen, deels langs elkander, deels tegen elkander inloopende. Zij zuigen letterlijk alle andere staatkundige geschriften op, of laten hen hoogstens slechts-in overzichten en uittreksels aan 't „groote publiek" onder de oogen komen. De „dienst" der algemeene, gewestelijke en plaatselijke bladen neemt, evenals 't ambtelijk staatswezen, 't gansche bestaan van een talrijk, eigen personeel in beslag. Er is dus reden te over om 't aangevangen onderzoek ten aanzien van dit punt tot de dagbladpers te bepalen. En dan moge men deze, als een onontbeerlijk orgaan voor de hedendaagsche maatschappij erkennen en waardeeren, in geen geval vermag zij 't rechtsbewustzijn eens volks, laat staan de liefde tot 't recht, ook al wilde zij 't, te kweeken, of zelfs te versterken. Iedere toelichting van de vragen des tijds *met 't oog op 't recht* eischt, dat beide partijen worden gehoord. 't Lezend publiek kan echter de bewijzen en tegenbewijzen, die in een onbepaald getal van organen worden te berde gebracht, overzien noch ter harte nemen. Maar ook verlangt 't geen van beiden; aan eenen bepaalden tijd gebonden, zijn de meesten al zeer te vreden, wanneer zij één blad der eigene richting geregeld doorlezen. 't Loffelijk streven van dag- en weekbladen om eene samenhangende voorstelling der dagelijksche gebeurtenissen te geven en in hunne beoordeeling zooveel mogelijk zich-zelven gelijk te blijven, geeft toch

geene uiting aan rechtsbeginselen, maar hoogstens aan 't gemiddeld gevoelen van zekere maatschappelijke groepen; want de som hunner lezers wordt, ondanks eene zekere regelmaat van schakeering, nooit een levend geheel. Eindelijk kan de dagbladpers ook in hare beginselen die vastheid niet handhaven, welke tot opwekking van 't rechtsgevoel onontbeerlijk is. De lezer trouwens houdt haar niet aan haar woord. De tegenspraak van heden blijft onopgemerkt, omdat de meening van weleer vergeten werd. In al die gebreken zal ook 't beste voornemen der naamlooze schrijvers geene verandering brengen. De inhoud toch der periodieke pers wordt bepaald door vraag en aanbod; zij kan geregeld alleen voor hen schrijven, die haar geregeld verlangen te lezen. In 't geen zij zegt en schrijft vermag zij slechts de voorbijgaande gedachten der maatschappij terugtegeven; de blijvende roeping van den staat vindt in haar geenen steun. Wil men 't bewijs? Men leze de nummers van één dagblad eens van 't laatste tot 't eerste door. Men merke vooral op, hoe de politieke leuzen, die van tijd tot tijd de maatschappij in beweging brengen, steeds onrechtskundig en in rechten niet te omschrijven zijn. De maatschappij weet niets van publiek recht; zij kent slechts een „bestuur." Onder „zelfbestuur" verstaat zij de groepeering en verzorging der plaatselijke belangen. Alles, wat zij van den staat begrijpt, komt neder op dit ééne, dat zij van zijn gezag zich zou willen meester maken in haar belang. Hoe zal zij dan, waar zij slechts zich-zelve hoort, de taal des staats leeren verstaan? — 't Ruim gebruik van 't recht tot vereenigen en vergaderen zou men de mondelinge pers kunnen noemen. Al, wat van de dagbladen gezegd werd, is op openbare bijeenkomsten gelijkelijk van toepassing; nog daargelaten, dat hier de gedachtenwisseling ongeregelder, de kans om door klinkende volzinnen, of door kunstgrepen, zelfs van twijfelachtiger allooi,

de hoorders te verrassen en om den tuin te leiden nog heel wat grooter is. In 't algemeen mag men de overschatting van dagbladen en „meetings", als hulpmiddelen tot staatkundige volksopvoeding, wel 't meest toeschrijven aan eene verwarring van oorzaak en gevolg. 't Volk, waar beiden van ouds 't meeste hadden gebloeid, gaf tevens meer dan eenig ander 't voorbeeld van echten „public spirit". Hoe licht was men geneigd in 't laatste de vrucht van 't andere te zien! 't Ligt waarlijk aan de ondubbelzinnigheid der feiten niet, zoo men nog weigert zich door de uitkomst ontgoocheld te bekennen. 't Recht van vereeniging, hoe onontbeerlijk 't der hedendaagsche maatschappij moge geworden zijn, heeft op 't vasteland de vijandige gezindheid der wederzijdsche belangen eer verscherpt dan verzacht [1]. — Ten derde werd hierboven gesproken van volksverlichting. In deze dagen een netelig onderwerp. Want men kan 't zich niet ontveinzen: wie thans eene poging waagt om onbevangen de beteekenis, die de verstandelijke ontwikkeling der jeugd voor 't volksleven bezit, midden in de hartstochten van vijanden en verdedigers terugtebrengen tot hare juiste evenredigheden, staat lichtelijk naar twee kanten aan de verachting bloot, die in 't gemeen den Laodiceeër, den echten, of den dusgenaamden, ten deel valt. Toch moet 't worden uitgesproken: nergens is de ongeschiktheid der „loutere rede", als kenbron voor de zedelijke wetenschappen zoo daghelder uitgekomen als in de overdrevene opvijzeling van alles, wat met de ontwikkeling der verstandelijke vermogens in verband stond. En dat is te meer te betreuren, omdat aan eene goede zaak door niemand meer kwaad wordt gedaan dan door hare al te warme vrienden. Waartoe die overdrijving voert? Men zag 't bij Fichte, die zich 't beeld van den besten

[1] „Der Rechtstaat". (1872) Blz: 134—137.

staat afschilderde als een gemeenebest onder de leiding der geleerdsten. Men kon 't bij Hegel zien, waar deze in *erkenning* van 't goede reeds 't toppunt der zedelijke volmaking zag. Men ziet 't in onzen tijd, zoo dikwijls er zijn, die 't willen doen voorkomen, alsof met 't onderricht in lezen, schrijven en rekenen, of voor 't minst-in „denken" de opleiding eens volks tot een eigen, zelfstandig staatsleven voltooid zou wezen. Reeds werd daar straks met enkele woorden aangegeven, binnen welke grenzen Stein aan eene opvoedende kracht der school geloof sloeg[1]). Veel daaraan toetevoegen schijnt overbodig. „Kennis is macht": ziedaar eene lofspraak, die te welsprekender heeten mag, omdat zij de zeldzame verdienste bezit eener volkomen juiste zelfbeperking. Want macht is nog geen recht; en op recht komt 't hier aan. Ongetwijfeld, met 't stelsel van de „harmonie der belangen", de andere vrucht der „democratische" rechtsleer, verdroeg zich die verheerlijking der kennis zeer wel. Waar alleen uit onwetendheid gezondigd wordt, is wetenschap deugd. Doch wie beseft, dat de macht des geestes, zoo goed als iedere andere, eene macht kan worden ten goede, maar ook ten kwade, neemt met haar, hoe noodig zij moge zijn, geen genoegen. 't Zedelijk gemeenschapsgevoel, de voorwaarde tot een waardig volksbestaan, is geene zaak van 't hoofd-alleen, maar vooral van 't gemoed. Wetenschap is veel, ook voor een volk; maar karakter is oneindig meer. Karaktervorming heet 't proces, waardoor-alleen eene burgerij tot de volle ontwikkeling harer eigene zedelijke kracht in den rechtstaat rijpen kan. En de geschiedenis aller tijden levert ~~nog~~ voorbeelden te veel van verval in recht en staat naast hooge geestesbeschaving, om nog van deze-alleen eenige zedelijke verheffing te hopen. — Voor zooveel vergelijking

[1]) Zie boven Blz: 289.

tusschen ongelijksoortige zaken mogelijk is, behoort eindelijk aan de opwekking van eenen gezonden godsdienstigen zin onder de voorwaarden tot versterking van 't volkskarakter eene minstens even gewichtige plaats als aan 't onderwijs te worden ingeruimd. Ook hier echter verwachte niemand te veel. Nadat boven in de critiek der „theocratische school" de bedenkelijke uitersten zijn in 't licht gesteld, waartoe onder den invloed eener verklaarbare misvatting der hoogere dingen vooral-„'t volk" zoo ras vervalt, behoeft over die zaak geen woord meer verloren te worden. Doch zelfs, waar die bezwaren ontbreken, zal de arbeid der kerk wel krachtig kunnen bijdragen om maatschappelijken naijver en klassenhaat ter wille der volkséénheid te overwinnen, nooit echter dien bijzonderen tak van 't zedelijk bewustzijn vermogen aantekweeken, dien men 't rechtsgevoel noemt. De ontwikkeling van 't laatste is geheel en al eene kunst. Zij vordert eenen eigenaardigen „slag", die slechts door oefening te verkrijgen is. Maar voor zoodanige oefening biedt ook 't kerkelijk leven geene leerschool. Om te besluiten: de hoop, dat op eenigerlei wijze de maatschappij in staat zou zijn hare leden op den duur te doen beantwoorden aan de eischen, die de rechtstaat zijnen burgers stelt, is eene hersenschim gebleken. 't Maatschappelijk leven blijft, wanneer niemand van buiten ingrijpt, binnen zijnen eigenen kringloop gevangen. Acht men derhalve 't boven opgegeven vraagstuk onoplosbaar wegens 't onvermogen des staats, dan aanvaarde men van dat beweren ook deze gevolgtrekking, dat iedere gedachte aan de verwezenlijking van den rechtstaat behoort te worden opgegeven.

Er is eene tweede groep van schrijvers, die de gestelde vraag op zijde schuiven, omdat zij, wel verre van 't onvermogen des staats te prediken, althans op zijn eigen gebied zijne gebondenheid aan de maatschappij niet erkennen. Daar-

mede wordt voornamelijk 't oog gericht op Stein. Volgens dezen heeft men zich de verhouding tusschen staat en maatschappij dus voortestellen: alles, wat de inrichting van den staat, „'t volk in rust" betreft, is door de maatschappelijke ordening, door de overwegende klassenbelangen voortgebracht; zoo: 't recht en 't bestuur; de staat daarentegen, in den vorst en zijne ambtenaren tot eenen persoon geworden, is de bron der „ontwikkeling en beweging voor de verwezenlijking van 't ware belang der gemeenschap" [1]). Zonder twijfel is deze staatsleer de wonde plek in Stein's arbeid. Ook al kon men die vertegenwoordigers van 't staatsgezag tegenover de invloeden van 't maatschappelijk leven afsluiten, en daarbij hun de alwetendheid mededeelen, welke hunne taak vereischt, nog altijd zou de gemaakte scheiding in de practijk eene onmogelijkheid blijken. Hoe? Dezelfde man, die bij de ontleding der maatschappij er zoo juist opwees, dat de afzonderlijke beschouwing der bezige krachten hare eenheid in 't leven niet mocht over 't hoofd doen zien, meent in de werkelijkheid eene grens te kunnen trekken als de daar geteekende? „De maatschappij bepaalt de inrichting, de staat de beweging". Maar is niet telkens de inrichting van heden de tot stilstand gebrachte beweging van gisteren? „De maatschappij schept 't recht." En de staat? In welken vorm moet hij althans-de voorwaarden zijner werkzaamheid verzekeren, hare vruchten bewaren? 't Was wel te verwachten, dat Stein bij de uitwerking dier schets zich zou verliezen in onbestemde algemeenheden. Nadat hij in een hoofdstuk, dat met recht een niet onwaardig tegenhanger van Macchiavelli's „principe" is genoemd, [2]) de middelen heeft gewogen en meerendeels te licht bevonden, waardoor de staat 't overwicht der maatschappij bij wijlen tijdelijk ver-

[1]) L. Stein: „die Gesellschaftslehre". Blz: 62.

[2]) Door D. P. D. Fabius in „de leer der souvereiniteit".

mag te keeren, besluit hij met den vorsten, als hun natuurlijk arbeidsveld, 't gebied der „maatschappelijke hervorming" toetewijzen [1]). Hoe echter die arbeid vruchtbaar kan zijn, waar 't recht de uitdrukking blijft der maatschappelijke overmacht, zal wel nimmer door Stein worden opgehelderd. En dat is nog niet alles. De gemaakte scheiding toch berust bovendien hierop, dat Stein de beambten meent te kunnen onttrekken aan de werking der maatschappelijke belangen. Daarin lag stellig eene fout. Wat de „bureaucratie" zoo hatelijk maakt, is juist dit: trots hare afhankelijkheid van de kroon, die haar boven 't maatschappelijke leven moest verheffen, vormt zij toch ook in de maatschappij eenen groep op zich-zelven met eigene belangen, eigene behoeften, waaraan zij zoover 't toezicht uit de hoogte haar vrijlaat, maar al te geneigd is de staatsmacht dienstbaar te maken. Dezelfde bezwaren, die de staat in 't groot te overwinnen heeft aan de zijde der overwegende maatschappelijke klasse, doen zich, zij 't ook in 't klein, bij de beambtenwereld voor. Indien 't mogelijk blijkt de laatsten te boven te komen, dan is daarmede de straks gestelde vraag niet overbodig, maar veeleer met eene voldoende beantwoording reeds een begin gemaakt.

De verschillende wijzen nu, waarop tot heden die beantwoording is beproefd geworden, sluiten zich aan bij de onderscheidene vormen, welke de praktijk der „volkssouvereiniteit" hier en ginds aangenomen heeft. Om eene verklaring van dat verschijnsel behoeft men niet verlegen te zijn. De voordeelen, die de regeering met volksvertegenwoordigers na de bittere ervaring van 't oude stelsel aanbood, waren vooral bij eene gematigde toepassing talrijk en gewichtig, de bezwaren vielen aanvankelijk nog weinig in 't oog. 't Is

---

[1]) L. Stein: „Geschichte der socialen Bewegung in Frankreich". III Blz: 28 en vv:

dus begrijpelijk, dat zelfs-zij, die de onhoudbaarheid van 't beginsel dier staatsregelingen inzagen, daarom nog geenszins een open oog hadden voor de fouten, welke haar, afgescheiden van dat beginsel, aankleefden. Juist-de inconsekwentiën, waardoor de school van Constant de toepassing harer onware leer mogelijk had gemaakt, moesten aan die denkers derhalve als de ware staatswijsheid voorkomen. Daarin zochten zij dan ook, voorzoover zij zich der tegenstelling tusschen de taak van den staat en de natuur der maatschappij bewust geworden waren, met vol vertrouwen de redmiddelen uit de practische moeilijkheid, in welke die tweespalt van ouds elk staatsleven gewikkeld had. De hier bedoelde inconsekwentiën laten zich gevoeglijk in twee hoofdgroepen splitsen: 't waren deels die, welke bij beperking van den kring der gerechtigden tot 't volle staatsburgerschap, deels, die bij een werktuiglijk evenwicht der staatsmachten 't meeste heil hoopten te vinden. Dienovereenkomstig splitst zich 't streven dezer „doctrinaire“ school insgelijks in twee richtingen. Daarover thans een kort woord.

Als den hoofdman der éérste afdeeling erkent ieder zonder tegenspraak Guizot. Onvermoeid deed hij aan de souvereiniteit van den wil den oorlog aan. Evenmin als aan de menschen op zich-zelven beschouwd, vermocht, zoo luidde 't betoog, aan hunne wederkeerige verhouding hun wil bindende wetten op te leggen. „Die wetten kwamen tot hen uit eene hoogere sfeer, waar niet dit de vraag was, wat men verkiest, of niet, maar wat waar is, of valsch, recht, of onrecht, in overeenstemming, of in strijd met de rede“ [1]). Hoe juist die belijdenis van beginselen in hare ontkennende strekking wezen mocht, de inkleeding leverde reeds 't bewijs, dat Guizot slechts den „democratischen“ stam wilde doorhakken, den wortel daarentegen: 't „bloote denken“, onaangetast liet. De gelijkstelling

[1]) Guizot: „Histoire des origines du gouvernement représentatif“. (1855) 2e Dl: Blz: 141 en vv:

van 't contrast tusschen waar en valsch met dat van recht en onrecht, de samensmelting der twee voorgaanden in 't derde gaf van den beginne afaan zijnen gedachtenloop eene wending, die aan zijne uitkomsten wel eenen tijdelijken opgang, maar geene blijvende waarde verschaffen kon. Op welke wijze namelijk moest volgens hem de heerschappij der rede in de werkelijkheid worden verzekerd? In elke maatschappij, zoo meende hij, leven en zweven, her en der gevoerd door de machten, welke 't verschil in de ontwikkeling der menschen bepalen, een zeker getal juiste begrippen aangaande de voorwaarden tot eene geordende samenleving. „'t Komt er nu slechts op aan al die bestanddeelen voor de samenstelling van een wettig gezag, zooals zij overal verspreid liggen, te ontdekken, en bijeentevoegen tot eene feitelijke macht, dat wil zeggen: de rede, de zedelijkheid des volks op één punt te vereenigen, en haar de macht in handen te geven". Dat nu geschiedt door middel van eene vertegenwoordiging. „De samenstelling der laatste is 't natuurlijk proces, waardoor de rede, die-alleen recht heeft op de heerschappij, uit 't volk, als 't ware, gedistilleerd wordt. Men giet daartoe, om 't beeld voorttezetten, dat volk als door twee zeven. De eerste is de openbaarheid. „Immers 't zijn de menschen niet, die de vergelijking van 't goede met 't licht, van 't kwaad met de duisternis hebben uitgedacht". „De tweede is de vaststelling der voorwaarden van bekwaamheid, vooraf opgelegd aan hem, die een aandeel verlangt in de staatstaak. 't Is dus slechts de bekwaamheid welke 't recht medebrengt. En waarom? Omdat 't recht onafscheidelijk is van de rede en van haar-alleen". „Nu is 't geenszins volstrekt onmogelijk, zoo al niet om met juistheid te bepalen, dan toch om in 't algemeen aantewijzen, waar de grens ligt, bij welke in 't algemeen 't vermogen om vrij en overeenkomstig de rede te handelen in 't belang der

maatschappij, dus de staatkundige geschiktheid, dus 't recht om medetewerken tot de verkiezing der afgevaardigden een einde neemt". De minister van 't julikoningschap plaatst die grens tusschen de kapitalisten en ondernemers eenerzijds, die verplicht, of althans in de gelegenheid zijn zich op de hoogte te houden van 't openbaar leven, en de handwerkslieden ter andere zijde, wier gedachten door hunnen voortdurenden arbeid tot den kring van hun eigen bestaan blijven bepaald. Ziedaar in hoofdtrekken de leer van Guizot. Waarop loopt zij uit? Welken naam draagt dat laatste middel, waarmede uit de maatschappij 't *recht* moet worden afgescheiden? 't Is de „census"; 't is dezelfde kunstgreep, die, als Stein aantoont, in den regel juist aan de *wederrechtelijke* pogingen van 't maatschappelijk klassenbelang de beste diensten bewijst. Hoe die vergissing mogelijk was? Men keere tot de beschouwing van Guizot's eerste fout een oogenblik terug. De dubbelzinnigheid van „de rede heeft hem die part gespeeld [1]). Al, wat zoo straks tegen de overschatting van 't onderwijs werd aangemerkt, geldt van hem evenzeer. Of de „census" de meest geschikte maatstaf der bekwaamheid heeten mag, kan geheel blijven rusten. Zelfs al wordt dat toegegeven, dan is nog 't stelsel eene onjuistheid. Is waarlijk „'t recht onafscheidelijk van de rede"-in den zin, dien 't woord „bekwaamheid" aanduidt, 't voortreffelijkst staatswezen is dan dat van China, waar de overheid sedert eeuwen zich de moeite gegeven heeft door een uitgebreid examenstelsel op vrij wat nauwkeuriger wijze dan met eenen „census"

---

[1]) Verg: H. du Marchie van Voorthuysen. „Theoretische beschouwingen over kiesrecht." Blz: 31: Guizot heeft echter niet „getracht den schijn te redden door van de dubbelzinnigheid van 't woord „raison" gebruik te maken." Eene krasse betichting! Hij-zelf is veeleer door die dubbelzinnigheid bedrogen.

mogelijk is, „de verspreide bestanddeelen dier volksrede te ontdekken en voor den opbouw van 't wettig bijeentevoegen gezag". De enkele herinnering aan dat land is echter genoeg ten bewijze, dat 't zoo niet is. Maar spreekt men van de rede in de beteekenis van wat tot dusver onder „'t recht" werd verstaan, dan zullen nog honderd andere zuiveringsmiddelen boven en behalve de twee genoemden ontoereikend blijven om haar uit de maatschappij te voorschijn te tooveren. Want de vraag kan niet deze zijn: „hoe brengt de staat, de maatschappij tegenover zich ziende, 't aanwezig rechtsbewustzijn voor den dag?", maar veeleer: „hoe wekt hij in haar 't nog ontbrekend rechtsgevoel op?".

De tweede groep in de „doctrinaire" school is die, welke de practische verwezenlijking van den rechtstaat in 't evenwicht der staatsmachten heeft gezocht. Haar wordt zeker geen onrecht gedaan, zoo men, om hare meening kort en krachtig uitgedrukt te vinden, zich wendt tot de beroemde „narede" van Thorbecke. „De constitutioneele monarchie," zoo leest men daar, „kent" éénen absoluten wil niet; zij bestaat in een verband van elkander wederkeerig beperkende organen, aangelegd om met vrijheid samentewerken tot eene wetgeving en een bestuur, die aan de eischen van een juist, rechtvaardig, nationaal verstand beantwoorden" [1]. 't Zelfde samenstel van gelijkwegende machten, waarin Montesquieu slechts eenen waarborg zag tegen onrecht wordt dus hier als de zuiverste bron van 't recht voorgesteld. Misschien is in den tegenwoordigen tijd geene voorstelling betreffende den meest verkieslijken staatsvorm, 't zij dan meer of minder klaar gedacht, zoo algemeen verbreid als deze. En niettemin mòet ook-zij worden verworpen. Wat toch geeft den waarborg, dat er

[1]) Mr. J. R. Thorbecke: „Narede" vóór 't laatste deel der „parlementaire redevoeringen." Blz: XVI.

waarlijk recht zal worden geboren uit die „wederkeerige beperking“ van organen, die geenszins ieder afzonderlijk, of althans niet allen op 't voortbrengen van rechtsbeginselen zijn aangelegd. Zoodra daaronder zich maar één bevindt, dat iets anders dan 't gestelde doel beoogt, doet 't aan den gemeenen arbeid schade. Zij, die de hier bedoelde meening aanhangen, zullen zeker zonder eenige uitzondering in den kring dier samentrekkende staatsmachten eene eerste plaats verlangen te zien toegekend aan de vertegenwoordiging des volks. Doch wat is deze volgens hun stelsel, wat moet zij noodwendig zijn? In waarheid eene *volks*vertegenwoordiging? Welke reden is er om 't te verwachten? Zij is, wat men haren geest ook voorschrijve, in 't beste geval slechts eene afspiegeling der maatschappij. Verre van 't in alle dingen 't recht verwezenlijkt te willen zien, zal zij, juist daar, waar eene krachtige rechtsordening 't meest noodig is, 't schouwspel aanbieden van een aantal groepen en groepjes, waarvan elk iets anders, dan de overigen, maar eveneens elk iets anders dan enkelrecht verlangt. Welken dienst vermag dan zulk een lichaam op den duur aan de zaak van den rechtstaat te bewijzen? Men kan, voor welk doel ook, vruchtbare samenwerking van meerdere personen, of lichamen slechts dan verwachten, wanneer omtrent 't wezen der zaak eensgezindheid bestaat, en de onderlinge aanvulling alleen-de verschillende zijden betreft, van waar allen 't eene doel beschouwen. Maar ongerijmd is 't de zorg voor eenig belang optedragen aan eene vereeniging van lieden, waaronder er geen enkele is, die niet bij de aanvaarding dier taak een geheel afwijkend belang op 't oog heeft. In zulk eenen staat van zaken is 't nog mogelijk, dat allen partijen, even sterk, elkander ten minste in bedwang houden, zoo dat wel 't beoogde doel gemist, maar ten minste niet ten koste van dat ééne een ander verwezenlijkt wordt. Den eisch, door Montesquieu aan de ge-

zamenlijke staatsmachten gericht, konden zij althans onder zeer bijzondere voorwaarden vervullen. Waarschijnlijk echter is 't, dat ten slotte óf de sterkste zijnen wil, óf eene toevallige meerderheid, uit vergelijk geboren, den haren doordrijft. Uit den schok der dwalingen komt de waarheid voort; doch alleendaar, waar al de dwalenden oprecht de waarheid zoeken. Uit de botsing der zelfzuchtige belangen ontstaat geen recht; want 't eenige, waarin de strijdenden zeker overeenstemmen, is juist dit, dat zij 't recht niet willen.

't Was niet te denken, dat zulke eenvoudige overwegingen aan scherpzinnige geesten ontgaan konden. Werkelijk brak allengs 't bewustzijn doór, dat een zedelijk doel, als dat van den staat nimmer met enkel-verstandelijke, of nog erger!— met enkel-werktuigelijke middelen te bereiken zou zijn. Als één van de edelsten onder de boden van dien nieuwen dag mag men John Stuart Mill noemen. 't Klinkt zonderling, en toch is 't waar, dat dezelfde wijsgeer, die zonder eenigen schroom zijne studie over den besten staatsvorm voor onzen tijd met eene aanprijzing van 't parlementair caesarisme besloot, in den loop van zijn betoog duidelijker misschien dan eenig ander 't denkbeeld heeft voorgestaan, in welks juiste aanwending, zoo de arbeid van Gneist waarlijk blijvende verdienste voor 't practisch staatsrecht bezit, die verdienste alleen gelegen is. Ten einde met juistheid 't punt aantegeven, waar Gneist in de ontwikkeling van 't staatsrecht heeft ingegrepen, schijnt daarom niets zoo dienstig als eene korte beschouwing van de eigenaardige trekken, welke aan 't werk van Mill zijne bijzondere beteekenis geven. Hij erkende volmondig, dat 't belang van éénen burger en dat van allen evengoed met elkander in strijd, als in overeenstemming kunnen zijn [1]). Met dat beginsel stond hij dus regelrecht tegen-

[1]) J. Stuart Mill. „On liberty". „People's edition". Blz: 2.

over de „volkssouvereiniteit“. Desniettemin waren zijne slotsommen aan de haren volkomen gelijk. 't Zwaartepunt-althans van zijnen staat lag in de vertegenwoordiging der gezamenlijke burgers [1]). Ten deele was 't betoog, waarmede dat beginsel werd toegelicht, nauw verwant aan 't geen hier zoo aanstonds een onderwerp van critiek heeft uitgemaakt. Hij ontveinsde 't zich niet, dat de meerderheid zoowel der kiezers als den gekozenen de bijzondere belangen van eigenen kring, eigene klasse in den regel hooger stellen zou dan die des lands. Maar hij rekende erop, dat steeds eene kleine groep van achtenswaardige lieden de onderdrukking der zwakkere partij ten voordeele van de sterkste zou weten te verijdelen, zoodat deze gedwongen werd hare macht alleen voor 't gemeene best aantewenden [2]). Die redeneering nu was niets anders dan de overbrenging van de leer des evenwichts in de „souvereine“ kamer-zelve. Haar kleefden dus al de fouten aan, welke in die leer reeds zijn opgemerkt. Zij maakte de doeltreffende werking van haar gansche stelsel afhankelijk van eene vooronderstelling, die de werkelijkheid maar zeer zelden waar maken, zeer dikwijls logenstraffen zou. Want alle verwachtingen lagen in duigen, zoodra de vertegenwoordiging in meer dan twee partijen gesplitst, en derhalve de mogelijke uitkomst der voorbijgaande bondgenootschappen tusschen den eenen groep en den anderen niet langer te berekenen was. Daarnaast echter loopt door 't gansche betoog nog eene andere gedachte; en die is 't vooral, waarop hier 't licht vallen moet. *Naar zijn oordeel namelijk lag in den dwang tot nadenken, dien reeds eene verwijderde deelneming aan de staatszaken den burger op-*

---

[1]) J. Stuart Mill. „On representative government“. „People's edition“. Blz: 12.

[2]) J. Stuart Mill. „On representative government“. „People's edition“ Blz: 52.

legde, 't krachtigst middel om dezen boven zich-zelven te verheffen en hem een open oog en een warm hart te geven ook voor de eischen der gemeenschap [1]). 't Worde niet verzwegen, dat aan die gedachte in dat verband en in dien vorm veel ontbrak. Er was tusschen haar en de voorstelling van de wijze, waarop 't stelsel werken zou, eene vreemdsoortige tegenspraak. Hoe weinig bewees Mill-zelf van 't op gezette tijden ingeleverd stembriefje voor de staatkundige opvoeding des volks te verwachten! En in waarheid, zoo men den burger wilde leeren niet langer slechts op zijn voordeel bedacht te zijn, maar 't, desvereischt, ter wille van zijne medeburgers prijstegeven, was iets anders noodig dan de toekenning van een recht, dat hem tot 't laatste, doch evenzeer tot 't eerste de gelegenheid opende. Mill betoonde zich in dezen voorstander eener methode van opleiding, die ten aanzien van menschen gelukkig! zelden, maar met 't oog op de volkeren nog veel te veel gepredikt wordt. Hij begon met 't einde. Hij wilde 't volk leeren zich staat te gevoelen; en hij ving aan met 't een recht te geven, 't welk slechts onder dit beding waarde had, dat de bedoelde ontwikkeling reeds was voltooid. Macaulay heeft eens getracht dat stelsel te verdedigen door spottend zijne tegenstanders te vergelijken met zulke lieden, die niet te water durven gaan, eer zij zwemmen hebben geleerd [2]). Hij had hun de overwinning niet licht gemakkelijker kunnen maken. Wat hij en Mill en zoovele anderen, als met 't beginsel der „volkssouvereiniteit" gebroken hebben, maar hare slotsommen vasthouden, wat die allen met 't volk doen, wanneer zij 't een uitgebreid stemrecht, als middel tot zijne staatkundige opleiding, willen toegekend zien, is 't

---

[1]) J. Stuart Mill. „On representative government". „People's edition" Blz. 19 en 27.

[2]) Macaulay. „Essay on Hallam's constitutional history".

werk van den zwemmeester, die den onkundige van den eersten dag af aan zonder hulp naar 't diepe water „voor geoefende zwemmers" verwijst.

Toch was 't beginsel, waarop Mill den vinger legde, onwedersprekelijk. „Om iets te kunnen, moet men 't hebben geleerd": ziedaar de onnoozele waarheid, aan welke hij vooral in de wetenschap van den rechtstaat 't burgerrecht heeft verschaft. Wat de menschen vermogen hebben zij te danken aan voorbereidende *oefening*. En een volk zou tot de allermoeilijkste taak, tot de vrije onderwerping zijner belangen en hartstochten aan de heerschappij des rechts, zonder die oefening bekwaam zijn? Op die vraag geeft eindelijk de geschiedenis van 't Britsche zelfbestuur naar de voorstelling van Gneist een antwoord, waarin aan al de eischen van den „rechtstaat" gelijkelijk wordt voldaan.

STELLINGEN.

STELLINGEN.

I.

I. R. behoeft eene stichting, om rechtspersoon te zijn, niet de uitdrukkelijke toekenning der rechtspersoonlijkheid van staatswege.

II.

I. R. is stichting door erfstelling mogelijk.

III.

I. R. mag men uit de voorstelling van de „canon“, als eene vormelijke erkenning van 't recht des eigenaars, niet dit afleiden, dat bij driejarig verzuim, 't zij de goede trouw van den „emphyteuta,“ 't zij gedeeltelijke voldoening, 't zij zelfs de aanneming van den geheelen achterstand door den eigenaar 't recht van uitzetting zou doen vervallen.

IV.

De regel „per liberam personam nihil acquiri potest“ en „alteri stipulari nemo potest“ is nauw verbonden met de ethische rechtsbeschouwing der Romeinen.

V.

I. R. moet de constructie der verplichting om wegens een herroepen bod 't zoogen: „negative Vertragsinteresse“ te voldoen geschieden op den grondslag van 't beginsel, dat iedere partij instaat voor de gevolgen van 't door haar opgewekt vertrouwen, voorzoover de hinderpaal tegen de overeenstemming aan de wederpartij onbekend was, niet op de aanneming eener zoogen: „culpa in contrahendo.“

VI.

Mislukt is de poging van Gellius („noctes atticae“ XX. 10) om de onmenschelijkheid van de wet der twaalf tafelen te bemantelen.

VII.

Bij de uitlegging der wet behoorde geen onderscheid te worden gemaakt tusschen den regel en zijne uitzondering

VIII.

De uiteenzetting der beginselen van internationaal privaatrecht, door 't „institut du droit international“ den 5en September 1874 op voordracht van Mancini aangenomen, verschilt, behoudens de keuze van 't recht, dat 't persoonlijk statuut beheerschen zal, alleen-in den vorm van 't stelsel, vroeger door von Savigny ontwikkeld.

IX.

In iure constituto is 't niet geoorloofd op roerend goed

de „lex rei sitae ,“ noch op eene erfenis, als éénheid beschouwd, 't recht van de plaats, waar zij is opengevallen, toetepassen.

X.

De Nederlander, die zijn Nederlanderschap verloren, maar 't volgens art: 10 B. W. op de wijze, in art: 8 bepaald, terugbekomen heeft, bezit de staatkundige rechten niet, welker genot, of gemis nog op den titel „van Nederlanders en vreemdelingen“ steunt.

XI.

Een gevonden schat en de schulden door één der echtgenooten gemaakt, behooren in de gemeenschap van winst en verlies.

XII.

Erkenning van een kind kan niet vóór de geboorte geschieden.

XIII.

De voogdij van den vader, of de moeder over zijne, of hare kinderen is ééne voogdij. De „tutela testamentaria“ over meerdere broeders en zusters evenzeer. Bij de „tutela dativa“ bepaalt, voor zoover zij persoon en goederen omvat, 't getal der personen, voorzoover zij tot de goederen bepaald blijft, 't aantal boedels dat der voogdijen.

XIV.

Rechtspersoonlijkheid wordt niet door den staat geschapen.

XV.

Stichtingen zijn in Nederland rechtspersonen.

XVI.

Tusschen eigendom en bezit behoorde „in iure constituendo“ geen qualitatief verschil te worden aangenomen.

XVII.

Wettig is eene erfstelling over de hand, waarbij de kleinkinderen van vooroverledene broeders, of zusters ten bate hunner kinderen met eene uitkeering worden bezwaard.

XVIII.

Ook bij 't „fideicommissum de residuo“ is plaatsvervulling toegelaten.

XIX.

De bloote overeenkomst tot vervreemding, zonder overgave der zaak doet 't legaat niet vervallen.

XX.

't Beding van art: 1226. b. B: W: geeft den schuldeischer geenszins 't recht 't verbonden perceel te doen verkoopen, in wiens handen 't zich ook bevinden moge.

XXI.

De Romeinsche contractenleer, waarop ook 't Nederlandsche contractenrecht steunt, is voor de behoefte van den tegenwoordigen tijd onvoldoende.

XXII.

In hare plaats behoort 't beginsel „belofte maakt schuld“ aan 't contractenrecht ten grondslag gelegd te worden.

XXIII.

De vordering tot 't ontbinden der wederkeerige overeenkomst kan niet worden ingesteld, als geene van beide partijen nog aan hare verbintenis voldaan heeft.

XXIV.

Art: 1513 B. W. beslist niet, wanneer de zaak in 't bezit des koopers overgaat.

XXV.

Wanneer eene nalatenschap onder de heerschappij van 't oud-Hollandsch recht is opengevallen en de uiterste wil onder de ingestelde erfgenamen berust, kunnen de erfgenamen bij versterf, die omtrent den inhoud van dien wil zich zekerheid wenschen te verschaffen, geene toepassing eischen van art. 1922 B. W.

XXVI.

De regel „Toties praescribitur actioni nondum natae, quoties nativitas eius est in potestate creditoris" is niet, maar behoorde te zijn opgenomen in ons recht.

XXVII.

De directeuren eener naamlooze vennootschap mogen bij 't berekenen van de waarde der maatschappelijke eigendommen niet altijd de volle waarde in rekening brengen, welke dezen bezitten voor de zaak, zoolang zij „marcheert".

XXVIII.

De afgifte van een „volgbriefje" is geene levering.

XXIX.

De trekker van eenen aan eigen order getrokken wissel heeft tegen den acceptant alleen-de vordering tot verantwoording van 't fonds volgens art: 148 Wb: v: K:

XXX.

Art: 236 Wb: v: K: bevat niet de toepassing van een gezond rechtsbeginsel.

XXXI.

Vischsloepen zijn geene zeeschepen.

XXXII.

Verkeerd is 't gebruik om een schip in de averij grosse te doen dragen voor de waarde, waarop 't in de noodhaven is getaxeerd.

XXXIII.

De vraag, of eene schuld al dan niet bevoorrecht is, behoort te worden uitgemaakt bij de verificatie niet bij de rangschikking.

XXXIV.

Van vonnissen over echtscheiding, scheiding van tafel en bed en scheiding van goederen is geen appèl.

XXXV.

't Afleggen van eene valsche scheepsverklaring is geene misdaad noch wanbedrijf noch overtreding.

XXXVI.

't Is niet wenschelijk, dat de artt. 49 en 50 van 't aanhangig ontwerp-strafwetboek en 't daarbij behoorende wetsontwerp tot uitvoering dier artikelen kracht van wet erlangen.

XXXVII.

Terechtstelling van kinderen beneden de twaalf jaar is altijd aftekeuren.

XXXVIII.

Kinderen behooren niet tot betaling van boeten te worden veroordeeld.

XXXIX.

Aan kinderen behoort geene langere gevangenisstraf te kunnen worden opgelegd dan van vijf jaren.

XL.

In geval van veroordeeling bij verstek is er, ook zonder verzet, verjaring, doch niet van de straf, maar van de vervolging.

XLI.

Wanneer er verzet is geschied tegen een vonnis, bij verstek gewezen, is de laatste gerechtelijke akte, van waar de verjaring begint, de beteekening van 't vonnis, ingeval gevangenisstraf de hoofdstraf was, de aanmaning, ingeval de hoofdstraf in eene boete bestond en de gevangenisstraf slechts subsidiair was uitgesproken.

XLII.

De vrouw, met welke de koning zonder de toestemming der staten-generaal is gehuwd, heeft na zijnen dood geene aanspraak op den titel en de toelage eener koningin-weduwe.

XLIII.

Wenschelijk is eene herziening van de afdeeling over de troonopvolging in dezen zin, dat de vrouwelijke opvolging worde beperkt tot de dochter, of de kleindochter uit eenen zoon van den koning, die geene mannelijke bloedverwanten uit zijn huis nalaat.

XLIV.

Algemeene maatregelen van inwendig bestuur behoeven, om bindend te zijn, niet te steunen op de wet.

XLV.

't Woord „besluiten" in art: 133 der G: W: omvat niet de rechterlijke uitspraken van gedeputeerde staten.

XLVI.

Een gemeentebestuur is bevoegd afstand te doen van eene, naar art: 228 der gemeentewet verkregene verjaring.

XLVII.

Met 't oog op de crisis in de Nederlandsche hervormde kerk is 't dringend noodig, dat de staat de regeling van den rechtstoestand der kerkelijke goederen in handen neme.

XLVIII.

In afwachting van den tijd, waarin 't volkshuishoudkundig ideaal van een algemeen tolverbond zal kunnen worden verwezenlijkt, is 't de plicht van ieder volk zijne voortbrengende krachten, de waarborgen voor zijne duurzame zelfstandigheid, naar vermogen te versterken.

XLIX.

't Eenige middel om eene nog niet, of pas ontlokene nijverheid tot vruchtbare mededinging met eene elders van ouds gevestigde in staat te stellen is meestal tijdelijke bescherming.

L.

't Zoogenaamde „participatiestelsel“ brengt de loonkwestie geenen stap verder.

Zinstorende drukfouten in de twee laatste vellen druks.

Blz. 360	regel	3 v o.	staat:	nog; dit moet vervallen.	
„ 365	„	13 „	„	wordt.	*lees:* wordt“.
„ „	„	3 „	„	in 't algemeen	*lees:* in hoofdzaak
„ 366	„	16 „	„	„de rede	*lees:* „de rede“
„ 367	„	1 v. b.	„	voor den opbouw van 't wettig bijeentevoegen gezag“.	*lees:* bijeentevoegen voor den opbouw van 't wettig gezag“.
„ 368	„	8 v. b.	staat:	samentrekkende	*lees:* samenwerkende
„ „	„	14 „	„	Verre van 't	*lees:* Verre van
„ „	„	4 v. o.	„	allen	*lees:* alle
„ 370	„	8 v. b.	„	den	*lees:* der

